UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228810

UNIVERSAL
LIBRARY

بی اے فارسی کورس

مجوزۂ سنڈیکیٹ الہ آباد یونیورسٹی

کہ

بتصحیح و تنقیح

میرزا محمد اسمٰعیل خان۔ بی۔ اے

پروفیسر عربی و فارسی کرسچن کالج الہ آباد

حسب فرمایش

لالہ رامدیال اگروالا پبلشر و بکسیلر۔ الہ آباد

ڈیشنل پریس الہ آباد بزیور طبع درآمد

سنہ ۱۹۱۸ء

جملہ حقوق محفوظ است

Price Rs 2/8 ne

فہرست انتخابات

نثر

انتخاب ..... صفحہ

۱۔ اخلاق جلالی ۱

۲۔ وقائع نعمت خان عالی ۵۴

۳۔ سہ نثر ظہوری ۷۶

۴۔ توقیعات کسرے ۹۱

۵۔ کلیات نثر غالب ۱۳۶

۶۔ انشائے ابوالفضل ۵۸

۷۔ کلیات لغما ۲۰۵

۸۔ کلیات ناصر بیدل ۲۴۲

نظم

انتخاب ..... نظم ..... صفحہ

۱۔ دیوان حافظ ۱

۲ کلیات انوری ۱۸

انتخاب ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ نظم ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ صفحہ

۳۔ کلیات قاآنی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۳۹

۴۔ قصاید عرفی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۵۰

۵ کلیات خاقانی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۶۱

۶ ۔ دیوان صائب ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۷۶

۷۔ مثنوی مولانا روم ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۸۹

۸۔ قصاید حکیم سنائی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۰۹

۹۔ مخزن الاسرار (مثنوی) ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۱۷

۱۰ ۔ کلیات غالب ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۲۵

۱۱۔ کلیات کمال الدین اسمٰعیل ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۲۶

۱۲۔ قصاید عبدالواسع ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۴۴

۱۳۔ قصائد نظامی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۵۱

۱۴۔ قصاید رشید الدین وطواط ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۵۴

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اخلاق جلالی

لامع اول در تہذیب اخلاق و در وے لمعہ است

لمعۂ اول در حصر مکارم اخلاق نمودہ میشود کہ در علم نفس از مباحث حکمت طبعی مقرر شدہ کہ نفس ناطقۂ انسانی را دو قوت است یکے قوت ادراک و دیگر قوت تحریک و ہر یک ازین دو قوت را دو شعبہ است اما قوت ادراک را یک شعبہ عقل نظریست و آن مبدء تاثرات از مبادی عالیہ بقبول صور علمی و دیگر شعبہ عقل عملی کہ مبدء بعید تحریک بدنست در افعال جزویہ بفکر و رویت و این شعبہ از حیثیت تعلق بقوت غضب و شہوت مبدء حدوث کیفیتے چند شود کہ سبب فعلے یا انفعالے باشد چون خجل و ضحک و بکا و از حیثیت استعمال وہم و متخیلہ مبدء استنباط آرائے جزوی و صناعات جزئیہ شود و از حیثیت نسبت بعقل نظری و ازدواج بینہما سبب حصول آرائے کلیہ متعلقہ باعمال شود مثل حسن صدق و قبح کذب و نظائر آن و اما قوت تحریک را دو شعبہ است یکے قوت غضبی و آن مبدء دفع امر غیر

ملائمست بروجہ غلبہ و دیگرے قوت شہوی و آن مبدء جلب ملائم است و قوت اولی
میباید کہ مسلط باشد بر جمیع قوائے بدنی تا اصلا از ان قوئے منفعل نشود بلکہ ہمہ در تحت
تصرف او مجبور و مقہور باشند و ہر یک بکارے کہ این قوت تعیین نماید اقدام نمایند
و بتسالم ایشان و انقہار در تحت قہرمان این قوت احوال مملکت نشاۂ انسانی انتظام
یابد و نشاید کہ ہیچکدام از قوائے بدنی بدون فرمان این قوت بفعلے قیام نماید
چہ موجب اختلال احوال شود و چون ہر یک از قوئے بفعل خاص خود بروجے کہ
مقتضائے عقل باشد اقدام نماید از تہذیب عقل نظری کہ شعبہ اول از قوت
ادراک است حکمت حاصل شود و از تہذیب عقل عملی کہ شعبہ ثانیہ است از ہمان
قوت عدالت پیدا شود و از تہذیب قوت غضبی شجاعت و از تہذیب شہوی عفت
و برین تقریر کہ گذارش یافت عدالت کمال قوت عملی باشد و بطریقے دیگر گفتہ اند
کہ نفس انسانی را سہ قوت است متبائن کہ باعتبار آن قوے آثار مختلفہ از و صادر شود
بر وفق ارادت و چون یکے از ان قوے بر دیگرے غالب شود آن دیگر مقہور یا مفقود
شود یکے قوت ناطقہ کہ آنرا نفس ملکی و نفس مطمئنہ گویند و آن مبدء فکر و تمیز است
و شوق بنظر در حقائق امور دوم قوت غضبی کہ آنرا نفس سبعی و نفس لوامہ گویند
و آن مبدء غضب و دلیری و اقدام بر اہوالست و شوق بتسلط و ترفع و جاہ سوم
قوت شہوی کہ آنرا نفس بہیمی و نفس امارہ خوانند و آن مبدء شہوت و طلب
لذت و شوق بالذت از مآکل و مشارب و مناکح است پس عدد فضائل نفس بعدد

این قوی باشد چه هرگاه که حرکت نفس ناطقه باعتدال باشد و شوق او باکتساب معارف یقینیه بود ازان حرکت علم حاصل شود و بتبعیت حکمت و چون حرکت نفس سبعی باعتدال باشد و منقاد نفس ملکی شده قناعت کند بآنچه عاقله قسط او شمرد نفس را ازان حرکت فضیلت حلم حاصل شود و بتبعیت شجاعت و چون حرکت نفس بهیمی باعتدال باشد و مطیع عاقله گشته اقتصار کند بر آنچه بحسب حکم عقل نصیب او باشد ازان حرکت فضیلت عفت حاصل شود و بتبعیت سخاوت و چون این سه جنس فضیلت حاصل شود باهم گیرند متمازج و متسالم شوند از ترکیب هر سه حالتے متشابه حادث گردد که کمال و تمامی آن فضائل به آن باشد و آنرا فضیلت عدالت خوانند. این تقریر از اخلاق ناصریست او تقریر اول نیز مجملاً آورده و بر تیقظ صاحب بصیرت پوشیده نیست که بر تقریر اول عدالت ملکهٔ بسیط است و بر تقریر ثانی اجتماع بساطت و ترکب هر دو هست لیکن بساطت بلحاظ اقربست چه ظاهر عبارت آنکه عدالت اعتدال خلقی ست بمنزلهٔ اعتدال مزاجی که از ترکب و ازدواج عناصر متخالفة الکیفیات و تسالم ایشان حادث میشود و در اصول حکمت مقرر شده که مزاج کیفیتے بسیط است و بالجمله از سخن ایشان درین موضع بساطت فهم میشود و در دیگر مواضع تصریح بترکب آن کرده اند و بر تقریر اول عدالت کمال قوت عملی است و بر تقریر ثانی اختصاص باو ندارد مگر آنکه گویند استعمال هر یک از قوے اگرچه آن قوت نظری باشد تعلق بقوت عملی میدارد

دبر تقریر ثانی ملکات ثلثه با اجزا اند عدالت را یا بمنزلهٔ اجزا بچون کیفیات عناصر مزاج
را که دران نیز دو احتمالست و مختار حکما بساطت آنست و بر تقریر اول ملکات سه گانه
موقوف علیه عدالت اند ازین رو که کمال قوت عملی آنست که هر قوتے در تحت امر او بود
تا تصرف هر یک بر وجه اعتدال باشد و عدالت عبارت ازین است و ظاهر است که
ملکهٔ تصریف مجموع در محال لائقه بآن بر وجه اعتدال بحسب رویت و مصلحت
بے ملکهٔ اعمال یک یک ازان نمیتواند بود و تفصیل کلام درین مقام آنکه هرگاه
که ملکات سه گانه حاصل شود هر آئینه عقل عملی را قوت استعلا بر قوت بدنی حاصل گردد
چنانچه قوے مامور و منقاد او باشند و او از ایشان متاثر نشود چنانچه در مقدمه یاد کرده
بآن رفته پس اگر این را قوت عدالت نامند چنانچه امام حجة الاسلام در احیاء
اختیار فرموده و در تعریف آن چنین گفته اَلْعَدْلُ حَالَةٌ لِلنَّفْسِ وَقُوَّةٌ بِهَا تَسُوسُ الْغَضَبَ
وَالشَّهْوَةَ وَتَحْمِلُهُمَا عَلَى مُقْتَضَى الْحِكْمَةِ وَتُضْبِطُهُمَا فِي الِاسْتِرْسَالِ وَالِانْقِبَاضِ عَلَى حَسَبِ
مُقْتَضَاهَا امرے بسیط باشد مستلزم ملکات سه گانه و کمال عقل عملی باشد و این ملکه
از وجهے رئیس مطلق باشد و دیگر ملکات بمنزلهٔ خدام چه استعمال قوے اگرچه عقل
نظری باشد بر وجه اصلح بحسب وقت و کمیت و کیفیت موکول باین قوت است از
وجهے دیگر رئیس مطلق قوت نظریست و جمیع قوے خادم اند و اگرچه غایت الغایات
کمال آن قوتست تجلی بجمائق موجودات که سعادت قصوے است و اگر عدالت را
بر نفس ملکات ثلثه اطلاق کنند مرکب باشد و چیزے احتیاج بعدد و در عداد اقسام فضائل

نیست چه جمیع اقسام قسمے دیگر نیست کما ہو المشہور من اعتبار قید الوحدۃ فی المقسم
وتعیین رذائل مخصوصہ در مقابل او وانواع معینہ در تحت او ہم ملائم نہ چہ بریں تقدیر
انواع او عین مجموع انواع اجزا باشد و مقابل او مقابلات ایشان چہ عروض ہیئاتی
موحدہ کہ بسبب آن از ملکات ثلثہ نوعے حقیقی مرکب شود ظاہر نیست ولہذا شیخ رئیس
در رسالۂ اخلاق بعد از انکہ عدالت را راجع بمجموع قوے گرفتہ تعرض بانواع ومقابلات
او نکردہ بلکہ اقتصار بر ذکر انواع ملکات ثلثہ ومقابلات ایشان نمودہ وآنچہ دیگران
در انواع عدالت آوردہ اند اکثر در تحت حکمت درج کردہ واز ینجا معلوم شد کہ
آنچہ در بعض کتب این فن ہست کہ عدالت نفس فضائل ثلثہ است با آنکہ رذائل
انواع مستقلہ برائے او اثبات کردہ اند محل تامل است واللہ اعلم بحقائق الامور و
درین مقام استشکال کنند کہ حکمت را او لا تقسیم بنظری وعملی کردہ اند وعملی را تقسیم
بسہ قسم کردہ کہ یکے از ان علم اخلاق است کہ مشتملست بر فضائل چہارگانہ کہ یکے از ان
حکمتست پس حکمت قسم نفس خود باشد واین اشکال ظاہر الدفعست چہ حکمت کہ قسم
است علم باحوال موجود است وچون این علم خود از موجود است دران علم بحث از
احوال او نیز باشد واین محذور نیست چہ آنچہ جزو حکمت است مسائل متعلقہ بحکمت است
ازین رو کہ ملکہ ایست محمود وبچہ طریق اکتساب آن باید کرد ونظائر آن وحینئذ
ہمین لازم آید کہ علم حکمت خود موضوع مسئلہ از مسائل کہ جزو او ست باشد و
درین ہیچ محذور نیست بلکہ نظیر این در علم اعلیٰ واقعست چہ بحث در واز موجود است .

وچون نفس علم از وجود الست تواند بود که خود موضوع مسئله از مسائل خود واقع شود
واصلا ازین لازم نیاید که شئے جزو نفس خود باشد زیرا که علم عبارتست از تصدیقات
یا قضایا که متعلق تصدیق است ازین رو که متعلق آنست و تصدیقات یا نفس مسائل
ازین رو که متصور اند نه از ان رو که متعلق تصدیق موضوع مسئله است وگاهے مخدوش
بودے که مسائل علم حکمت یا تصدیقات متعلقه بآن بعضے مسائل حکمت عملی یا
تصدیقات متعلقه بآن بودے و اصلا لازم نیست انیست تحقیق جواب و تنقیح آن بوجهے
که دران مجمجه نماند و جوابے دیگر گفته اند و آن اینست که مراد از حکمت درین مقام
استعمال عقل عملیست چنانکه باید و آنرا نیز حکمت عملی خوانند و بسبب اختلاف معنی
اختلال از تقسیم مندفعست و ازین جواب لازم آید که عدالت جامع جمیع فضائل نباشد
و برخلاف آنچه تصریح نموده اند و انصاف آنست که کلام در جزو علمی متبنی بر
مسامحه ساخته اند و طالب این فن را تحقیق مقاصد بر وجه حکمی مکلف نداشته اند بلکه
بآنچه علم بآن بوصله عمل نشیند و موجب نجات طالب مسترشد از مهالک ذاهل باشد
اکتفا نموده اند چه ایشان مبتدی را در بدو طلب باین فن ارشاد میکرده اند و تکلیف
او تحقیق این مطالب کما ینبغی مؤدی بتحیر طبیعت و تفویت مقصود میشود چه تحقیق آنها
از دیگر فنون حکمی حاصل شود و مبتدی را خوضے دران نیست و بعضے محققان برین
جمله تصریح کرده اند و شیخ رئیس در رساله اخلاق تلویحے بآن فرموده و در بعضے
مواضع شفا آورده که کمال عقل عملی استنباط آرائے کلیه است در فضائل و رذائل

اعمال بروجه ابتنا بر مشهورات که فی الواقع مطابق برهان باشد و تحقیق آن بطریق برهان متعلق بکمال قوت نظر یست وَاللّٰہُ وَلِیُّ التَّوفِیق وَبِیَدِہٖ اَزِمَّۃُ التَّحقِیق۔

لمعهٔ دوم در رسوم این فضائل گفته اند که حکمت عبارتست از علم باحوال موجودات بر وجهے که فی الواقع چنان باشد بقدر طاقت بشری و احوال موجودات یا وجود ایشان منوط بقدرت و اختیار انسانی نیست و علم متعلق بآن حکمت نظر یست یا متعلق است بقدرت و اختیار انسان و علم متعلق بآن حکمت عملی است و شجاعت ملکهٔ انقیاد قوت غضبیست نفس ناطقه را تا در مهالک و مخاوف تثبت نماید و تزلزل نخورد راه ندهد و بر مقتضاے رائے صحیح عمل کند و عفت آنکه قوت شهوی مطیع نفس ناطقه شود تا تصرف او بحسب اقتضاے رائے عقلی باشد و اثر حریت و اطلاق از قید تعبد بهواے نفس و خدمت دواعی مختلفه در و ظاهر شود که گفته اند **شعر**

بندهٔ بندهٔ خود تا نشوی حاضر باش ۔۔۔ زانکه دنیاست ترا بنده و تو سلطانی

و عدالت آنست که این همه قوه تها با یکدیگر اتفاق کنند و قوت ممیزه را امتثال نمایند تا اختلاف هوے و تجاذب قوے صاحبش را در ورطه حیرت نیفگند و اثر انصاف و اتصاف در و ظاهر شود و سخن در تحقیق عدالت گذشت و گفته اند که هر یک ازین فضائل تا متعدی بغیر نشود صاحب آنرا استحقاق مدح نباشد و لهذا صاحب ملکهٔ

انفاق در وجوہ لائقہ را تا از و اثرے بغیر نرسد منفاق خوانند نہ سخی و صاحب ملکۂ قوت غضبی را درین حال غیور خوانند نہ شجاع و صاحب تہذیب قوت عقلی را مستبصر خوانند نہ حکیم اما چون تعدی بغیر کند موجب خوف و رجاے غیر شود و احتشام و ابہت او در قلوب راسخ گردد و مدح او بر ذم ہم لازم شود و ہمانا مراد باستحقاق مدح درین مقام حکم عقلست بوجوب مدح او و ظاہرست کہ بدون خوف و رجا عقل حکم بر لزوم مدح او بر دیگران نمیکند چہ اگر کسے متحلی باصناف کمالات باشد تا از و ترقب نفعے یا ترہب ضررے نباشد عقل اقدام بمدح او بر کسے واجب نداند و چون یکے ازین دو باشد تقرب باو بذکر جمیل از براے جلب نفع یا دفع ضرر مستحسن بل واجب شمرد علی اختلاف مراتب الخوف و الرجا و ہو خیر مرہوب و مرجی۔

لمعۂ سوم در تحت ہر یک از اجناس چہارگانہ انواع بسیارست و از انجملہ آنچہ اشہرست مرقوم قلم متین و مسطور قلم تبیین خواہد شد اما انواع حکمت غیر محصورات لیکن بحسب مشہور ہفت است اول ذکا دوم سرعت فہم سوم صفاے ذہن چہارم سہولت تعلم پنجم حسن تعقل ششم تحفظ ہفتم تذکر اما ذکا ملکۂ سرعت استنتاج مطالب و سہولت استخراج نتائج از مقدماتست و حصول آن منوط بکثرت مزاولت مقدمات منتجہ خواہ بود و اما سرعت فہم ملکۂ انتقال از ملزوم است بلوازم بے کمتی زیادہ و ہمانا فرق میان این دو آنست کہ اول سرعت در حرکت فکر است و ثانی در غیر فکر چون انتقال از ملزومات تصوریہ بلوازم آن یا از قضایا بعکوس مستویہ یا عکس النقیض

واما صفاے ذہن ملکۂ استعداد استخراج مطلوب است بے اضطراب وتشویش و
اما سہولت تعلم ملکۂ توجہ کلی بمطلوبست تا بے ممانعت خواطر متفرقہ بآسانی اکتساب
تواند نمود واما حسن تعقل آنست کہ در بحث واستکشاف از ہر مطلبے حدے لائق باو
نگاہ دارد تا نہ اہمال امرے واجب نماید ونہ استعمال شئے زائد واما تحفظ آنست کہ
صور معقولہ یا محسوسہ نیکو ضبط نماید واما تذکر ملکۂ استحضار محفوظاتست در ہر وقت کہ خواہد
بے کلفتے وآنچہ در تحت شجاعت است یازدہ است اول کبر نفس دوم بجدت سوم علو
ہمت چہارم ثبات پنجم حلم ششم سکون ہفتم شہامت ہشتم تحمل نہم تواضع دہم حمیت
یازدہم رقت اما کبر نفس آنست کہ نفس بکرامت وہوان مبالات نکند وبیسار واعسار
التفات ننماید بلکہ از مدح وذم وغنی وفقر متاثر نگردد وتقلبات احوال تبدل وانتقال
وتاثر وانفعال بخود راہ ندہد واین ملکۂ شریفیست کہ عروج بر معارج آن خرچ چالاکان راہ
طلب را میسر نشود وتسنم قلال شواہق آن جز اعیان کاملان را متصور نہ لہذا
اکابر مشائخ متصوفہ قدس اللہ اسرارہم گفتہ اند اخر ما یخرج من رؤوس الصدیقین
حب الجاہ ولا یجد لذۃ الفقر من لم یستو عنده المدح والذم واما نجدت وثوق نفس است
بثبات خود تا در وقت اقتحام اخطار وہوائل جزع بخود راہ ندہد وحرکات نامنتظم
از و صادر نشود واما علو ہمت آنست کہ نفس را در طلب جمیل حقیقی وکمال نفسانی منافع
ومکارہ این جہانی ملحوظ نظر اعتبار نباشد تا بوجدان وفقدان آن غمگین و
شادمان نشود بحدیکہ از مرگ نیز باک ندارد چنانکہ بعضے از سباق میدان مکارم

اخلاق گفته اند ما آن دیوانگان مرگ آشامیم که الموت تحفة المؤمن وصف الحال ماست۔

رباعی

آن مرد نیم کز عدم بیم آید کان نیمه مرا خوشتر ازین نیم آید
جانیست بعاریت مرا داده خدا تسلیم کنم چو وقت تسلیم آید

شعر

این جان عاریت که بحافظ سپرد دوست روزے رخش ببینم و تسلیم وے کنم

و اما ثبات قوت مقاومت با آلام و شدائد است تا بزیادتی در و تاثیر نکند و شکستگی زیاده از وجدان باو راه نیابد و اما حلم طمانینت است که بسبب آن زود ا زود بلکه مطلقا مغلوب غضب نگردد و اما سکون آنست که در خصومات یا محاربات که جهت حفظ حرمت دین و ملت یا حشمت نفس و عصبیت ضرورت شود خفت ننماید و اما شهامت حرص نفس است بر اقتناے امور عظام از جهت اذخار ذکر جمیل و اجر جزیل و اما تحمل بلکه تکلف استعمال آلات بدنی است در اکتساب فضائل حمیده و شمائل پسندیده و اما تواضع آنست که خود را مزیتے بر کسانے که در جاه فروتر از و باشند ندانده ملاک در کسب این ملکه تذکر اشتراک افراد انسانی است در امور فطری و سمات نقص و افتقار و صفات عجز و اضطرار با عتبار وحدت اصلی و قربت جبلی که مضمون یا ایها الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحدة و مکنون ما خلقکم و لا بعثکم الا کنفس واحدة افصاح ازان مینماید و حجاب خفا از چهره حقیقت

آن میکشاید و اما حمیت آنست که در حفظ حمی ملت و حرمت تهاون جائز ندارد و در ان
باب سعی باقصی الغایات لازم شمرد قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان اللہ یغیور و لا جل غیرتہ
حرم الفواحش و قال صلی اللہ علیہ وسلم ان سعد لغیور و انا اغیر منہ و اللہ اغیر منی و اما
رقت ملکہ تاثر از مشاہدہ تالم ابنائے جنس است بے اضطرابے کہ در احوال او ظاہر شود و
اما انواع کہ در تحت جنس عفت است دوازدہ است اول حیا و آن انحصار نفس است در
وقت استشعار از ارتکاب قبیح بحیث احتراز از استحقاق مذمت و در حدیث منبویست
علیہ افضل الصلوۃ و اکمل التحیات الحیاء خیر کلہ دوم رفق و آن انقیاد نفس است
امورے را کہ حادث شود از طریق تبرع سوم حسن ہدی و آن کمال رغبت نفس است
باستکمال چہارم مسالمت و آن محاملت است در وقت تصادم آرائے مختلفہ و تزاحم
اہوائے متفرقہ پنجم وقعت است و آن سکون نفس است در وقت حرکت شہوت
ششم صبر و آن مقاومت نفس است با ہوا تا مزاولت لذات قبیحہ از و صدور نیابد
قال اللہ تعالی و اما من خاف مقام ربہ و نہی النفس عن الہوی فان الجنۃ ہی الماوی
و یعنے صبر را دو قسم کردہ اند یکے صبر از مطلوب دوم صبر بر مکروہ و قسم ثانی تعلق بقوت
غضبی دارد و حلیہ صبر زیور معاقد ثبوت و فتوت است چنانچہ حضرت عزت عز کلمتہ متمم مکارم
اخلاق و ہادی طرائق توفیق و وفاق را صلے اللہ علیہ وسلم میفرماید فاصبر کما صبر اولوا العزم
من الرسل یعنی در تحمل مشاق و تثبت بر مکارہ موافقت با دیگر انبیا کہ مقربان بارگاہ کبریا
و سویدان مخلصت اصطفا و اجتبا اند شیمہ ذات کریمہ ساز و از احادیث مشہورہ است

الصبر مفتاح الفرج و در حدیث دیگر است النصر مع الصبر و در صحیفهٔ صغری که حکمای فرس در هیاکل و معابد آویخته بودند مکتوب بوده که همچنانکه آهن طبعًا عاشق مقناطیس است ظفر طبعًا طالب صبر است هفتم قناعت و آن استخفاف نفس است بمآکل و مشارب و ملابس و غیرها و اکتفا بقدر ضرورت از جهت استعانت بآن نه از جهت حرص جمع مال که آن تقتیر است و شرعًا و عقلًا مذموم بخلاف اول که بکمال محمدت موسوم است چنانچه در کلام صادق مصدوق وارد است القناعة کنز لا یفنی هشتم وقار و آن اطمینان نفس است و تحرز از شتاب و حضرت متمم مکارم اخلاق علیه التحیة من الله الخلاق فرموده العجلة من الشیطان و التانی من الرحمن و در احکام شریعت سید الانام علیه الصلوة و السلام مبالغه در نهی از تعجیل بمرتبه ایست که امام ماوردی که از اکابر علمای دین و امنای شرع متین است تصریح نموده که اگر کسی را خوف فوت نماز جمعه باشد با وجود آن در راه رفتن تعجیل ننماید و از جادهٔ تانی و اعتدال انحراف نجوید نهم ورعست و آن ملازمت نفس است بر اعمال نیکو و افعال پسندیده قال الله تعالی ان اولیاؤه الا المتقون دهم انتظام و آن اینست که نفس را تقدیر امور بر وجه لیاقت و حسب مصلحت ملکه شود یازدهم حریت و آن بکلیت اکتساب مالست از مکاسب جمیله لائقه و صرف آن در مصارف فائقه و امتناع از فراولت مکاسب ذمیمه و صرف در مصارف قبیحه دوازدهم سخا و آن ملکهٔ عدم مبالات با تلاف مالست تا آنچه باشد بآنکه باید چندانکه شاید برساند و در جوامع الکلم مصطفوی علیه افضل الصلوة و التسلیمات وارد است که فرمود الله تعالی دین اسلام را از برای خود برگزیده و هیچ چیز دین اسلام را

باصلاح نمی آورد الا سخاوت وحسن خلق پس دین خود را بهرد و مزین گردانید و در حدیث دیگر فرموده اول چیزے که در روز قیامت در میزان حسنات نهند حسن خلق و سخاوت است و چون خدائے تعالیٰ ایمان را افریده گفت خدایا مرا قوی گردان حق تعالے او را بحسن خلق و سخاوت قوی گردانید و چون کفر را بیافرید گفت بار خدایا مرا قوی گردان اللہ تعالے او را ببخل و بدخلقی قوی گردانید و امام غزالی روایت کرده که جمعے از کفار بنی عنتر را اسیر کرده نزد حضرت رسالت پناه صلے اللہ علیہ وسلم آوردند حضرت فرمود که همه را بکشید الا یکے از ایشان امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ فرمود که خدا یکے است و دین یکے است و گناه ایشان همه یکے است پس چه حکمت است که یکے از میان ایشان از قتل خلاص یافت فرمود که جبرئیل فرود آمد و گفت که همه را بکش و این را بگذار زیرا که او سخیست و سخاوت او نزد ما مشکور است و در اخبار آمده است که اللہ تعالے وحی بموسیٰ علیہ السلام کرد و فرمود که سامری را بکش زیرا که او سخیست و در حدیث نبویست الجنة دار الاسخیاء و در تحت سخا انواع بسیار است و تفصیل آن از مطولات چشم توان داشت و بباید دانست که شجاعت غالبًا مستلزم سخاوت میباشد چه هر گاه که نفس را تحمل اخطار و تثبت در مخاوف که مظنهٔ هلاک باشد ملکه گردد و بذل روح نزد او خطیر ننماید هر آئینه نقصان و فوات مال او را در نظر اعتبار در نیاید و خلاف این بغایت نادر است و استلزام سخاوت و شجاعت را اکثرے نیست اگرچه بیشتر از استلزام دیگر ملکات است اما انواعے که در تحت جنس عدالت است هم دوازده است اول صداقت دوم الفت سوم وفا چهارم شفقت پنجم صلهٔ رحم ششم مکافات هفتم حسن شرکت هشتم حسن قضا نهم تودد

دہم تسلیم یازدہم توکل دوازدہم عبادت اما صداقت عبارتست از دوستی صادق و علامت صدق محبت آنکہ احکام آنینیت در آنچہ شرعاً و عقلاً رفع توان کرد در رفع نمایند و رابطۂ اتحاد را مستحکم دارند بر وجہے کہ ہر چہ بر خود نہ پسندند بر صدیق نہ پسندند و ہر چہ در حق خود خواہند در حق او خواہند۔ وحضرت رسالت پناہ علیہ جلائل صلوات اللہ اشارت باینمعنی فرمودہ حیث قال صلے اللہ علیہ وسلم لا یومن احدکم حتی یحب لاخیہ ما یحب لنفسہ اما الفت آنست کہ آرائے طائفہ و عقائد ایشان در معاونت یکدیگر متالف و متفق شود و اما وفا آنست کہ از طریق مواسات تجاوز جائز ندارند و بعضے تفسیرش بانجاز موعید و قضائے حقوق نمودہ اند و اما شفقت تاثر و انفعال است از نا ملائمی کہ بر کسے واقع شود و قصہ ہمت بر ازالت آن چہ نزد ارباب بیان و اصحاب عیان مبرہن و محققست کہ تمامت ذرات کائنات از مشرع وحدت حقیقی فیض وجود میابند و جمیع اعیان ممکنات در ارتضاع لبان تربیت از افاویق اخلاف توفیق آنحضرت متساوی الاقدام و متقارب الحط و المقام اند خصوصاً افراد انسانی کہ بموجب نص محکم فرقانی علاقۂ اتحاد نفسانی ایشان مبرم و محکم و رابطۂ ایتلاف جانی میان ایشان مستاکد و مستحکم است۔

مثنوی

بنی آدم اعضائے یکدیگرند — کہ در آفرینش ز یک جوہرند
چو عضوے بدرد آورد روزگار — دگر عضوہا را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بیغمی — نشاید کہ نامت نہند آدمی

و این مقام را مراتب مختلفه و مدارج متفاوته هست و از شیخ شبلی قدس سرہ منقولست که از چوبے که بر بهیمه زدند اثر ضرب بر اعضاے ظاهر شد و سر این معنی اگرچه بر محبوسان مضیق مضایقات هست که نظر ایشان بکنه ایشان نرسیده و جمال حقیقت حال ندیده حقائق را از ظروف حروف اسطیر مسطوره کتب متداوله فرا گیرند و در اداے عبیه و وهم و خیال ضبط نمایند و تجاوز از ظاهر هر کلمات مصنفان هیچ وجه جائز ندارند مخفی خواهد بود لیکن بر طالب دیده باز که سبل تقلید غشاوه بصیرت او نشده باشد و غبار توهمات جدال و تدلیسات اهل ضلال چشم فطانت او را نپوشیده باشد نماند که وهم در امور طبیعی فعالست و لهذا از تخیل حموضت دردندان حذر پیدا شود و تردد بر سر دیوار بلند موے بسقوط گردد با آنکه اگر در زمین بر هما نقدر مسافت حرکت کند وهم سقوط نباشد و هما نا بعد از تذکر این احوال عقل را از قبول امثال آنچه درین محال نموده شد استنکاف نماند و این جهیت که از جهت تنزل بمدارک افهام معارسان حکمت رسمی بر لوح تدوین تثبت رفت والا **بیت**

بالاتر ازین زبان زبان دگر است　　سر غم عشق را بیان دگر است

بیت

درین مشهد که انوار تجلی است　　سخن دارم ولے ناگفتن اولی است

و اما صلهٔ رحم آنست که خویشاوند خود را در ثروت و رفاهیت با خود شریک گرداند و همچنانکه قرابت صوری را اعتبار است قرابت معنوی را که تناسب روحانیست و

آنرا قربت و قرابت الہی خوانند حق صلہ نگہدارد بلکہ رعایت حق آن اوکد و احق است چنانچہ محدث بصواب امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ فرمود اَلْقَرَابَۃُ لُحْمٌ وَدَمٌ والقربۃ روح و نفس و شتان ما بینہما ع

دانی کہ بسیار است فرق از آب و گل تا جان و دل

و اما مکافات آنست کہ ہر نفعے کہ از کسے یابد رسد بمثل آن یا زیادت بران مقابل گرداند و اگر ضرر سے از کسے بدو رسد کمتر ازان مجازات کند و اما حسن شرکت آنست کہ معاملات بروجہے کند کہ موجب انحراف خاطر شرکا نباشد بحسب امکان و بشرط محافظت بر قانون عدالت و اما حسن قضا آنست کہ حقوق مردم بگذارد خود را از منت و مذمت دور دارد و اما تودد و طلب دوستی اکفا و افاضل بطیب کلام و انعام و اکرام و دیگر اسباب کہ موجب جلب محبت تواند شد و اما تسلیم آنست کہ با حکام الہی و نوامیس شرعی و اوضاع نبوی و نظائر آن از رسوم ائمہ شریعت و مشائخ طریقت رضا دہد و بحسن قبول تلقی نماید و اگرچہ موافق طبع او نباشد و حضرت رب الارباب در کتاب اعجاز انتساب تسلیم را بابلغ وجہے از تاکید موثوق علیہ ایمان داشتہ کما قال تعالیٰ فَلَا وَرَبِّکَ لَا یُؤْمِنُوْنَ حَتّٰی یُحَکِّمُوْکَ فِیْمَا شَجَرَ بَیْنَہُمْ ثُمَّ لَا یَجِدُوْا فِیْ اَنْفُسِہِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَیْتَ وَیُسَلِّمُوْا تَسْلِیْمًا و اما توکل آنست کہ در امورے کہ حوالت آن بمقدرت و کفایت بشری نباشد و اندیشہ را دران مجال تصرف صورت نہ بندد زیادت و نقصان و تعجیل و تاخیر نطلبد و توکیل بہ نعم الوکیل کردہ خیالات فضول را برطرف کند

بیت

رضا بداده بده وز جبین گره بکشا ٭ که بر من و تو در اختیار نگشاده است

واز حضرت سید ارباب الکمال علیه الصلوٰة والسلام من الملک المتعال مرویست که فرمود هر کس که در وقت خروج از خانه این دعا بخواند حضرت جواد مطلق از خزانهٔ بے نفاد خود در رزق او وسعت کرامت فرماید بسم الله علی نفسی و دینی و مالی اللهم رضنی بقضائک وبارک لی فیما قدرت لی حتی لا احب تعجیل ما اخرت ولا تاخیر ما عجلت انک علی کل شئی قدیر و بر ناظر بصیر پوشیده نیست که مضمون این دعا طلب عطیهٔ توکل و رضا بجاری قضاست چه ارادت خود را بارادت حق راست میباید ساخت وحجرهٔ دل را از وساوس دواعی نفس وهوا بکلی پرداخت تا سکینهٔ الهی وطمانینت نامتناهی در دل فرود آید آنگاه حوادث برطبق ارادت او واقع شود و کائنات برنهج مشیت او در وجود آید واما عبادت آنست که تعظیم وتمجید مبدء حقیقی که او را از کتم عدم بمحض جود وکرم بے سابقه استحقاقے بمشهد وجود آورده ونعم غیر متناهی از خزانهٔ الطاف الهی بروافاضت کرده ومقربان حضرت او از ملائک وانبیا وصحابه وتابعین واولیا وحکماے متالهین وانقیاد احکام شریعت والتزام وظائف رسوم ملت ملکه گرداند وتقوی وتحرز از معاصی که مکمل این معنیست شعار و دثار خود سازد و مدرک تفصیل عبادت شریعت است وچون بحث در حکمت از اشیا بر وجهیست که عقل باستقلال بآن تواند رسید وتفاصیل احکام شرعی از حیطهٔ استقلال عقل خارجست وقصاراے بدرک عقل

درین امور نحوے از اجمال است چہ جز بنور نبوت راہ بنہا نتوان برد
پس احکام فقہی من حیث الاجمال داخل حکمت عملی باشد و من حیث التفصیل خارج
انیست انواع فضائل و از ترکیب بعضے با بعضے اخلاق نامحصور متولد شود و حکما
گفتہ اند ہمچنانکہ امزجہ در اشخاص متفاوتست و دو شخص بر یک مزاج نمیتوانند بود
اخلاق نیز متخالفست تا دو نفس بر یک خلق نباشد و ارسطاطالیس گفتہ کہ سبب
اختلاف اشکال افراد انسان باآنکہ در دیگر افراد حیوانات اختلاف باین مرتبہ نیست
آنست کہ در افراد انسان بواسطہ تفنن ادراکات کیفیات مختلفۂ نفسانی کہ تابع مزاج
تواند بود بہست و ہر کیفیتے نفسانی مقتضی ہیئتے خاصست چہ ہیئت فرحان از ہیئت
غضبان و ہیئت محزون از ہیئت مسرور ممتازست بخلاف افراد دیگر حیوانات کہ در ایشان زیادہ
از نفس ادراک چیزے نیست پس اختلاف کیفیات نیز بسیار نباشد و اشکال ایشان متقارب نماید

تنویر در سلک این مباحث بمقتضاے مقدمہ کہ تمہید یافت مسامحات
باشد از جملہ آنکہ ذکاوت سرعت فہم و نظائر آن در عداد انواع مندرجہ در تحت جنس
حکمت عد کردہ اند و حال آنکہ آنہا اسباب حکمت اند بناءً علی التفسیر ہم الحکمۃ
بما مر ذکرہ آرے اگر حکمت را تفسیر کنند بملکہ کہ قوت نظری بآن متمکن شود از معرفت
احوال موجودات انواع مذکورہ در تحت آن مندرج توان داشت و ہمانا آنچہ گفتہ
اند کہ چون حرکت قوت نطقی باعتدال باشد از ان حرکت علم حاصل شود و بتبعیت
حکمت مبتنی برین توان بود و بالجملہ مسامحات درین فن را معذرت تمہید نمودہ شد۔

لمعهٔ چهارم چون این فضائل معلوم شد باید دانست که بازاء اینها صفتے چند است که نه ازان جنس است و بآن مانند است چنانچه سبب انخداع جمعے که ممارست علم اخلاق ندارند شود پس لائق نمود بیان فرق میان فضائل و رذائل شبیه بدان نمودن و تمیز میان شبه و جواهر نفیسه کردن تا طالبان جواهر کمالات انسانی و راغبان نفائس ملکات نفسانی بازی نخورند و تلبیس دغلان و تمویه قلابان فریفته شده خرمهره را به نرخ درر و لآلی نخرند اما در فضیلت حکمت جمعے باشند که مسائل علوم را حفظ نمایند و نکات و دلائل که تبلقف فراگرفته باشند تقریر کنند بنوعے که جمعے که ایشان را از صدق فراست و نور کیاست نصیبے نباشد از غایت استحسان تعجب کنند و بر وفور دانش ایشان گواهی دهند و حال آنکه ایشان را یقین و اطمینان بهیچ مسئله نباشد و در نفس ایشان هیچ نقش راسخ نه و حال ایشان در تشبه بعلما و اذکیا همچون حال بعضے حیوانات است در محاکات افعال و اقوال انسانی چون قرده و طوطی یا کودکان در تشبه ببالغان **شعر**

گیرم که مار چو به کند تن بشکل مار کو زهر بهر دشمن و کو مهره بهر دوست

و بعضے از ایشان باشند که در هیچ مطلب اذعان حق صریح ننمایند و در مباحث اگرچه خلاهر باشد خواهند که اظهار تصرف و فطنتے کنند و باغالیط عمومیه بت دیان را درگمان اندازند و با آنکه در مسائل یقینیه که وهم را دران مجال مزاحمت نیست مغالطت نمیتوانند کرد در مطالب عالیه دعاوی بلند کنند و تلبیس باطل بلباس حق و تصویر ظن و تخمین بصورت علم و یقین نمایند و آنرا تحقیق و تدقیق نامند و چون حکمت اسلامی مدارج

کمالاتست و معرفت آن جز حکیم را حاصل نه تفرقه میان این طائفه و حکما بر اکثر مردم
متعسر باشد و اما در مقابل عفت همچنانکه جمعے از لذات دنیوی اعراض کنند از برائے چیزے
ازان جنس که بیش ازان باشد چون اکثر تارکان زمان که اظهار زهد را دام تزویر و حبالهٔ صید
عوام سازند تا بدان وسیله باغراض فاسدهٔ دنیویه و اعراض کاسدهٔ دنیویه توسل جویند
یا آنکه ازان لذات آگاهی نداشته باشند چون اهل جبال و رساتیق که از شهرها دور باشند
یا بسبب آنکه از کثرت تناول و تعاطی ازان لذات ملال و کلال بایشان راه یافته باشد
یا آنکه در اصل فطرت یا بنا بر مرضے نقصان شهوتے در ایشان باشد یا بجهت خوف از
آلام و امراض یا اطلاع مردم و توبیخ کبران مترتب تواند شد و این طائفه عفیف نباشند
و اما در سخاوت عمل اسخیا صادر شود از کسے که سخی نباشد چون جمعے که بذل مال بجهت تمتع
از شهوات نمایند یا بجهت ریا یا بطمع مزید جاه و جلال یا دفع ضرر یا آنکه در غیر محل
استحقاق صرف کنند و بعضے تبذیر در انفاق نمایند بنا بر آنکه قدر مال ندانند و از مواقع
احتیاج بآن غافل باشند و این حالت بیشتر جمعے را باشد که بے مشقتے از میراث یا غیر
آن مال بایشان رسیده باشد و از صعوبت اکتساب بیخبر چه مال را مدخل دشوار است و
مخرج آسان و حکما گفته اند که جمع مال همچنانست که سنگے بزرگ را بر سر کوهے برند و خرج
کردن همچنانکه آن سنگ را فرو گذارند و احتیاج بمال در تدبیر معاش ظاهر است و در
اظهار فضیلت نیز مدخل عظیم دارد چنانچه در صحیفهٔ حضرت سلیمانست علے نبینا
و علیه السلام که حکمت با تو انگری بیدار است و با درویشی در خواب که دانا را چون

دینار نباشد خلق را ازو منتفع نتواند شد بلکه خود نیز بسبب توجه بمصالح ضروری از بسے کمالات باز ماند **شعر**

مرا تجربہ معلوم گشت آخر حال کہ قدر مرد بعلمست و قدر علم بمال

و کسب آن از وجوہ ستودہ متعسر چہ مکاسب جمیلہ قلیلست و سلوک طریق آن بر احرار دشوار و اینچنین کسان سخی نباشند بلکہ سخی بحقیقت آنکس است کہ بذل مال نہ از برائے غرضے کند بلکہ برائے آنکہ سخاوت ملکہ شریف است ولذاتہا مطلوب و اگر بغیر ازین چیزے دیگر وجہ قصد او باشد ثانیا و بالعرض تواند بود چنانچہ در افعال اللہ تعالی اشارتے بآنمعنی رفت و اما در شجاعت افعال شبیہ بآن از غیر شجعان صادر شود چون جمعے کہ بجنگہائے خطرناک و کارہائے ہولناک قیام نمایند از جہت طلب مالے یا جاہے یا غیر آن از مطالب و باعث بران حرص مطلوب باشد نہ ملکۂ شجاعت چون عیاران کہ تحمل ضرب شدید و حبس مدید بل قطع و قتل نمایند تا نام ایشان در میان ابنائے جنس کہ در ذائل بایشان شریکند بماند و کسے کہ برائے دفع ملامت اقارب و اخوان یا خوف سلطانی یا نظائر آن اقدام بران افعال نماید یا آنکہ مکررا بطریق اتفاق منظفر شدہ باشد و بآن مغرور گشتہ و این طوائف شجاع نباشند بلکہ شجاع کسے است کہ ہدف سہام قصد او جز اصابت این ملکۂ فاضلہ نباشد بر قیاس آنچہ در دیگر ملکات مبین گشت و اما افعال سباع چون شیر وغیرہ اگرچہ شبیہ است بشجاعت از وجوہ مبائن

آنست یکے آنکہ ایشان بر غلبہ و تفوق خود وثوق دارند و باطبع مشتاق غلبہ اند پس اقدام ایشان بران بطبیعت غلبہ و قدرتست نہ بطبیعت شجاعت و دیگر آنکہ مثل ایشان غالبًا در مقاومت مثل مبارزے قوی تمام سلاحست کہ با ضعیفے عاجز محاربت نماید و مثل این داخل افعال شجاع نیست و دیگر آنکہ آنچہ ملاک فضیلت است کہ آن عقلست تا تمام قوی مطیع و منقاد او شوند و در ایشان مفقود است و شجاع بحقیقت کسے باشد کہ افعال شجاعت بمقتضاے حکم عقل از وصادر شود و غرض اصلی او نفس فضیلت باشد و ہر آئینہ حذر او از ارتکاب امر قبیح زیادہ از حذر او باشد از انصرام حیات و قتل جمیل نزد او از حیات مذموم اولی چنانچہ گفتہ اند

الکنار ولا عار بیت

یہون علینا فی المعالی نفوسنا ومن حطب الحسناء لم یغله المهر

و ہر چند لذت شجاعت در ہدایت ننماید چہ مبادی آن موذیست بخوف ہلاک اما بالآخرہ لذات و منافع آن مشاہدہ گردد خواہ در دنیا و خواہ در آخرت خاصہ چون بذل نفس او در حمایت دین و تقویت شرع مبین بودہ باشد چنانچہ نص کلام حقائق اعلام بآن ناطقست ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل اللہ امواتا بل احیاء عند ربہم یرزقون و عاقل داند کہ تخلف از جنگ موجب بقاے حیات نمیشود و بدل در فرار طلب ابقاے چیزے میکند کہ قابل بقا نیست پس بحقیقت طالب محالست با آنکہ اگر فرضًا چند روزے مہلت یابد ننگ و عار جبن

وبے غیرتی وتقریع وتوبیخ اقران ومعاریف مشرب عیش وحیات اورا مکدر گرداند پس مرگ بافضیلت شجاعت وذکر جمیل واجر جزیل برزندگانی باچندین ننگ وعیب مرجح داند **بیت**

بارے چو فسانہ میشوی اے بخرد　　افسانۂ نیک شو نہ افسانۂ بد

وازینجاست کہ حضرت یعسوب المسلمین کرم اللہ وجہہ باصحاب خود فرمودہ ایہا الناس انکم ان لم تقتلوا تموتوا والذی نفس ابن ابی طالب بیدہ لالف ضربت السیف علی الراس اہون من میتۃ علی الفراش میفرماید کہ اے آدمیان کہ نسیان خصلت موروث شماست از رقدۂ غفلت متنبہ شوید وتذکر نمائید کہ اگر شما کشتہ نشوید البتہ از ضربت ملک الموت جان نخواہید برد پس از جنگ چرا میترسید وننگ جبن از چہ رو بخود روا میدارید بآن خدائے کہ روح پسر ابیطالب درید قدرت اوست کہ ہزار ضرب شمشیر بر سر خوردن آسان تر از مردن بر فراش است چہ مردن بطریق مردان بہ از جان سپردن بشیوۂ زنانست کہ سرخی خون گلگونۂ چہرۂ عاشقان است **بیت**

چون شہید عشق در دنیا وعقبی سرخروست　　اے خوش آن ساعت کہ ما را کشتہ زین میدان برند

واحادیث در فضیلت شجاعت وشجعان بسیار است از انجملہ آنچہ فرمودہ ان اللہ یحب الشجاعۃ ولو علی قتل حیۃ وعقرب وبرہمہ کس تعظیم شجعان وتکریم ایشان واجب است خصوصا بر ارکان ازمنہ جہانداری وماسکان اعنۂ کامگاری وسارکان

مسالک شہریاری چہ این طائفہ کریمہ باکرم نفائس کہ نفس است در بازار کارزار معاملہ
می کنند و جان را سپر تیر بلا کردہ با اعدائے دولت مقاتلہ مینمایند پس نشاید کہ
پادشاہ باموال و اسباب بایشان مضائقہ نماید یا باندک ہفوہ بالیشان عتاب فرماید
و اما فعل جماعتے کہ خود را کشند از خوف فقرے یا از فکر زوال مالے یا جاہے یا از مقاسات
تعبے بر بددلی حمل کردن الیق ہست از شجاعت چہ شجاع در ہمہ حال صبور باشد و بر تحمل
شدائد قادر و در ہر صورت از اضطراب متحفظ بلکہ این فعل بمقتضائے جبن ہست ضعف
و ماسکۂ نفس و بحسب شرع موجب لعنت است چنانچہ در احادیث صحیحہ وارد است
و ازین مباحث معلوم شد کہ عفت و سخاوت و شجاعت بکمال حاصل نشود الا حکیم را
و اما در عدالت افعال شبیہ بافعال عادلان از جمعے کہ باین حلیہ متحلی نباشند صادر
شود یا از جہت ریا و سمعت یا از ان جہت کہ بدان وسیلہ جلب قلوب عوام کنند تا سبب
از دیاد جاہ و مال سازند و عادل بحقیقت کسے باشد کہ تعدیل قوتہائے خود کردہ باشد
تا صدور جمیع افعال از و بحکم عقل بہ نہج اعتدال باشد چنانچہ ہیچ یک از قوی را زیادت
از ان قسط کہ عقل از برائے ایشان تعین کند نطلبند و بر ہمدیگر تغلب نکنند و بعد ازان
در معاملہ با بنی نوع ہمین نسق رعایت کنند و نظر او در عدم او قات مقصور بر اقتنائے
فضائل باشد و امرے دیگر مقصود او نبود مگر بہ تبعیت و این وقتے میسر شود کہ نفس را
ہیئتے نفسانی کہ بمقتضائے تادب کلی باشد حاصل شدہ باشد تا جمیع آثار و افعال
او بحلیۂ اعتدال متحلی و از وصمت اختلال متخلی باشد و نزد دیگر فضائل مثل این اعتبار

باید کرد تا تفرقه میان زیف و رایج و مموه و تمام عیار معلوم شود و عبارت مذکوره مشعر به بساطت عدالت است۔

لمعهٔ پنجم باید دانست که بازاے هریکے از فضائل رذیله ایست که ضد آنست و چون اجناس فضائل چهار است چنانکه گذشت اجناس رذائل نیز در بادی الرای همین عدد تواند بود اول جهل بازاے حکمت دوم جبن بازاے شجاعت سوم شره بازاے عفت چهارم جور بازاے عدالت و آنچه بحسب نظر دقیق ظاهر شود آنست که هر فضیلت را حدیست که چون ازان حد تجاوز نماید خواه بافراط و خواه بتفریط بر رذیلت گراید پس فضائل بمنزلهٔ اوساط اند و رذائل بمنزلهٔ اطراف مانند مرکز و دائره که مرکز متعین است با آنکه ابعد نقاط از محیط است و دیگر نقاط غیر متناهی از جوانب او هریک از طرفے بمحیط نزدیکتر اند پس بنابران بازاے هر فضیلتے رذائل غیر متناهی باشد و همچنین استقامت در سلوک طریق فضیلت شبیه بحرکت بر خط مستقیم باشد و انحراف بجانب رذیلت چون انحراف ازان و ظاهر است که اقصر خطوط واصله بین النقطتین خط مستقیم است و میان دو نقطه خط مستقیم بیش از یکے نتواند بود و خطوط غیر مستقیم نامتناهی باشد پس استقامت در طریق کمال جز بریک نهج نتواند بود و انحراف از اصناف غیر متناهی باشد و چون در یافتن وسط حقیقی در غایت صعوبت است و بعد از یافت ثبات بران اصعب چه استقامت بر جادهٔ اعتدال در غایت تعسر و اشکال باشد و لهذا حضرت هادی الثقلین الی الصراط المستقیم علیه افضل التحیة و التسلیم فرمود شیبتنی سورة هود و چه در انجا امر باستقامت وارد است

آنجا که می فرماید فَاسْتَقِمْ کَمَا اُمِرْتَ وازینست که صراط مستقیم را در رسالهٔ نبوت وعصمت چنین کرده اند که از موے باریکتر واز شمشیر تیز تر است وهمانا که صراط مستقیم که سورهٔ کریمهٔ فاتحه مشتمل بر طلب هدایت بآنست بهمین معنی تواند بود وچون نزد عظماے حکما واساطین اولیا مقرر است که امور اُخروی که مخبر صادق بآن وعد ووعید فرموده تمامًا صور اخلاق و اعمالست که در موطن معاد بحکم مرتبه بآن صور بر انسان ظاهر خواهد شد چنانچه فرموده النّاس نیام فاذا ماتوا انتبهوا بیداران را ازان معنی آگاهی میدهد واین معنی در مواضع متعدده از کتاب وسنت بتصریح وتلویح موجود شده است وماده آن صور خواه از غائب باشد وخواه از مکاره اعمال واخلاق است که درین نشاء اندوخته باشد چنانچه فحواے کریمهٔ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ وحدیث نبوی که فرموده الذی یشرب فی اٰنیة الذّهب والفضّة اِنّما یجرجر فی بطنه نار جهنم وانّ ارض الجنة قیعان غراسها سبحان الصمد بجده انصاف ظاهر ازان مینماید اگر طالب صادق غبار خیالات واوهام از پیش دیدهٔ بصیرت باز نشاند وزمام فطانت را از ربقهٔ تقلید اهل رسوم برهاند بلکه حدیث مشهور الدّنیا مزرعة الاٰخرة نداء بمعنی میکند اگر بگوش هوش استماع رود۔

بیت

دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر ۔۔۔ کاے نور چشم من بجز از کشته ندروی

پس بنابرین مقدمات صراط مستقیم اخروی که بحسب نفس انبیا در موطن حشر بر جهنم کشند مثال توسط در اعمال واخلاق باشد وجهنم مثال اطراف که رذایل اند وهر کس که

امروز برین صراط مستقیم ثابت قدم بوده از سلوک منهج اعتدال تجاوز ننماید در آخرت
بران صراط مستقیم تواند گذشت و به بهشت باقی که موطن پاکانست تواند رسید
و هر که درین نشاء ازین صراط مستقیم انحراف جوید در آخرت بران صراط نتواند گذشت و
در دوزخ که جای عاصیانست بماند و از فیثاغورس منقولست که هر ملکه که انسان کسب
میکند سبب حدوث ملکی یا شیطانیست که بعد از قطع تعلق مصاحب و ملازم او باشد
ان خیراً فخیراً و ان شراً فشراً پس باید که انسان احتیاط نماید تا چه مصاحب برای خود
پیدا میکند و بدان که وسط را بدو معنی اطلاق میکنند یکی وسط حقیقی که نسبت او بطرفین
علی السّوا باشد مانند چهار که وسط است میان ده و شش و این همچو معتدل حقیقی است که
اطبا دلائل بر نفی آن اقامت میکنند و دیگر وسط باضافت بمنزلهٔ اعتدالات نوعی و
شخصی که اطبا اثبات میکنند و وسطی که درین علم معتبر است از قبیل دوم تواند بود لهذا
شرائط فضیلت نظر باشخاص مختلف شود بلکه نظر بهر وقتی و حالی و بازای هر فضیلتی
از فضائل هر شخصی رذائل غیر متناهی باشد و در هیچ مقام در مرآت اندیشه غبار شک حاوث نشود
چه هر گاه که وسط درین فن از قبیل اعتدال شخصی و نوعی باشد هر آئینه آزار عرضی باید
مانند عرض المزاج و مبالغه در وصف آن بدقت و حدت مرتفع شود و همانا طریق رفع
این غبار آنکه همچنانکه در مراتب عرض المزاج مرتبه هست که افضل مراتب و اقرب آن
باعتدال حقیقی است در مراتب ملکات نیز مرتبه هست که افضل آن مراتب است و وسط
بالذات آن مرتبه است و دیگر مراتب بحسب بعد از ان مرتبه خالی از شوب افراط و تفریط

نیستند وہمچنانکہ شخص و نوع دران مراتب برحالت افضل نیستند لیکن بواسطہ قربی محدود
کہ بآن مرتبہ دارند وجود نوع و شخص محفوظ می تواند بود در فضائل نیز فضیلت حقیقی آن
مرتبہ است و باقی مراتب بحسب قرب بآن مرتبہ در عداد فضیلت معدود میشوند ہمچنانکہ
در اعتدال بدنی دیگر مراتب اگرچہ در حاق اعتدال بدنی نیستند وخالی از شوائب انحراف
نیستند برانکہ از ایشان خللے بین در افعال ظاہر نمیشود در سلک مراتب اعتدال منخرطند
وبنا برین تقدیر تفاوت در مدارج کمال بحسب تفاوت در قرب بحاق وسط اعتدال
باشد وقواعد طب روحانی برقیاس وہنجار قواعد طب جسمانی وشکے نیست کہ اعتدال
بامعنی نیز اگرچہ سعتے دارد اما خالی از صعوبت نیست واگرچہ در مقام مبالغہ وصف
آن بدقت شعر وحدت سیف نماید دور از کارنہ وَاللّٰہُ یَہْدِیْ مَنْ یَّشَآءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ
وچون انحراف از وسط یا بطرف افراط باشد یا بطرف تفریط پس بازاے ہر فضیلتے دو رذیلہ باشد
کہ آن فضیلت وسط میان ہر دو باشد وچون مبین شدہ کہ اجناس فضیلت چہار است اجناس رذیلہ ہشت باشد
دو ازان طرف باشد نسبت باحکمت وآن سفہ و بلہ باشد سفہ طرف افراط است وآن
استعمال قوت فکریہ در آنچہ واجب نیست یا زیادہ از قدر واجب وآنرا کربزی
خوانند و بلہ طرف تفریط وآن تعطیل قوت فکر است بارادہ وترک استعمال آن در واجب
یا تقصیر در استعمال آن بکمتر از حد واجب و دو ازان طرف شجاعت اند وآن تہور است
وجبن اول طرف افراط است وآن اقدام است بر مہالک کہ عقل آنرا جمیل نداند و ثانی
طرف تفریط وآن حذر است از چیزے کہ حذر ازان مستحسن نیست و دو ازان طرف عفت

اندو آن شره است وخمود اول افراط است و آن میل نفس بشهوانست زیاده از مقدار مستحسن و ثانی تفریط و آن سکون نفس است از حرکت در طلب لذات ضروری که شرع وعقل آنرا مستحسن یا جائز شمرده باشد از روے اختیار نه از روے خلقت و دو از ان طرف عدالتست و آن ظلم است و از ظلام اول طرف افراط است و آن تصرف در حقوق مردم و اموال ایشانست و ثانی تفریط و آن تمکین ظالم است از ظلم و انقیاد او در آنچه مشتهاے او باشد بطریق ذلت و بعضے هر دو طرف عدالت را جور میخوانند چه آن ظلمست یا بر نفس خود یا بر غیر همچنانکه عدالت جامع جمیع کمالات است ظلم که مقابل اوست جامع جمیع نقائص است که شیخ الاسلام عبد الله انصاری وغیر او از محققان گفته اند هر چه نه آزار نه گناه چه هر گناه ظلمست یا بر نفس خود یا بر دیگرے شعر

مباش در پے آزار و هر چه خواهی کن که در شریعت ما غیر ازین گناهے نیست

و بعضے اکابر گفته اند که اهل طریقت در اکثر چیزها اختلاف دارند اما همه متفق اند بر استحسان راحت رسانیدن و نهی از آزار کردن و در حدیث صحیحست که حسنات ظالم منتقل بدیوان اعمال مظلوم میشود چنانچه مضمون آیه کریمه و ما ظلمونا ولاکن کانوا انفسهم یظلمون بآن مشعر است و همین قیاس توسط در انواع که در تحت اجناس فضائل مذکور اعتبار باید نمود۔

لمعهٔ ششم در بیان شرف عدالت اولاً بر سبیل تمهید نموده میشود که باتفاق عقل و نقل حقیقت مقدسهٔ حضرت حق جل و علا از احاطهٔ افهام و اوهام متعالیست

طائر بلند پرواز ادراک را راہ بسر ادق کنہ جلال او نیست بلکہ غایت سیر عقول بشری و نہایت عروج قوت نظری آنست کہ با ذیال نسب و اعتبارات کہ ہم باعتبار تعلق بہ ممکنات ذات اقدس را تواند بود تشبث شود **بیت**

گفتا غلطے زما نشان نتوان داد ازما تو ہر انچہ دیدۂ پایۂ تست

و اول مرآتے کہ وجہ قدیم غیب ذاتی دران بر دیدۂ شہود اہل کشف و عیان جلوہ نماید وحدتست نہ وحدتے کہ مقابل کثرت بود کہ آن ظلے از اظلال اوست و نہ وحدتے کہ ساری در عدد ہست کہ آن پرتوے از انوار خورشید جمال بے زوال اوست بل وحدتے کہ اگر شمع جمال بر افروزد فروغ اشعۂ ظہورش کثرات را پروانہ وار بسوزد و لو کشفها لاحرقت سبحات وجهه ما انتهى اليه بصره من خلقه چہ با شروق انوار عالم سوز جلالش ذرات ننماید و کثرت در حیز ظہور نیاید و از سعت احاطۂ ذات با کمالش ہیچ چیز با او در شمار نیاید چنانچہ فحوائے لمن الملک الیوم للہ الواحد القہار بیان آن با بالغ وجہے می نماید **بیت**

ملک ہستی را ملک جز واحد قہار نیست قہرش آن کز غیب در وادی ما دیار نیست

و از ینجاست کہ اساطین ائمۂ حکمت و اکابر مشائخ ملت تصریح فرمودہ اند کہ وحدت ذاتی حق نوعے دیگر از وحدت ہست غیر وحدت عددی چنانچہ در صدر معتقد شیخ کبیر و امام خبیر قدوۃ الواصلین الی الملک اللطیف ابی عبد اللہ محمد بن الحنیف رضی اللہ عنہ مسطور ہست اللہ واحد لا بالعدد و لا کالاحاد و التصور این وحدت علی ما ہی علیہ من الاحاطۃ از طور مدارک عقول متجاوز ہست و جز بنور

کشف وعیان بآن نتوان رسید واز جہت صعوبت تصور این وحدتست کہ میفرماید
وَاِذَا ذُکِرَ اللّٰہُ وَحْدَہُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوْبُ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَۃِ چنانچہ امام راغب وغیر
او از محققان تحقیق فرمودہ اند وپر توے از وکہ مطمع نظر عقل تواند شد وحدت عددیست
کہ بے فروغ آن ہیچ ذرہ از ذرات در حیز ظہور وموطن شعور نتواند آمد وبانحلال آن رابطہ
بقاے ہیچ فردے از افراد موجودات صورت نہ بندد ونزد حکماے متالہین کہ ائمۂ
کشف وشہود اند مقررست کہ کمال ہر صفتے در انست کہ باصل خود در حیز تقارب وتعانق
آید چنانچہ در فرائد عقود اسماے حسناے الٰہی مشاہدہ میرود ہُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ
وَالظَّاہِرُ وَالْبَاطِنُ وَہُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ پس ہر موجودے کہ باوجود اشتمال بر کثرت احکام
قہرمان وحدت در وظاہر تر باشد اشرف تواند بود وتاثیرات ایقاعات ونغمات
متناسبہ واشعار موزونہ وصور حسنہ بنا بر شرف وحدت تناسب است آثار غریبہ کہ بر وفق
اعداد مترتب است ہم ازین قبیل ودر حکمت مقررست کہ ہر چند مزاج اعدل باشد و
بوحدت حقیقی اقرب واجمل صورتے پاسنقشے کہ بران مترتب شود اکمل وافضل باشد
ولہذا در سلسلۂ والید چون مزاج معادن ابعد است از وحدت اعتدالی صورت نوعیۂ
آن مبدء حفظ ترکیب است فقط وچون ازین مرتبہ ترقی کردہ بمرتبۂ اعتدال نباتی رسد
باحفظ ترکیب مبدء تغذیہ وتنمیہ وتولید مثل شود وچون ازین طبقہ عروج کردہ
باعتدال حیوانی رسد باآثار سابقہ مبدء حس وحرکت ارادی شود وچون ازین درجہ
ارتفاع یافتہ باعتدال انسانی رسد باجمیع آثار مبدء نطق یعنی ادراک کلیات وتوابع

آن شود و هر چند افراد انسانی باعتدال حقیقی اقرب باشد کمالات او بیشتر تا بمرتبهٔ نبوت رسد و باز در میان ایشان مراتب متفاوت باشد تا بمرتبهٔ ختم رسد که مظهر کل کمالات است و غایت الغایات و لیس وراءَ عبّادان قریةٌ و در علم موسیقی مقرر شده که هیچ نسبت شریفتر از نسبت مساوات نیست و هر نسبتی که بوجهی از وجوه اخلال راجع بالنسبت مساوات نشود از حد ملائمت خارج باشد و در حیطهٔ تنافر داخل۔

تبصره چون اطراف کلام باین مقام منجر شد ایمائے بتفصیل بعضے ازین معانی مستحسن می نماید و بیان آن بروجهے که لائق این محال باشد آنکه نغمهٔ آن صوتیست که آنرا مکثے باشد هرگاه که برحدے معین از حدت و ثقل مکرر شود ازان تاثیرے که خاصیت تالیف باشد حاصل نشود و صناعت موسیقی را دران نظرے نباشد چه نظر این صناعت مقصور است بر نغمات ازان حیثیت که میانهٔ ایشان بحسب حدت و ثقل یا میانهٔ ازمنهٔ متخلله میان ایشان بحسب مقدار نسبتے ملائم یا منافر حاصل شود و شق اول را علم تالیف خوانند و ثانی را علم ایقاع و چون دو نغمهٔ مختلف در حدت و ثقل حاصل شود لامحاله تفاوت میان ایشان یا بر نسبتے ملائم باشد یا بر نسبتے منافر چه اگر تفاوت میان ایشا بمثل بالفعل باشد یا بمثل بالقوة ملائم باشد والا منافر و مراد بمثل بالفعل آنست که قدر تفاضل مساوی اوّل باشد و این در صورتے تواند بود که یکے ضعف دیگرے باشد مثل چهار و دو و شش و سه و آنرا بعد ذی الکل خوانند و مراد بمثل بالقوة آنکه آن شے که مثل بالفعل نیست بتضعیف مثل بالفعل تواند شد و

این دو قسم است یکے آنکہ این قوت از جانب قدر تفاوت باشد چون شش و چہار کہ تفاوت میان ایشان بدو دست و دو تضعیف چہار میشود و آنرا النسبت زائد بالجزو خوانند دوم آنکہ قوت از جانب احد المتفاوتین باشد چون شش و دو کہ تفاوت میان ایشان بچہار است و دو کہ احد المتفاوتین است بہ تضعیف چہار میشود و آنرا النسبت کثیر الاضعاف خوانند و ہر نسبتے کہ برین وجہ باشد یا راجع باین وجہ شود ملائم باشد و ہر چہ برخلاف این باشد منافر و ازینجا معلوم شد کہ ہر دو نغمہ کہ میان ایشان نسبت غیر عددی باشد یعنی نسبتے از نسب ستہ باشد کہ مخصوص مقادیر است و در عدد یافتہ نمیشود متنافر باشد چون نغمہ کہ از کل و تر حادث شود و نغمہ کہ از جزوے ازان حاصل شود کہ نسبت او بکل ہمچون نسبت ضلع مربع باشد بقطر و اگر نسبت بینہما نسبت عددی باشد و اقل مفنی اکثر نباشد و بین العددین تفاوت بجزوے باشد کہ بالقوۃ عدد زائد بود و راجع نشود بیکے از نسب ملائمہ آن بران وجہ کہ بعد ازین مشروح خواہد شد البتہ متنافر باشد مثل دو نغمہ کہ یکے زیادہ بر دیگرے باشد بچہار سبع مثلاً یکے ہفت باشد و دیگرے یازدہ کہ تفاوت میان ایشان بچہار سبعست نہ بہفت کہ اقل است بتضعیف یازدہ میشود نہ چہار سبع کہ قدر تفاوت است و اگر اقل مفنی اکثر باشد خالی ازان نیست کہ قدر تفاوت مثل اقل است یا بیشتر اول نسبت نصف ضعف است و آنرا البعد ذی الکل خوانند و ثانی نسبت کثیر الاضعاف و اگر بینہما تفاوت بجزوے نیست کہ بالقوہ عدد زائد است اگر آن جزو نصف واحد اول او بعد دوم

سلمہ و نسبت عددی عبارت است از نسبتے کہ میان دو مقدار باشد کہ بتوسط مقدار سوم ہر دو مقدار اندکرد

نسبکند چون نصف و ثلث آنرا بعاد وسطی گویند و آن منحصر است درهمین دو چه اگر تفاوت
بربع و سدس باشد جزو تفاوت عد نصف کند و اگر بسبع و خمس باشد عد ما دون نصف
کند قسم اول از ابعاد وسطی را بعد ذی الخمسه گویند مثل دو و سه و قسم ثانی را بعد ذی الاربعه
خوانند مثل سه و چهار و اگر تفاوت بجزو لیست که عد نصف و ما دون آن میکند آنرا ابعاد
صغار گویند و آن از زائد بالربعست و این اقسام که درهمه بین العددین یا تداخل است یا
تفاوت بجزوی که بالقوه عد و زائد است تا آنجا که تفاوت محسوس تواند شد و حاذق
انسانی را ممکنست اصدار آن باشد ملائم باشند و معتبر و اگر تفاوت بمرتبه باشد که درحس
نیاید یا بغایت قلیل نماید یا بر خلوق انسانی ایجاد آن متعذر آید در حیطهٔ اعتبار این فن داخل
نباشد چه بر تقدیر فوات از حس یا قلت تفاوت در حس لذتی منعت به که مطلوبست
از تالیف حاصل نشود و بر تقدیر اخیر اگرچه از آلات دیگر اخراج توان کرد لیکن چون نه
بر منوال امر طبیعی انسانیست که اصوات خلقی اوست طبیعت را زیاده رغبتی دران نباشد
و فضل لذتی ازان حاصل نشود و صناعت موسیقی موضوع از برای تتبع فضلست
پس مطمح نظر این فن نشود و ازینجا معلوم شد که نسبتی که نه بر منوال اصوات نسب خلقی
انسانیست معتبر نیست و نهایت نسب اصوات خلوق بحسب استقرا در ابعاد کبار
آنست که یکی ضعف ضعف دیگری باشد چون یک و چهار و در صغار آنکه زائد باشد
بجزوی از سی و شش جزو یعنی یکی باشد و دیگر و مافوق این مراتب معتبر نیست و
اما بیان کیفیت رجوع با آنکه نسبت ضعفی که آنرا بنسبت مثلی گویند اصل و اشرف

نسب است واز غایت شرف وقرب او بوحدتست آنکه احد طرفی او قائم مقام
آن دیگر میشود بروجهی که همچنان ملائمت باقیست یعنی اگر نغمهٔ ضعف باشد و دیگر
نصف ویجای نصف ضعف بکار دارند یا عکس رشتهٔ انتظام انفصام نیابد و رابطهٔ
التیام انخرام نپذیرد مثلاً نغمهٔ که هشت باشد چون ضعف نغمه ایست که چهار باشد
اگر بجای چهار هشت نهند و یا نغمهٔ که سه باشد تالیف دهند از هشت و سه بعدی ملائم
حادث شود بآنکه میان ایشان اتفاق اولی نیست و ملائمت ایشان ازان وجه است
که چهار که نصف هشت است با سه ملائمت دارد و اگر از جانب سه همین اعتبار کنی و گوئی
سه نصف شش است و میان او و هشت ملائمت است همین مقصود حاصل شود و بهر
تقدیر راجع به بعد ذی الاربعه شود و اگر پنج را با سه استعمال کنند ملائم آید و راجع بابعاد
صغار شود بنابر آنکه میان پنج و شش بنسبتی ملائمست از ابعاد صغار و سه قائم مقام
شش است یا گوئیم میان دو و نیم و سه بنسبت ابعاد صغار است و پنج قائم مقام دو و نیم
ست و این صور تها را تمام متفق با تفاق ثانی گویند و از اینجا فطن صاحب بصیرت را
روشن شود که بعد ذی الخمس را به بعد کثیر الاضعاف و بعد ذی الاربع راجع میتوان داشت
و بعد ذی الاربع را به بعد ذی الخمس چه اگر در صورت اولی دو را قائم مقام چهار دانسته
راجع ببعد ذی الاربع شود و اگر سه را قائم مقام شش گیرند راجع به بعد کثیر الاضعاف
شود و در صورت ثانیه اگر سه را قائم مقام شش گیرند راجع به بعد ذی الخمس شود و
از شرف و اصالت بعد ذی الکل که تفاضل بمثل بالفعل است آنکه منقسم بعدین

اوسطین یعنی دہم بواسطۂ عددی و ہم بواسطۂ تالیفی و مراد بواسطۂ عددی عددیست
کہ متوسط باشد میان دو عدد چنانچہ نسبت او در قرب و بعد بطرفین علی السوا باشد
چون اربعہ متوسط است میان شش و دو و بواسطۂ تالیفی عددیست کہ نسبت
فضل او بر عددے اقل از و بفضل عددے اکثر از وبر وہمچون نسبت عدد اقل باشد
بعدد اکثر چون چہار کہ واسطۂ تالیفی است میان سہ و شش چہ فضل چہار بر سہ
یکے است و فضل شش بر چہار دو و نسبت بینما ہمچون نسبت میان سہ است و شش
و تفصیل این معانی خواہد آمد اما بیان اول آنکہ نسبت چہار بہ دو بعد ذی الکل است
و چون سہ کہ واسطۂ عددیست درمیان ایشان درآورند دو نسبت حادث شود
یکے میان دو و سہ و آن بعد ذی الخمس است و دیگرے میان سہ و چہار و آن بعد
ذی الاربع است و بیان ثانی آنکہ نسبت شش بسہ بعد ذی الکل است و چون چہار کہ
واسطۂ تالیفی است میان ایشان متوسط سازند دو نسبت حاصل شود یکے
نسبت چہار بسہ و آن بعد ذی الاربعست و یکے نسبت چہار بہ شش و آن بعد
ذی الخمس است و ازین تفصیل وجہ تسمیہ بنسبت صنفی بعد ذی الکل و وجہ تسمیۂ
نسبت تالیفی ہر دو معلوم شد و چون این تمہید گذارش یافت بیین شد کہ ہمہ ابعاد
ملائمہ راجع بہ نسبت مساوات میشود چہ در بعد ذی الکل قدر تفاضل مثل بالفعل است
و در دیگر صور بعد از افراد مثل بالفعل مماثلت بالقوہ است یا از جانب قدر تفاضل یا
از جانب احد المتفاوتین یا بالذات یا بواسطہ چنانچہ بہ تفصیل پیوست پس مرجع

ملائمت متاملت است که ظل وحدت است و قدماے حکما را در تعظیم شان نسبت و استنباط وجوه آن استخراج علوم شریفه بتوسط آن وجوه اعتناے عظیم بوده است واز جملہ نسب مشہورہ نسبت عددیست و نسبت ہندسی و نسبت تالیفی نسبت عددے سابقاً مذکور شد و نسبت ہندسی آنست کہ نسبت اول بدوم ہمچون نسبت دوم بثالثے باشد و این را نسبت متصلہ خوانند یا ہمچون نسبت ثالثی بہ رابعی باشد و این را نسبت منفصلہ خوانند و نسبت تالیفی آنست کہ نسبت قدر تفاوت میان اوسط و اصغر بقدر تفاوت میان اوسط و اکبر ہمچون نسبت اصغر باکبر باشد ہمچنانکہ گذشت و طریق استخراج ہر دو در کتب ارثماطیقی مذکور است و در علم ہندسہ مبرہن میشود و بسے دقائق علوم و اسرار حکمت مبتنی بر احکام نسبت است و آنچہ از فیثاغورس منقولست کہ اصول موسیقی را از اصوات افلاک استنباط نمودہ و گفتہ کہ ہیچ نغمہ خوش آیندہ تر از آواز افلاک نیست اگرچہ بعضے افاضل حکما این سخن را بظاہر خود حمل کردہ اند و گفتہ اند کہ سبب آواز منحصر در تموج ہوا بسبب قرع یا قلع عنیف نیست ممکن است کہ بطریق رمز اشارتے باشد بہ نسبت شریفہ کہ میان حرکات فلکی بحسب سرعت و بطوء مقادیر ازمنہ کہ تابع آنست واقعست چہ ہر آئینہ نسبتے بغایت شریف خواہد بود کہ مدار انتظام عالم کون و فساد باشد پس نہ عجب کہ اگر آن نسبت را یا قریب بآن نقل باصوات و نغمات کنند در غایت ملائمت باشد و ہمانا متفطن صاحب بصیرت داند کہ تعلق نفس ہبدن بنابر نسبت شریفہ اعتدالیست کہ میان اجزاے عناصر حاصل شدہ و لہذا زوال آن نسبت

سبب قطع تعلق میشود پس بحقیقت نفس عاشق ہمان نسبت است وہم ازین سبب است
کہ نسبت شریفہ در ہر جا کہ یافتہ شود موجب انجذاب نفس و اہتزاز او گردد و چون حسن کہ
عبارتست از مناسبتے خاص کہ میان اعضا باشد و بلاغت و فصاحت کہ عبارت از
مناسبتے خاص کہ میان اجزاے کلام و میان کلام و مقتضاے مقام مرعی باشد
و تاثیر نغمات ہم از جہت تناسب است چنانچہ بتفصیل پیوست و حقیقت آنکہ یک
معنیست کہ اگر در اجزاے متمزجۂ عنصری ظاہر شود اعتدال مزاج باشد و اگر در نغمات پیدا
شود ابعاد شریفۂ لذیذہ و اگر در حرکات ظاہر شود غنج و اگر در کلام واقع شود فصاحت و بلاغت
و اگر در اعضا پیدا شود حسن و اگر در ملکات نفسانی ظاہر گردد عدالت و نفس در ہر موطن
عاشق و طالب آن معنی است بہر صورت کہ نماید و بہر لباس کہ برآید شعر

وَاِنِّیْ اُحِبُّ الْحُسْنَ حَیْثُ وَجَدْتُّہٗ ۔۔۔ وَلِلْحُسْنِ فِیْ وَجْہِ الْمَلَاحِ مَوَاقِعُ

ایضا

بجبہ یا بقبا ہر چہ ہست بیرون آے ۔۔۔ کہ من حریف تو ام ہر لباس کہ باشی

تبصرۂ تتمیم نزہۃ اللمعۃ از مطاوی مباحث سابقہ معلوم شد کہ مدار
عدالت بر حفظ مناسبت الکست کہ راجع باو عدت میشود پس چون اعتبار عدالت در
امورے کہ ملاک انتظام معاش است نمایند سہ نحو از اعتبار ظاہر شود چہ امور مذکورہ
سہ نوعست یکے آنچہ تعلق بہ قسمت اموال و کرامات وارد دوم آنچہ متعلق بمعاملات
و معاوضاتست سوم آنچہ تعلق بتادیبات و سیاسات دارد و تناسب در ہر سہ صورت

بکار دارند اما در قسم اول گویند چون نسبت این شخص باین مال یا باین کرامت مانند نسبت کسے است کہ در مرتبہ مثل رتبہ او بود یا کرامتے یا مالے کہ مثل آن کرامت یا آن مال باشد پس این کرامت حق او باشد و اگر زیادتے یا نقصانے باشد تلافی و تدارک باید نمود و این نسبت شبیہ است بہ منفصلہ و اما در قسم دوم گاہ نسبت منفصلہ استعمال کنند و گاہ متصلہ اول چنانچہ گوئی نسبت این بزاز باین جامہ چون نسبت این بزاز است باین کرسی پس معاوضہ حیفے نیست و ثانی ہمچنانکہ گوئی نسبت این جامہ باین زر چون نسبت این زر است باین کرسی پس در معاوضہ جامہ بکرسی حیفے نیست این مثال برین وجہ در اخلاق ناصری مذکور است و ظاہر آنکہ این مثال مختل است بلے اگر نسبت جامہ بزر ہمچون نسبت کرسی بزر باشد در معاوضہ حیف نباشد و لیکن این نسبت متصلہ نیست کما علم من تعریف المتصلۃ و اما در قسم سوم نسبت شبیہ بہ نسبت ہندسی واقع شود چنانچہ گوئی نسبت این شخص بارتبت خویش ہمچون نسبت شخص دیگر است بارتبت خود پس اگر از و حیفے و ضرر بے شخص اول رسد ہمین نسبت مکافات او باید داد تا عدالت مرعی باشد و بالجملہ حفظ اعتدال ورد بآن بے معرفت وسط حاصل نشود و چون ادراک وسط چنانچہ سابقا ایماء بآن رفت در غایت صعوبت و اشکال است پس رجوع بمیزان شریعت الٰہی باید کرد چہ منبع وحدت حضرت حق است تعالے و تقدس و چون انسان مدنی الطبع است و تعیش او جز معاونت و مشارکت صورت نہ بندد و در مشارکت معاوضت ضرور یست مثل آن کہ خباز از برائے بزرگران پزد و بزرگر برائے او کشت نماید و خیاط از برائے نساج جامہ دوزد و نساج از برائے او نسج کند و علی ہذا القیاس

ونسبت امور مختلفة الماهیة بهمدیگر بے توسط امرے وجدانی کہ محک اعتبار عیار ہر دو طرف تواند بود منتظم نشود پس بنابرین حاجت بتوسط دینار حاصل شود و آنرا عادل متوسط خوانند لیکن صامت است واحتیاج بعادلے ناطق دارد کہ آن پادشاہ عادلست پس حضرت حق پادشاہ را برگزیدہ و تائید او بشمشیر فرمودہ تا اگر کسے بعدالت دینار منقاد نشود و زیادت از حق خود طلبد و پاے از جادۂ استقامت بیرون نہد بشمشیر قاطع او را سر براہ سازد پس حفظ عدالت بسہ چیز صورت بندد یکے شریعت مقدسہ الٰہی دوم پادشاہ عادل سوم دینار چنانکہ حکما گفتہ اند ناموس اکبر شریعتست وناموس دوم سلطانست کہ تابع شریعتست چہ الدین والملک توامان وناموس سوم دینار است وناموس در لغت ایشان تدبیر و سیاست است پس شریعت کہ ناموس اکبر است متبوع کل است و پادشاہ را کہ ناموس دوم است اقتدا باو میباید کرد و ناموس سوم را کہ دینار است در فرمان ناموس دوم کہ پادشاہ است میباید بود و در نص کلام حقائق اعلام اشارتے باین معنی است آنجا کہ میفرماید وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتٰبَ وَالْمِيْزَانَ لِيَقُوْمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيْدَ فِيْهِ بَاْسٌ شَدِيْدٌ وَّمَنَافِعُ لِلنَّاسِ چہ کتاب اشارتست بشریعت و میزان بآنچہ معیار مقادیر اشیاء و آلت معرفت نسب امور متفاوت بہمدیگر شود و دینار دران داخلست و حدید بشمشیر کہ در قبضۂ اقتدار پادشاہ کینہ گزار سیاست کردار باشد و بسنوال این سخنان جائر سہ باشد اول جائر اعظم کہ ناموس الٰہی را طاعت ننماید و او را کافر و فاسق خوانند دوم جائر اوسط کہ پادشاہ زمانرا اطاعت و متابعت نکند و او را باغی و طاغی گویند سوم جائر اصغر کہ بر راہ عدالت کہ مقتضاے

دینار است نرود و زیادت از حق خود طلبد و او را خائن و سارق خوانند و فساد آن دو جائر اعظم است از جائر سوم چه هر کس که از دائرهٔ انقیاد او امر و نواهی شریعت الهی بیرون آید هر آینه اطاعت هیچکدام ازان دو ناموس دیگر از و چشم نتوان داشت و همه فسادها از و متولد تواند شد و آنکه از حیطهٔ فرمان پادشاه زمان بیرون رود بمقتضای نص وَاَطِیْعُوا اللّٰهَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ از ربقهٔ اطاعت پادشاه حقیقی بیرون رفته باشد و همه مفاسد از و متوقع باشد و بر همه کس بقدر امکان دفع او واجب باشد

حکایت ناقلان آثار ملوک نامدار در کتب تواریخ و اخبار آورده اند که سلطان ملکشاه ماضی در عهد خویش اعظم ملوک نامدار بود و دران روزگار زمام اختیار ممالک در قبضهٔ اقتدار او توسن گردون لجام اطاعت احکام او را سر نهاده و ابلق ایام تازیانهٔ امر و نهی او را تن در داده روز بیست و نهم ماه رمضان قصبهٔ نیشاپور را مرکز رایات نصرت شعار خود ساخت و خاطر را از اندیشهٔ تردد اسفار پرداخت شامگاه که سلطان خورشید متوجه مملکت مغرب شده خیمهٔ بیضا را بر سر چشمهٔ عین حامیه زد و از کثرت غوغای روز بر سم استراحت میل بجلوتخانهٔ شبیب زمین تحت الارض کرد یعقوب وار حدقهٔ دیدهٔ روزه داران در انتظار عید چون روز سفید گشته بود لاجرم هلال عید را چون یوسف کنعانی از قعر چاه ظلمانی میطلبیدند عود هوای عید در مجمر سینه بنائرهٔ اشتیاق میسوختند و لفل خیال هلال در آتش جوع مینهادند از غایت شغف رویت هلال هر کس از طرف بام بستهلال برآمده بود و از غلبهٔ خیال هر پاره ابر

در چشم ہر یک بصورت ہلال در آمدہ **بیت**

بسکہ در جان نگارو چشم بیدارم توئی ہر کہ پیدا میشود از دور پندارم توئی

القصہ مقربان بنا بر حرص عید بے رعایت مقدمات شرعیہ و شرائط دینیہ

در حضرت پادشاہ عرض کردند کہ ہلال عید دیدہ شد و سلطان را بران داشتند کہ امر فرمود

تا ندا کنند کہ فردا عید است و بریں معنی منادی زدند و دران عصر مسند قوی و اجتہاد بوجود

شریف امام الحرمین ابو المعالی عبد الملک جوینی کہ از اکابر مجتہدان مذہب ابن عم نبی

امام شافعی مطلبی و استاد امام حجۃ الاسلام ابو حامد غزالی است رحمہم اللہ مشرف بود چون

ازین معنی خبر یافت در حال امر کرد تا منادی کنند کہ ابو المعالی میگوید کہ فردا رمضان است و

ہر کس کہ بفتوائے من عمل کند باید کہ فردا روزہ گیرد چون حواشی پادشاہ را ازین معنی خبر شد

این صورت را باقبح وجہے عرض کردند و نمودند کہ ابو المعالی با پادشاہ در مقام مخالفت است

و چون عامۂ این مملکت او را معتقد اند ہر آئینہ بفتوائے او کار خواہند کرد نہ بحکم پادشاہ و

این معنی لائق دولت سلطان و جلالت شان ایشان نیست پادشاہ ازین معنی عظیم متغیر

شد فاما چون نیکو نہاد و صحیح الاعتقاد بود در رعایت و حرمت اہل علم را بر ذمت خود فرض

سید انست و از علو شان و رفعت مکان امام الحرمین بقدر مقدرت وقوفے داشت

با جمعے از خواص گفت بروید و امام را بلطف و ادب پیش من آورید ہر چند گفتند چون

او با فرمان شما بے حرمتی کردہ چرا او را با حرمت باید خواند فرمود تا سخن او را بشنویم بمجرد

خبرے ہتک حرمت چنین بزرگے نتوان کرد چون امام الحرمین را بخواندند بر خاست بہمان

تحفیفہ درخت کہ در خانہ پوشیدہ بود کفش در پاے کرد و ببارگاہ سلطان آمد حجاب چون
این صورت مشاہدہ کردند بعرض رسانیدند کہ امام بدان مخالفت قناعت نکردہ اکنون
برخت خانہ بحضرت شما می آید و رعایت حرمت مجلس شما نمی نماید سلطان را تغیر زیادہ شد
و با وجود آن رعایت حرمت فرمود و امیر الحجاب را فرستاد کہ چرا بدین طریق آمدہ چون
معلوم است کہ باین شیوہ پیش سلاطین رفتن ترک ادب است امام آواز بلند کرد و گفت
اے پادشاہ سلطان را باید کہ جواب سخن خود بشنود چہ دیگرے تقریر آن باز نتواند کرد
چون بحضرت سلطان رسید گفت اے پادشاہ من بہمین جامہ نماز گذارم و روا باشد و
جامہ کہ در خدمت خداے تعالی توان پوشید در خدمت سلطان ہم شاید لیکن چون عادت
بدین رفتہ کہ بمثل این جامہ پیش پادشاہ نروند خواستم کہ رعایت ادب نمایم و رخت لائق و
موزہ بپوشم فامادران ساعت کہ فرمان رسید بہمین جامہ نشستہ بودم ترسیدم کہ تا تغیر جامہ
کنم درنگے واقع شود و بواسطہ آن تاخیر فرشتگان نام مرا در جریدہ باغیان و مخالفان پادشاہ
اسلام نویسند و اگر بیک میز نشستہ بودے ہمچنان بیامدے تا او فضیلت مسارعت در اطاعت
امر سلطان محروم نگشتے سلطان فرمود کہ چون اطاعت پادشاہ را باین مرتبہ آمدہ میدانی
چرا بر خلاف امر ما منادی میکنی امام گفت ہر چہ تعلق بفرمان دارد بر ما واجب است کہ
اطاعت سلطان کنیم اما ہر چہ تعلق بفتوا لے دارد بر سلطان واجب است کہ از ما پرسد چہ
بحکم شریعت غراء ملت زہرا ہمچنانکہ فرمان پادشاہ را است فتواے علماء را است در روزہ
داشتن و عید کردن تعلق بفتواے دارد نہ بفرمان سلطان چون این سخن بشنید آتش خشمش

بزلال رضا منطفی شد و امام را بانواع اصطناع و اصناف الطاف مخصوص داشته بازبسنه
فرستاد و الحمد لله تعالے که درین روزگار همایون آثار که همانا صبح ظهور نور منظهر موعود است
بمیامن دولت حضرت صاحبقرانی و مآثر معدلت حضرت سلطانی خلد الله تعالی ملکهما
و سلطانهما عالم از پرتو انوار عدالت گستری و شریعت پروری ایشان منور و جیب افلاک
از نفحات عاطفت و مرحمت ایشان معطر است و مدار امور مصالح جمهور بر احکام
شریعت غرّا و ملاک مراسم ممالک بر رسوم ملت زهرا است حق سبحانه و تعالی تا هلال
تا در سایهٔ تربیت سلطان خورشید مدارج کمال بر می آید هلال دولت حضرت سلطان سلیمان
مکان آصف نشان را در ظلال انوار آثار حضرت صاحبقران اسکندر زمان مستخدم
اکاسرهٔ دوران بغایت کمال رسانیده از عین الکمال زوال مصون و کوکب سعادت و
اقبال آن دو نیر فلک ابهت و جلال را از وصمت هبوط و وبال مامون دارد بِحَقِّ الحَقِّ وَ
کَلِمَاتِهِ وَالعَارِفِینَ بِبَیِّنَاتِ اٰیَاتِ ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ

تنویر ارسطاطالیس گفته عدالت نه جزوست از فضیلت بلکه همه فضیلتهاست
و جور که مقابل اوست نه جزوست از رذیلت بلکه همه رذیلتهاست و عدالت اولاً متعلق
بذات شخص است و قوای او چنانچه ایمائے بدان رفت و ثانیاً بسشر کاے او از اهل مصر
و مدینه و لهذا حضرت سید المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات
فرموده کُلُّکُم راعٍ وَکُلُّکُم مَسئُول عَن رَعِیَّتِهِ یعنی هر یک از افراد انسانی چون مالک امور اعضا
و قوای نفسانی و جسمانی خود است و راعی آن جوارح و قوای است و هر یک را در روز حساب

از احوال رعیت خود سوال خواهند کرد و چون فرمود که مقسطان یعنی عادلان بر منبرہائے نور اند از یمین بیچون حضرت رحمان صحابہ پرسیدند که ایشان چه کسانند فرمود که آنان که عدل کنند و حق خود و اولاد خود و آنچه در تحت ولایت و تصرف ایشان است و حکما بر سبیل تمثیل گفته اند که چراغے که نزدیک خود را روشن نتواند داشت بطریق اولی که دور تر را روشن ندارد یعنی هر نفسے که اصلاح حال خود نتواند کرد و از عدالت میان قواے بدن و جوارح و آلات جسمانی خود عاجز باشد از و عدالت میان اهل منزل و مدینه متصور نشود و هر گاه که اولاً رعایت عدالت در بدن و قواے خود نماید و از افراط و تفریط مجتنب شود بعد ازان با بنی نوع از اهل منزل و مدینه همین طریق مسلوک دارد خلیفهٔ خداے تعالے باشد و حکما گفته اند که چون زمام مصالح انام در قبضهٔ اقتدار چنین بزرگوارے باشد زمانه نوزانی بود و بمیامن روزگار همایون آثارش برکت در حرث و نسل پیدا شود چنانچه مرویست که در خزانهٔ کسریٰ کیسهٔ یافتند و دران دانهاے گندم بود بغایت بزرگ که هر یک قریب بیک دانهٔ خرما و بران کیسه نوشته بود که در زمانے که پادشاهان را عدالت بر کمال بوده برکت درین مرتبه بود و الحق درین زمان واضح برهان ازین رافت و عاطفت حضرت خاقانی صاحب زمانی در اندک مدتے انواع جمعیت و رفاهیت بکافهٔ بلاد و قاطبهٔ عباد رسیده و عرصهٔ ممالک که از دستبرد ظالمان پایمال مهالک شده بود روے بآبادانی نهاد۔ بیت

یارب پناهٔ خلق جهانش تو کردهٔ اندر پناه خویش همه ازین پناه را

لمعهٔ هفتم در اقسام عدالت ارسطاطالیس تقسیم آن بر سه قسم نموده یکے آنچه اقدام بآن جهت ادائے حق عبودیت حق تعالےٰ باشد که جودش خلعت وجود بے سابقه استحقاقے در جید هر موجود انداخته و ذرات ممکنات را از خزانهٔ لطف الٰهی نعم نامتناهی نواخته و عدالت مقتضی آنست که بنده در آنچه میان او و میان حق باشد طریق افضل مسلوک دارد و در رعایت رسوم عبودیت هیچ دقیقه نامرعی نگذارد دوم آنچه متعلق است بمشارکت با بنی نوع چون تعظیم سلاطین و تکریم علما و ائمهٔ دین و ادائے امانات و انصاف در معاملات سوم آنچه قیام بآن برائے ادائے حقوق اسلاف باشد مثل قضائے دیون و تنفیذ وصایائے ایشان و امثال ذلک و مطلع بر احکام شریعت متمم مکارم اخلاق علیه الصلوٰة و التحیة سنن الملک الخلاق داند که آنحضرت بحکم اوتیت جوامع الکلم در مواضع متعدده بتعبیر عبارتے و لطیف اشارتے بیان جمیع اقسام عدالت فرموده مثل اَلتَّعْظِیْمُ لِاَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلٰی خَلْقِ اللّٰهِ تعالےٰ که مشتمل بر تمام اقسام عدالت است چه رعایت عدالت یا در امور متعلقه بمابین عبد و حق است و فقرهٔ اولیٰ اشارتست بآن یا در امور متعلقه بمابین او و بنی نوع و فقرهٔ ثانیه عبارت ازان و در حدیثے دیگر فرموده اَلدِّیْنُ النَّصِیْحَةُ قیل لمن قال لله تعالیٰ و لرسوله و لعامة المومنین و متفطن لبیب داند که او را ج چندین حکم غریزه چنین کلم وجیزه با عذوبت فحوی و لطافت مغزی و رشاقت موذی جز مودب مکتب اَدَّبَنِیْ رَبِّیْ فَاَحْسَنَ تادیبی را میسر نشود و لهذا حکمائے متاخرین چون بر دقائق شریعت حقهٔ محمدیه مطلع شدند و احاطهٔ آن بر تمام تفاصیل حکمت عملی مشاهده نمودند بکلی از تتبع فوائد اقوال

حکما و کتب ایشان درین باب دست باز کشیدند **بیت**

چو آن رخسار و بالا با غبان دید ز گل بر کند و ببرید از صنوبر

و سخن در تحقیق عبادت الهی آنکه حق سبحانه و تعالے هر یک از قوے و اعضا را بجهت غایتے خلق فرموده تا مجموع اسباب تحصیل کمال حقیقی که غایة الغایات است شود اعنی تحقیق بسر خلافت الهی چنانچه در مطلع پرتو ادراک آن بر روان ضمائر مقتبسان انوار حکمت علی اقتاد پس صرف آن قوی و اعضا در ان غایات عبادت و عدالت و شکر باشد و صرف در غیر آن معصیت و ظلم و کفران و چون التزام این معنی در غایت صعوبت است در کلام حقائق اعلام این طائفه را وصف بقلت فرموده حَیْثُ قَالَ وَقَلِیلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُورُ و تفصیل وظائف اعمال هر قوتے از قوی در شریعت محمدی بابلغ وجهے مشروح شده و همچنین حقوق الناس نیز در معاملات و مناکحات و جنایات مبین و مفصل گشته از انجا تلقی باید نمود و اعم وجوه عدالت و اهم آن عدالت سلطان است که احاطه بر تمام وجوه عدالت دارد چه بے عدالت پادشاهی هیچکس را ممکنت رعایت عدالت نتواند بود و اگر باشد در غایت تقصیر چه تهذیب اخلاق و تدبیر منزل نیز منوط با نتظام احوال تواند بود و با وجود تلاطم امواج فتن و تراکم افواج محن تفرغ خاطر که ملاک همه کمالست میسر نیست و لهذا در اخبار وارد است که اگر سلطان عدالت ورزد در ثواب هر طاعت که از رعایا صادر شود شریک باشد و اگر ظلم نماید در وبال هر معصیت با ایشان مساهم و حضرت رسالت پناه علیه صلوات الله و سلامه فرموده که نزدیک ترین مردمان بخدای تعالی از روے منزلت در روز قیامت پادشاه عادلست و دورترین مردم از خدای تعالی بحسب منزلت در روز

قیامت پادشاه ظالمست و در حدیث مصطفویست عدلُ ساعةٍ خیرٌ من عبادةِ سَبعینَ سَنَةً
یعنی عدل یکساعت بهتر از عبادت هفتاد ساله است چه اثر عدل یکساعت بهمه عباد در همه بلاد
میرسد و مدتهاے متمادی میماند و عبد الله بن المبارک رحمه الله فرموده که اگر من دانم که مرا
یک دعاے مستجابست در اصلاح حال پادشاه کنم تا نفع آن بعموم خلائق واصل شود
و چون تفاصیل این نوع از عدالت بسیاست من انسب است درین مقام بهمین قدر
اختصار میرود و درین مبحث استشکال کنند که تفضل محمودست و داخل عدالت نیست
چه عدالت مساواتست و تفضل زیادت و معلوم شد که خروج از حد اعتدال خواه بافراط
باشد خواه بتفریط مذمومست پس باید که تفضل مذموم باشد و جواب آن برین وجه
گفته اند که تفضل احتیاطست در عدالت تا از وقوع نقصان ایمن باشد و احتیاط در توسط
در همه ملکات بریک منوال نیست چه رعایت احتیاط در سخا که وسط است میان اسراف
و بخل بمیل بطرف زیادت تواند بود و در عفت که وسط است میان شره و خمود بمیل بنقصان
و تفضل متحقق نمیشود الا بعد از رعایت شرائط عدالت بآنکه اولاً ایتان بحد استحقاق نموده باشد
بعد ازان جهت احتیاط و استظهار زیادتی بآن ضم کرده باشد و اگر همه مال بغیر مصرف استحقاق
صرف کند متفضل نباشد بلکه مبذر بود پس تفضل عدالتے باشد ایمن از اختلال و متفضل
عادلے باشد محتاط در عدالت و شرف او ازان جهت باشد که مبالغه و احتیاط در عدالتست
نه ازان جهت که خارجست ازان اینست جوابے که قوم گفته اند و همانا فطن صاحب بصیرت
را بعد از تذکر آنچه در معنی توسط معتبر درینمقام گفته شد جوابے ظاهر ازین ظاهر شود و باید دانست

که تفضل گاہے احتیاط در عدالت است که موجب نقصان حق خود باشد چه اگر حکم درمیان دو کس کند
در هیچ طرف تفضل صورت نه بندد در رعایت احتمال محض سویت مطلق باید نمود

تنویر جماعتے از حکما گفته اند اگر رابطه محبت و علاقه مودت میان مردم
مستحکم بودے احتیاط بسلسله عدالت نبودے چه اهل معاملات بوسیله محبت با یکدیگر
در مقام ایثار بودندے چه جاے آنکه خود در حق غیر نمودندے و تحقیق این سخن آنکه
رابطه محبت اتم است از رابطه عدالت چه محبت وحدتیست جلی طبیعی و عدالت
وحدتے قهری قسری با آنکه عدالت بے محبت منتظم نشود پس پادشاه مطلق محبت
باشد و عدالت نائب او تواند بود و سر این مقام آنکه مبدء ایجاد اشیا بمقتضاے کنت کنزا
مخفیا فاحببت ان اعرف خلقت الخلق محبت است پس دوام و انتظام نیز بدان
بران تواند بود

بیت

بله اے عشق کس نسال که هر روز نوی ‌ ‌ ‌ زیر فرمان تو هر بامداد خیز و خام تری

و تمام بحث محبت در حکمت منزلی خواهد آمد انشاء الله تعالی

لمعه شش در ترتیب اکتساب فضائل و حکمت مقرر شده که مبادی
حرکات که موجدی کمالات ثانیه و بالطبیعت است یا صناعت اول مانند حرکت نفوس در
اطوار صور مختلفه تا بکمال حیوانی رسد و هم مانند حرکت جنین در رحم آلات متفاوته تا
بمرتبه کمال تخمی رسد و طبیعت بر صناعت مقدم است چه استناد صنعت بمبادی
عالیه است بے مداخلت ارادت انسانی و صدور صناعت بمداخلت ارادت

انسانیست پس طبیعت صناعت را بمنزله استاد معلم است وچون کمال توانائی در تشبّه بالاوّل است کمال صناعت در تشبه بطبیعت باشد و تشبه او بطبیعت در تقدیم و تاخیر اسباب و تدبیر آن بروجه لائق تواند بود تا کمالے کہ فعل طبیعت بتقدیر الهی مترتب است از صناعت بواسطهٔ صورت تدبیر انسانی حاصل شود بامر یتے کہ صناعت را بود و آن حصول آن کمالاتست برحسب ارادت و مشیت مثلاً چون انسان بیضهٔ مرغ را در حرارتے مناسب حرارت سینهٔ مرغ تربیت نماید چوزه بسیار بیک دفعه حاصل شود کہ مثل آن بیک دفعه از طریق معتاد مرغ حاصل شدن متعسر باشد قبل از تمهید این مقدمه گوئیم چون تهذیب اخلاق کہ نظر این فن مقصور بر انست امرے صناعیست هر آئینه دران باب اقتدا بطبیعت باید کرد برین وجه کہ انچه در ترتیب وجود مقدم باشد در تهذیب مقدم دارند وچون تامل در مراتب قوی واقع شود ظاهر گردد کہ اول قوتے کہ در طفل حاصل شود قوت طلب غذا باشد چه در همان ساعت کہ متولد شود میل بشیر کند و این بمحض الهام ربانی تواند بود کہ بمقتضاے اعطی کل شی خلقه ثم هدی ذرات کائنات را شامل است وچون قوت او زیادت شود درین طلب برفع صورت و گریه و نظائر آن توسل جوید و در مبادی حال بنا بر غلبهٔ حکم اجمال تمیز میان امور متشاکله مثل صورت مادر و غیر او نتواند کرد وچون حواس ظاهره و باطنهٔ او قوت گیرد و خیالش بر حفظ مثل محسوس قادر شود صور مطالب کہ از راه حواس باو رسیده باشد التماس نماید چون خصوصیت مادر و غیر آن و بعد از استکمال این قوت نوعی از کمال قوت غضبی در و ظاهر شود تا دفع مضار نماید با انچه مزاحم و ممانع او باشد در نیل مطالب و رغائب مقاومت کند و اگر در دفع مستقل نتواند شد

باستغاثه و استعانت بظهار رجوید و بعد از استکمال این قوت بنوعے از خاص نفس ناطقه که
قوت تمیز است در وظاهر شود و اول آثار ظهور این قوت حیا است و آن نتیجه تفرقه میان نیک و بد
و جمیل و قبیح است و این قوت نیز بتدریج در مدارج کمال مترقی باشد و چون قوت شهوانی و
غضبی شخص را بکمالے که لائق است باو برساند صرف عنایت بحفظ نوع نماید مثلاً قوت اولی
چون شخص را بتغذیه و تنمیه بکمالے که شخص را لائق باشد نزدیک گرداند آغاز تحصیل شخصے دیگر
نماید تا بوسیله آن نوع باقی بماند پس ..... نکاح و میل بتولید
بتبعیت حادث گردد و قوت ثانیه چون در حفظ شخص متمکن و مستظهر شود بزوب از حریم حرمت
نوامیس سیاسات و عصبیت که معظم منافع آن راجع بانواع میشود اقدام نماید و اما قوت سوم چون در ادراک
جزئیات متمرن شود و آغاز تعقل کلیات و تصور انواع و اجناس نماید پس هر یک ازین قوی بعد
از استکمال جزوی صرف عنایت بجانب کلیات مینماید و آن هنگام که تصور کلیات کند اسم عقل بو
افتد و شروع در ظهور کمالات خاصهٔ انسانی باشد بلکه ابتدائے انسانیت بالفعل آن وقت
باشد و بحقیقت اطلاق انسان بر وجود احوال سابقه شبیه باطلاق اسم خرما بر بیخ و انگور بر خود
تواند بود و درین مرتبه بکمالے که منوط بتدبیر طبیعت بود منتهی شود و ابتدائے تدبیر معاشی باشد تا بکمال حقیقی
که غایت مراتب انسانی است و در مطلع تعبیر ازان بخلافت الهی رفت برسد پس مستکمل را
بهمین هنجار متاسی باید شد که اولاً تهذیب قوت شهوی نماید و ملکه عفت حاصل کند بعد ازان
تهذیب قوت غضب تا شجاعت حاصل شود و بعد ازان تکمیل قوت تمیز تا بحکمت متحلی شود
پس اگر اتفاقاً در بد و نشو تربیت بر قانون حکمت یافته باشد نعمتے عظیم و منحتے جسیم یافته و شکر

تحفظ آن ملکات بر ذمت همت او لازم و اگر بخلاف آن متربی شده باشد نومید نباید شد
و همت باستدراک و تلافی مصروف باید داشت و باید دانست که نیز از مویدان من عند الله حق
تعالی بحکم وجد ک ضالاً فهدی ایشانرا بکمال فطری و فضائل وهبی از تقلبات کسبی و تقلبات
بشری مستغنی گردانیده هیچکس بر فضیلت مقتدر نباشد و در تحصیل آن از کسب مستغنی نه اگرچه
بسبب اختلاف استعداد اختلاف در سهولت و صعوبت اکتساب باشد پس همچنانکه طالب
صنعت کتابت یا بخارت را شلا ممارست عمل میباید کرد تا کاتب یا بخار شود طالب فضیلت
را نیز بر افعالے که موجب حدوث آن ملکه باشد اقدام باید نمود تا آن ملکه او را حاصل شود
و این صناعت شبیه تمام بطب دارد ازین رو که مطمح نظر طبیب حفظ اعتدال مزاجست مادام که
حاصل باشد و اعاده آن بعد از زوال و نظر صاحب این صناعت بر حفظ اعتدال خلقیست
و تحصیل آن بلکه این علم خود طب روحانیست چنانکه گذشت و ازینجاست
که جالینوس بعیسے علیه السلام نوشت من طبیب الابدان الی طبیب النفوس
پس همچنانکه طب را دو جزو است یکے حفظ صحة و دیگرے دفع مرض این
فن نیز دو قسم باشد یکے تحصیل و اکتساب فضیلت و دیگر آنکه نافع بود در ازالت
رذیلت و کسب فضیلت پس طالب را اولا نظر باید کرد در حال قوا
سے گانه بر ترتیبیکه گذشت ذکر یافت اگر احوال همه بر قانون اعتدال باشد
در حفظ آن باید کوشید و اگر منحرف باشد بر آن باعتدال اشتغال باید نمود

و تربیت بر تلو ترتیب طبعی نگاه باید داشت و بعد از تهذیب این قوے بر حفظ قواعد عدالت توفیر عنایت باید نمود و ملاک اعمال و احوال خود عدالت ساختن تا بغایت کمال حقیقی واصل شود ۔

وقائع نعمت خان عالی

وقائع تاریخ چہاردہم شہر رجب

دمیکہ مدرّس کشّاف صبح در صفّۂ صدق وصفا چون قاضی بیضا تفسیر والشمس و ضحٰہا بخطّ شعاعی آفتاب بر صفحۂ روزگار نگاشت وعابد شب زندہ دار ماہ باسیماے پرتو وضیا سجادۂ سپہر گسترده اداے نافلۂ شب بختم سورۂ نور کردہ سر بہ سجدہ غروب گذاشت

نظم

صباے باصفا گشتہ ہم آغوش — خجل از روے او صبح بناگوش
چنان در روشنی گردید کامل — کہ میزد خندہ بر آئینۂ دل

اول رہروے راجل در طے مسافت عاجل از دور ہلال آسا نمایان شدہ باشارۂ ابرو ظاہر نمود کہ کلید قلعہ بدست آورند ثانیاً مستعجلے راکب کانّہ شہابٌ ثاقب در رسید وخبر بمسامع فیض مجامع رسانید کہ قلع را فتح کردند مرّۃً بعد اولیٰ وکرّۃً بعد اخریٰ قمر سیران چالاک ہیچہ انجم سوار نیلہ کبود ان افلاک آمدہ اظہر من الشمس وابین من الامس وانمودند کہ فتح قلعہ بمصداق والشمس والقمر والنجوم مسخراتٌ بامرہ متشابہ گردید وضبط حصار در دست اولیاء نعمت مدار

به فحوائے توتی الملک من تشاء محکم شد دران آن که بلبان نوائے این نوید
بلبان نغمیان رسیده بود و سنج گوش سامعان سخن سنج پر از نغمهٔ مژده گردیده
غلغلهٔ نوبت از نقار خانه و غریو کوس و کوركهٔ شادیانه به نوازش بنیوایان عکدهٔ
انتظار بر خاست و غبار کدورت و گرد ملال بشدت وزیدن نسیم نفس سرنائچی
و کرنائچی در فضائے خاطر بادیه نوردان دشت اضطرار فرو نشست

مصرع ہے ہے چه نشستنی چه برخاستنی

سبحان الله نمید انم مغرهٔ کرنائے تمثیل یوم ینفخ فی الصور بود که مردگان
گور نجود فرو رفتگی را زنده می ساخت یا طنطنهٔ کوس تاویل یسبح الرعد بحمده که خفتگان
بستر از کار افتادگی را بیدار میکرد الحظته الله عجب شکوهے و طرفه ابهوهے
بر در دولت سرا اتفاق افتاد از هر طرف زرین قبائے همچو برق از جا
جسته بر قلعگیان می خندید که یخطف ابصارهم و از هر سو نمد پوشے مانند ابر
به برداشتن گنج و گوهر نجزائن قلعه میدویدکه یحملون اوزارهم بهر حال منشأ
انبعاث این فرحت و سرور و میدان اهتزاز کل مختال فخور این بود که
بلاتشبیه حاجی محراب تا پیش طاق دولت خانه چون ساعیان صفا و مروه
دویده آمد محرمان کعبهٔ مقصود کمندها چون حبل المتین رشتهٔ اعتقاد استعار
ساخته در رنگ زائران که بر کوه عرفات روند بر فراز برج برآمدند و مناجاتیان
ترقی مناصب و مراتب زینه های دراز تر از طول امل گذاشته بر کنگرهٔ

حصار چون موذن بر قفۂ منار بالا رفته ندا سے حے علی الیورش و اذان الجرأۃ خیر من الجبن در داد ند لاجرم صفوف جفو د کانهم بنیان مرصوص بر دروازۂ حصن رسیده و آیۂ و اذا السماء انشقت دمیده بحکم و اتوا البیوت من ابوابها داخل شدند احوال بروج قلعه از صدمۂ لشکر قیامت نهیب و تکون الجبال کالعهن المنفوش و اوضاع محصوران محشور از بطمه و اسیب و یکون الناس کالفراش المبثوث غازیان دین دار و مجاهدان تهور شعار هر جا که سرداران ابوالحسن قبیح اطوار را یافتند کشتند اقتلوهم حیث وجد تموهم فراموش نشده خودش را دست و گردن بستند جعلوا اعزۃ اهلها اذلۃ از یاد نرفته الحال بنا بر تخریب بنائے قلعه که غازی الدین خان بهادر فیروز جنگ فحوائے وسعی فی خرابها بعمل آورده بنده را بحضور پر نور فرستاده مبارکباد فتح عرضه داده و جمهور بندگان که اخلاص شان فاتحه قلعه شده زبان تهنیت به انا فتحنا لک فتحا مبینا کشاده حضرت ظل سبحانی خلیفة الرحمانی هنوز بر سجاده بودند که محراب نمایان شد سجدۂ شکر ادا نموده باشارۂ اصابع فیض منابع چند نوبت حکم بنواختن نوبت فرمودند سواری و پیشخش خاص فی الحال مانند نصرت و اقبال حاضر آمد و امتداد زمان چون لب و زبان حاضران از گنجائی و فور تهنیت قاصر آن قدر خلق بسعادت خم شدن در تسلیم مبارکباد سربلندی یافت که زمین بوسعت آسمان پشت دست زد و چندان نشاے سرور پر زور

افتاد که توبه پای پرشکست و روهشیار پهاد بر مست

قصیده

نوید فتح و ظفر چون ببادشاه رسید — نوای عیش و طرب تا بمهر و ماه رسید
ز صدمه گوش ملائک بر آسمان کر شد — ز بسکه نعره شاباش و واه واه رسید
شگفتگی ز تبسم بخنده منجر شد — گذشت باز از انهم بقاه قاه رسید
بصحبتی شده مشغول هر یکه طرفی — که کیف شادی شان زد بچون گاه رسید
یکی ببحث که فال منست آمده راست — تمام شد نخورد دل حمالت رشاه رسید
یکی بجنگ که خواب منست گشته درست — گذشت بخت و ایام عزو جاه رسید
یکی بشرط که فرداست کوچ تا دهلی — توان بعرض چهل روز یا دو ماه رسید
یکی دواند پی ساربان خود قاصد — که خطعتی دهمت گر شتر بگاه رسید
یکی نوشت که پالان بدوز اے ظالم — چه شگفتم اینست چوب دکاه رسید
یکی سوار شد و رفت گفت با نوکر — بیا و جین که خواهی بشیر راه رسید
ز قلعه گوله انداز هر زمان اشنا — کشید نالهٔ حبل کشته کاه رسید
یکی بسان شرر جست و زیر سنگ خزید — یکی چو شعله دوان شد کلاه پاه رسید
چو غنچه جمع شد و زیر لب بهم گفتند — چو گل بخنده یکی گفت شگفتست
هنوز بر لب او بود این سخن کز دور — گلوله گر آمد سیاه گاه رسید

یکے بہ پشتہ برآمد کہ من بہ بینم چیست — بلند شد دو سہ گامے بقعر چاہ رسید
بخاست دیگرے از جاکہ ہمچو باید دید — ازان وقوف گلولہ بقتلگاہ رسید
مدبرے بعقب رفت دور بین طلبید — بدید و گفت شکستے باین سپاہ رسید
درین معاملہ بودند تا خبر آمد — کہ چشم زخم عظیمے بفوج شاہ رسید

تبیین این مقال و تفصیل این اجمال آنکہ سپہ سالار مدبر با فرہنگ غازی الدین خان بہادر فیروز جنگ پاسے از شب گذشتہ اول پاس این معنی بخاطر داشت کہ حارسان حصار چون بخت خویش بیدار نباشند انگاہ برسائی خرد خنجر شناس دو سہ نردبانے استوار تر از رائے محکم اساس و کمندے چند دراز تر از عمر خضر و الیاس ہمراہ گرفتہ از اتفاق عساکر و افواج آن بہادر بے بہادر ہمچو دریاے موّاج روان شد و ہنگامے کہ آن سردار ذو الاقتدار و پلنگ تہوّر شعار بپاے حصار نزدیک رسید در دامن کرہے مانند سنگے با کمال پائداری استقامت ورزید و دو تن از دلیران حقیقی و بہادران واقعی پا بر نردبان گذاشتہ و دست در دامن جرأت زدہ سر از چاک گریبان کنگرۂ حصار بر آوردند چون دیگر نردبانہا ہمچو عمر آنہا از رسیدن آنجا کوتاہے کرد تقلاب کمند ہا بر دروازۂ حصار استوار کردند تا دیگران نیز بالا بر آمدہ قلعگیان را بزیر تیغ بیدریغ کشیدند و سرداران ارواح را از اقلاع اجساد بموداے والنّازعات غرقاً بسختی بیرون کشند قضارا سگے

از فراز فصیل باندازخوردن لاشے چند کہ از کشتگان روز گذشتہ در خندق
افتادہ بودند راہ می جست کہ خود را بخاک اندازد بآن دو شیر بیشۂ شجاعت
دو چار شد از انجا کہ شیوۂ او ضرب المثل ہست کما قال اللہ تعالیٰ عزّ و جلّ
مثلہ کمثل الکلب ان تحمل علیہ یلہث او تترکہ یلہث آغاز فریاد کرد چند انکہ
حارسان برج بیدار شدہ کار با لارفتگان ساختند و بالاے کار رفتن میسر
نشد ہمچنین دیدہ بانان دیگر دران گرمی ہنگامہ شعلہ وار از جا جستہ شرر آسا
ہر سو دویدہ چراغ و مشعل بر افروختند چون بران ظلمت سرشتان روشن شد
کہ آتش فتنہ بسبب رشتہ چندے ہمچو شعلہ شمع نزدیکست کہ بالا گیرد سر رشتہ
قلعداری را از دست ندادہ سبب بریدن رشتہ ہاے کمند قطع رشتۂ حیات تمام
آنہا کہ در نیمہ راہ بودند نمودند جمعے از سرگذشتگان را کہ پا بر نردبان داشتند
بحقہ سوختند الحق حقہ باز چرخ ناساز طرفہ آتشدستی بکار بردہ ہر مہرۂ کہ در توپ
پنہان کردہ بودند از مہرۂ پشت گرنجیگان نمایان ساخت و تراد فلک غلط انداز
عجب مہرۂ بطاس انداخت دو شش کہ آن ششہزاری ششہزار سوار
زدہ بود بخال زیاد گولہ ہاے تفنگ در باخت اما صد آفرین بر شوکت آن سرگروہ
با تدبیر و ہزار تحسین بر سرعت آن مبارز دلیر کہ نقارہ نواخت از انجا مراجعت
کردہ و مانند صدا از کوہ فورًا برگشت والا چنانکہ رفیقان بے باک دران مکان
خطرناک وے را تنہا گذاشتہ پیش رفتہ بودند اگر محصوران زیادہ مردم بجنگ

ومتحصنان سست رائے دل سخت بمقتضائے قست قلوبہم فہی کالحجارۃ او
اشد قسوۃ در پناہ سنگ قباحتے میکردند حیف بود دیگر چرخ پیر را در پیدا کردن
چنین جوانے چہ قدر بایستے گشت واین محض عناد است کہ حاسدانش میگویند
از آواز نقارہ کشکچیان قلعہ را آگاہ ساخت و بدکرد استغفر اللہ این چہ
سخن است ہر چہ کرد آن سنگ کرد این چہ کرد وتقوی این سخن سخن جاسوسان است
کہ خبر آوردند کہ ابوالحسن قبیح کردار طوق طلا وقلادہ مرصع وجل زرتار بجہت
آن سنگ مقرر داشتہ ونام سہ طبقہ بران گذاشتہ از حماقت میگویند کہ
این ہیچ کمی نکرد بہر حال چون وظیفہ وقائع نگار مثبت جمیع احوال وضبط تمامی
مقال است بقلم دادہ میشود پوشیدہ نماند کہ احوال ہر یک از سکنہ اردوے
معلی چہ شیخ وچہ شاب چہ اعلے چہ ادنے گاہے مقرونست بخوف وگاہے
منسوب برجا ثم لایموت فیہا ولا یحیی مگر طفلان بے باک بے پرواد کودکان از بیم
وامید مبرا وہمن خندہ وبازی برزدہ باستین استغنا وبے نیازی گرد ملال
از چہرہ آمال می افشانند وقطعہ نصاب فراگرفتہ بخاطر خرسند وآواز بلند
در مکتب نشاط وبستان انبساط می خوانند انچہ بگوش رسیدہ بہوش ہم می رسد

قطعہ

سخن را بود در تقارب قبول — فعولن فعولن فعولن فعولن
[illegible] — مگر او کند رحم بر فوج شاہ

رحیم است و غفار آمرزگار — ندانم چه شد حصهٔ این سپاه
تعلم بیاموزد اعلم بدان — که سردار بگریخت از رزمگاه
تکلم سخن گو و قتل حرف زن — ولے گاه باشد گاهے بآه
حصین و متین محکم و استوار — چو دیوار این قلعه بے اشتباه
سما و فلک چیست هفت آسمان — که از دود باروت گشته سیاه
بود ارض و غبر از مین آنکه شد — پر از مرده زیر و زبر در سه ماه
محل و مکان و معانست جاے — کثیف و عفن از هجوم سپاه
سقر دوزخ و نار آتش ولے — بفعل آمد این جا و عید اله
چو جنت بهشت آخرت آن سرا ے — نصیب کسے کو جدا شد ز شاه
فحذران عقب پاشنه رجل پاے — خدا زافت بان دارد نگاه
ریه شش قفا حیره دو وجه روے — همه شد ز آسیب گوله تباه
ید و جارحه دست حلقوم نا ے — همه زخم خورد است در جنگ گاه
شفت لب لسان چه زبان فم دهان — همه گشته بر فقر و فاقه گواه
غنی مالدار است و مسکین گدا — مساوی شده هر دو از عدل شاه
بعیر اشتر است و جرس چه درا ے — غنیمش زدو برد از نیمه راه
فرس اسپ زین سرج اماندید — نه این پشت اورا نه اورو ے کاه
رجل مرد و مراة زن و زوج جفت — جدا گشته از هم دگر سال و ماه

کِران عود بربط ترنّم سرود | شکست اینهمه محتسب بے گناه
ولے صبح جنگ ست مزمار نالے | کہ در خواب بیند کسے گاہ گاہ
ملک بادشہ جیش لشکر بود | بدان ضحک و خندان بران قاہ قاہ
کلام و عبارت سخن شعر و بیت | چو این قطعہ خواندی بگو واہ واہ

ہ کو دکان لشکر چون ہنوز بینے و غزلے یاد نہ گرفتہ اند قطعہ نصاب تکرار مینمایند

قطعہ آخری

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات | شعر در بحر رمل باشد بہ از آب حیات
چیست عقار و پیہ کبریت احمر اشرفی | کیمیا نوکر شدن یکہفتہ پیش بوالحسن
خیمہ آن چیز یکہ منع بارش و تابش نکرد | فرش دان سطح زمین بلبوس چیز جلد بدن
فقر و فاقہ عیلہ و عسرت صبوری انتظار | انچہ باشد نوکران بادشہ را در دکن
ممتنع معدوم این ہر دو بطرز لفظ و نشر | دانہ و کاہ و داب و نفقہ فرزند و زن
الثقیل و الغلیظ آنیکہ در این لشکر است | الاجل حکم طبیبان المرض احوال تن
نفخ صور و صیحہ آواز نقیب چو کیست | طعم و مألول انچہ ہرگز در نیاید در دہن
لم یقع چہ فتح قلعہ لم یکن یعنے یورش | سہو سیبہ لہو زینہ لغو توپ اندختن
صدق آنخر فیکہ ہر کس گفتہ باشد کشتنی | کذب گفتار یکہ سازد مایہ دار د مؤتمن
فلسفی آنکس کہ میگوید خلا باشد محال | در خزانہ گر رود ہرگز نگوید این سخن
ہارب و ہاع و بلاع و خائف و دیگر چنان | دگلہ پوش و شملہ ساز و مگر ہیچ و جینہ زن

اقراو زور بهتان فال وخواب خواجگان — شیدو خدعه دعوت شیخان سرهندی وطن
من وعن ماوالے حتی وفی جر میکند — لیک آن وقتیکه کار افتد بدیوان دکن
لام امر ولاوان لمّا ولم شد حرف جزم — ساد و شش صاد است از کلک فرنگی بے سخن
کان صار اصبح امسی فعال ناقص اند — همچو تدبیرات وتسخیرات در ملک دکن
ما ولا ان ولن چون جمله حرف نافی اند — میکنند اینها عمل در دفتر بخشی تن
مانیا قطرب جنون وخبط و مالیخولیا — تاج و دیهیم افسر و اکلیل باشد بے سخن

وقائع تاریخ نوزدهم شعبان ۱۳۵ھ

سحرگاهیکه قاصد ماه بمصداق والقمر قدرناه منازل حتی عاد کالعرجون القدیم شمار مراحل ایام را بعدد حروف تسمیه رسانید وسواد نامه عنبرین شمامه شب از کلک بدائع سلک حکمت ازلی وقلم عجائب رقم حکمت لم یزلی بعنوان غرائب بنیان انّا زینا السماء الدنیا بزینة ن الکواکب سوشح ومزین گردانیده هنوز کاتب قدرت کامله آیه وجعلنا اللیل لباساً بمداد ظلمت تحریر میکرد وخاصه صنعت بالغه نقطه ستاره وسطر مجره به صفحه روزگار بظهور می آورد نوشته بحضور پرنور که فتح آنجا پیش چشم سپید اشت بلکه عین مفتوح وپر هویدا رسید که نقابان امشب کار خود را تمام کردند وکارفرمایان آنهارا بموجب یخرجهم من الظلمات الی النور از نقاب نقب برآوردند مردم تونجانه باروت الجفرهای بروج برنگ سرمه در حدقهای دیده کشیده چشم براه اشارت از التفات حضرت اند که دست نگاه دارند یا دطرقة العین هر سه برج را مثلثه آتشی ساخته به آسمان رسانند انچه ارشاد شود عین عنایت است این عرض منظور

شد و حکم جہان مطاع آفتاب شعاع زود تر از صبح کاذب پرتو ورود افگند اول آن جماعت
کہ در مورچال و مرحلہ می باشند و بحوالی بروج منقوبہ چون مژگان در نواحی دیدہ
صف کشیدہ جست و جوے وہاے و ہوے کنند تا کور باطنان محصور کہ از بے
آبروئی مانند رطوبت جلیدی در پس پردۂ عنکبوتی حصار اند ہمچو حواس اعمےٰ
جمع شوند بعد ازان خود بسان نور بصر بہ طریق انعکاس برگشتہ بگوشہا رفتہ منتظر
باشند تا ہر گاہ برجہا چون چشم انجم بہ پرند زود تر از نگاہ بہ درون قلعہ برسند
ماموران پر چشم گفتہ بپاے بروج مانند اصابع پیوستند و مقارن این حال
جمعے برفراز برجے نمودار شدند اہل بنیش چشمکے باہم زدند کہ آنچہ مطمح نظر بود بنخ نمود
و جمعیت بد چشمان چشم پوشیدہ از نجات بعیدہ چون صور مرئیات ہمہ در ملتحمہ
حصار منطبع گشتہ درین لحظہ اگر فتیلۂ نقب را ہمچو خطوط شعاعی روشن نمایند عین
مصلحت است بے ملاحظۂ چشم و چراغ بہادران قوی بازو و زیردستان
عہد الخلافت سر نیزۂ تہوّر از آستین تدبیر برآوردہ باشارۂ آتش زدن
نقب انگشت نماشد دران اثنا شطرنجی قضا بساط ناہنجاری در انجا گستردہ
بازندگان مہرۂ احتیاط منصوبۂ مراجعت را چنانکہ مقرر شدہ بود باختند لکن سواران
چندان کہ اسپ تاختند با جلد تازی آتش کہ فی الفور فیل تل باروت را در
خانہ برج زد بر نیامدند و پیادگان ہر چند گرم پے شدند از کبروی فرزین سنگ کہ
شرر آسا بہر طرف می دوید راہ جان بردن نیافتند طرفہ بازی رخ داد دران ولا کہ

شاطر قضا مہرہاے سنگ را بالاے برد بہ خانۂ زحل می رسانید از نحوست آن شوم طبعان لختے بخانۂ شاہ ماند کشت رسید و حاضران بساط میدان ہمگی مات شدند مگر چندے کہ چون مہرۂ طرح از آغاز بازی داخل نبودند حقا کہ غائب بازان قلعہ حریف قماری عجبے بکار بردند اول شب آگاہ شدہ دو سہ بازی پیش دیدہ پس نشستہ آن بر جہار ایچو خانہاے بے پناہ شطرنج خالی گذاشتند از اتفاقات غریبہ اینکہ یکے از مرحلہ داران سرکار خاصۂ شریفہ دران حین کہ حین رسیدہ بود بجاے اعدا را خالی دیدہ پنداشت کہ پرتو آفتاب شجاعت بر ساکنان این مکان نیفتادہ لہذا انتہاے ذوالقعدہ نشستن خود را اعقریب یافتہ برج را چون قرص قمر در سلخ بے نور گذاشتہ اند واز بیم ذوالحجہ قربان شدن مانند ہلال قالب تہی کردہ غافل از اینکہ نحوست تحت الشعاع شعلۂ نقب را بہ نظر در آوردہ بہ محض سعادت اختر بخانۂ احتراق در نمی آیند کہ مبادا حیلۂ ارض کہ حجاب خورشید آتش خواہد شد ماہ پیکر ایشانرا بخسوف مرگ از نور حیات عاری سازد ہنوز سایۂ زمین نقاب آفتاب بود کہ بدستیاری کمند و پامردی مردبان بسعی و اجتہاد بے پایان جمعے دوستانرا بجاے دشمنان فرستاد و زبان حال بہ تفسیر آیۂ الاخلاء یومئذ بعضہم لبعض عدو بر کشاد سبحان اللہ بہ طلع خام کہ فتح بنام او شود پختگی بکار بردہ دیگرانرا خبر نکرد و خود وقتے خبردار شد کہ ہمہ سوختند و تفتیگیان مرحلہ کہ دران زمان بہ صیغۂ النوم الخ الموت عقد اخوت با غفلت بستہ بودند برسیدن

سنگہاے گران خواب شان سنگین شد چنانکہ خدا بردارد شمار آن جماعۂ مرحوم
کہ پرکار چرخ پرکار نقطۂ جیم اجل را منتہاے دائرہ حار حیات ایشان ساخت
بعد دسال ہجری مسادی افتاد ایماے غیبی آنکہ شاید این ہمہ آدم و رسالے کشتہ
میشوند خدا کند کہ ازان طرف نیز جمعے کشتہ شدہ باشند و آن کشتنی ہا چون آگاہ
شدند کہ در مرحلہ آدم زندہ نیست چنانکہ در جسد موتے بہ مجرد انطفاے حرارت غریزی
وانتفاے ہواے طبعی حرارت غریبہ وہواے غیر طبعی عمل می نماید فوراً دران
مورچال و مرحلہ آمدہ آن جا ہا را کہ بہادران غازی در مدت چہار ماہ بدست آوردہ
بودند متصرف شدند از انجا کہ عدالت حضرت بادشاہ دادگستر عدل پرور رنجیدن ناحقے
راضی نشد حکم قضا لزوم بسر کردگان امم شرف صدور یافت کہ جمعے کثیر بمدافعۂ
آن ستم پیشگان شریر فرستادہ مکان مذکور را متخلص سازند گروہے انبوہ بر سر
آن بے سر و پایان شقاوت پژوہ تاختند و آنان از رسیدن آن جمع پریشان
گردیدہ بباد مرکب فارسیان میدان نصرت از ہم پاشیدند غازیان منصور جاے
مذکور را بدست آوردہ استقرار ورزیدند چہ توان گفت از سر دمہریہاے
روزگار کہ ہنوز آن شعلگان بارقۂ بسالت و شرارات نائرۂ بطالت جاگرم نکردہ
بودند کہ فتیلہ وار نقب دیگر را آتش زد باز آن ابولہب باعث ہلاک جمعے
مسلمانان شد بار دیگر سنگہاے برج دوم لوح مزار ساکنان مرحلہ و مورچال
گردیدند و بے تاخیر آن جم غفیر بغفران رسیدند انا للہ و انا الیہ راجعون

از واقعہ آن روز ہنگامۂ شکارقوش آشکارا می شد چہ ہر بار سیر شکار قضا طلعت برج برمیداشت چندین ہزار سنگ برامج ہوا چون چرغ و شاہین و باز و شنقار می پریدند و ہر یک از مرغ روحی صید میکردند ہر گاہ قوشچی قدر قوش اجل را می طلبیدند اے قل لن ینفعکم الفرار من الموت او القتل شکاریان نخچیرگاہ لایستاخرون ساعۃ را بگوش جان میرسید عدو فریق مقتول را کہ از قبیل حجابا مستورًا فاعل مفعول گردید از پردۂ حساب بشمار نیامد غوغا اشارہ نمود باین معنی کہ یورش امروز خیلے غوغا داشت یکے از زمرۂ سرشکستگان پادرکاب فنا کہ سر نوشت ہلاک شان کالنقش فی الحجر بنیروال بود خط ازادی اسارے ارواح چون رگ سنگ متعذر الابطال از زخم رجم بسختی جان میداد و میگفت گاہے بر سر سنگ میرنم و گاہے سر بر سنگ اما ابو الحسن سنگدل قلعہ را نمیدہد سرداران را از و سر دست و دلے ہست امّا نہ در دل او رحم را یکبار بارے و نہ در دست این کشائش کارے ضرب بر شکم خوردہ چون امعا بر خود می پیچید و بر زبان می آورد کہ اینہا سنگ مجاعت است کہ برائے لشکر گرسنہ کار جان سیر شد از آسمان میبارد و سنگ بدندان رسیدہ لب می کشود کہ سخن فہمی عالم بالا ہم معلوم شد منکہ می گفتم در حیدر آباد سنگہائے کلان خواہم یافت دندان طمع بر الماس و یاقوت داشتم طلب من آن سنگ و این دندان نبود ظاہرا جواہر مجردہ اصطلاح جوہریان را نمی دانند بآن میمانند کہ زاہدے در سفر

پیادہ میرفت پایش بدر دآمدہ دست برداشتہ گفت اللّٰھم اعطنی مرکبا قدمے
چند نرفتہ بود کہ ترکے مادیان سوار عنان گسیختہ توسن نفس مردم آزار برخوردہ
کرّہ از مادیانش ہمانندم زادہ و برخاک راہ از رفتار عاجز پیش پا افتادہ عزیز
مستجاب الدعوات رادیدہ بزیر تازیانہ کشید کہ زود کرّہ را بردوش گیرو پیش
مادیان بدو بیچارہ کرّہ بدوش میدوید و باشک گرم و آہ سرد می نالید و میگفت
الجرم منی ماصرحت مرکبا لان تحملنی فاعطانی اللہ مرکبا حماتہ بہمہ حال دیدبانی کہ
قلعگیان بدچشم دران نزدیکی ببرج گماشتہ دور رفتہ بودند و چشم زخم رسیدن
اینہا منحصر و روبود فناتہ سنگے برمیشانیش رسیدہ ابرو واری شگفتہ شد ہمانا کلک
تقدیر مدے برفراز ابرویش کشیدہ کہ ابروست بروجہ دلخواہ و نقطہ ازان
سنگریزہ برمحل قوت بصر گذاشت کہ ما النصر الا من عند اللہ مومی الیہ دید کہ
سنگیاران تمام شد و تمام مردم مور چال چون حباب بدریاے عدم پیوستند
مانند سیل دویدہ آن خس و خاشاک را کہ دلاوران مغفرت نشان بباد مرکب رفتہ
رفتہ بودند باز آورد چون دانستند کہ مرحلہ داران رحل اقامت ابدی در مکانیکہ
مخصوص نشستن بہادران بود انداختہ اند و فیروز جنگ را بعد راہ کہ مابعد
مرحلہ است باز داشتہ مردود ان فی الحال مرکب انگیز شدہ دران موضع مخصوص
دخول کردند بہادر وقتے خبردار شد کہ بازنشستگاہ بہ تصرف عاصیان غاصبان
درآمد با فوجے عظیم رفت کہ بریزند آن سوختہ نیما شروع بزدن کردند گاہے

حمله می آوردند گاهے آتش بازی بکار مے بردند ازین آورد و برد مجال مدافعت نماند و مردم پیش از پیش رفتن آبی شدند درین هنگامه عدد مقتولان به شمار حشرگاه موافق افتاد بعد از رسیدن این خبر آتش غضب سلطانی شعله کشید بحکم اشرف اعلی سواری خاصه آماده گردید نقبا عساکر فیروزی مآثر را تحریض بر قتال مینمودند که اقتلوهم و سرداران بمزید تاکید میفرمودند که حیث وجد تموهم نزدیک شده بود که صرصر قهر بادشاهی چون ریح عاصف ملک هستی آن متمردان خرمن ادب بباد داده را زیر و زبر سازد و هیچ نمانده بود که آب تیغ فوج دریا موج هنیاد وجود آن مفسدان گوهر آبرو گم کرده را بسان سیل عرم از پا انداز د لیکن از مخالفت چرخ کج رفتار و ناسازی فلک واژگونه کار باد تندے وزیدن گرفت و از خاک باریدن چشم ها از کار رفت و کار از دست و دستها بچشم خاریدن بسکه خلق را خلق تنگ شده بود لب میکشادند که نکبا ے نکبت است و تنک ظرفان را آنقدر همت کوتاه گشته بود که زبان دراز میکردند که دبور آزاد باد است متعاقب اینخیال از ابر تیره روشن شد که هیچ هو جا مقدمة الجیش لشکر برشکال است ناگاه سلطان باران چتر ابر بر سر داشته و علم گردباد برافراشته کوس رعد نواخته و تاج الماس نگار برق بر فرق گذاشته قطره زنان از گرد راه رسید غالبا آن بیمزه خنک و پر باد سبک بکمک قلعگیان آمده بود زیرا که مرقع صورت کار آن بیمعنیان اصلا نم اختلال نکشیده و نقوش اعمال از صفحات آمال اینجانب مطلقا

شسته گردید اینها تر میشدند و آنها خیره سر گویا ابر و باران از دود توپ و تفنگ قلعداران متکون شده بود که این همه بکارشان آمد رود خانه که مابین معسکر همایون و حصار بود نهرے عمیق شد و فوج بهادر فیروز جنگ بهادر را مانع از طے طریق یاران دران باران بار دیگر ماوراء النهری شدند و دمدمهٔ که مشرف بر حصن بسته شده بود از شدت باران فرو نشست و توپهائیکه بجهت تخریب حصار بسعی بسیار در آنجا رسیده بود بتصرف متحصنان پیوست انچه توانستند به قلعه بردند و انچه نتوانستند بردند همانجا انداختند و میخ زده باطل ساختند و بدفعلان مردود میخ زدن را نمیگذارند و اکثر بعمل می آرند و بهمین قدر قساوت قلب اکتفا نکردند در عین باران و طوفان چوبهاے کلان و تیرهاے گران با جوالهاے کیسه هاے خاکدان که بمشقت بیکران در خندق انداخته شده بود برداشتند و رخنهٔ دیوار را که از پریدن برجها بهم رسیده بود بآنها انباشتند و بزبان حال میگفتند

ع چه خوش بود که برآید بیک کرشمه دو کار

از خالی شدن خندق دلها پر شد و از پر شدن رخنهٔ دیوار و رخنهٔ کار خالی اگرچه مردان عرصهٔ آوردگاه بر فتن وقت از دست دانستند که حناے دست و پاے امید رنگے ندارد و قطع نظر از مدعا دیدند که سرمهٔ انتظار نفعے نمی بخشد الفهاے زخم شانه زلف خاطر پریشانیست و رنگهاے سفید شده آئینه صورت حیرانیست اما حکم الاکثرة

سمع قبول شد که بآراستگی تمام در جلوه گاه یورش در آیند نقیبان چالاک در کار سازی
بدنبال افتاده که با حریفان در افتید و محصلان بیباک بسختی در پیش استاده که زود
ازین کارگره وا کنید ابر هم هواداری میکرد و باران آبی بر روی کار می آورد بے
تکلف هوائے خوشی رو داد و مجلس عیشے اتفاق افتاد از یکطرف باران تار بر
رباب سحاب بسته نغمهائے ترمی انگیخت و از یکسو دائرچی چرخ آهنگے در پردهٔ
حصار بلند میساخت از یکطرف باران میبارید و از طرف دیگر قلعگیان توپ اندازی
مینمودند بر غوے بادلیج و سرنائے تفنگ بزرگ و کوچکی بهم می آمیخت و طنبور
توپ با مجیر رعد زیر و بمے کوک میکرد سازندهٔ فرنگی که بر قلعهٔ ارک نشسته بود در
ضرب و نطق عجب استادی بکار میبرد و گاهے زخمهٔ زخم بر قانون سینه میزد و
مضراب ضرب بر و د تارهٔ شاه رگ و دمے موسیقار پهلو را بدم توپ میداد و
نفسے نائے گلو مینواخت و بلبلان باغ همگاهے که بر آهنگ راست میزد
سرے بدو گاه دست و پا میکشید زنگ نواز حقه هم بدنبود زنگوله زنبورک زمزمهٔ
میکرد و نے انبانی ابنان نفظ با آنکه شعله آوازے نداشت بر همه چربید آدم
کش صاعقهٔ تند بلندی گرفته هر دم از اوج می افتاد و خارج میزد چندانکه فیل تاب
نیاورده چه فیلے که بقیمت چهلهزار روپیه در سواری خاصهٔ شریفه بود از هیبت
صدایش بمرد و هر که مرگ هیچ بهادری ندیده چون فیل گوش پهن نکرده بود از صدمهٔ
آن با نها سوخته برشته جان برد و بازی نبرد عطار قضا کیفدان بلاگردش در آورده

ہمگنان را تکلیف نشاء سرشار بازی مینمود یکے جز گلولۂ بادلیج خوردو فی الحال
از خود رفت دیگرے تخم خشخاش ساچمہ تناول کرد اگرچہ کیفیش کم بود اما خوب
رسید قوم راجپوت و افغان و شیخ زادہ و سادات بارہہ کہ ازینہا بیگانہ بودند
گولی افیون از گلولۂ توپ استعمال کردند برخے از حرارت مزاج احتراز کردہ
لوز پیکان تیر اختیار نمودند کیفہا ہمہ گذار شد و مستان نشاء تہور مدہوش سکر
مسکرات گشتند حالتے رو داد کہ در و دیوار محو تماشا گردید و حصار از کنگرۂ
خندان دندان نمایند و برج از توپ قہقہہ بلند صدا پنداری حصن قلعہ دید
و برج انار شکستہ درین جوش و خروش بزم ہاے ہوے نقیب بے آرزم
و نعرہ کرناے رزم در فوجے کہ ہمہ تفیر ازین عزم بودند بلند گردید ہر کہ سرخوش
سرجوش خمکدۂ نبرد یا در دکش جرعہ بورد بود مانند صوفی کہ بسماع برخیزد بہ مجرد
سماع نام یورش جامۂ صوف بارانی پوشیدہ برخاست چون قدرے بہ قلعہ
نزدیک شدند جنگ عظیمے درپیوست و ہنگامۂ ستیز دست عربدہ رستخیز بست
شور شے قیامت علامت ہوید اگشت و غوغاے محشر عالی برپا باین طریق
کہ یکے گفت برج کدام است دیگرے جواب داد ہمان کہ از دور می نماید
این گفت چگونہ درین زودی درست شد او گفت مگر کوری نمی بینی
کہ چوب و جوالہاے خندق را بردہ برہم چیدہ اند مناظرہ بمنازعت کشید و
کلمات درشت بجنگ و شت انجامید سپاہیان غیور و بہادران پرزور

الفاظ رکیک را از ہمد گر تاب نیاورده بر ہم زدند از ہر دو جانب معاونان و
معاضدان در رسیدند و ہم چشمان چون نگاه از ہر گوشه بر ہم دویدند
تا کار بحرب رسید مقابله و مقاتله بالسته و تردد ات دلاورانه
شائسته بظهور آمد تا زمانیکه عینک دوربین از خانهٔ سردار آوردند
لیکن چون شام شده بود محسوس سر گروه نگشت که صبح دعوے
از کدام گروه صادق است و تحقیق این مقدمهٔ ضروری به صبح افتاد
لاجرم حبر م بر احدے از طرفین نسبت نداده ہر دو فریق را تسلی
نموده مراجعت فرمود الحق آئین سرداری ہمین بود که طرف
ہیچ طرف را نگرفت ہمگی بخیر و عافیت بخانهاے خود برگشتند و جمعے
که زخم نمایان برداشته بودند بمرہم الغاے لب زخم شان از شکایت
فراہم آمد الحمد لله که این فتنهٔ عظیم خود از پا نشست باقیماند
قلعه و مرحلهٔ آنها کجا میرود در دست غنیم لئیم محکم است
تا جانش بر آید محافظت میکرده باشند یا راه نقب سوم که پیدا
نیست یافته شود دیگر حقائق لشکر ظفر پیکر الآن کما کان
تفاوت ہمین است که توجه حضرت میکائیل علیه السلام
به نسبت سابق کمتر شده و تفقد حضرت عزرائیل
علیه السلام بیشتر۔

رباعی

پیداست که شد غله ازین لشکر گم
گشتند ز جان سیر تمامی مردم

.....

جوانان در تلاش معاش بیدل و پیران از فکر معاد غافل اطفال بازی گوش از نشاط مدهوش و بخواندن نصاب در جوش و خروش قطعه که شنیده شد تحریر در آمد

قطعه

مخزن گوهر دل اهل قبول — مفتعلن مفتعلن فاعلان
قسمت اثنا عشری در فلک — ساخت بروج از پی ضبط شهور
حوت و حمل عقرب و میزان و ثور — دلو پس انگه سرطان شد ضرور
جدی و اسد سنبله جوزا و قوس — هر سه بیک عنصرے افگنده شور
آتشے از خلق بر آورده دود — گشته ببارت ز نزدیک و دور
آبئ شان گشته ز باران سیل — راه برآزوقتئ اهل عبور
خاکی و بادی بهم از اتفاق — وقت یورش چشم سپه ساخت کور
بد اثر کوکب این برجها ق — شادی و غم گاه عزا گاه سور
رفته کنون از همه سیارگان — خاصیت فرحت و عیش و سرور
ماه ز عقرب تنهد پا برون — مهر اسد را نگذارد بزور

بست وطریقه شد وتحت الشعاع — لازم ایام سنین و شهور
بدر طرب منخسف از رنج وغم — شمس فرح منکسف از شرّ وشور
راس و ذنب گشته دو سردار فوج — این ز شرف وان ز سعادت نفور
پیشهٔ مریخ که خونریز یست — کرد ز هر برج به قلعه ظهور

سہ نثر ظہوری

نثر دوم

خرمی چمن سخن بطراوت حمد بہار پیرائیست کہ گلزار ابراہیم در رخسار یوسف طلعتان نمرود نخوت رسانیدہ و تاجداری لفظ و معنی بہ حشمت ثنائے تارک آرائیست کہ سمی خلیل خود یعنی ابراہیم عادل شاہ را در ہفت اقلیم بہ نہ صفت یگانہ و ممتاز گردانیدہ

اوّل معرفت کہ باوجود حجب کثرت در مشاہدۂ شاہد وحدت معنی کلام معجز نظام بوکشف الغطا لما ازودت یقیناً وصف حال او ساختہ و گلستان نیت و بوستان عقیدتش از خس و خاشاک شک و شبہ پرداختہ۔ مجموعۂ عرفان موحدان فردے از دفتر ثنا سائیش۔ عنف و استلم ماسوا پسندیدۂ طبع مواسائیش بتوضیح بیانش نشانہائے بے نشانان ہمہ دلنشین و خاطر نشان۔ بہ آفتاب جہانگر و تاکید نظر بردو بینا نیند اختن و بمحو قضا تہدید باحوال احولان نپرداختن۔ زنار را باسبحہ نہ پیوندے است کہ گسیختنش بر کشاکش کشیشان نخندد و کفر را با ایمان نہ سریست کہ صدا عش صندل چارہ از پیشانی برہمنان نبرد از صدمۂ توحیدش دوئی در یکی گریختہ و بعلاقۂ تجریدش خودی در تو ئی آمیختہ گوشے حق شنو چشمے حق بین دلے حق جو۔ خاطرے عرفان زا سینۂ معرفت خیز۔ تارکے آسمان سا جبہہ سجدہ ریز۔

مثنوی

پائے رفعت بر آسمان دارد — سر خدمت بر آستان دارد
در عبادت بگفتن و دیدن — طرز او طرز حق پرستیدن
خلوت دیگران و صحبت او — وحدت این و آن و کثرت او
درویش این و آن نمی گنجد — ہیچ جز حق دران نمی گنجد
بت شکن گشت چون خلیل نخست — بادش از زانی اعتقاد درست
کفر در فکر نکتۂ عرفان — شرک در شکر نعمت ایمان
طینتش باج خواہ طینتہا — نیتش پادشاہ نیت ہا
در عبادت زہے تنومندی — بندگی در خور خداوندی
سر وحدت بہ مغز بردہ ز پوست — ہمہ او کردہ خویش را ہمہ اوست

دوم اطاعت سعادت اطاعت شریعت غرائے مصطفوی و دولت بر افراشتن لوائے ولائے مرتضوی بہ پیرایۂ اجتہادش رونق بہ شرع مفتون و بہ درستی اعتقادش کار ملت از شکست مصون۔ بہ قبول امرش دست معروفان بر سر و بر نہیش زخم منکران منکر فرق دین آسودۂ سایۂ صاحب کلاہیش۔ شور تریج ملت نمک مائدۂ شاہنشاہیش۔ بپائے مردی تقویتش پابست کاخ ایمان خلابینان و بہ دستیاریٔ تربیتش درگاہ محکمۂ جلیہ دارادربان۔ سجل گیرو وارگماشتگان شہر و دیار بہ مہر امضائے قاضیان قضا قدرت در تزئین۔ و در محفل ترتیب آئین مثال متمکنان

مسند شریعت برفراین و احکام پادشاهی مقدم نشین - در تردد شارع شرع گرد تعصب
از دامان جد و جهد افشانده - و محبت هر یک از مقربان درگاه را در محفل دل الهام
منزل بجاے خود نشانده دلیل محبت پیش رویش پیروی اصحاب کبار - و برهان
پاکی طینش محبت ائمه اطهار **مثنوی**

صرف نیکان همه تولایش — بربدان صعبت بتر آلایش
نخل بدعت نشاندگان بے بر — تن سر برگرفتگان بے سر
کرد از هم حبد احق و باطل — دو جهان مزرعیت او حاصل
نفس سرکش ز زیر دستانش — در پرستش خدا پرستانش
عنف از رافتش مدارائی — حلقه در گوش شرع دارائی
نظم هر کار و بار بر شرع است — کفر را هم مدار بر شرع است
گر ز دار القضا نشان آرند — آسمان را کشان کشان آرند
تا نیارد سحاب لحبهٔ شرع — لب تفسیده تر نسازد زرع
چون نه ورزد غرور با اعدا — غره گردش شریعت غرا

سوم شان و شوکت و جاه و حشمت باید که بلند تلاشان سایه وار سر بزیر پا
نهند تا در آستان زمین و آسمانش سجده بجا آرند - گرد سجود در گیش که بر پیشانی نشانیده
که از فرق فرقدان سایش فر کلاه کیانی ندمید - هر که آبادش نخواست خود را
خراب ساخت - آنکه نرد وفایش نباخت دین و دنیا در باخت - تا از بزرگان

بہوایش نبارد۔ گوہر آب شاہواری برندارد۔ کہین بندہ مہین قدرش بپایہ بوسی سریر عرش نظیرش در پایۂ میری و سلطانی۔ و کمترین چاکر فلک چاکرش درخوان گستری نوازش عالمے مخاطب بہ شاہنواز خانی در بزمگاہ عشرتش جمشید را مشرب جرعہ خواری بر درگاہ ہمتش حاتم را منصب خاتم داری۔ تقضا بکمان تدبیرش قدر انداز۔ و الہام بسر گوشیِ ضمیرش سرفراز۔ مثنوی

شوکتش گر در آمدے بکان — شق شدے چیز ز مین و زمان
ہشت جنت گلے ز بستانش — ہفت دریا نمے ز عمانش
لنگر حلم کردہ سنگینش — کوہ را کو نشست تمکینش
پرشد از حرف حشمتش دہنم — حبذا شان و شوکت سخنم
در ثنایش زار جمبند یہا — می کند کوتہی بلند یہا
فخر گردون بجاست اقبالی است — خاک راہست نسبتش عالی است
نہ ہمین شاہ کشورش خوانند — در ہمہ چیز سرورش دانند
نہ بہ جاہش عدیل و نے بہتر — صد فلاطون ہزار اسکندر
چرخ گردون کدام صبح دماند — کہ برویش وان یکاد نخواند

چہارم عدالت کہ بصفت نصفت بعالم علمش ساختہ۔ و گوش ستمدیدگان را بصدائے کوس عدالتش نواختہ بہ پیمانۂ انصافش در دہمہ صاف۔ و دعوے عادلیت از ہر کہ غیر اوست گزاف اگرچہ پیش ازین نوشیروان عادل ممتاز باین لقب والا ثبت

بود آن سراب واین محیط وآن مجاز واین حقیقت نسیمے کہ از مہب عدل او نوزیدہ در باغ وبوستان گلے بر ولیش نخندیدہ - وصبحیکہ از مشرق انصاف او ندمیدہ پرتو صادقش بآفاق نرسیدہ - اگر مہتاب نخ کتانی بگسلد ماہ تابانچہ خور کلف است - واگر حرف ستم نفس زدۂ کسے گردد زبان ناطقہ در معرض تلف - تند سیلے سست گیاہے را از جا نکند کہ خانۂ اندیشۂ غضبش ابر را از ہزار جا مغز نہ شکند - ببازار مکرتش گوش آزادگان در حلقۂ بیع وبہ سحاب معدلتش کشت بیحاصلان در اجارۂ ریع در کشور عمل کردہاے مذمتیان ہمہ تحسین وآفرین - وبہ لرزہ فروشان بازار عریانی معاملۂ دے جملہ فرور دین -

مثنوی

غلغل کوس عدل بر بامش — مے عشرت مدام در جامش
دین قوی پنجہ زو ببازوے عدل — عدل از انصاف او ترازوے عدل
بادراپے کنند در گلزار — گر خورد صد مہ برگ گل از خار
ور ز خارے خلد نے زدہ سر — کردہ راہِ گریز نامیہ سر
در بہ نخلے دو چار گشتہ خزان — کردہ رم چون حرارت از آبان
شیر در مہر برّہ لیسیدن — گرگ در خون خویش غلیدن
عقل را سیر گاہ دیوانش — عدل را عید گاہ ایوانش
روش عدل وطرز داد این است — ہمہ شاگرد واوستاد این است
بار ناموس خلق بر گردن — وہ چہ زیباست کار حق کردن

پنجم شجاعت به حدیث نیروے بازو پیش حکایت سر پنجهٔ شیر ژیان در کام و زبان مردم شکسته و بر مائده صفت رزمش گوش از استماع داستان هفتخوان رستم سیر نشسته بهازوے توانا دم تیغش بر تارک گردون شگاف انداز و شوبست صاف نوک پیکانش در پشت قاف ناف ساز نهیبش اگر در خواب بر عدو شبخون برد عجبکه در بیداری سر ازان ورطه بیرون آورد- انداز کمند شیر بندش از کمند طرهٔ سلسله مویان تاب برده- و وشنهٔ تشنه به خون اعدایش با تیغ غمزهٔ خوبان مدیک کارخانه آب خورده زخمهاے کاری به پلارک عاشق تارک به ودیعت سپرده و در تقسیم غنائم تهور و جرأت غنیمان را غنیمت شمرده. **مثنوی**

آورد در وغاز کاسه سر — بسر انگشت چشم شیر بدر
ظفر از تیغ اوست قصه طراز — نیست بر دین زبان کفر دراز
زخم ریزد چو خنجرش برهم — اجل از دست افگند مرهم
چون بزه کرد اشنا سوفار — شبه سفته است در دل شب تار
از کمانش نه جسته تیر خطا — قبضه از دست او گرفته قضا
تا ظفر نامها کنند رقم — چه قلمهاے دست کرده قلم
آرزوهاے خصم کشته به بین — هیچکس تیغ کین نرانده چنین
مے چکاند ببزم و رزم و مدام — ساغرش زهره خنجرش بهرام
بیشهٔ رزم باغ و بستانش — مهر شیر خداے خفتانش

ششم سخاوت کہ کشادگیِ کفش تنگی در جہان نگذاشتہ الا در دل بدان و دہان خوبان پروہائیکہ از روے عیش ہا بر کشیدہ بر چشم بدبینان بستہ قفلہا کہ از در گنجہا بر داشتہ بر دہان سخن چینان گذاشتہ۔ ہیچکس از والاہمتان تشریف عطاے چنان ندوختہ کہ دستے بآن دراز نشود و ہیچکدام از مائدہ گستران دیگ سخاے چنان نہ پختہ کہ حرف گیری خامی زبان زد طعنہ نگردد۔ طمع از وارستگان یاس ہنگام سوال۔ فلک از ماہ و خور نوالہ خور خوان نوال۔ کوتاہ دستان بلند سود انچہ بشب خواب بینند صبح از تعبیر باغ سخایش گل مراد چینند۔ بہ نسیم ہمتش گلہاے شگفتہ از شاخ میروید تا غنچہ بر خوردۂ خود مشت نیفشارد و در تیر باران خانہ زر بسر میبرند تا از گرانی عطا شاہین میزان صورت لابر نیارد۔ آرزوہا ہمہ در بر کشیدۂ حصول براتہا ہمہ سلم خریدۂ وصول جوہریٔ سحاب عرق عرق گوہر ریزش و اکسیری آفتاب گرم تلاش زر بخشیش اگر دریاست بخاک نشاندۂ اوست و اگر کانست بآب رسانیدۂ او۔ ابیات

چون قضا دفتر وجود نوشت	بر کف او برات جود نوشت
کف او قلزم است وجود سحاب	کشت امید عالمے سیراب
لاغدار پیشش از پری دریا	پوچ گردد درش حباب آسا
وعدۂ او شہ وفا سپهش	انتظارے نگشتہ تکیہ گہش
ماہ در زیر سکۂ شاہی	در درم غرق کیسۂ ماہی
ہمہ سعی آفتاب اکسیرے	پیش جودش ہنوز تقصیرے

سائلان بر سوال لب ننهند | دو جهانرا بیک طلب بدهند
کمترین بذل ملک شهر و ده است | نقد صد گنج صرف یک بده است
کارے افتاد ابر یتیمان را | دیده آن دست گوهر افشانرا

هفتم صورت زیبا و طلعت جهان آرا چنیکه از ابراهیم علیه السلام بیوسف میراث رسیده بود و تا غایت در تتق غیب ودیعت مانده اکنون روزگار امانت سپار باز تسلیم ابراهیم نمود - اهل نظر بینا یانیکه چشم تماشایش گذارند و ارباب محبت بیدلانیکه دل بتولایش سپارند جبهه به درخشانی مشعل وادی کلیم - عارضے بشگفتگی گلزار ابراهیم - با فسانهٔ قامتش خواب ها همه نهال و به حکایت خرامش نفسها همه پامال در عشرتکدهٔ محبتش دلهاے حزین بے غم و در بهارستان طلعتش نگه هاے پژمرده پرنم - پرویز عشرتان جرعه خوار جام جمشیدیش و ماه طلعتان در زیر دام خورشیدیش

مثنوی

دیده خورشید زار از رویش | سنبلستان مشام از مویش
دست بر دل ز طلعتش خوبی | پاے در گل ز قامتش طوبی
عارضش نوبهار باغ ارم | داغ پروانگی چراغ حرم
کرد آئینه را تجلے خیز | از مه و مهر ساختش لبریز
گوهر عشق را دلش مخزن | دانهٔ حسن را رخش خرمن
این تصرف نه مهر داشت نه ماه | هر نگاهے که رفت داشت نگاه

در دل دلبران تصرف ازو — عشق یعقوب و حسن یوسف ازو
پیش رویش بہشت ساختہ رو — حبذا خوبے صاحب این خو
مے مہرش حصار ہوشم باد — ساغرم خوشتر است نوشم باد

ہشتم سیرت پسندیدہ و اطوار برگزیدہ صاحب خلق و کمال جامع صفات جلال و جمال بہ مطالعہ تالیف انفسش یگانگان شارح متن آشنائی و بر جادۂ پیروی پیش رویش خضر تشنہ وادی رہنمائی۔ آب سحاب تدبیرش ہم نشانندۂ غبار لجاج و عناد و ہم رویانندۂ نہال صلاح و سداد۔ ریزہ خواری خوان ہمتش اکسیر نعمت سیر چشمی۔ و چاشنی گیری شہد رافتش مورث لذت دیر خشمی۔ بجلوۂ ماہچۂ رائے منیرش نور در دیدہا انبار و بسر پنجۂ شعاع ضمیرش گاوے آفتاب در فشار۔ تند باران سحاب پیمائش راحاب سندان و سوہان قضا بخائیدن زنجیر عمدش کند دندان۔ از تصور نازکیش نسترن در روساختن و از تعقل بردباریش کوہ در کمر باختن۔ با ملائمت خوے خوشش حریر چین خشن۔ و با رائحۂ گلزار خلقش شمیم خنث عفن۔ پیشانی در کشادگی عرصۂ خاطر گوشہ نشینان نگاہ۔ در پاکی پردۂ چشم خدا بینان سیاہ

نمک عمر شہد مرہمش — تشنہ جوگیست بحر مکرمتش
چشم بر رافتش نوازش را — جلوہ از قامتش طرازش را
قہر طرے ز صفحۂ کینش — کوہ کاہے ز سنگ تمکینش
گر فشاند بہ تلخ زہر آگین — بگذرد بر لبش شود شیرین

چرب و نرمیش چون سخن راند — مغز را از استخوان که میداند
در جهان نیست آن نشاط و ملال — که کشد خجلت از تغیر حال
بشکند آسمان و ایوانش — نشکند طاق عهد و پیمانش
ساخت کار آن کسے که با او ساخت — برد در عشقش آنکه خود را باخت
آنکه خسار او نه دید چه دید — وانکه نشنید از و سخن چه شنید

نهم توفیق کسب فضائل و کمالات باندازهٔ طبع وقادش بلند آسمان کوتاه اوج و باغور و فکر نقادش ژرف دریا تنک موج بمعجز نغمهاے داؤدی موم کنندهٔ دلهاے آهنین و برطوبت ترانهاے باربدی از مغز زهد یوست چین درگلشن ترانه سازی جرم زهره بگل تسلیم شاگردی در تارک آرائی و در صفحهٔ رقم طرازی صفر عطارد را بنقطهٔ امتحان قلم مرتبه افزائی بلبل اگر بنغمات نقش او نفس برآمیزد کهن ترانهٔ خود را باحرف برگ گل از منقار بیرون ریزد بشهد فصاحت چاشنی بلاغت در کام و زبان اپناشته و بکلید طلاقت قفل لکنت از زبان برداشته بروشنی بیانش شام طبعان در صبح طرازی و برسائی ادایش کوتاه درکان در زبان درازی - دسترس بمعانی سره کجاست؛ فطرتش برطاق بلند نهاده و قدرت خریداری الفاظ سنجیده کراست؛ فصاحتش به بیعانگی قیمت داده عبارات را پاکی لولوے عدن و الفاظ رانوی فیروزهٔ کهن -

ابیات

از خوے سعی جبهه ساخته تر — تا بجا ماند آبروے هنر

زر خالص سخن بدولت او — فکر مس کیمیا طبیعت او
عقل را آور دبرون زخمار — جام لفظش به معنئ سرشار
حاجت فکرها ازوست روا — منع شان کرد زاختلاط خطا
پر بها گوهریست هر سخنش — گوش بنهاده چشم بر دهنش
چرخ پست از علو گفتارش — شعری از نقطهای اشعارش
به ادایش اداء رسیدنها — عاشق گفتنش شنیدنها
که جزاوزد به نام استادی — کوس شاهی به بام استادی

زهے شهریار عادل - کامگار کامل - موم دل - آهنین پیمان - منت سبک - عطا گران کوه وقار - کاه نقار - دل رام کن - خاطر شکار - شیرین گو - تلخ شنو - عفو کار جرم درو - وطن در دل غریبان ساز - تواضع زیب غرور پرداز - دل در عنان صبر از پے دوان - از همه برکنار وباهمه درمیان - یوسف رخ حسن پناه - ابراهیم نام کعبه درگاه که از روز ازل در دیوان دهش الهی در هیچ چیز باو تقصیرے نرفته - و به هرچه دلپذیر و خاطر خواه او بود قلم تقدیر بران رفته - سال و ماه عمر ابد پیوندش در سیر خیابان عشره سوم و غلغلهٔ فضائل و کمالاتش در مغز ساکنان شهر هفتم - کافر نعمت آنانکه برخوان هنر باستادیش ایمان نیارند و تخم شکر شاگردیش در زمین کام و زبان نکارند - زبان شکر خود کراست به بذل زر و سیم همیانهاے هنروران سنگین - و به بخشیدن معنی و مضامین دیوانهاے شاعران رنگین - باظهار یک دو معنی از جملهٔ معانی انعامے که در جریدهٔ اشعار این ثناخوان ثبت است اشعارے میرود - روزے

در تعریف یوز فربه و مذمت اسپ لاغر شعرے چند گوش گزار استادگان مجلس بهشت نشان میشد شاید که در خاطر هم گذشته باشد که طبیعت عالی بکاهلی از خود راضی نشده والا خیال را فربهی و فکر را صید افگنی هست این معنی را غیرت فراستش دریافته بدیهه قریب بست و سی معنی تشبیه بر سائرین ادا بیان رفت - یکے آنکه اگر این یوز را بزنجیر زرگ و بے صدا جا گل میخ و اخمانید ندیم است که بجلدی از جلد بیرون جهد - دیگر آنکه ضعف و ناتوانی این اسپ بغایتے است که هنگام تصویرش هرگاه بر قلم تعزیدی دست دهد اواز پا در افتاده گرده وار بر زمین نقش بندد - قسم بر استی که درین سخنان تکلفے نیست و طور سخنان تکلفی در خور برداشت و دریافت حوصلهٔ ماست وگرنه معانیش ازان گران تر است که بار سنگینی بر گردن توانایان سخن نهد ارباب استعداد را صحبت کتابخانه که مکان فیض الهی است و مکتب خانهٔ اوستادان معنی اعنی شاگردان حضرت ظل الهی روزی باد بتخصیص آنجا که همه جا رعایت مناسبت مرعی است دیوان عدل و داد در ایوان و مجلس عیش و نشاط در بستان میدارند و دیوان داری جود و سخا در خزانه و غوری فضل و هنر در کتاب خانه مقرر است - فی الحقیقت غائب شد گانے که مغز خود را در پوست کشیده کتاب نام نهاده تنگ در هم نشسته اند بمعنی از حاضران و مستفیدانند - تعلیمانے که در باب شعر و شاعری شنیده شد از پاس اقتضائے مقام و متانت بنائے کلام و انشراح و افتتاح و التیام و اختتام و تفصیل و توضیح و اجمال و ایهام و سنجیدگی عبارت و شوخی اشارت و حشمت معنی و جودت لفظ و چسپانی ربط و تنگ ورزی حروف و کرسی نشینی

ترکیب و بست قافیه و نشست ردیف و تلاش کیفیت و صافی سینه و پاکی زبان
و عرقریزی معنی و سحرخیزی خواب و زاری حصول و دریوزه گری قبول و امثال
اینها در خطبهٔ کتاب نویس که کهن سرای جهان از و پر آوازه است مرقوم گردیده
لله الحمد که بمین تعلیماتش در پیرانه سری به ترقیات جوانی می نازم و با شهسواران
این فن عنان برعنان مے تازم و چه ترقی ازین زیاده خواهد بود که آفتاب تربیتش
پرتو عاطفت انداخته خفاش را ظهوری ساخته و در نخل پیری گلزار ابراهیم انباز ملک
الکلامیست که بعدیل و انباز است و فرعش زانو بزانوے اصل و سحرش و شمع دوش
اعجاز آرے زور شناوری قطره به بازوے موج دریاست و روشنائی ذره
بپرتو خورشید جهان آرا۔ باوجود شغل ملک گیری و رعایت احوال رعایا و لشکری بار
جگت گروی یعنی استادی عالم برگردن گرفتن و زحمت تربیت شاگردان کشیدن
غرض التفات و مرحمت است هم بخلق و روزگار و هم به ارباب استعداد که قابلیت
آنها ضائع نماند و اینها بخط وافی بهره مند گردند تا شفقت و عطوفت را این پایه باشد
به تخت پادشاهی برآمدن دست ندهد و تا در ترحم و مهربانی دریا نشود گوهر دارائی و
فرمانروائی بکف نیفتد تفوق پادشاهان به مهربانی و شفقت است نه بعرض و طول
مملکت۔ مصرعه شهنشه تر هرانکو مهربان تر

مرحمتش بر رخ هر که خندید دیگر گریه بر رخش بساط اشک نچید طفلے که سر انگشت
مهربانیش مکید لبش گزندهٔ پستان مادر نه گردید بتقریب حرف مهربانی از نقل همزبانی

که سند افتخار سجّل اعتبار این خاکسار بمقدار است قلم ترزبانی دارد از انجا که عجز را باغرور گفتگو نیست وقتے درکمین گاه فرصت معروض شد که محرومی سعادت بساط بوسی چون تحمل بے صبران از حد گذشت و بار تنهائی بر دوش سبکروحان خوش گران است۔ بعبارتے تمکین تر از شور محبت فرمودند اگر تنهاے بودے چنین بودے چون شریک داری بتوان ساخت کسے چه سازد **بیت**

یکیست جان در و صد هزار نیرنگیست　　زبان فضول چه سازم بگفتگوے نیاز

اگر بشرح عشرت غربت پردازم خلقے را از وطن برمے آرم و تاب این رشک هم ندارم و اگر از نیحرف زبان مے بندم بغفلت بعضے آشنایان و درماندگان میترسم و اینقدر بیرحم هم نیستم **مثنوی**

مسکن عیش و عشرتست دکن　　لب به غربت نفتد ز حرف وطن

نیست از صبح روز وصل عجیب　　خنده بر انشراح شام غریب

نغمهاے غریب بخت ز ساز　　هست آرے شه غریب نواز

در سخن بر کشید مغز پوست　　لفظ و معنی غریب دارد دوست

رفتن از کوے او نصیب مباد　　هیچکس در وطن غریب مباد

مغز صورت وفا و و فاق　　زهر ما را محبتش تریاق

صیت خود را که سر به کشور داد　　بهر تسخیر هر هنر ورداد

قسم جان به زندگانی او　　که جز او کس به مهربانی او

نامہ درخواندن ہنر پویان نعل در آتش العجل گویان

اگر عذر دراز نفسی گفتہ شود کوتاہی باشد این مدح ثنائے دیگران نیست کہ عذر تطویل کلام باید گفت وخجلت اطناب باید کشید سامعہ در سعادتے نیفتادہ کہ در شکر گذاری ناطقہ بنا یدش شد واز شادابی گفتن تشنگی شنیدن ہنوز مے فہم اما چون آخر سکوت عجز مہر دہان سخن خواہد بود دعا ہم احرام کعبۂ اختتام بستہ مصرعہ

کو اجابت لب بہ آئین باز کن

غزل

کعبہ اہل دل ابراہیم باد قبلہ نہ چرخ وہفت اقلیم باد

از سہ نو پشت دستے بر زمین پیش قدرش چرخ در تسلیم باد

ہمتش ترکیب لفظ کم نخواست کاف سرکش زاختلاط میم باد

نفی تخصیص از سخایش واقعست نیک وبد را مژدۂ تعمیم باد

تا پذیرد عیش وعشرت انتظام عیشہاے عالمش تقسیم باد

تا بہ یکتا جملہ را امید ہست حاسدش را دل دو نیم از بیم باد

عقل کل در مزرع استادیش خوشہ چین خرمن تعلیم باد

داستان شد ختم بستان رخش غیرت گلزار ابراہیم باد

توقیعات کسریٰ

مرفوع جمہور عوام انام از درگاہ خسروی درخواہ اظہار باعث تکرار عفو از مردم گناہگار باوجود ارتکاب معاصی پے در پے می نماید **توقیع** گناہگاران در مرتبہ بیمارانند و ملوک دادور بمنزلۂ طبیبان چارہ گر چنانچہ عود مرض مریض را از معاودت علاج بے نیاز نمیگرداند ہر آئینہ بازگشت عصیان عاصیان را از عفو مستغنی نمی سازد **مرفوع** در جمیع اسیران روم بسے کودکان بے دایگانند دریغا باب فرمان خدایگان چیست **توقیع** چون منشور عاطفت دستور برسد در ہمان آن آن ہمہ نارسیدگانرا بجمعے کہ ہمگنانرا برامانت و دیانت آنان وثوق باشد بسپارند کہ در ہمہ راہ رفت و نرم دلی کہ سلوک آن خاصترین خصال خواص ملوک است سپردہ مرزو بوم روم جملگی را بمادران و خویشان ایشان رسانند **مرفوع** صامت اموال یعنی سیم و زر فلان کشت و رز کہ ثمرۂ آبادانی مزرع خاص اوست از عامۂ اموال خزائن خاصۂ خسروی بغایت افزونترست **توقیع** مال او در بیت المال ماست بواسطۂ آنکہ عمارت بلاد عمارت است انتہیٰ کلامہ یعنے اموال مذکورہ اگرچہ در خانہ

اوست فی الحقیقت در خزانه ماست چه آبادئ ممالک بعینه آبادئ ملک و
مال رعایاست که ممالک ملوک اند و ملک مملوک بحکم عقل و شرع ملک مالک ست
مرفوع برخی از امتعهٔ سالار پاسبانان شهریار را در همین نهضت خسروانی شبروان
پنهانی برده اند **توقیع** هر آنکه پاسبانی اموال خسیسهٔ خویشتن از و نیاید حراست
نفوس نفیسهٔ خسرو بر او چگونه شاید **مرفوع** بچه سبب پیوسته ذکر سرعت زوال دنیا
و فرط استعجال البقا بر زبان حقایق بیان میرود **توقیع** بموجب آنکه دی درین زودی فردا
بود امروز نه دیرست که دی خواهد گشت **مرفوع** ملکزادهٔ نرسی املاک و مزارع بسے
از دهقانان را که در جوار ضیاع و عقار او بودند از روے غصب و جور تصرف در آورده
توقیع بمجرد ورود منشور عدالت سطور تمامی اراضی مذکوره را ازان دست خرد
مسته دنموده بارباب آن رد نمایند و از املاک خاصهٔ او انچه در جنب اراضی آن ستمدیدگان
واقع بوده باشد بجرم این امر بموقع از و انتزاع نموده بجیدال و نزاع تملیک آنان
نمایند تا ایمنے سبب تادیب سائر مفسدان و تنبیه سر تا سر خفته خردان گردد
مرفوع عامل فلان ناحیه مبلغ صد هزار درم از جمله خزائن خاصه بدون حکم برعامه محتاجان تقسیم نموده
توقیع رافع مضمون این فصل خیر تضمین بداند که این امر میمون از دائره فرمان ما بیرون
نیست و مناسب این امر است انچه در عهد بادشاه کیوان جاه سپهر سریر مهر کلاه
نور الدین جهانگیر شاه خلف بادشاه هفت کشور جلال الدین اکبر بادشاه صاحبقرانی
گورگانی وقوع یافته چنانچه مشهور است که بعرض والا رسانیدند که در بنولا شتے

ابلیس منش پیشۂ تلبیس فراپیش گرفته باستظار مهارت در حرفۂ حکاکی شبیه نقش خاتم
مهر نگین بادشاهی را بدست آورده اند و بدین دست برد نمایان فرامین خطا تضمین
درست نموده بدست آویز آن احکام لباسی بسے از عملداران نواحی بلاد دور دست
فریب داده مبلغهاے کلی گرفته اند درینصورت شائسته قطع و قلع ایادی و عیون بل ضرب
اعناق و شق بطون اند بادشاه از روے فرط تفضل و احسان فرمودند که چون مهر مهر
شعاع ما را وسیلۂ روزی خود ها ساخته اند همانا همگی را بموجب حکم جهان مطاع ما گرفته اند
اکنون چون این معنی را در صورت فرط ضرورت و غلبۂ افتقار و اضطرار اختصار نموده اند
بعد از تنبیه و تادیب بنصائح هوش افزا و ظهور آثار توبه نصوح مبلغے معین بصیغۂ مدد معاش
از سرکار عالی بنام هریک مقرر دارند **مرفوع** خازن خزائن خاص معروض میدارد که
از فرط عطا و انفاق خسروی اختلال کلی در اصول جمعیت بیوت اموال راه یافته
توقیع خدا مو فرمال است نه بخل تو عدل جامع است نه جزوی همت تو ما تغنیم
از اعانت تو از ما فرمان است و بر شما فرمان بری انتهی کلامه تقریر این توقیع آنست
که عطیۂ کبریٰ جناب کبریائی موجب توفیر و تکثیر خزائن ملوکست نه وفور بخل و امساک
گنجور و عدل عام و احسان تام شهریاران فراهم آرندۂ دینار و درهم است
نه جزوی خرده کوتهی همم پرستاران و چون عنایت حضرت غنی مغنی جلشانه سائر داد
گرانرا از نصیحت دیگران در امور خیر مستغنی ساخته هر آئینه از ماست امر باشاعت
موجبات عدل و احسان و بر مردمان بذل اطاعت و بردن فرمان **مرفوع** همادرد

ناظر عمّال اعمال فارس بدرگاه نوشته که عامل اهواز در سال بست و نهم جلوس دوباره هشت هزار درهم کسری زیاده بر مال واجبی همه سال از محال تحصیل کرده و همگی را بخزانه عامره فرود آورده **توقیع** تمامی اموال مذکوره را از خزانه خاص بسائر محال مزبوره نقل نموده بی حیف و میل بر خداوندان آنها از فقیر و غنی و ضعیف و قوی رد نمایند چه توفیر خزائن باموال رعایا بر موجب ناواجب بمنزله اندرون بام منازلست بخاک و کندن اساس چار دیوار آنها انتهی اینمعنی بعینه در احادیث مأثوره مذکوراست و عارف معارف حقیقی و مجازی شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی این دُرّهٔ فاخره را که واسطة العقد صدور حور می شاید بدینگونه عقد نموده آنجا که فرموده

فرد

از رعیت نشنیدم که مایه ربود پای دیوار کند و بام اندود

مرفوع گروهی از ترسایان که در لباس تملّق و چاپلوسی بدین درگاه پناه آورده اند بزعم اکثر منشیان بجسر گیری و جاسوسی متّهم اند **توقیع** هر آنکه از طغیان بروز داده عصیان زیاده بخیهٔ بد اندیشی و تیره درونی بر روی کار نیفگند و ابراز عداوت باطنی نکند عقوبت ظاهری نیابد و باز نگردد **مرفوع** فلان مرد از زمرهٔ رعایاو واجب الرعایت از متصدی خزانه انفاق در باب ایصال جزوی که برسم صله باسم او از درگاه رقم شده و از دیرگاه باز در حیز تاخیر نگاهداشته شکایت کلی دارد **توقیع** آن بیروت را تادیب این مایه اهمال امهال تنفس نه دهند تا در همان

نفس دادہ خسروی راکہ درحقیقت عطا حضرت حقست جل شانہ چنانچہ حق
عطاست بدو رسانند **مرفوع** ازچہ راہ بحرمان فلان ازسعادت قرب درگاہ شدہ
توقیع درینولا خطیہ کبرائے ایمنی ازخوف جناب کبریائی ونومیدی ازلطف
رؤف حقیقی جل شانہ کہ نشان مہجوری ازان درگاہ والاست ازوبظہور پیوستہ
مرفوع جمعے ازاہل رائے خردآرائے درگاہ درباب میل شہریار باستماع جملہ سخنان
حملہ اخبار ونقلۂ اسرار مردم انکار بسیار دارند بلکہ راہ یافتن این گروہ عیب پژوہ
رادرپیرامن بساط قرب بغایت دوراز کار میشمارند **توقیع** این طائفہ بمنزلۂ
مداخل روشنائی اند بمنازل مظلمہ وسدروزن خانۂ کہ روشن نباشد باوجود احتیاج
بروشنائی ہمانا نزد خردمند وبصیر دانش پسند نداشتہ باشد **مرفوع** خوان سالار
می پندارد کہ ازہمگی اطعمہ واشربہ انچہ ملک رابدان خواہش منش زیادہ است خویش
راازان بیش باز میدارد **توقیع** سزاوار خردمند آنست کہ خویشتن راازافراط
میل بمرغوب طبع نگاہدارد تا ازمداومت ابدانچہ مکروہ طبیعت است بے نیاز گردد
مرفوع فلان ازنژاد اشراف سجلّی باسم اسلاف خود بررسم اعطا چہار ہزار
دینار سالیانۂ ابدی ازدیوان عطائے کیخسروی اظہار نمودہ می نماید کہ ازدواوین آبار ملک
برطبق این مثال ناطق سلسلۂ امضا قطعاً ازہم نگسستہ واز آغاز جلوس میمون تا
اکنون سررشتہ ممتد این اقطاع سرمد بانقطاع پیوستہ **توقیع** فرمان نافذ بہ تنفیذ
این مثال جاوید امتثال اصدار یافت تا مگر ابنائے سعادت یارما بنائے کاربرین مبنی

نهاده از انقیاد اوامر آبای خود ابا نه نمایند مرفوع درینولا امروالای شهریار صدور یافته که بحجت تولیت امر سیاست اشرار و پاسبانی شهر و دیار مردے معامله فهم کاردان اختیار نموده حقیقت اورا معروض دارند اکنون همگی مردم روزگار دیده فلان ستوده مرد آزموده را پسندیدهٔ تصدّی شحنگی سیدانند توقیع کارگزار این شغل نازک را از چهار امر کمیاب ناگزیر و ناچار ست اول دشمنی بالذات با شرار دوم رسائی طبع بغور هر امر و کاوش کند حقیقت هر کار سوم نهایت شدت ذاتی و درشتی طبع بر مردم ستمگار چهارم نرمی و تنگدلی جبلّی بر ضعیفان کم آزار و این آرمیده مرد سنجیده شائسته کار پردازی دیگر اشغال سرکار ست نه این امر دشوار مرفوع سپهبد خاوران استطلاع سبب عزل فلان از منصب قهرمانی یعنی قیام بمهمات کارخانجات خاصه بنماید توقیع موجب این واجب خیانتے ست که در حق جمعے از اهل استحقاق که بوساطت احقاق ما اشراف کلی بر استیفا جزوی از حقوق خود یافته بودند روا داشت و ازین رو خلل نقص در ادائے دین ذمت دولت مابل زلل نقض در بنا ردین و ملت خود راه داده و پیداست که قهرمان سارق باعث اصابت عیب و شین بجمال خصائل و کمال فضائل بادشاه باشد مرفوع مبلغ انفاق و اعطا در ادویه وکیل خرج سرکار خاصهٔ خسروی از مرسوم مقرری او بغایت زیاد تست چندانکه میتوان گفت که بیرون از اندازهٔ عادتست توقیع درصورتیکه آب از نهر جاری باز دارند اگر جا بجا در مجاری آن نداوت و رطوبت قلیل باقی نماند هر آئنه وجوه

مصارف او که بزعم مدعیان از مدّ اخلش فاضل است خیانتی است بی اندازه
و بدعتی تازه و الاز وائد مرسوم او بر سهم ماضی و مجرای مستمر جاری است **مرفوع**
از جمله اهل ذمت که در پناه این درگاه اند جمعی کثیر را بسبب کمیابی اسباب معاش
پریشانی بسیار دریافته وضیق طریق روزگذاری ساحت راحت را بر گمان
نیک تنگ گرفته **توقیع** همگی آن جمع پریشان را بکفایت اذیت سرما و گرما رعایت
و حمایت نمایند و بسکباری اعانت و اغاثت مؤنت گران جانی خاطر ظاهری و
باطنی جوع و عریانی را از ایشان مرفوع دارند **مرفوع** بهرمون سالار سپاه
خاص سواری شهریار را در موکب قلیل آنکار بسیار مینماید چه بضرورت ظاهر است
که در امثال این صورت از خبث باطن دون منشان بدکیش بهیچ وجه ایمن و
مطمئن نتوان بود **توقیع** چون عموم عدل و شمول احسان بالخاصیت دوست
و دشمن را یکسان مینمایند باید که خاطر بر اندیشی عامّه اولیای دولت خاصه بهرمون
بسبب خطور احتمال خطر و غدر و کید بر اندیشان از قید خیال پریشان بر آید
مرفوع در معرض بیان حقایق بر زبان حقائق بیان رفته که هر آنکه بتوانگری و توانائی
خویشتن بر ملوک مباهات نماید همانا نفس خود را بزور و روز رعونه هلاک و نهبهٔ خطر
ساخته باشد **توقیع** چه بیک حرف ملوک این سه امر شگرف یعنی نفس و مال و
وقوت بمعرض تلف در آید **مرفوع** متولّی امور خزائن عامرهٔ جمع علی بعرض و الا
میرساند در بنولا فرط اخراجات و عطیات متوافره که بر اوائل در جهٔ اسراف اشراف

نهاده از انقیاد اوامر آبای خود ابا نه نمایند مرفوع دریند لا امروالای شهریار صدور یافته که بحجت تولیت امر سیاست اشرار و پاسبانی شهر و دیار مردے معامله فهم کاردان اختیار نموده حقیقت اورا معروض دارند اکنون همگی مردم روزگار دیده فلان ستوده مرد آزموده را پسندیدهٔ تصدّی شحنگی میدانند توقیع کارگزار این شغل نازک را از چهار امر کمیاب ناگزیر و ناچار ست اول دشمنی بالذات با شرار دوم رسائی طبع بغور هر امر و کاوش کند حقیقت هر کار سوم نهایت شدت ذاتی و درشتی طبع بر مردم ستمگار چهارم نرمی و تنگدلی جبلّی بر ضعیفان کم آزار و این آرمیده مرد سنجیده شائسته کار پردازی دیگر اشغال سرکار ست نه این امر دشوار مرفوع سپهبد خراسان استطلاع سبب عزل فلان از منصب قهرمانی یعنی قیام بمهمات کارخانجات خاصه بنماید توقیع موجب این واجب خیانتے ست که در حق جمعے از اهل استحقاق که بوساطت احقاق ما اشراف کلی بر استیفا جزوی از حقوق خود یافته بودند روا داشت و ازین رو خلل نقص در ادائے دین ذمت دولت مایل زلل نقض در بنا دین و ملت خود راه داده و پیداست که قهرمان سارق باعث اصابت عیب و شین بجمال خصائل و کمال فضائل بادشاه باشد مرفوع مبلغ انفاق و اعطا و ادویه وکیل خرج سرکار خاصهٔ خسروی از مرسوم مقرری او بغایت زیادتست چندانکه میتوان گفت که بیرون از اندازهٔ عادتست توقیع درصورتیکه آب از نهر جاری باز دارند اگر جا بجا در مجاری آن نداوت و رطوبت قلیل باقی نماند هر آئنه وجوه

مصارف او که بزعم مدعیان از مدخلش فاضل است خیانتے است بے اندازه
وبدعتے تازه والا زوائد مرسوم او بر سهم ماضی ومجرای مستمر جاری است **مرفوع**
از جمله اهل ذمت که در پناه این درگاه اند جمعے کثیر را بسبب کمیابی اسباب معاش
پریشانی بسیار دریافته وضیق طریق روزگذاری ساحت راحت را بر ایشان
نیک تنگ گرفته **توقیع** همگی آن جمع پریشان را بکفایت اذیت سرما وگرما رعایت
وحمایت نمایند وبسکباری اعانت واغاثت مؤنت گران جانی خاطر ظاهری و
باطنی جوع وعریانی را از ایشان مرفوع دارند **مرفوع** بهرمون سالار سپاه
خاص سواری شهریار را در موکب قلیل آنکار بسیار مینماید چه بضرورت ظاهر است
که در امثال این صورت از خبث باطن دون منشان بدکیش بهیچ وجه ایمن و
مطمئن نتوان بود **توقیع** چون عموم عدل وشمول احسان بالخاصیت دوست
ودشمن را یکسان مینمایند باید که خاطر بر اندیشی عامّه اولیای دولت خاصه بهرمون
بسبب خطور احتمال خطر وغدر وکید بر اندیشان از قید خیال پریشان بر آید
مرفوع در معرض بیان حقایق بر زبان حقائق بیان رفته که هر آنکه بتوانگری وتوانائی
خویشتن بر ملوک مباهات نماید همانا نفس خود را بر ورطه عرضهٔ هلاک ونهبهٔ خطر
ساخته باشد **توقیع** چه بیک حرف ملوک این سه امر شگرف یعنی نفس ومال و
وقوت بمعرض تلف در آید **مرفوع** متولّی امور خزائن عامره جمع وعلی بعرض والا
میرساند در نیولا فرط اخراجات وعطیات متوافره که بر اوائل درجهٔ اسراف اشراف

دارد استیفاء اکثر خراج ممالک محصونه نمود چندانکه کاربدانجا کشیده که گنج خانها در دیر
که از ملوک ماضیه و از مئونهٔ خالیه باز مانده خالی گردد **توقیع** خزائن سلاطین دادپیشهٔ
دهش آئین در هیچ حالی از بخشش پر خالی نه گردد چه سر تا سر گیتی بمنزلهٔ بیوت اموال
بادشاهان عالی شان است و سائر رعایا و برایا در مرتبه گنجوران ایشان **مرفوع**
موجب تفتیش شهریار از کنه هر چیز و اصل حقیقت هر کار چیست **توقیع** نتیجهٔ کاوش
عمق امور اینست که ما و ایشان تا باشیم تصرف و تقلّب حق بهر سو که منقلب گردد بگردیم
انتهی و توضیح این توقیع آنست که وصول اثر غور رسی بادشاه داد گر باصول امور موجب تمیز
حقیقت کما هو حقه از ماهیت باطل کماهی و ثمرهٔ این تحقیق آنست که نخست خود بر
وفق علم خود در آنچه درستی عمل نماید و رعیت را بر غبت یا باکراه بر متابعت آثار حق داشته
بران ثابت قدم سازد و چندانکه همگی در همه گاه بمیل حق مائل باشند و از تقلب بجانب
باطل اجتناب نموده از پیروی حق سر بر نتابد **مرفوع** قلت وعدهٔ ملک با وجود
کثرت عطا بموجب کدامین علت است **توقیع** بادشاه صاحب خزانه که او را هیچکس
خوف و از هیچ جا رجا نباشد باید که وعده کم کند و عطا بسیار نماید انتهی یعنی سزاوار رتبهٔ
بادشاهان صاحب اقتدار آنست که کم وعده و بسیار عطا باشند چه تجویز دادن وعود
در صورت عدم اسباب دهش فی الحال می باشد با وجود امید حصول در عهد استقبال ایا هیچ
موانع جود و این هر دو معنی در صورت استقلال شهریاران و استحصال عدت و آلهٔ
دولت و اقبال ایشان مفقود بلکه ممتنع الوجود است **مرفوع** بچه وجه سمت مقصد را

درجلگی لشکر کشیها و نهضتها از همگی معتمدان نهفته میدارند **توقیع** بجهت آنکه مادهٔ خوف
ورجا در همگی اطراف وارجا از جمیع وجوه وجهات زیاده گردد **مرفوع** از چه راه در بعضے
از اسفار اعلان و اظهار سمت توجه نموده بهیچ وجه اخفا و اسرار آن روا نمی دارند
توقیع تا مراسم دولتخواهی اهالی آنصوب وحوالی زیاده گردد و ازو الیان آنحدود
در ازدستی کمتر رود **مرفوع** بچه وجه امر عالی نافذ بر خلاف سابق دربارهٔ منع بارفلان
فقیه از انجمن مشورت و اطلاع بر اسرار نهفتنی دولت نفاذ پذیرفته **توقیع** ازین
رو که هوا را بر رای خود مسلط ساخته انتهی و تبیین اینمعنی آنست که چون آن بیهوده
رای بیرون آرای بر خلاف نمود ظاهر مغلوب نفس قاهره بوده و مقرر است که
این صنف از مردمان نامردم که سلطان هوای طبع بر رای خرده گرای ایشان
غالب می باشد هر آئینه قرار دادرویت همگنان خطا و غلط آید و بهیچ وجه صلاح خیر
اندیش اینان اطمینان را نشاید **مرفوع** سبب مرحمت اقطاع ابد و سیورغال سرمد
بهریک از پرستاران خاص با وجود تواتر انعام عام و جریان مرسوم مقرر چیست
توقیع تا در نفوس همگنان جای گیرد که اولاد و اعقاب ایشان را در حیطهٔ حمایت و
حوزهٔ رعایت خواهیم داشت انتهی یعنے هرگاه این دقیقهٔ جلیله در متخیلهٔ همه از قرار واقع
استقرار یابد که در هیچ حال از بازماندگان ایشان غافل نخواهیم بود هر آئینه از رهگذر
احوال منسوبان و خویشان خویش خاطر اخلاص اندیش دست خوش تشویش نمیدارند
و ذهن تزلزل را در بنای ثبات عقیدت جای نداده اندیشه را از رهن تفرقه بری آرند

مرفوع از سبب واگذاشتن نگاه داشتن اولاد ذکور سوال مینماید انتهی یعنی عدم
پرداخت شهریار بشهزادگان باوجود استعداد و استحقاق تربیت خداداد چنانچه
شایان مرتبهٔ ایشانست جاے تعجب و تحیر خیر اندیشان است خاصهٔ فروگذاشت
در منع از مخالطت و معاشرت عامهٔ فرومایگان که نهی ازین امر نا شایان از همه بیشتر ناگزیر
وقت حال و مآل در و بالیست عهد استقبال ارباب دولت و اقبال است **توقیع** تا
تجربه زمانه نموده احوال روزگار باز شناسند انتهی و توضیح این ابهام آن است که ملکزادگان را
در غیر اینحالت تجربه اوضاع و احوال زمان و زمانیان رونمی نماید و آزمایش نهان و
آشکارا بناے روزگار که معرفت آن عموم اهل دول خاصهٔ اولاد ملوک را بغایت
درکار است جز بآمیزش اصناف مردم بر اختلاف طبائع همگنان از فقیر و غنی و ضعیف
و قوی دست نمیدهد **مرفوع** بچه موجب فلان محتشم را بضعف و وهن قوت و قدرت
و سستی راے و پستی فطرت منسوب داشته اند و بدین سبب او را مخذول و منکوب
واگذاشته **توقیع** از نیکه قبل از شکوه نمودن بما از ما شکایت بسوے خدا یتعالے
برده انتهی یعنی پیش از انکه راه استغاثه ببارگاه کشوده از ما شکایت نماید بدرگاه خداے
عزوجل از ما شکوه بیوجه نمود و پیداست که این گونه کردار دلیل عجز و ضعف مرد و
نمودار عدم معرفت راه چاره و شناخت روے کار است **مرفوع** بچه موجب
فرموده اند که برادشاهان عالیشان واجب است که ترحم ایشان بر کافهٔ مردم عموم
داشته باشد و در بعضی از احیان حجاب ایشان شدید نباشد انتهی و تقریر این مرفوع

آنست کہ عنایت عام و رافت خاص ملوک در طریق حسن سلوک با عوام و خواص اقتضا
آن دارد کہ در ہمہ حال دیر بار و دشوار حجاب نبودہ گاہ گاہ ہمگنان را بفوز مامول و
رخصت وصول درگاہ اختصاص بخشند تا بحکم وجوب تسویہ کہ مقتضاے عدل و
احسان است سہولت بار بر اہل قرب و بعد یکسان شدہ دشواری خروج و دخول
بر ہمگنان آسان گردد و راہ یافتن درویشان و مردم پریشان بیسا حا قرب ایشان
دشوار و دور از کار نباشد **توقیع** بجہت آنکہ منع مردم بار طلب از درگاہ ملوک ہمانا
روبراہ ساختن آمانی و آمال ہمگنان است بسوے دشمنان انتہی و توضیح این ابہام
آن است کہ از جانب ملوک ابواب آسانی رخصت وصول درگاہ و دخول بارگاہ
خود بگاہ بار بہ روے محتاجان برفع حجاب بستن ہمانا کشودن درہاے حاجات عموم
سپاہ و رعیت بل نمودن راہ عرض نیاز خصوص اولیاے دولتست بسوے درگاہ
اعداے ملک و ملت **مرفوع** مرزبان ولایت ہمدان بگمان عدم زلّت از علت
عزل بقصد استبصار استفسار مینماید **توقیع** مردان کار و مردمان عملدار بمنزلۂ آلات
حرب و ادوات پیکار اند کہ بگاہ بیکاری ہمگی را در نیام جاداده با ہتمام تمام نگاہ دارند تا
آنگاہ کہ متقاضی مصلحت وقت صواب بیند بکار در آرند و بدین مثابہ عمال را
بمقتضاے صلاح حال در ساحت اعتزال استراحت جاداده در نکو داشت
ہمگنان فروگذاشت ننمایند و در صورت ضرورت استعمال بستظہر و ستمال ساختہ در
کمال اشتمال اکرام و احترام کار فرمایند و ہر دو صورت جاے التزام شکرگذاری و

خرسندی است نه مقام عدم خوشنودی وشکایت مندی انتہی ونظیر حاصل توقیع
مذکور است قصۂ دستور صائب تدبیر وصاحب خامہ وشمشیر محمد بٹ وزیر یعقوب خان
آخرین والیان کشمیر کہ زمینداری آن سرزمین آسمان نشان ازو بوکلاء بادشاہ فلک
جاہ خورشید شان مالک رقبۂ گردن کشان جلال الدین محمد اکبر بادشاہ صاحبقران
انتقال یافت وسرجملہ ازان این است کہ چون بعد از ارتحال یوسف خان پدر
یعقوب خان مزبور میانہ او وابناء اعمامش معاملہ از وفاق بہ نفاق انجامید وبدان
سبب کار امرا نیز از اجتماع بافتراق وشق العصا وخلاف وشقاق کشید ومدار کار
بے پرکار او از مدار در گذشت ومواقع خرق کہ رتق آن از احاطۂ دائرۂ امکان
بیرون بود بر رافع فراخ گشت ناچار از مواسات بتنگ آمدہ بر سر تہیہ جنگ رفت
بالجملہ از طرفین بخیہ اظہار مضمر بر روے کار انداختہ کینہ نہفتہ آشکار وفتنۂ خفتہ بیدار
ساختند ودر مابین بسے محاربات وقوع یافت واہل وفاق با آنکہ از ابطال رجال
بودند بحکم الحرب سجال گاہ غالب واحیانًا مغلوب میشدند وچون یعقوب خان دمبدۂ
امرا وزیر خویش بسبب سعایت نادولتخواہان بد اندیش کمال تفرقہ خاطر وتشویش
اندیشہ داشت وبعلت نفاق مشتے منحوس از ہمدستی اتفاق آن مردانہ مرد وفرزانہ
محروم ومایوس شد چندانکہ عاقبت از فرط غلبۂ توہم بیجا از جادر آمدہ ازین دست
وزیر سعادتمند را یکچند نظر بند وچندگاہ در بند محبوس نگاہداشت وہر دفعہ کہ عرصہ جنگ
بر وتنگ میشد میدانست کہ اگر پاے او در میان نباشد یکبارہ کار از دست میرود

ازروے اضطرار باطلاق او ملتجی شدہ ایمان غلاظ و شداد از طلاق و اعتناق
بمیان می آورد و بدین دست آویز متین سررشتہ اشتداد و ثایق و پیمان بدست میگرفت
وچون او مطلق العنان شدہ بدفع ہمگنان نام زدمی گشت اہل خلاف بمجرد استماع
اسم ادعنہ انصراف را انعطاف دادہ بوادی گمنامی و ناکامی می شتافتند و ہربار کہ
کار بسر داری او ہرچسب دلخواہ بپایان می آمد دیگر بارہ حریفان نادولتخواہ بر سر
چشمکزنی و تحریک رفتہ چندان محرک سلسلۂ بدگمانی او میگشتند کہ ازان عالم خردمندی
را کہ درفنون تدابیر و سیاست متعلقہ بوزارت ثانی معلم اول می شایست مجنون آسا
مغلول و مسلسل سید اشت مجملاً چون این حرکت ناہنجار بشامت نفاق نادولتخواہان
کہ خود را خواہان دولت او وا می نمودند چند دفع اتفاق افتاد و این امر منکر مکرر رو بداد
وزیر فقید المثال علیم النظیر بر سبیل ضرب المثل در سوق کلام بر زبان راند کہ سلوک
این عزیز کہ از دلالت اہل ضلالت راہ ہدایت و طریق تحقیق بر و مسدود است و
ازین راہ خود را در سلک ملوک حازم منخرط میداند با من ازروے درستی مثال آئینہ
معائنہ حال دہقانان این کشور است با تر ہیزم شکنی کہ بہنگام احتیاج در موسم گرما
بجہت تہیۂ مایحتاج زمستان و سائر فصول در نگاہداشت و احترام آن اہتمام تمام
مبذول داشتہ بکار در آرند و بعد از فراغ دستہ ازان بر آوردہ و رشتہ بجاے آن گذرانیدہ
بحافظت تمام از میخے در آویزند و باز چون بدان نیاز مند شوند ازروے عزت فرود آوردہ
دستہ بجاے علاقہ نصب نمایند و باحتیاط بسیار کار فرمایند اکنون چندیست کہ با من این

شیوه معمول این طریقه مسلوک میدارد تا گردون گردان چگونه خرامد و کار روزگار بکجا انجامد
اما الی عز و ملک و اما الی ذل و ہلاک

مصرعه تا در میان خسته کردگار چیست

مرفوع انکار مذہب فلان ستودہ سیما بچه سبب بر زبان صدق بیان رفته توقیع آن آراسته ظاہر نکوہیده باطن خویشتن را به تحصیل خوشنودی ما خوشنود ساخته و قطعاً باستحصال سرمایهٔ خرسندی و رضامندی خداوند و مولای ما بندگان حق جل و علی نظر نینداخته مرفوع بچه علت امر والا باسقاط فلان از درجه علیای عدالت صدور یافته توقیع بمارسیده که در اقامت قواعد انصاف از شاہراه قویم استقامت بیکسو انحراف میجوید و در تحقیق اصول قضا با طریقهٔ افراط حمیت و عصبیت که موجب وفور اخفا و ابہام حقائق امور است می پوید مرفوع مزبان صفاہان معذرت خواہان بدرگاه آمده برأت ذمه خود از سائر گناہان که بدان مواخذه و مطالب است دعوی می نماید و ہرانچه از نیک و بد بدو نسبت میدہند از منسوبان و کارکنان خود میداند توقیع عذر او بوجوه عدیده غیر موجه و ناپسندیده است و چگونه معذرت قاتل در باب مقتول بحوالت فعل خود بآله قتل مقبول ارباب عقول تواند بود انتہی و حاصل این توقیع و قیع مطابق منطوق بعضی از احادیث طریقه اہل بیت علیہم السلام ست چنانچه از امام ائمه انام امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده که در باب غلامی که بموجب فرمودهٔ صاحب خود شخصی را بقتل آورده بودند که وہل عبد الرجل الا کسیفه یقتل السید و یستودع

العبد السجن یعنی آیا نیست غلام مرد الا مانند شمشیر او سید اورا قصاص نموده
غلام را مجوس سازند و در روایتے بجاے لفظ الا کسیفه الا کعصاه وارد است
واز حضرت امام ناطق بحق جعفر صادق علیه السلام نیز منقول است که سید را
بجاے عبد قصاص نمایند ولیکن معمول فقهابنا بر ظاهر حکم کتاب حیث قال الله
تعالے النفس بالنفس خلاف این است چه ظاهر است که مراد ازین نفس نفس
قاتل و مباشر است نه آمر و هم چنین اخبار متعدده از جمله روایات حضرت ابی جعفر
است علیه السلام که عبد مامور بقتل آرند و سید آمر را مجوس ابدی نگاهدارند
واز روے تاویل هر دو خبر سابق را برین معنی حمل کرده اند که مراد ازین آمده
آنست که عادت او برین معنی جاری باشد که عبد خود را باغراء ایجاد تمام بر قتل مردم
مجبور دارد و درینصورت قتل او بنا بر وجوب دفع ضرر و فساد از بلاد و عباد بر امام لازم است
مرفوع موجب عزل فلان از تصرف در اعمال دیوانی و اشغال ملک و مال سلطانی
چیست **توقیع** درینولا ظاهر شد که برو باز گشت و دیعتها گرانست ازین سبب
سبک آمد بر ما انتزاع اعمال از و انتهای و توضیح این توقیع مبهم آنست که چون در دیوان
وامانات بار باب آنها نزد او متعسر هل متعذر است لاجرم تولیه اعمال دیوان که مقتضی
حکم ودیعت دارد ازو استرداد شد تا گران ازین استعادت که بر ما بغایت سبک و آسان
است بر و بسیار و شوار و گران بود بسعادت اعادت ودایع عادت نماید **مرفوع** فلان
عامل باقیدار که جز بقایاے سرکار چیزے از اشبار دنیا رفانی باقی ندارد محصلان

دیوان کار تقاضا چون نفس بر تو تنگ گرفته اند **توقیع** ارباب دیانات وادیان
برخلاف کاوش دور از کار اصحاب کفایات سرکار دیوان در تحقیق حقیقت حال او
در وجود و عدم مال منال تفحص شافی وکافی بجا آرند اگر مرفوع سمت وقوع داشته باشد
از مطالبه درگذشته بحال خودش گذارند واز خالص اموال خالصه ماموافق همان
مبلغ که ازو بوصول نرسیده بصیغهٔ صله بدو واصل سازند **مرفوع** فلان لشکری که
از غایت دلاوری در کارزار های مخوف خویش را بر قلب صفوف دشمن زده آثار
تجلد بظهور می آورد ولوازم بخدمت بکار می برد در ینولا بعادت معهود در معرکه حرب اتراک
مظان هلاک رفته بقتل آمد **توقیع** بخشست مبلغ پنجاه هزار درهم نقد برسم اقامت
ماتم باتیام او رسانند و مرسوم مستمر او را بر ایشان مقرر دارند اگر از اولاد و احفاد و مانده
باشد والا بخویشان و پیوستگان او واصل سازند **مرفوع** موجب امر بنهی ونفی
فلان منهی از شغل انهاد اخبار و قرب درباچیست **توقیع** باعث آنست
که اسماع ما را بحروف سعایت آمیز در تعب استماع انداخت و نیتهای ما را بر
مردم فاسد ساخت انتهی و تقریر این توقیع آنست که سر تا سر اخبار آن تهی مغز
پر گفتار که بسبب فرط دروغ سگالی از فروغ احتمال وقوع خالی افتاد و از غایت
سبکسری او بی اصل و سرسری رو داده بر سامعهٔ ما گرانی نمود چندانکه از تواتر
استماع خرافات بیجا صلی ترهات باطل او در حق دور و نزدیک و بد و نیک کاربدان حد
کشیده بود خدا نخواسته نیت خیر بنیاد ما را در بارهٔ بلاد و عباد از صلاح بفساد باز آرد -

مرفوع بچہ استحقاق فرمودہ اند کہ فلان ستودہ منش آزمودہ روش از خواص معتقدان درست اخلاص ماست **توقیع** سر این گفتہ آنست کہ پیوستہ ما را بر عیوب نہفتہ ما در پردہ اطلاع میدہد و در ازالۂ آثار آن زیادہ بر توان و امکان لامحالہ میکوشد و تا غائلہ تبعات و لوازم آن در دارین بما نرسد آنرا از دشمن و دوست و نزدیک و دور حسب المقدور میپوشد **مرفوع** چہ چیز میان فلان نیکو شمائل و نازش و اولال او حائل آمدہ کہ بسبب آن اختلال بعد در بنائے قربش راہ یافتہ **توقیع** فرط ادلال او موجب املال ما آمدہ انتہی و توضیح ابہام این توقیع آنست کہ نازش زیادہ بمادہ امتیاز کہ سرمایہ ناز او بود باعث افراط کاہش در مراتب خواہش ما بود و گردید چنانچہ در امثال سائر واقع است کثرۃ الادلال داعیۃ الاملال آرے نمک بسیار شوری بار آرد و نزدیکی مفرط دوری ثمرہ بخشد **مرفوع** بچہ استناد فلان سالار را با وجود ظہور کمال مرتبہ اطاعت و انقیاد معہود در عداد اہل عصیان و عناد معدود داشتہ اند **توقیع** چہ آن سست رائے کہ از فرط سخت روی با کمال ضعف و ناتوانی و نہایت تن آسانی و توانی دعوے جلادت جبلی و بجذبت طبعی میکند از انصرام کار ہا کہ از عہدۂ اہتمام او شود تن باشتراف عجز در ندادہ خود را از قبول امر مطاع بہانۂ عدم لیاقت انکار و تنزل آن از مراتب منزلت و مقدار او در لباس اظہار تجلد و اقتدار امتناع ننماید **مرفوع** فرمان نافذ خسروی در بارہ فلان سالار بآمدن دربار انفاذ و اصدار یافتہ بود و او بہانۂ ثقل احمال و تکاثل اثقال از قیام بہنوض تقاعد ننماید

واز ین راه راهی شدن و آمدن بر و سخت دشوار می آید توقیع اگر آن سبکسر بعذر
کثرت حواشی و گرانی اسباب غواشی و مؤنات تکاسل و توانی مینماید و حرکت
همگی علائق بر و عظیم ثقیل می آید ما بعضے از و اکتفا می نمایم و بار سنگین از دوش
او بر داشته بستر تنها از و قناعت می فرمائیم مرفوع عامل اعمال قومس در توفیر
خوارزم جد و اجتهاد و تکثیر مواد عمارت و زراعت آن بلاد بذل مساعی جمیله
بمبلغے رسانیده که محصول ارتفاعی را از قرار مقدار معمول سائر فصول مضاعف
گردانیده توقیع دم تقدم مبلغ پانصد هزار درهم بصیغهٔ صله این خدمت
ستوده بآن کار آزموده و اصل سازند و بر سهم تضعیف بر مرسوم مقرر او بفزایند
و همگی قری و مزارع که از چهار سو بدان ناحیه پیوسته داخل اعمال سابقهٔ او
نمایند تا مگر او احق مذکوره را در معموری بمعمورهٔ مذکوره ملحق گردانیده بتقویت حسن
عمل او رعایای همگی اعمال قوی حال و سائر عمال فارغ البال باشند مرفوع
بسبب کدامین جنایت جانی یا خیانت مالی امرو الا باستیصال فلان والی و
استیفاء اموال او بروجه مستوفی در کمال کنجکاوی و استقصا صدور یافته
توقیع بوجوب عقل و شرع بر سلاطین ذوی الاقتدار بحکم وجوب اضاعت منکر
و اشاعت معروف واجب است که همگی همت بر مقتضای صلاح عام و نظام
تام مصروف داشته اموال خاصهٔ خود و عامهٔ مردم را از فساد عالم بسوے
صلاح آن صرف نمایند انتهی یعنی در صورتیکه بقاے اموال در دست اصحاب

نفوس شریره موجب فناء آرام انفس وخلل بنار نظام آفاق گردد برارباب
نفوس خیر از باب وجوب دفع ضرر متیقن یا مظنون ضرور است که آن بادی شرور
را از تصرف در انچه از مبادی آنست باز دارند و سرمایهٔ فساد او را در مصارف
صلاح عامه خاصه حفظ خوزه ادیان و پاس ناموس نفوس و ابدان صرف نموده
همگی را بشایستگی تمام باصلاح نظام جملگی باز آرند مرفوع از چه راه حکم جرم
بعداوت فلان که همگی ارباب اخلاص درگاه در باب دولتخواهی او بر استی
گواهی میدهند بصدور پیوسته توقیع دشمنی از خدا از مخائل گفتار و کردار او
آشکار است و چون عداوت صانع مستلزم عداوت مصنوعات اوست در نصورت
لازم است که مخلوقات را نیز دشمن باشد و دشمنی خلق خدا بطریق اولی دشمنی
بادشاه را که حافظ و حارس ایشانست ملازم دارد مرفوع فلان درون خراب
بیرون آباد که از درگاه ما برای تحقیق حقیقت تظلم داد خواهان بنواحی بلاد رفته بود
بر موجب شهادت ثقات بتحقیق پیوسته که قلت دیانت و کثرت اخذ رشوت اغماض
عین از ذلت ظلمه نموده و بسبب اخفای ستمهای گوناگون این گونه بیداد بظاهر
بتازگی بر مظلومان روا داشته توقیع آن سست دین بیدیانت در دار دنیا
از طرف ما بکشتن سخت سزاوار است و در آخرت من جانب الله بغایت مستحق
عقوبت بیشمار و خلود نار مرفوع بچه موجب فرموده اند که نسبت ملکزاده نرسی بما
نسبت دواهای مضرت رسانست بابدان انسان توقیع بحبت بیرون رفتن

اوازمتن جادۂ رضاے ما وجدائی گزیدن ازپیروی ہواے ما انتہی وتقریراین توقیع آنست کہ چون بموافقت وسوالات ہواے طبع خود کہ مخالفت حکم خرد را لازم دارد ازراہ متابعت مقتضاے رضاے ما دوری گزیدہ وبمشورت عقل صلاح اندیش مصلحت خود در فروگذاشتہ پیروی رویت وراے دانش آراے مادیدہ پید است کہ گزند نسبت اینگونہ فرزند از تناول ادویہ مضرہ وسموم مہلکہ درپیش بل ازوجہ سمیت بیش است وپیوستن یا مثال اوازخویش وپیوند در مرتبہ قطع پیوند خویش مرفوع ازچہ راہ تشخیص فرمودہ اند کہ فلان شخص موسوم بخدا جوئی بودہ بسمت توحید متسم نخواہد بود توقیع ازین رو کہ ہرانچہ بسمع او میرسد بدان ایمان مے آرد انتہی وتبیین این ابہام آنکہ اینگونہ مردے نادان کہ برفع شبہات اہل نزاع وجدال توانا نباشد وہرانچہ از دروغ وراست دجائز وناروا مسموع او گردد بدون رد وقبول وتردد وتوقف آزاد رعدد بودنی معدود دارد وبے تحقیق وتمیز نیک وبد آن بدان گرو گردد وہرآئینہ از معاشرت معاشر محال گوضلال آگشتہ از سعادت اقرار توحید بشقاوت انکار آن گراید بلکہ زود باشد کہ از طریق اعتقاد بمبداء وجود وایجاد ومنتہاے مصیر ومعاد خود عود نمودہ خویشتن را از سعادت دارین بے بہرہ نماید مرفوع دولتخواہان دربار از موجب صدور امر والا در بارۂ دورنمودن فلان از حضور بارگاہ بل از نزدیکی درگاہ درخواہ مینمایند توقیع بسبب آنکہ از روے خیانت از راہ راے درست بجانب خدعہ وفریب مائل شدہ انتہی وبسط اینمعنی آنست

کہ آن زیانکارہ زینہار خوارہ پیوستہ در مقام استشارہ از متن صراط مستقیم رسلے
صائب کنارہ گرفتہ وہموارہ از ہنجار استوار رویہ صادق بیکسو رفتہ وپیروی راہ راست
درست رفتاران یعنے مستشاران مؤتمن را از دست دادہ در راہ زنی خیرہ دارین
اہل استخارہ مدار برسلوک سبیل قاطعان طرق نہادہ **مرفوع** بچہ وجہ امر عالی
بکندن ابواب منزل فلان والی صادر شد **توقیع** بسبب حبس نمودن اورسول
مارا در درگاہ خود انتہی یعنی چون مخلوع السعادت فرستادہ درگاہ خسروی را چندین گاہ
در دروازہ ادبار خانہ خود موقوف ومحبوس داشتہ بود بلکہ از امید بار وصول راہ دخول
محروم ومایوس گذاشتہ درینصورت از روے وجوب مکافات بمثل پاداش جسارت
آن بے بصیرت سفیہ بدینمایہ تنبیہ ضرورت است **مرفوع** بر زبان حقیقت بیان رفتہ
کہ فلان بسیار گوے زود باشد تا عثرت زبان کلازمہ کثرت گفتاست او را در
ورطہ ہاے بے پایان افگند **توقیع** بسبب گردانیدن او زبان خود را بآبہوائے
خود انتہی تقریر این توقیع آنست کہ آن مرحوم کہ از قسمت شہامت ونباہت
ہمانا محروم است وبفرط سفاہت وبلاہت موسوم پیوستہ کشش ہمت پیشش
بسمت جاذبۂ طبع منجذبست وتصرف تقلب قلبش باگردش اقتضاے نفس و
خواہش منش متقلب وپید است کہ بازگشت صاحب اینخالت سواے
اقتحام مخاوف واز نظام مہالک نباشد واز حکم بالغۂ حضرت امیر المؤمنین است
علیہ السلام لسان العاقل من وراء قلبہ وقلب الجاہل من وراء لسانہ یعنی زبان

وانا بر السنوے دل او واقع است و دل نادان بر السنوے زبان او و مراد آنست که زبان عاقل تا سخن بر دل عرض نکند و رخصت تکلم نیابد بحرکت جرات ننماید و دل نادان بر خلاف آن است یعنی بے مشورت خرد هرچه از نیک و بد گفتن را نشاید بر زبان خداوند آن آید تا صلاح وقت از میان رود و کار بر زیان گراید درین باب از آثار ارباب صدق اخبار و عصمت کردار و گفتار وقع است بدین مضمون که هر بامداد زبان بسائر جوارح و اعضا خطاب مینماید که کیف حالکم بخیر انتم ام لا یعنی چونید و چگونه اید احوال شما بموجب خیر است یا نه همگی بیکزبان گویند که حال قرین خیریت و عافیت است اگر تو بگذاری و موافق انیمعنی است خبر انور که لسانک کلب عقوران اطلقته قتلک یعنی زبان تو سگے است درنده اگر او را رها کنی ترا بکشد و بهمانا حکیم خاقانی شروانی همین معنی را عقد نموده

رباعی

تیغیست زبان کشیده در کار — زین تیغ کشیده سر نگهدار
خاصه که زبان سگ گزنده است — در حبس دهان ازان فگنده است

مرفوع سبب انکار شهریار انیمعنی معروف را که عامه معتقدان معتقد آنند چیست که هرگاه قسمت ازلی باعث فیروزی بروزی مقرر باشد هر آئینه بادشاهان را در مادهٔ عطا عطایا منتے زیاده بر سر سائر رعایا و برایا نخواهد بود **توقیع** باعث این انکار آن است که مبادا در وقت داد و دهش بمقتضاے منش انسان اجرار مادهٔ احسان زیاده در حق همگنان بسبب گمان عدم شکرگذاری ایشان بر خاطر ما گرانی کند۔

مرفوع بچه موجب فلان مرد مقبل را قبل ازان که بنفس خود تحصیل غنا نماید یا عنایت شهریار ابواب اغتنا بر روے روزگار کشاید در پله میزان اغنیا سنجیده اند

توقیع بواسطهٔ آنکه در ما بدیدهٔ بادشاهی میدید پیش ازانکه بادشاه شویم انتهی و تقریر این توقیع آنست که آن سنجیده مرد آزاده هم بروزگار قبل دپدر ما با وجود چندین شاهزادگان از روے کمال آگهی در ما بنظر استحقاق رتبه بادشاهی میدید ازین رو ما نیز این مرد صائب راے صاحب نظر را که بدین مایه گرانی قدر و مقدار بل بالاتر ازان ارزانیست در مرتبه اعتبار اغنیا معتبر میداریم

مرفوع منشا الحاق اسم فلان از جملهٔ اعیان و نامداران شهر و دیار در عداد اعداً شهریار چیست **توقیع** آن شقی مدبر پیوسته ما بقی عمر ابد پیوندما و مدت دولت جاوید بے پایان خسروان آل ساسان از همگی اختر شناسان استفسار مینماید

مرفوع ثمرهٔ ذکر خیر گذشتگان از آباء والاشان خسرو خیر ایشان بطریق تکرار و استمرار چیست **توقیع** مقصود ما ازین امر خیر انتما آنست که تا بقاے عمر و روزگار سرتاسر باقیماندگان بل همگی آیندگان از اولاد و احفاد ما و سائر اعقاب بندگان خداے جل و علے در ینباب بما اقتدا نمایند انتهی و ثمرهٔ اقتداے ابنا بآباء خود در ذکر خیر گذشتگان آنست که نفوس ناطقه انسانی را بعد ازین نشاء در عالم برزخ خواه در صورت تعلق بابدان مثالی و خواه بدون تعلق بدان روح در راحت عظیم و لذت و سرور بسیار از ذکر خیر و حسن ثناء ابناء

ایشان در بارهٔ ایشان دست مید ہد چنانچہ اصحاب نفوس قدسی وخواص اکمل
افراد نوع انسی چون اعاظم انبیا صلوۃ اللہ تعالی علیہم واکابر اولیا را بعد از خلع
خلعت ابدان و وصول بعالم قدس حصول انس تام بدان میباشد چنانچہ
حضرت خلیل الرحمن صلوات اللہ علیہ در خلال وصول دعا خود استدعا را تعیین
نمودہ چنانچہ فرقان حکیم بدان ناطق است آنجا کہ از زبان آنحضرت میفرماید واجعل لی
لسان صدق فی الآخرین تفسیر این برین موجب است کہ بگردان برائے من
زبان آخر زمانیان را بعد از من بگفتار راست در حق من بحسن وصیت و ذکر خیر جمیل و
آوازۂ نیکو در دنیا کہ اثر آن تا روز رستخیز باقی ماند ولہذا ہیچ امتے از امم نیستند کہ آن
حضرت را دوست ندارند و بر و ثنا نخوانند و بہ نیکوئی یاد ننمایند و ہمچنین یکے از ائمہ
اہل بیت عظام علیہ السلام بمبلغے معین در حق یکے از اہل تدین وصیت فرمودہ بود
کہ ہر سالہ در موسم حج در ہمگی موافقت بآواز بلند محاسن پسندیدہ و سیر حمیدہ آنحضرت
را بر شمارد و در حق آنحضرت دعا و ترحم کند و بگوید کہ کان علیہ الرحمۃ کذا و کذا و قال کیت
وکیت ولہ من الخصال ہذہ وتلک وہمانا از جملہ نتائج و ثمرات این امر از دیاد رفع
درجات محسنین و حطّ سیّات مذنبین است چنانچہ در اخبار مخبر صادق صلی اللہ تعالی علیہ
وآلہ وسلم وارد ست کہ شہادت چہل مومن بہ نیکوئی در حق تباہکاران موجب آمرزش
ایشان می گردد مرفوع موجب حکم جزم باشراف بر سقوط او وقوع فلان بمساقط و
مواقع ہلاک و بوار و انتہاء عاقبت کار او بدخول نار چہ باشد توقیع این حالت حقیقت

حال و مآل اہل ریا و سمعت است انتہی و تفصیل این مجمل آنکہ علت حکم قطعی آنست
کہ آن بد عاقبت بسبب قلت متانت رائے درونہ و کثرت انطوا باطن بر خبث
طویت بدترین حالتے کہ باعث خذلان دنیا دخزی دار القرار بل علت ذلت و
ضلالت ہر دو دار ست اعنی بریا و سمعت مبتلا و گرفتار است و در مذہب این نکوہیدہ
صفت کہ اخفض و اشنع سر تا سر شرور و ذمائم است این سیاق خاص خاصۂ این
ضعیف قوی مسکنت است اگرچہ ریا در باو زنا کہ اشر امور و اضر اشیا اند در صورت
مشترک و لیکن در حقیقت سر این ہمہ یکست چہ با وجود اینکہ آن مانع اصل فیضان احسان
وجود است و این قاطع نسل عین اعیان وجود ریا در ظاہر شر جلی ست و در باطن شرک
خفی عیاذاً باللہ و لیاذاً الیہ منہ و منہما **امر فوع** از سبب جرأت و جسارت مجلسیان حضور
خسروی بخسارت صوری و معنوی کہ عبارت است از غیبت و عیب جوئی فلان
سوال میرود انتہی و تقریر این مرض آنست کہ بکدام مایہ استظہار در حضرت شہریار
چندین از نزدیکان قباب قرب درگاہ در باب فلان از ارباب اعتبار و ربار ابواب
نکوہش و پژوہش عیوب کشودہ اند و ازین غریب تر آنکہ تمکین ہمگنان در صدور این
امر دور از کار فرمودہ اند **توقیع** بواسطۂ انحراف او از استقامت و انحراف ما
از حفظ آبروے او انتہی و توضیح این توقیع مبہم آنکہ چون بظہور پیوستہ کہ آن
خیانت آئین از سلوک شاہراہ یقین دیانت و دین انحراف جستہ لاجرم بموجب این
جریمہ عظیمہ ما نیز ترجیح جانب انصراف نظر عنایت و انعطاف عنان رعایت از جہت

حمایت او تجویز نمودیم و از راه وجوب مجازات بمثل پاداش خیانت او بترک نگاهداشت
آبرم و فروگذاشت اعنهٔ خوض همگنان در باب تعرض هتک حجاب عرض او مسابله
و مسامحه فرمودیم مرفوع از سبب تقدیم فلان با کمینگی او بزرجمهر با جلالتش سوال
ینمایدبحست آنکه شیوه ستوده ملک دوستی اشراف و تقدیم ایشانست انتهی
و تحریر و تقریر این مرفوع برین وجه که مقربان درگاه در باب اقدام شهریار بتقدیم
فلان ناشائسته باوجود عدم باعث و حصول مانع از فرومایگی گوهر و کمپانگی نهاد
و فقدان اصالت و قلت حالت برمثل بزرجمهر حکیم عظیم المحل عدیم المثل با
کمال جلالت و فضل که جای غایت توقف و تاسف است نهایت تحیر و
تحسر دارند و با این همه از نظر بملاحظه مقتضای شیمهٔ کریمهٔ خسروی که داعیهٔ اکرام اهل
بیت کرامت مجبول است اسباب تعجب همگنان درین ماده زیاده گردد
توقیع بسبب اینکه تنبیه معجب سودمندترین دواهاست انتهی تبیین و تتمیم این
توقیع همانا بدین سیاق توان نمود که این باب دربارهٔ تادیب ارباب رعونت و
اعجاب انفع سائر ابواب است و تعجب این گروه دانش پژوه درین ماده بغایت
عجیب نماد غریب سیماست چه این معنی که پسندیده ترین دوای دارخودپسندی
ست اگر بفرض محال جای تعجب خردمندان باشد هر آئینه استعجاب از خود
پسندی و اعجاب اهل حکمت و ارباب اداب از خویشتن بینی صد چندان خواهد بود
مرفوع موجب منع و ابعاد فلان محتشم از تقرب درگاه بعد از عزل خدمت

ریاست خدم و سیاست حشم با وجود ابتنا و استناد آن بر مبانی کمال وثوق و اعتماد چیست **توقیع** بسبب اظهار نمودن او آنچه مذموم است از حقد انتهی و تقریر این معنی برین وجه است که چون بتازگی ناشائستگی او بسبب بروز مواد بعضی از ذمائم اخلاق مکنونه از بغض و حقد و کینه بر تنه ثبوت پیوست هر آئینه تفویض خدمات و نزدیک خسروان بدینگونه تیره درونی خیزه روان بعد از ظهور آن از راه کار بغایت دور است **مرفوع** درینولا گروهے از رعایا بدرگاه والا آمده ابواب شکایت از فلان دهقان کشوده اند که بفرموده قباد جفر نهرے که بر اراضی ایشان میگذرد نموده با آنکه استیفاء حق ممر برنهج مستوفی نموده اند بنابر ادعاے وصول کثرت مضرت باراضی مذکوره بدان راضی نیستند **توقیع** سلاطین عدالت دین و احسان آئین از مواد فوائد عام و منافع کلی نظام بسبب مضرت خاص و آفت جزئی دست باز ندارند چنانچه مقتضاے حکمت کامله حضرت آفریدگار گیتی جل شانه نظر بعموم منافع و مصالح عالم و عالمیان منفعتهاے بمینت هاے درنهاد آفتاب بودیعت نهاده اگرچه فی الجمله ضررے تابع جود فائض الجود آن افتاده **مرفوع** بچه دلیل فرموده اند که هرگاه بادشاه داد ورد هش گستر از پاسداران و نگاهبانان خود جدا ماند هر آئینه بعون و صون خدائیکه در هیچ حال از و جدائی نگزیند محفوظ و محروس گشته از کید اعضاء رضعان امان آنحضرت مصون و معون ماند **توقیع** بدین دلیل قطعی که بادشاهان عادل بمنزله ارواح عالم رعیت و در مرتبه

اجساد ہر کرا روح از جسد نزع نمایند شکے در موت او نباشد انتہی یعنی مادام کہ حضرت آفریدگار جلشانہ بحکم حکمت کاملہ انتظام سلسلۂ نظام عام جہان و جہانیان خواہد ہر آئینہ وجود جہانبانے را کہ وسیلۂ حفظ آن نظام و مایۂ آرام گیتی باشد بطریق اولیٰ محفوظ دارد **مرفوع** علت استحسان امر نافذ باخراج لسان از قفاے فلان چیست **توقیع** باعث آنست کہ از زبان ما نقل نمودہ انچہ ما آنرا نگفتہ ایم ازان سخنان کہ دران ضرر عالم و فساد رعیت است انتہی و توضیح این ابہام این است کہ آن شر انگیز بے سخنان دروغ بے فروغ بر ما بستہ کہ ازان جز ابواب ایصال فساد کلی بصلاح نظام کل نکشاید و از رسیدن آنہا بمسامع فتنہ انگیز بغیر اقسام ضرر عام بخواص و عوام گیتی نرسد **مرفوع** از چہ راہ امر والا بہ کوتاہ ساختن دست تصرف فلان والی از تصدی اعمال ملکی و مالی سرکار عالی سمت اصدار یافتہ **توقیع** بسبب امتناع او از نفاذ امر آنکہ فراز مرتبۂ اوست او را از نفاذ امر بر آنکہ فرود پایہ است ممنوع داشتیم انتہی یعنی بنابر وجوب مکافات انواع جنایات بدکرداران با مثال آن چون از امتثال مضمون امثال زبردست خود سر باز زدہ لاجرم ما نیز بدین جریمۂ عظیمہ امر نافذ او را بر زیردستان خودش از جریان باز داشتیم تا مگر چون شدت حدت ضعف و وہن پس از قدرت و مرارت عزل بعد از امارت دریابد بموجب آن از فرمان واجب الاذعان زبردست خویشتن سر نتابد **مرفوع** موجب امر بافراط سرزنش فلان دیرینہ معتمد کہ اباً عن جدٍ در راہ آباد

اجداد خسروی بجانبازی زبان زد خواص وعوام است چه باشد توقیع خلط او با
اهل ابتلا بغضب سخط ما و مسایله در امر بطش وقهر ما موجب آن شده انتهی یعنی فرط
معاشرت وآمیزش او با مقهوران ومغضوبان ما که بنفاق منسوب وبسبب عدم
اتفاق منکوب اند اگر خدا نخواسته از سوء مذهب حسن ارادت ته دلی وکدورت
مشرب صفائی مودت باطنی نخواسته باشد لامحاله دلالت ظاهری بر سهل انگاری
وسست گیری غائله خشمگینی وغضبناکی ما دارد مرفوع بچه وجه تجویز صدور امر مطاع
بابقاع انواع شرور ایصال اقسام نکال درباره فلان فرموده اند توقیع بسبب
آنکه خیر جاری وبر دائر ما از سائر اخیار وابرار باز داشته مرفوع از چه رو فرموده اند
که فلان منحوس از روح حق جل وعلا تحقیق مایوس است توقیع آن شقاوت
کیش همانا باختیار خویش آثار سنگدلی وقساوت نسبت بسائر عباد بر افت
ورفت ایثار نموده واینگونه ناسعادتمندے بیشائبه شک وشبه از امید بخشائش عام
الحضرت بے بهره باشد مرفوع از چه راه فرموده اند که سبیل متولیان
امور عامه ودواین خاصه متصدیان دیوان مظالم آنست که یگان یگان در محاکم
احکام خود از همگنان جدا نشینند ودر نواحی نشیمن خویشتن راه هجوم مردم سیما
ظالمان مظلوم نماندهند توقیع حقیقت این امر حقیقی آنست که ازدحام در
امثال اینمقام موجب قطع طریق وتحقیق این اصول امور ومانع تعمق غور افعال
وکنه اعمال وباعث غل وغش قلوب واقوال است مرفوع بچه دلیل در معرض

بیان حقائق بر زبان حقائق بیان آورده اند که سبیل خردمندان است که
بهیچ جهت دام فریب وغرور در راه اقران و اشباه خود نگذارد **توقیع** بسبب
آنکه بر موجب وجوب مکافات بمثل نخست خود دران دام بفتد **مرفوع** درین باب
از او امر خسروی سوال مینمایند که شایان آنست که بهنگام تفریق صلابت
بر مردم بر فلان تفریق کلام نمایند انتهی **وتبیین** این ابهام آنکه هرگاه ابواب
عطایای این درگاه که پیوسته بر روی همگی رعایا و برایا باز است برای
ایصال مرسومات مستمره و مشاهرات جاریه احاد و حشم و اجناد بتازگی کشادیابد باید که
بهرهٔ فلان جز بمواعید امید افزا چیزی دیگر نباشد **توقیع** بواسطه آنکه او کلام را
در مقام کردار جای داده انتهی یعنی چون ازان ناشائسته مرد در آوان کار
و میدان گیرودار امری جز گفتگوی لاف و گزاف رونمی دهد و سوای قول
بیکار در مقام فعل امری از و بعمل نمی آید باید که بسخنان رضا آمود و رجا آمیز خرسند
و خوشنود گردد **مرفوع** بچه سبب فرموده اند که فلان قدیم الخدمت سزاوار نهایت
مراتب اساءت و بدیست انتهی یعنی فلان بنده دیرین که پدر بر پدر داغ بندگی بر
جبین و کمر پرستاری بر میان دارد با وجود عدم ظهور عصیان چگونه بسزاواری انواع
آزار و بیزاری بر و حکم فرموده اند **توقیع** بجهت آنکه روح و جسمش پرورده نعمت
و برآورده تربیت ماست و با وجود این مرتبه احسان از اندیشه اساءت ما
غفلت نمی ورزد انتهی یعنی آن خسران زده ناسپاسی و کفران که در مغی اشد

انواع کفر آنست در مقام برائت ذمت همت از حقوق احسان ولی نعمت حقیقی حق
اسارت بجامی آرد و با آنکه ارواح و اجساد آبا و اجدادش نیز بتقویت نعمت عدل و
احسان دولتکدهٔ آل ساسان تربیت یافته اند از بد اندیشی نیکخواهان آن دولت
غفلت نمی ورزد **مرفوع** از موجب این فرموده که بر ملوک نگاهداری و پاسبانی از
اسرار و انفس خود از اصحاب شرهٔ و حرص واجب است سوال نموده میشود انتهی و
تقریر بیان این معروض بدینوجه است که حقیقت پژوهان درگاه درخواه کشف
غطاء خفا از سر این فرمودهٔ شهریار دارند که بر عامهٔ ملوک خاصهٔ بادشاهان جازم لازم
است که نقود اسرار مکنونهٔ خویشتن را مانند نفوس نفیسه خود از خداوندان طبایع
خسیسه یعنی ارباب حرص و طمع و اصحاب آز و شره با حتیاط تمام نگاهدارند **توقیع**
سر این معنی آنست که جواهر اسرار عظیمهٔ ملوک که سر آن باعث حفظ ابدان و نفوس و
اعراض و ناموس همگی اهل آفاق است از رازهای نهانی سائر اصحاب انفس
کریمه باخفا و اسرار اولی و انسب است تا بسبب خساست طبایع آن ادانی
بزخارف و نیت دنیای فانی فروخته نگردد **مرفوع** بچه دلیل فرموده اند که واجب
است که میانهٔ عاجز و کافی در مرتبه موجبات تساوی و تکافو بعمل نیارند انتهی و تقریر
این اجمال آنکه سبیل و الیان ولایات آنست که بمقتضای کاردانی و معامله
فهمی عمل نموده نخست بمراتب هریک از کارکنان و عاملان بنظر درست در نگرند و
میان همگی متکفلان اشغال از کافی و عاجز و کارگزار و بیکار بمقدار تفاوت اقتدار ترجیح

وتفصیل نهاده قطعاً تسویه کار برند **توقیع** ازین راه که ناقصان بحکم این تسویه گمان
فضل بخود برده خویشتن را قدرے و مقدارے می نهند و کاملان ازان رهگذر خود
داری کرده وتن بکار ها در نمیدهند و بضرورت ازین معنی در هر دو صورت بسے خلل در
بناء پیشرفت امور افتاده آبروے کار ها بریزد و رونق از کارخانه روزگار برخیزد
مرفوع از موجب این امر سوال میرود که فرموده اند که از لوازم حزم ملک آنست
که چون کار ها بشائستگان اعمال فرمایند باید تا دیگرے که مستوجب و مستاهل آنکار ها
باشد در خاطر داشته باشند انتهی یعنی بچه وجه ازروے حزم فرموده اند که برسلاطین
دوربین ازراه حزم واجب عقلی است که هرگاه تولیت عملی ملکی یا مالی بکارداننی تفویض
فرمایند برائے استظهار پیشرفت آن کار دیگرے را از اهل کفایت و درایت که باصابت
و اصالت رائے وردیت اشتهار داشته باشد چنانچه ازروے استحقاق و استعداد
متکفل آنشغل تواند شد بیشتر در نظر مایه نگر داشته باشد **توقیع** چه اگر حادثه روے نماید
و کسے نظیر او نه باشد لامحاله کار فرما در انحالت محتاج گردد برفع وضیعے یا تشریف خسیسے
دران صورت بدان ماند که باختیار عقلے از دست دهد و از سر اضطرار ذباب بجاے
آن بکف آرد انتهی و تفصیل این مجمل آنست که برتقدیر بمقتضاے قدر مقدور
و قضاے محتوم او را امرے ناگزیر رو نماید و نظیر او عملداے کافی متکفل آن شغل
خطیر را که تاخیر برنتابد نیابد ناچار بجاے آن کار شائسته یکچند بنا پسندی نیازمند
گردد که بسبب سلوک ناهنجار کار از نقص و زلل خالی نباشد انواع وهن و خلل در

در بنای عمل راه یابد مرفوع از کدامین حرکت ناشائسته فلان سالار خدمتگاران
ومعتمدان ویرینه استنباط نادرستخواهی شهریار وخواهش روزگار دولت دیگرے
از اولیاے عهد دولت خسروی فرموده اند توقیع ازینکه درباب انعقاد
امر بیعت ولیعهد دولت واستحکام عقد کمال مراتب استعجال داشت انتهی
یعنی آن سست عهد از فرط سخت روئی همواره درباره متانت حبل پیمان ولیعهد
دولت واستحکام عقد عقدهٔ بیعت او ساعی وداعی بوده استعمال این راے
را در نظر عاقبت بین ما بر سبیل وجوب استعجال تزیین میدارد وانیمعنی اگرچه
بحسب صورت برنیک اندیشی دولت ما وخیرخواهی این دولت خانه پرداخت
دارد بیک وجه از بدسگالی خالی نیست مرفوع سبب صدور این فرموده چه بود
که خلوص مراتب صفاء عقیدت اولیاء دولت در مرتبه باید که باظهار آن نیازمند نگردد
توقیع ثمرهٔ این شجره ثابت الاصل نابت الفرع آنست که هرگاه در مقام
اثبات آن برخلاف عادت معهود از تبیین بینه وتعیین غنی بلکه از دعوے نیز
مستغنی باشند بنابرین صورت بضرورت در هنگام عطایا از وساطت تعریف
معرفان ووسیلهٔ شفاعت شفیعان بے نیاز خواهند بود مرفوع در معرض بیان
حقائق بنیان فرموده اند که دعاء حق ملوک عادل اگرچه بظاهر خاص ایشان باشد
درحقیقت شامل عموم رعایا وبرایا نیز هست توقیع ازین رو که ما مانند ارواحیم
ورعیت مانند اعضا انتهی وتبیین وتتمیم این توقیع مبهم آن ست که چون زمرهٔ

ملوک داد گروہش گستر اجساد عالم را بمنزلۂ ارواح اند و ہمگی رعایا در مرتبۂ اجزاء و اعضاء آن اجساد مقرر است کہ قیام اجساد بقیام و قوام ارواح منوط است لاجرم دعاے کل بعینہ دعاے جزو خواہد بود **مرفوع** بدست آویز کدام رتبہ زیادہ سری امر والا در بارۂ فلان از اعیان دولت صدور یافتہ کہ پایۂ قدر و مقدار او از انچہ ہست فروتر آرند و دست قدرت او را حسب المقدور کوتاہ دارند **توقیع** از ارادۂ عروج زیادہ او بر مدارج علیا و وصول مراتب والا کہ حصول آن وایۂ بالا دست نہ در خور پایۂ پست اوست و ازین بالاتر آنکہ این مایۂ ترقی بتوسل باظہار تنزل درجات قدر و مقدار دولت و ادعاے تقلل مراتب اقدار اولیاء آن در نظر پیش پا نگردارد **مرفوع** غور رسان حقائق اسرار از روے استبصار و استفسار اینمعنی می نمایند کہ خسرو فرمودہ کہ قوام ملک و دولت بمحض وفور اموال و کثرت جنود نیست **توقیع** بدین دلیل کہ باوجود اموال و جنود بدین و دانش محتاج اند چہ این ہر دو مشدّد و مویّد ملک اند انتہی و تقریر این توقیع آنست کہ پادشاہ باوجود حصول اعداد و اموال بہیچ وجہ از استحصال دین و دانش بر وجہ کمال مستغنی نیست چہ این و دا مر جلیل القدر موسّس و ممہد اساس ملک و حافظ مسلح مزاج دولت انداز عروض مفاسد و موجب اعادۂ آن از بنیاد تزلزل و اعوجاج بصلاح ثبات و استقامت **مرفوع** بنا بر مقتضاے اطاعت امر مطاع شہریار در باب اصدار فرمان متضمن تنبیہ و تذکیر مہبود وزیر کہ ابواب سوء ادب

بحسب ظاهر مفتوح دارد سوال میرود که فرمان عالیشان بچه مضمون صدور یابد

توقیع فرمان نافذ بدین مضمون انفاذ یابد که مهبود وزیر را بهروجه سود حال و بهبود عهد استقبال در دانستن و کار بستن این معنی است که وزیر را بمنزله لباسهای ملوک اند که از خصوصیات آنها به نیک و بد خصائص ایشان قیاس میتوان نمود انتهی

وتبیین این ابهام آنست که پیراستگی ظاهر وزیر نمود آراستگی باطن بادشاهست بزیور آداب ملکی خصائل ملکی که از دلائل سعادات فلکی است چنانچه حسن وقبح کردار و گفتار دستور و استقامت و اعتساف شکوه روش او با نزدیک و دور برهان حسن و سلوک و سوء سیاست ملوک است بر موجب این قضیهٔ مرضیه خردمندان گفته اند که بر وزیر دانا واجب است که چند انکه توانا باشد برای پاس ناموس درین دولت و حفظ صورت و نعمت ملک و ملت حراست ظاهر و باطن خویشتن نماید تا بدین سبب در دنیا و عقبی معاقب و معاتب نباشد **مرفوع** بچه موجب فرموده اند که لوازم شکرگزاری و سپاسداری ملوک بسبب دفع انواع آفت و رفع اقسام مکروه از موجبات مخافت از ایشان بر ذمت همگی رعایا و برایا بوجوب آنست و اقرب است از ایصال مطلوب و اعطاء مرغوب بدیشان

توقیع مطمح نظر حقیقت نگر درین قضیه آنست که از نتائج عطا وجود ثمرات وجود ملوک انچه در ظاهر و باطن بعالمیان میرسد باعتبار قدر و مقدار متناهی و محدود است و انچه از آثار افضال و احسان آشکار و نهان بادشاهان در ضمن بازداشت

سکارہ ومصائب ونگاہداشت آسیب وحوادث ونوائب ازیشان بآنان وصول
می یابد حسن ذاتی ونکوئی واقعی حدے ونہایتے درنفس الامر ندارد مرفوع
بموجب صدور کدامین خیانت پر توتظر عنایت از فلان وزیر باز گرفتہ سزاوار
اسقاط از پایۂ والاے وزارت وبالاتر از انش دانستہ اند توقیع آن سست رائے
پست رویت بسبب تقویت زیادہ در مادۂ سوء تدبیر کمال ضعف ووہن در بنائے
پیشرفت کارہاے سرکار راہ دادہ چندانکہ سلوک ناہنجار او مواد توفیر وتکثیر ارتفاعات
عقار وضیاع ومحصولات آن بلاد وبقاع انقطاع پذیرفتہ مرفوع عامہ در باب تعظیم
وتقدیم فلان باوجود عدم باعث ترجیح وتمیز از قدم نسب وکرم گوہر توقف دارند
توقیع چون تشریف وتجدید جدید سلطانی نازل منزلۂ قدیم انسانیست ہر آئینہ
فلان واشباہ او با متیاز بشرف دیرینہ بے نیاز اند انتہی وتتمیم این مقصد آنست
کہ مراد از افراد این نوع عالی خواص ومزایاے نفسانیست کہ در حقیقت بمثابۂ
فصل نوع انسانیست چہ لطافت اصل وشرافت نسب فی الحقیقت گوہر مرتب
است نہ جوہر ممیز وگرامی داشتن ملوک خرد ورخردمندان پرور شائستگان مایۂ سرفرازی
را بمقتضاے فضائل نفسانی وخصائل ملکی وانسانیست نبودن فلان بن فلان
بر مرکز این محیط وائر است مثل سائر کن عصامیا ولاتکن عظامیا یعنی خویشتن را
بہ نفس عصامی خود کہ عبارت است از نفس متصف بکمالات ملکی وانسانی عزیز
وگرامی ساز وبمشتے تودۂ استخوانہاے فرسودہ یعنی آباے گذشتہ مناز واین

عصام نام حاجب نعمان ملک عرب است که فی نفسه کمال شرافت ذاتی و کرامت
خلقی داشته و گفتار او ست که نفس عصام سودت عصاما و علمته الکبر و اقدا ماو
همانا اشارت بدمعنی حقیقی نموده حضرت امام برحق و امیر مطلق علی بن ابی طالب
علیه السلام آنجا که فرمود الشریف من شرفه السلطان یعنی شریف آنست که سلطان
او را بسبب شرافت نفسانی او مشرف گرداند و ازین عالم است گفتار مامون
عباسی و بقول عبد الملک اموی نحن الزمان من رفعناه ارتفع و من وضعناه اتضع
یعنی ما زمانیم مراد از انکه میگویند زمان چنین یا چنان کرد هرکرا ما بلند مرتبه گردانیم رفیع القدر
گردد و آنرا که ما فروگزاریم وضیع الشان و پست پایه شود **مرفوع** فلان بازرگان
پیشه در منزل خویش پیروی شیوه نکوهیده اهل لهو و لعب پیش گرفته چندانکه این امور
ناپسندیده را دانسته و دیده از همسایگان نهان نمیدارد **توقیع** اگر این اعمالرا
در جوار باین طریق بجا نیارد جای آن دارد که همگی مردم برین سبیل باشند انتهی العین
اگر هر نابکاری از جمله و زمره فجره در عدم اظهار و اجهار فسق و فجور با وجود اینمرتبه
نفاق سوق و فسوق بر و تیرهٔ آن تیره ایام سلوک نمودی هر آئینه راه معاقبت
ملوک و ابواب مواخذات ارباب احتساب در همه باب مسدود بودی **مرفوع**
فلان عامل با وجود عدم ابتلای آفت کری خود را همانا از روی حیله گری بنابشنوائی
اشتهار داده **توقیع** آن مسکین را درین مادهٔ شقاوت زیاده اعنی سبکی ثقل سامعه
بر خویشتن پسندیدن بسند است و تادیب و تنبیه او با وجود کمال نباهت در بلیهٔ

اظہار بلاہت تجویز سفاہت ناپسند مرفوع فلان قائد از طغیان مادۂ عصیان
زائد بکشف قناع ترک طاعت قناعت نمی نماید بلکہ نغمۂ خارج آہنگ ارادۂ بغی و
خروج از پردہ بیرون میسر آید توقیع فرمان نافذ بانفاذ تا سر آن نافرمان بر
کہ سرچشمۂ طغیان شور و شر است اصدار یافت تا باعث سر براہی سائر سیراہہ
روان وادی تباہی گردد مرفوع چون فلان نائب مہادزیون کاتب دیوان
سرکار بر سبیل تکرار از روے طلب راہ بار درگاہ شہریار یافتہ ازین رو مہاد
زیون گرفتہ خاطر و پراگندہ درون می ماند توقیع ہمانا مہادزیون دانا میداند کہ
مردان برائے کارہا درکارند نہ کارہا برائے مردان و نظام بہنے از مہام حضور
موجب وفور خواندن او ست نہ امرے دیگر از امور دیوان مرفوع بہرام
خویشاوند خسرو با آہنگ صید و سیر در نیولا از درگاہ والا بطواف اطراف و
ارجاء دار الملک از جاے خود برآمدہ انتہلی یعنی باندازشکار اندازی و بہانہ
تماشاے متفرجات مطلق العنان شدہ بحکم احتمال قرب وقوع بد اندیشی کہ
لازمۂ نزدیکی نسبت خویشی است اہمال و امہال و از راہ رعایت حزم و
احتیاط بغایت دور است و عدم ارخاء عنان او بسبب این معنی در ہر دو صورت
ضرور توقیع چون خویشی ما بیصدور کوتہ اندیشی مانع تفرج و سیر ایشان نمیشاید
مادام کہ از بہرام بے اندامی رو ننماید او را از موجبات مسرت و التذاذ خود باز ندارند
مرفوع بزعم عامۂ اولیاء دولت از اعطاء صد بدرہ نقد ہشتصد نفر از جنس لشکر

وبقرویا زده هزار راس گوسپند بصاحب سرزمین مازن تا گر از بغی و فساد شباهز
اطاعت وانقیاد گراید وبنابرین سر رقبهٔ خودسری از ربقهٔ فرمانبری نستاند
وهن عظیم وضعف قوی در اساس ناموس سلطنت عظمی راه نیابد **توقیع**
هرآنکه بدین سرمایهٔ حقیر وتسخیر آنمرز خطیر وبندگی سرکشان آن سرزمین سپهر
نشان واستعباد مرد آزاد پیش نهاد اراده سازد همانا تجارتش رایج آید
کفه ترازویش راج نماید **مرفوع** جمهور عوام عموم سماحت کف جواد ملک را
که خواص ومزایادآن مستوفی راحت سائر رعایاد برایاست مشرف براد اهل
درجه اسراف میدانند **توقیع** همانا معلوم این مساکین نیست که هرآنکه مستحق
را از خود محروم گذارد نه او مالک آن مال است ونه آن مال برای او بهره
از ثبات وبقادارد **مرفوع** والی ولایت ارمنیه درخواست موجب کثرت نمائش
ملک در باره ملوک باستان وباعث ترجیح خسروان عهد ماضی برسلاطین عصر
باقی مینماید **توقیع** والی بداند که هرآنکه بحق ماضی ممنوده در برگذاشت طرف
بزرگان گذشته فروگذاشت ننماید لامحاله در نگاهداشت حرمت وحفاظ باقی
داد از حقوق نعمت ایشان بروو ثوق نماند واو را نیز جائی چشمداشت رعایت
جانب از سائر اقارب واجانب بعد از خود نباشد **مرفوع** همگی اهل شهر ودیار
مسامحت شهریار را در بارهٔ گروه مبهوکه بدشمنی دین ودولت منسوب اند دلیل
نکبت عالم بالا منکوب تا پسندیده می پندارند ودرخواه قطع مواد اصل دبل التماس

طرد و ابعاد ایشان را از بلاد ایران شهر میدارند **توقیع** این طائفه دیرگاهست که درین درگاه در عهد تهمد و بناء تفقد دولت و خسروان بوده در ظل حمایت و رعایت مانیز آسوده اند و هما نا مستحسنان امثال این ارا قبیح که در حقیقت قبیح آرایند ازان غافل اند که اینگونه صلاح محض فساد ملک و عین عیب و شین ملوک است **مرفوع** فلان سپه سالار از سلوک شاهراه اطاعت شهریار بانحراف عصیان و اعتساف طغیان مائل شده **توقیع** همانا از شقاوت نصیب که نصاب نقص اطاعتش بکمال رسیده سواد سعادت آسمانی بانقطاع پیوسته **مرفوع** شگون گیران هنگام بازگشت برخیل آزاد سپهبد که سرخیل بندگان نیکو عقیدت است گذشته طغیان مادهٔ عصیان زیاده بدو منسوب دارند **توقیع** اگر اثری از صحت این خبر باشد هر آئینه سپهبد بشامت خاصیت نیت بدهم بردست یکی از زبردستان خویشتن بسیف ملوک بغی خود مقتول خواهد شد **مرفوع** برخی از اهل بصارت ناقد و بصیرت نافذ اختصاص دادن فلان نا آزموده باطن را بدون امتیاز ظاهر ترقی مراتب خواص مقربان درگاه دور از راه میدانند و حال آنکه در زمان ماضی بعهد قباد از و خرسندی و رضامندی نداشتند بلکه نا ایمن و هراسان بودند **توقیع** این ستوده سیرت آزموده سریرت در عهد قباد حق بندگی خداوند خود در لباس رعایت صلاح دولت و پاس ناموس ملک و ملت ادا میکرد و باظهار دوری معنوی صدوری از ما به پدر ما تقرب میجست و ازین دست آزاده مردی زاده در خور انواع استظهار و اعتضاد و سزاوار کمال اعتبار و اعتماد باشد

مرفوع مهرک از بندگان قدیم الخدمت بزعم خود استیفاء همگی حق خدمت دیرینه نکرده باوجود شهریار در ادائے حقوق خدمات خدمه بر عامه ملوک خاصه ابا رغظام تقدیم داده **توقیع** چون مهرک بنائے اعتماد بر عماد خدمات سابق نهاده باوجود تقصیر خدمت درزمان لاحق حق بندگی ناکرده نیز ازما می خواهد هر آئینه برائے تنبیه او و سائر مقصران مرسوم او را بدیگر پرستاران که در هیچ حالے جائے خود را در پرستاری خالی نمیگذارند نام زد فرمودیم **مرفوع** بچه دلیل بر سبیل تکرار میفرمایند که وفار ملوک بعهود خویشتن نیمه ظفر است بر دشمن **توقیع** چه عذر صدق و وفاست موجب عدم وثوق اولیائے دولت بموالات میشود و جد و جهد اعداد محاربه بسبب نومیدی از مصالحه دوچندان میگردد و یک تن کوشنده بامیدواری بیشتر است از جمعے کثیر ناس باوجود یاس انتهی اینها برین مقدمات وفائے بادشاهان باعث تضاعف اعتماد دولتخواهان بر ولاو داد خواهد بود و علت اطمینان قلوب همگنان به ثبات اساس مصالحه و معاهده موجب قلت کوشش دشمنان خواهد شد و این صورت بضرورت غلبهٔ ظن بر روزی شدن فیروزی نتیجه بخشد **مرفوع** باعث تغیر رائے شهریار از خوشنودی و رضا بکراهت و بغضها در بارهٔ فلان عمدار چنانچه از مخائل کردار و گفتار ملک آشکار میگردد چیست **توقیع** آن بیکاره در هنگام تفویض اعمال همواره بتقدیم معذرتهائے نادلپسند اقدام مینماید **مرفوع** مکرر بزبان حقیقت بیان شهریار میرود که سزاوار دانا آنست که بر امثال و اشباه خود چون بغضب بادشاه در آیند بهیچ وجه شماتت روا ندارد **توقیع** موجب این

امر منکر آن ست که بهنگام وقوع در مثل این بلیه شماتت دیگران در باره او بموقع خود نباشد و بدین سبب مصیبت دو چندان نگردد مرفوع بچه موجب شهریار انکار منکران تشریف تقدیم خسروان را در حق جمعیکه شرف ماضی و مجد قدیم ندارند منکر و ناپسندیده میشمارند توقیع درین امر مطمح نظر دور نگر ما آنست که در مادهٔ امتیاز پدران ایشان به تشریف زیاده ملامست بآبا رباز نگردد پیش از انکه جلالت پیشینه و اصالت دیرینه داشته باشند مرفوع همواره در مجاری کلام بر زبان خسرو جاری میشود که ستم نومیدی بر امیدواران تصدی اعمال و اشغال خود روا ندارند توقیع بواسطهٔ آنکه ظلم ازان شغل باز نگردد انتهی و در بعضی از نسخ بجاے لفظ عن درین توقیع لفظ لا یرجع الظلم عن الشغل لفظ علی واقعست و بنا بر نسخهٔ اولی ظاهرا مراد آن باشد جوریکه بیم وصول آن با عمال خود از خیانت عمال امیدواران اعمال و اشتغال بسبب بیمروتی در بارهٔ ایشان مبادا ازان اعمال بشما راجع گردد یعنی عواقب وخیمهٔ آن بشما سرایت نماید و در صورت نسخه علی همانا معنی این باشد که ظلم مظنون که خوف سرمان آن بشغل مذکوره اشتغید مبادا بهمان شغل باز گردد یعنی شماست حرمان اهل رجا بسبب احتمال اصابت خطر خسروان بفروغ آن شغل مبادا یکباره اصل آن شغل را بزبان آرد مرفوع بچه دلیل فرموده اند که متکفلان اشغال لشکر و مال چون مخزن اموال خویشتن را از وجوه خیانات آگنده سازند گویا معدهاے خود را از سموم انباشته باشند توقیع بجهت آنکه بقاء آن مال و بقاء حیات

آنها بمقدار بقلے حاجت باشد بدانان انتہی تبیین این توقیع ابہام تضمین آنست کہ کارفرمایان آن اعمال کہ خیانت درحق ایشان روا داشتہ اند بر نفس و مال آن خائنان چندان کنند کہ بدیشان محتاج باشند و چون بے نیاز شوند ہر دو را در معرض تلف آرند چہ مثابہت این بدان آنست کہ چنانچہ مرتے باید کہ زہر در معدہ بپاید تا آنگاہ کہ اثر آن پدید آید ہمچنان عدم تاثیر سم خیانت در مال و نفس خائن و بقدر آن بمقدار مدت نیازمندی باشد و تا آنگاہ کہ وقت استغنا ازو در آید در حال اثر خود ظاہر نماید **مرفوع** بچہ رو فرمودند کہ فلان منہی کہ اخبار و ابلاغ وقائع فلان ناحیت بدو مفوض بود شگفت نباشد کہ درین زودی محتاج بدان شود کہ دیگرے در بارگاہ ما نام او برده خبر او بعرض ما رساند **توقیع** ازین راہ کہ طریق اخبار از ما مسدود ساختہ انتہی توضیح معنی این توقیع آنست کہ صاحب برید یعنی منہی مذکور از روے پست رائی و کوتہ اندیشی از بیم یا امید بولات و عمال و ولایات و اعمال متعلقہ بشغل چندان مسامحت و مساہلت بکار برده و تا حدے تقدیم خدمت ابلاغ اخبار را بتاخیر انداختہ کہ راہ پیشرفت کار را بر خویشتن نیک تنگ ساختہ چنانچہ رفتہ رفتہ سر رشتہ آمد و شد روزنامہا را اخبار آن سمت انقطاع پذیرفتہ چندانکہ کارش بدان مقام کشید کہ بجاے او منہی دیگر باید تا مگر خبر او بدرگاہ والا ابلاغ نماید **مرفوع** بکدام دلیل اکثر اوقات میفرمایند کہ ملوک را در ہر باب طرق و ابواب مختلفہ میباشد و راہ رعایا من جمیع الوجوہ واحد است **توقیع** بواسطہ آنکہ ہمہ

آرائے ملوک در تدابیر پراگندہ است برموجب افتراق اسباب صلاح وسداد رعیت
وغایت رعیت غیر از طاعت چیزے نیست انتہیٰ توجیہ این توقیع آنست کہ طرق
امور سلطنت از روے تعدد و تکثر وجوہ تدبیر ملکی و مالی و تشعب و تفنن جہات سیاست
رعیت و سپاہی ہمانا غیر متناہی است و سبیل ہمگی رعایا و برایا سوائے سلوک
طریق اطاعت ملوک امرے دیگر نیست مرفوع بچہ وجہ فرمودند کہ از زبان فلان
قلت و کمینگی او دانستہ میشود انتہیٰ از چہ رو در معرض بیان حالات مردم فرمودند کہ
کمی پایہ گوہر و کوتہی مایہ تظرفلان از بسیاری سخن بیصرفہ و درازی زبان او پیداست
توقیع بواسطۂ آنکہ بزبان خود اظہار نمودہ انچہ ما در پردہ بدان امر کردہ بودیم بحجاب
دربار در باب حجاب او انتہیٰ یعنی انچہ در باب او بحجاب دربار گفتہ بودیم از منع در
دربار بنابر کمی بصیرت و بصارت بزبان خود در ہر انجمن اعلان و اظہار آن نمودہ
مرفوع نظر بچہ مصلحت فرمودند کہ اغماض عین در باب فلان شائستگی ندارد انتہیٰ
تفصیل این مجمل آنست کہ تغافل و تجاہل عارفانہ در حق فلان بطالت کوش جہات
کیش سودے ندارد و چشم پوشی کہ نزد بصارت اہل بصیرت دور اندیش انفع ادویہ
اصحاب فساد است و انبہ انتباہ است اورا اصلا بصلاح نمی آرد توقیع بواسطۂ آنکہ
علم او بعلم ما بنفاق او حاصل است انتہیٰ توضیح این ابہام آنست کہ سبب حکم
بعدم اصلاح حال فاسد آن مجموعۂ مفاسد اطلاع اوست بر اطلاع ما بخبث جبلی و نفاق دلی او
مرفوع از سبب مباہرت شہریار باد شمن بنفس خود سوال میرود توجیہ اینمرفوع آنست

که چون دانایان درگاه افراط میل و انحراف خسرو از استقامت صراط حزم و احتیاط
باعتساف بیراهۂ تهور و تجاسر از راه عاقبت بینی بغایت بعید دانسته و میدانند که
دور اندیشی نظر فرجام نگر شهریار که بعور اشیا فرو دیده این طور امور را ناپسند خرد
خردمندان میداند پس از چه دیده و دانسته خلاف فهمیده و نگریسته عقل تجویز فرموده میشود
توقیع چون آوازه اظهار دلاوری ما در سراسر آفاق اشتهار پذیرد و در انفس دوست
و دشمن افراط صلابت و صولت و کثرت سطوت و مهابت نفس ما قرار گیرد هر آئینه
جمعے از بد اندیشان که خاطر ایشان از ما جمعیت داشت از اندیشه پریشان گشته
از ما حساب بیشمار خواهند گرفت و خاطر خیر خواهان که در هر صورت خواهان خیر ما باشند
بهمین معنی از کید اینان اطمینان دیگر خواهد پذیرفت و قواعد دین و قوائم دولت
بدو وجه از سر نو استقامت خواهند یافت ٭

کلیات نثر غالب

بنام خداوند پیروزگر
مه و مهر ساز و شب و روزگر

توانا داور نه سپهر فراز هفت اختر فروزد دانا خدای روان باتن آمیزد انش
وداد آموز که این هفت نه را بیمایه و افزار فراز آورد و کارهای آسان و دشوار
را روانی و بندهای سست و استوار را کشایش بکشش و کوشش آسمان
بازمان بایست اندازه این بربست و برنهاد نه بدان انداز بست که این کالبدها
باهم ستیز نده از یکدگر گریز نده بهم آمیز نده روان نداشته باشد و در فرماندهی
از فرمانبری نشان و ورگرایش و درایش از نخست پاس فرمان نداشته باشند

۲

زراز اختر و گردون چه دم زنی که هنوز — همی زهم نشناسی ستان و دردارا
مشو ستاره پرستار کاقتابی هست — فروگرفته فروغش نهان و پیدا را

از اورزساوش را در پیمودن سود و ملت و بهرام و کیوان را در آمودن زیان

دستگاه اگر هست گو باش دانا داند و شناسا شناسد که خجستگی و خستگی را مایه از کجا است ستارگان سرهنگان و اورند و سرهنگان دادگاه بانکه هیچگاه از چنبر داد سر برون نیارند در منش و روش با هم انبازی و کارجز کارسازی ندارند اگر یکے بدرشتی درستی کار خواست و دیگرے بنرمی گرمی هنگامه روا داشت همه پیرا ستن و آراستن است نه سخت گیری و فروگذاشت ب۲

چرخ گر کز زخمه زخم بر چنگ زند　　پیداست که از بهر چه آهنگ زند
در پرده ناخوشی خوشی پنهانست　　گاز رنه ز خشم جامه بر سنگ زند

در آمیغ فروغ هر فروزه بنیستی نویم بخشنده هستی است هر آیینه هر چه از آرام و آزار برترمی و پستی است ازان روکه رایگان بخشی و تردستی است همه سود و بهبود فرو بارد و همه شادی و شادمانی بار آرد تو انگر از مس و سیم و پرنیان و گلیم هر چه بدرویش دهد دهش و داد است و خداشناس خوب و زشت و کم و بیش پندارد سمر اداست و آیا در بارهٔ این نمودهاے بے بود که پیوسته در نیستی پستند اینمایه بخشش بس نیست که هستند سخن از اندازهٔ دید و دانست خفته خردان گذشت و سخن گوے را با خویش برد ناچار پایه چند فرود آیم تا همان گفتار پیشین سرایم گشتن آسمان به گشتن آسیا ماند دانی که آسیا را بگردش آورے هست چرا ندانی که آسمان را داورے هست بتاره پود ریسمانیکه از نگاه مهر و کین ستاره بچرخه چرخ رشته اند پرده چند بافته بروے روزگار فرو هشته اند

دیده وران نشان شناس که از آفرینش به آفریدگار پے ہمی برند کارفرمائی و فرمانروائی نیروان از پس ہر پرده مینگرند ب۱

چون جنبش سپہر بفرمان داور است بیداد نبود انچه بما آسمان دہد

زہے بود و بخش نابود رباے داد گستر بیداد زداے ہم بداد توانا را نیروگاہ و ہم بمہر ناتوان را زور افزاے گویم که بخاک و خون خفتن آشفته سران پیل سوار به آسیب سنگریزه پرستوک و جان سپردن نمرود بزخم نیش پشه از چه روست همانا که این نشانهاے روشن همه باز نمود نیروگاہی و زور افزائی اوست ورنه بمن بماے که این دو گونه خستگی که بریک به ہنگام جداگانه بود ناوک نگاه کدام اختر ستم گستر را نشانه بود ب۲

وه اک از جم اورنگ و افسر برد سکندر جگرگاه دارا درد

برو دیوزان دست انگشتری که سفتے رگ جان دیو و پری

نه پاداش دانی نه کیفر همی سرائے همان چرخ و اختر همی

آرے خداوند چنانکه نیست راستی ده است هستی پذیرفته را نیست ساز نیز تواند بود آنکه همه را در یکدم به نوید بشو پدید آورد اگر دردم دیگر به نواے مباش بهم زند زہرهٔ آن کراست که از چون و چرا دم زند درین روزگار که هر زمزمه راهنجار و هر همه را رفتار و هر کجا سپاهے بود از سپهد ارسخن پیوندی بگذار و بگوئی که خود روزگار بر گشت اختر شناسان سپہر پیماے برآنند که در آن

روزگار کہ بزم ناز بہ یزدجرد شہریار پارس از ترکتاز تازیان بہم خورد کیوان و بہرام در خرچنگ انجمن آرائے و ہنر آزمائے بودند اینک ہمان پایہ سیزدہم از خرچنگ ہمچنان بہم پیوستن گاہ بہرام و کیوان است و این شورش و پرخاش و جنگ خواری و خونخواری در نگ و نیرنگ نمایہ آنست دانا بدین گفتار کے گردد آن تاختن لشکرے دیگر بود از کشورے دیگر و این برگشتن لشکر است از خداوندان لشکر چنانکہ از داستان پاستان پارسایان پارس بہم نہ مانستن این دو ستیز و آویز ہویدائی دارد دران بارکہ سخن در کیش بود ایران ویران بہ فرہ و فرہنگ کیش تو فرجام آبادی و از بندآور بندگی آزادی یافت درین بارکہ گفتار در آئین است ہندیان بچشمداشت کدام آئین تازہ شادمان باشند پارسیان رخ از آتش تافتند و بسوے خدا راہ یافتند ہندیان دامن دادگران از دست دادند و بشکنجہ دام ہمدمی دوان افتادند نمے بینی کہ از دامن تا دام و از داد تا دوچہ مایہ دوریست داد آنست کہ آرامش جز در آئین انگریز از نیہائے دگر چشم داشتن کوریست زخم تازیانہ تازیان از خوبی آن کیش فرخ مرہمے داشت روزگار در نور این خستگی خجستگی اگر میداشت بار اندوہ از دوش دلہائے نژند برمیداشت اگر دوراندیشہ راز دانان بہر دانش و داد ازین پس پیش آمدے ست بمن نشان دہند و بر دل اندوہگین بمیناک سپاس نہند جہانیان با جہانیان ستیزند و لشکر خون لشکر آرایان ریزند و آنگاہ شادی ورزند و بر خویشتن نلرزند

اے دانندگان فرزبود و شناسندگان زیان و سود این هنگامه به آتش خشم خداوند کرم است ورنه کارزار پارس اینچنین امیدسوز و آرزو گداز نبود

ب

زخمه بر تارم پریشان میرود کاین نواهاے پریشان میزنم

نادان نیم که ستاره را بدین روشنی و گردون را بدین بزرگی بے فروفروغ و کارگذاری بر مینان دروغ پندارم یا از نزدیکی این دو گردنده دورم هرچه در هزارهٔ پیشین گذشت همان کنونه اکنون چشم دارم این رنجور بدرمان آن همی پسندد که بیچاره زمینیان که نه خرچنگ را دیده اند و نه از بهرام و کیوان جز نام شنیده اند از نادیده و ناشنیده سخن نیارند و چنان انگارند که روزگار که رازهاے رفته و آینده در سینه اوست و آبی کردن کار نیکوان آئین دیرینه اوست آزردن فرهنگیان فرنگ به دست بردسپاه بیگانه روا نداشت که لشکرهاے هر سو به این گروه بر این گماشت نگرنده نگارش دریابد که منکه در نامه از جنبش خامه گهر فرو میریزم از کودکی نمک پرورده سرکار انگریزم گوئی تا در دهن دندان یافته ام از خوان این جهان نشانان نان یافته ام هفت هشت سال است **اورنگ نشین دهلی** سوے خود م خواند و کردار گزاری جهانبانیان تیموریه بدست مزدشش صد روپیه سالانه از من خواست خواهش پذیرفتم و بدان کار پرداختم لیکن از چندے که کهن اوستاد

شاہ را مرگ فراز آمد آموزگاری شنیدہ سخن نیز بمن بازگشت پیری و ناتوانی و آنگاہ خونپیرو گوشہ گیری و تن آسانی با اینہمہ از گرانی گوش بار دلہاے دگران بودن و ہر کہ در انجمن سخن گوید سوے لبش نگران بودن ناکام و ہفتہ یکدو بار بہ ارک رفتے و اگر شاہ از مشکوے برآمدی لختے بہ پیشگاہ ایستادمے ورنہ بدریخانہ دمے چند نشستے و باز آمدمے و ہر چہ درین درنگ رنگ نگارش یافتے تا خود بردمے دیا فرستادمے پیشہ و اندیشہ و کار و بار من این و چرخ تیز گرد و بین درین اندیشہ کہ بیرنگ نیرنگ دیگر زند و این آسایش بے آسایش پاک از آلایش بہم برزند

ب

بنام آنکہ گر دشمن و گر دوست نگارد تیغ بے پروائی اوست

درین سال کہ شمارۂ آنرا بہ آئین بر آورد رستخیز بے جا برآورند و اگر آشکار پرسی یکہزار و دویست و ہفتاد و سہ ۱۲۷۳ شمرند چاشتگاہ دوشنبہ شانزدہم ماہ روزہ و یازدہم مئی سال یکہزار و ہشتصد و پنجاہ و ہفت ناگرفت در و دیوار بارہ و بارہ دوے دہلی بجنبید و آن جنبش زمین را فرا گرفت سخن در زمین لرزہ میرود دران روز جہان سوز بخت برگشتہ و سرگشتہ چند از سپاہ کینہ خواہ میرٹھ بہ شہر در آمدند ہمہ بے آزرم و شور انگیز و خداوند کش تشنہ خون انگریز دیدبانان دروازہ ہاے شہر کہ برون از ہم گوہری و ہم پیشگی نہ شگفت کہ ہم از پیش ہم سوگند نیز باشند ہم پاس نمک و ہم پاس شہر گذاشتند

مهمانان ناخوانده یا خوانده را گرامی داشتند آن سواران سرگران سبک جلو
پیادگان تندخوے و تیزدو چون دربابازو دربانان را میهمان نواز یافتند دیوانه وار
هرسو شتافتند و هرکرا از فرماندهان و هرکجا آرامشگاه آن مهمان یافتند تازار
نکشتند و پاک نسوختند روے ازان سوے برنتافتند شتے گدایان گوشه
گیر که تان باتره و دوغ میخورند و در شهر دور از یکدگر پراگنده جا بجا روزگار بسر میبرند
همه تیر از تیرناشناسندگان از غوغاے دزد در تیره شب هراسندگان نه پلارکے
در دست و نه خدنگے در شست و اگر راست پرسی این مردم بهر آبادی کوی و
برزن اند نه برائے آنکه به آهنگ پیکار دامن بکمر برزنند با اینهمه ازان
درد که راه آب تیز رو بخاشاک توان بست دست از چاره کوتاه دیده هریکے
در سراے خویش بماتم نشست یکے ازان ماتمزدگان منم که در خانهٔ خویش
بودم چون غریو و غوغا شنودیم تا از پژوهش دم زدم در انمایه درنگ که مژه برهم
زدم آوازهٔ بخون غلطیدن صاحب ایجنٹ بهادر و قلعدار در ارک و
دویدن سواران و پیاپے رسیدن پیادگان در راسته و بازار از هر گوشه و کنار
بلند گشت هیچ مشت خاکے نماند که از خون گل اندامان ارغوان زار نشد و هیچ
کنج باغے نبود که از بے برگی مانا بزخمهٔ نوبهار نشد هاے آن جهاندار داد آموز
دانش اندوز نکوخوے نکونام و آه ازان خاتون پریچهرهٔ نازک اندام بارے
چون ماه و تنے چون سیم خام و دریغ آن کودکان جهان نادیده که در شگفتزدگی

به لاله و گل میخند بدند و در خوشخرامی بر کبک و تدرو آهو میگر فتند همه یکبار به گرداب خون فرو رفتند اگر مرگ اخگر بار زبانه برگ که مردم از دست وے روے بناخن کنند وجامه در نیل زنند بر بالین این کشتگان به مویه خروشد و درین سوگ سیاه پوشد روا است و اگر سپهر خاک گردد و فرو ریزد و زمین سراسیمه چون گرد از جا برخیزد بجاست

ب ۲

اے نوبہار چون تن بسمل بخون بغلت — اے روزگار چون شب بے ماہ تار شو
اے آفتاب روے بسیلی کبود کن — اے ماہتاب داغ دل روزگار شو

بارے چون آن روز تیره بشام رسیده گیتی تاریکتر گردید سیه درونان خیره کش هم در شهر جا بجا تن آسانی انداختند و هم در ارک باغ خسروی را حارسان اسپان و نشیمن شاهی را خوابگاه خویش ساختند رفته رفته از شهر های دور دست آگهی رسید که شوریدگان هر سپاه در هر فرود آمد نگاه خون سپهیدان ریخته اند و چنانکه رامشگران را نوا از پرده ساز خیزد کور نمکان از ناسازی بے پرده شور انگیخته اند گروها گروه مردم را از سپاهی و کشاورز دل یکسو گشت و همه بے آنکه با هم سخن رود دور و نزدیک یکدست بر یک کار کمر بستند و آن گاه چسان پر زور و چگونه استوار بستند که خرد بجنبش جوش خونے که از کمر گذرد کشاد نپذیرد پنداری این لشکر های بیمر و جنگجویان بیشمار را جاروب وار کمر بند یکیست آرے رفت و روب هند بوم بدالسان که آرایش و آسایش اگر چو بند باندازهٔ پرّهٔ کاهے کاهے نیابند

همچنین جاروب گیتی آشوب همیخواست اینک هزار لشکر نگری همه بے لشکر
آرائے آراستہ و بسا سپاہ بینی بے سپہدار بجنگ برخاستہ توپ و گلولہ و ساچمہ
و بارود همہ از خانہ انگریزینہ آوردہ و با گنجینہ دران روے بستیز آوردہ آئین
نبرد و ورزش پیکار همہ از انگریز آموختہ و رخ بکین آموزگاران افروختہ دل است
سنگ و آہن نیست چرا نسوزد چشم است رخنہ و روزن نیست چون نگرید
آرے ہم بداغ فرماندہان باید سوخت و ہم بر ویرانی ہندوستان باید گریست
شہرہائے بے شہریار پر از بندہ ہائے بے خداوند چنانکہ باغہائے بے باغبان
از درختان نابرومند رہزن از گیرودار آزاد بازرگان از تمغا خانہا ویرانہ ہا و کلبہ ہا
خوان یغما گمنامان نہان خانہ نشین تا خویش را آرایند و شوخ چشمی خویش بمردم
نمایند رده رده چون مژہ خنجرہا آختہ و نیکمردان آسودگی گزین و سیکہ بر فتار آیند تا
از خانہ ببازار آیند ہزار جان سپر انداختہ دزدان بسلہ در روز سیم و زر دلیرانہ رہایند
شبہا از پرنیان و دیبا بستر خواب آرایند روشن گہران را روغن نماند کہ شبانہ بکاشانہ
چراغ افروزند ہمیدون در شبہائے تار چون تشنگی زور آورد بدرخشیدن آذر کشسپ
چشم دوزند تا بنگرند کہ کوزہ کجا نہادہ است و پیمانہ کجا افتادہ بے نیازی را
نازم و ناپروائی را میرم خسانیکہ بروز از بہر فروختن خاک زمین می کافتند در
خاک خردہ زر یافتند و کسانیکہ بشب در بزم می از آتش گل چراغ می افروختند
در کلبۂ تار بداغ ناکامی سوختند زیور و پیرایہ لولیان شہر جز آنمایہ کہ در گردن و

دگوش زن و دختر شگرد ست همه در کیسه شبروان سیه کار ناجوانمرد ست نیم نازے
که بدان نازنینان باز ماندگداز ادگان نو تونگر بر دند تا سرمایه نماتماے خویش سازند
اکنون مهر پیشگان نازے که از خوبان بایستے کشید از بدان همی کشند هر ناکس ازان رو
که با دپندار سری در سر آورده است تا اندازهٔ اندازوے گیری بپذیری که بخشین
را به پیکر گرد باد در آورده است و هر سبکسر از انجا که بناز هر دم از جا همی رود چون
بدیدنش بشتابی دریابی که خس بروے آب می دود آن یکے که او را خردے روشن
و نامے بلند بود خاک کویش به آبرویش گل کردند دیگرے را که نه آب داشت و نه گهر
آب از اندازه برون رفت دگهر در شمار ریگ دریا فتروتی گرفت آن که پدرش کوے
بکوے باد پیمودے با در ابه بندگی میخواند و آنکه مادرش از خانه همسایه آتش آوردے
بر آتش فرمان همی راند فرومایگان کار از آتش و کام از باد میخواهند و نه ما از ان
خستگانیم که دم آسایش و نوید دادے خواهند ب ۱

در دل دلم که پیش تو افسانه بیش نیست چشم ستاره را ثمرهٔ خونچکان دهد

بر افتادن آئین **پیام** کار را از روانی واداشت هر کجا پیکے بود ره بریدن و
نامه بردن فروگذاشت در سرشته پیام پیام نگنجد آمد و شد نامهٔ آن اینست و
پس خود این کارگاه را رشته دیگر بود که نه بجنبش زخمه همانا بزخمه جنبشے که از خویش انگیخته
جهان جهان پیام از درون برون ریختے اے که در پاس کیش و آئین از سنگ
سخت تری از داد مگذر و بگوے که برهم خوردن این بر بست و بر نهاد و بباد رفتن

گنج باد آورد خداداد او به مویه نیرزد و ناروائی نامه و ناآگهی از دوست ماتم را نه سزد و ترسیدن دلیران از سایهٔ خویش و فرمان راندن سرهنگان بر شاه و درویش در یغ را نشاید و دیده ازین درد روان آزار نگردید و برین مویه سرزنش و برین ماتم سپیاره و برین دریغ چشمک دیرین گریه خنده روا باشد و بیزاری ازین زاری و جگرخواری درین خواری سستی کیش و نادرستی آئین شمرده شود ب ۲

چه دل نهم به گهر پاشی سخن چو مرا　　هزار آبله بر دل بود ز گرمئ آه
ز کار رفته دل دوست من چنانکه مرا　　نماند شادی و پاداش و رنج باد افراه

باز ازین خسته نشتر بستر اندوه اندوزی سرنوشت گذشته سرگذشت همی نویسد نخستین بار که آن بهیده ستیزان چنانکه گفته آمد آمدند گنجی که آورده بودند بگنجور دادند و سر یکه از سران پیچیده بودند بر آستان شهریار نهادند زود نه ویر روز از هر سر راهی سپاهی و از هر رهگذری لشکری و از هر سوی اردوی گرد آورد و بدین سرزمین روان داشت چون شاه سپاه را نتوانست راند سپاه فرود آمد شاه فرود ماند ب ۳

شاه را در میان گرفت سپاه　　وین گرفتن بود گرفتن ماه
ماه نو هیچ گه نمیگیرد　　جز مه چارده نمیگیرد
شاه ماه گرفته را ماند　　نه که ماه دو هفته را ماند

نه گفتم که گفتنی بود که این آویزندگان آوازه جوی از هر جا که پوی پوی

براه روے نهاده اند زندان را در کشاده اند و زندانیان را سر داده که من گرفتار
نور هائی یافته آمده و بدریچه نارخ بخاک سود و کار کیائی سر زمینے خواسته بنده
گریز پاے از خداوند رو تافته آستان بوسیده و فرمانروائی آباد بومی جسته کس نگوید
و من نیز ندانم که هر خواهنده را یار هر پناهنده را راز نهار چرا میدهند شگرفکاری روزگاران
و روزگار شگرفکاران است اکنون بیرون و درون شهر دهلی کما بیش پنجاه هزار
پیاده سوار فراهم آمد نگاه است فرماندهان فرخ فرهنگ فرنگ را ازین مرز بوم
فراخ جز کوچه که باختر سوے شهر از شهر نه انمایه دور است که نزدیک نتوان
گفت در دست نیست هنرمندانه همه ران جاے تنگ دمدمه ها ساخته سنگین
دژے استوار پرداخته اند و چند توپ اژدر شروپ تند رخروش گرداگرد فروچیده در بے
آرامی از روے پاداری آرمیده اند لشکریان شهر نشین نیز از آن میگریزین
که ازین شهر فراچنگ آورده اند توپے چند فراز بارو برده و خود را در ناورد با سران
هم آورد شمرده اند و دو توپ و تفنگ زیر این گنبد پیر ژرف رنگ ابر تگرگ بار را ماند
و شب و روز از هر دو سو گلوله بسان سنگچه از هوا همیرید تا بستان مے وجون است
و تابش آفتاب روز افزون دانی خورشید درگاه و دود چکیده آتش مے فروزد که پنداری
خود در میان همی سوزد نا زپروردگان پرواز بروز از ببیایگی آفتاب مے خورند و شب
دران سنگهاے تفته تافته از خشم هیچ و تاب اگر اسفندیار درین رزمگاه بودے
از هراس زهره مردن رویش گداختے و اگر رستم دستان این داستان شنودے با همه

تهمتنی از بیم جگر باختے شمشیر زنان اردوے گرد آمده از هر سو هر روز پس از انکه
پرتو خور جهان را فراگیرد به نبرد شیر مردان میروند و زمین همی لوزند و پیش از انکه
چراغ مهر فرو میرد روے میگردانند و برمی گردند درین روزان و شبان
که رود داد هر روزه بیرون شهر اینست سرگذشت یکروزه درون شهر نیز
شنیدنی دارد

ب ۳

در رگ ساز من نوائے هست — که بمرغوله احنگر اندازد
زین نواے شهر فشان ترسم — کاتش اندر نواگر اندازد
سرگذشتے ست بر زبان کز بان — بر من از خویش خنجر اندازد

آنکه بر آتش سری و باد کردار پندار برتری داشت با پرورنده بروے
کار آورندهٔ خویش نهانی در آویخت همانا بدین اندیشه که بے آن که این کارگزار
راز وان نماند دراز دستی وے در اندوختن گنج نهان نماند همواره به ناهمواری کین
توختے و بدین واگویا که حکیم **احسن الله خان** سوگیر و پیروزی خواه
انگلیزان است میان وے و سرهنگان سپاه آتش افروختے روزے آن
تیز آهنگان با آهنگ کشتن فرزانه بر سراے ارم آساے وے ریختند و چون
خواجه دران گاه در ارک پیش بادشاه بود آشفته چند ازان گروه ارک رفتند و خواجه
را در میان گرفتند خداوند بنده نگهدار مهر خویشتن را بروے گستر د تا دران
آشتلم از گرداب آب تیغ جان برد اگرچه بروانش گزند نرسید آن آشوب

تا از دود مانش گرد برنخاست فرو نشست خانۂ کہ بہ نگار خانہ چین ہمی نماست
بہ یغما بردند و در آسمانہ ایوان آلش زدند ہر فرسب و ہر تختہ کہ دران آسمانہ بہ پرچین
کاری بہم پیوستہ بود خاکستر شد و فروریخت و دیوار ہا دود اندودہ گشت گوئی آن کاشانہ
در ماتم خویش کبود پوشید

ب ۱

فریب مہر ز گردون مخور کہ این ہمہ سیر دہد فشار کسے را کہ در کنار کشد

زنہار ہزار زنہار ہیچ رہی از روسیہی با خواجہ این چنین کمین نورز تا مادرش
دران کنونہ کہ دشتان بودہ باشد باز نگرفتہ باشد این ریمن خواجہ کش کہ رخ آبلہ خورد
اورا چشمے دریدہ و دہانے فراخ دادہ اند خود را در پریوشی سیمو می ماہ تاہید می شمرد و
ہر کجا جفتہ گردان و کرشمہ سنج گذرد سنجد کہ در خرام از کبک گوے و از تذرو گرو ہمی برد
نامش ازین رہگذر کہ گذاردہ گمنام است نمی برم و نفرینے در خور آفرین سرودہ ہم
ازان راہ کہ می گذشتم ہمیگذرم بلند آوازگی نام شہریار از گرد آمدن پیادہ و سوار ہر سرے
را در ہر گوشہ و کنار بشور آورد تفضل حسین خان نام فرخ آباد کہ گاہے بہ گرایش روے
و نیایش خوے نداشت ہم از دور پیشانی بہ پیشگاہ خسرو سود و دران نیایشنامہ کہ خامۂ
فرسود خود را بدین بندگی ستود خان بہادر خان نامجوے بیراہہ پوے کہ در بریلی از روے
لشکر گرد آوری بہ انداز سر لشکرے گردن افراشت یک صد و یک زرین درم و پیل و
اسپ سیمین ستام بدرگاہ روان داشت چشم بد دور فروزندہ ہور **نواب یوسف علی خان بہادر** فرمانروائے رام پور کہ از دیر باز در آن سرزمین بمرزبانی و شاہ

نشانی نیاگان خویش را جانشین است و با جهانبانان انگلیند در مهروزی و یک دلی استواری پیمایش بدان آئین است که دست روزگار در هزار سال بهزار گونه کشاکش آن را نیارد گسست چارنا چار بفرستادن پیام خشک زبان همسایگان از گفتگو بست در لکهنؤ ازان پس که لشکریان بند آزرم گسستند و گیتی ستانان انگلیند بگرمی رفتار سپند وار از سر آتش جستند و در بایستگاه های دگر به گروه خویش پیوستند واندی ازسران با چندے از کهتران در **بیلی گارد** که در لکهنؤ نام آور جائیست نشستند واز پردلی در بروے دشمن و دوست بستند کاردان بسیاردان شرف الدوله که بروزگار اورنگ نشینی خانان اوده دستور گفته میشد به برش دیدار بود نبود آن گروه اندک شماره فراوان شکوه کودکے ده ساله را از فرزندان **واجد علی شاه** به سروری برداشته بر چار بالش تاز نشاندند و او را دستور خسرو هند و خود را پیشکار و دستیار دستور خواند نام آور همابدام آور را نازم که تاروے بکارسازی آورد یکے را از گزیدگان با پیشکشے بایسته گسیل کرد فرستاده آمد و دو روز از پنج راه آسود و ببارگاه رفت و دو توسن آهوتگ و دو پیل الورگ و یکصد و بست و یکدست وزرین کلاهے برنگارنگ گهرهاے تابسوده آموده گوراند و جفت بازو بند الماس پیونداز **بهر بالنوان بالنوے** بمشکوے فرستاد پنداری این فره و فرتاب بخانه روشن کردن چراغ همی مانست و روزگار از بهر رساندن چشم زخم چشم در راه این بارنامه داشت دمیکه شهریار از پیشکش او ده کام یافت کارنامه آئینه وسکندر بر هم خورد

وہنگامہ جم وجام انجام یافت بخت کہ در غوغاے سپاہ سر از خواب گران برداشتہ بود بچشم نیم باز فرو خفت سنے نے اختر بخت خسرو در بلندی بجاے رسید کہ رخ از خاکیان در نہفت

ب ۲

جاے کہ ستارہ شوخ چشمی ورزد　　افسر افسار و گرزن ارزن ارزد
خورشید ز اندیشۂ جا در گردش　　بر چرخ نہ بینی کہ چسان سیارزد

روز یکہ این ناخجستہ مرد میانجی گری و شاہ رہی پروری کرد فردا ے آن کہ دوشنبہ بست و چہارم ماہ تازیان چاردہمین روز از ستمبر بود سایہ نشینان دامن کوہ بدان فرو شکوہ بر کشمیری دروازہ ریختند کہ سپاہ سیاہ چردہ را از گریز گزیر نماند

ب ۳

مئی گرز دہلی برون برد داد　　ستمبر ستم بر دو آورد داد
پس از چار ماہ و پس از چار روز　　فروزندہ شد مہر گیتی فروز
تہی گشت دہلی ز دیوانگان ؟　　بمردی گرفتند فرزانگان

ہر چند از یازدہم مئی تا چاردہم ستمبر چہار ماہ و چہار روزہ در نگ است پس از انجا کہ اندازہ بست کشاد کار بدین رنگ است کہ شہر بروز دوشنبہ از دست رفت و ہم بروز دوشنبہ فرا چنگ آمد می توان گفت کہ از دست رفتن و بدست آمدن شہر ہمان در یک روز بودہ است کوتاہی سخن پیروزی بافنگان و سرنچہ دشمن تافنگان ہم بدان راستہ بازار کہ در پیش روے داشتند شناختند و کشتند ہر کرا

در ریگذر یافتند از بلند پایگان و فرزانگان شهر کس نبود که سرائے را در فرو نیست و به نگهبانی گوهر شهوار آبرو نه نشست ازین سیاه زشت سرشت که در شهر جاد اشتند بسیارے را اندیشه بگریزواند کے را رگ گردن بستیز رهنمون شد همانا آوازهٔ چند و بتیارهٔ چند با شیر مردان شهر آویختند و بگمان خود خون دیگران و بدانست من آبروے شهر ریختند دو سه روز شهر از کشمیری دروازه تا چار سو هر سر راه رزمگاه ماند و جمبیری دروازه و ترکمان دروازه و دهلی دروازه این سه در بند بدست این سویه سیاه ماند و ما تمکده این مرده دل به پهناے شهر در میان کشمیری دروازه و دهلی دروازه بود است چنان که در وے هر دو دروازه ازین کوچه بیک اندازه بوده است با آنکه کوچه را در فراز کرده اند هنوز آنمایه دلیری نمی گنجد که در میکشایند و برون میروند و سامان خورد و آشام همی آورند گفتم که هنر بران خشمگین دمیکه در شهر پا گذاشته اند کشتن بینوائے چند و سوختن سرائے چند روا داشته اند آرے در جایگاهے که آنرا بجنگ گیرند کار مردم همچنین تنگ گیرند بوا دیدا این خشم دکین همه را از بیم رنگ بر رو شکست از نامداران و خاکساران دور بینان و پرده نشینان آنمایه که کس نیارد شمرد از راه آن هر سه دروازه بدر رفتند و در آباد چه با گورگاه هاے بیرون شهر دم گرفتند تا کدام هنگام از سر باز گشت اندیشیده باشند یا در انجا نیز نیاسوده به شبگیر وا یواز بمرز بوم دیگر رسیده باشند نامه نگار کردار گزار را نه دل در بر تپید و نه پاے از جا جنبید رفتم و گفتم که چون گنهگار بستم لبسر زنش سزاوار نیستم به انگلشیان بیگناه کش نه آب و هواے

شهر ناخوش مرا چه افتاده که در اندیشه های تباه افتم و افتان و خیزان براه افتم
در گوشه بے توشه با خامه سیه جامه همزبانم دهم از مژهٔ شور ابه بار و هم از رگ خامه
خونابه فشان

ب ۱

پرتهید ستم و بے برگ خدایا تا چند بسخن شاد شوم کاین گهر از کان منست

فرمانے که در نا آغاز روز رفت برنگرد و لادبران که هر آفریده را همدران گاه
سرنوشت نوشته و هر نادر فرتاش را فراخور آن ساز سرشت سرشته اندر مهد آرام
ما نیز هم از روے آن فرازمان است هر آئینه آن به که نه از بیدلان و بیگیران باشیم
و چنانکه کودکان هر بازیچه را بشادی نگرند نیرنگ شگفت آور روزگار هزار رنگ را
در پیرانه سری بخشنودی نگران باشم آدینه روز که بست و هشتم ماه ماتم و هیزدهمین
روز از ستمبر بود هنگام چاشت دران کنده نه که چنبر واژگونه پایه از پایه های کژدم بر کناره
خاوری داشت بخشندهٔ سور در خشندهٔ هور در یکے از پایه های پائین خوشه گرفت
و بر چشم جهان بین جهانیان از تیرگی بیداد رفت درین پنجبر وزرد سیاهان گم کرد
راه از بیرون و درون شهر چون گرازان گریزان رفتند و کشور گیران شهر و ارک
سر تا سر گرفتند غوغاے زود گشت و گیرو دار تا بدین کوچه نیز رسید و همه را از
بیم دل دونیم شد باید دانست که این کوچه جز یک راه و بیش از ده و دوازده خانه
دار ندارد و چاه درین کوے نیست بیشتر از زن و مرد بدین نورد که زن را آنچه
در آغوش است و مرد را پشتواره بر دوش بدر زدند تنے چند که بجا مانده اند همه اسانی

من کہ از سخن پذیری گزیر نداشتم و راز درون بستند و پیرامن آن سنگ سنگ بهم پیوستند تا کوچہ چنانکہ سر بستہ بودہ در بستہ نیز شد ب۱

جان اگر خستہ تر ازین بودم نیست شکفت زان کہ دل تنگ تر از گوشۂ زندان منست

درین بستگی کشایش پدید آمد و داد اینکہ مہر چہر کیوان ایوان سر رام رام راجہ نرندر سنگہ بہادر فرمانروائے پٹیالہ درین یورش با کشور کشایان ہمراز و سپاہش از آغاز با لشکر انگریزی در تگ و تاز انباز بودہ است و ستنے چند از وثیرگان راجہ کہ بسر کارش در نوکری از پایہ برتران و بہ شہر در توانگری از نام آورانند حکیم محمود خان و حکیم مرتضی خان و حکیم غلام اللہ خان کہ از تخمہ و نژاد مینو نشیمن حکیم شریف خان اند درین کوچہ می مانند آستان در آستان و بام در بام دو رویہ تا دور شارستان اینان و نامہ نگار ازدہ سال ہمسایہ دیوار بدیوار یکے از ان خجستہ آئینان ست نخستین کس ازان سہ تن با گروہے از پیوستگان و پروردگان بہ آئین نیاے خویش در شہر جا ہمدانہ بسرے بردو آن دو تن دیگر در پٹیالہ بہمدمی و ہم نشینی راجہ کامرانی می کنند چون کشایش دہلی دلنشین بود راجہ را از راہ رہی پروری بازور آزمایان نبرد پیماے پیمان این بود کہ چون بہ بہروزی پیروزی گزینند پاسبانان بر در این کوے نشینند تا لشکریان انگلیند کہ آنان را گورا خوانند بہ کلخ و کوے آسیب ندرسانند در سپردن راہ سخن ازان کہ رہروگاے چند بہ پہنارہ سپردو باز روبراہ آورد گزیر نیست در ہمہ شہر از پانزدہم ستمبر ہر خانہ و ہر کلبہ را

درفراز است و فروشدگان و خزندگان ناپیدا گندم فروش کجا که دانه خرندگان زرکو
که جامه بهر شستن بوے سپرند گراز اکجا جویند که موے سر ستردہ پاکار را کجا یابند که
پلیدی بہ بردباری دران بنجبر وزچیان که گفتم میرفتند و آب همیشه و نمک و آردگاه گاه
اگر میافتند همی آوردند سپس آن فرجام برخاست و دروازه سنگ بست و آئینه
دلها زنگ بست گردید

ب ۱

هنگامه گرم سازی کوشش بجا نماند خون همچنان به آتش سوزان برابر است

خوش و ناخوش از خورش هرچه پختنی بود خورده شد و آب بدان کوشش که بیداری
چاه بناخن کنده اند آشامیده آمد دیگر در کوزه و سبو آب و در مرد و زن تاب نماند روزگار
گذشتن روز بہ شکیب و دست بهم دادن آب و دانه بفریب سپری گشت و دو
شبانه روز در تشنگی و گرسنگی گزشت

ب ۲

فریاد ازان زاری و خونابه فشانی فریاد ازان خواری و بے برگ و نوائی
فریاد ز بیچارگی و خسته دروني فریاد ز آوارگی و بے سر و پائی

سومین روز چنانکه دران هنگام سخن سر ودہ آمد پاسداران از سپاه مهاراجه
آمدند و نشستند و کوچه نشینان از هم در آمدن بیمائیان رستند سرچه باد اباد گویان
رفتند و از سرهنگان دستوری برون شد گرفتند چون پاسبانی از دوستی بود نه از دشمنی
خواهش بدینگونه روائی گرفت که تا سر بازار از چار سو میتوان رفت آنسوی چار سو
کشتن گاه و بیمناک راه است از سومنه پاس بیرون و بهر اس رهنمون فرمانداران

بنداز دروازه برداشتند آب کش و مشک و خیک فرگفت و سیمرغ و شهپرش داشت
از هر خانه مردے از چاکران من و دوتن رفتند چون آب نوشین دور بود و دور نمی بایست
رفت ناکام آب نیم شور و خم و سبو آوردند تا آن آتش که نام دگرش تشنگی است
بدان نمک آب فرو نشست برون روندگان و آب آورندگان می گفتند که درین کوے
که یارا ازین پیش برفتن روے نیست لشکریان کلبهٔ چندر اورشکسته اند نه آرد در
ابنان دیده اند و روغن در آوند گفتم روزی خوار آن به که سخن از اوندو انیان و
روغن و آرد نیارد روزی ما بر کسی است که ما را فرو نگزارد سپاس ایزدی بخشش با
گزاردن اهرمنی است درین روزها که ما بر انیم که زندانیا نیم و بدرستی که زندانبانه
زندگی میگزرانیم نه کس می آید تا گفتارش بگوش خورد و نه خود برون میرویم تا دیدنیها نگرو
بر آئینه میتوانم گفت که گوشهاے ما کر است و چشمهاے ما کور و بیرون ازان گو
مگوے و کشمکش نان ما شیرین است و آب ما شور روزے ناگهان ابر آمد و باران بار
چادرے بستیم و خمے زیر آن نهادیم و آب گرفتیم گویند ابر آب از دریا بردارد و بروے
زمین فرو بارد و این بار ابر گرانمایه همسایه آب از چشمهٔ زندگی آورد و هر آئینه
انچه سکندر در بادشاهی جست این تلخ کام شورابه آشام در تسباهی یافت

ب

غالب نبود کوتهی از دوست همانا　　زان سان دهدم کام که بسیار ندانم

گاه آنست که بدان آئین که سخن بیرون ازین نورد برود بر سر تا بی آواز

پیچشے در تار گفتار اندازم و پارۂ از کار و بار و ماند و بود خویشتن آشکار سازم

ب ۱

مرہم زداغ تازہ بزخم جگر نہم پیکان زدل بہ کاوش نشتر برآورم

امسال سر آغاز شصت و دومین سال است کہ درین کہن خاکدان خاکبازی و از پنجاہ سال در و زرش شیوۂ سخن جانگدازی میکنم و در پنج سالگی **عبد اللہ بیگ خان بہادر** را کہ بر روانش از جہان آفرین فراوان آفرین باد چراغ فرومرد گرامی او در من **نصر اللہ بیگ خان بہادر** مرا بسر خواند و بناز پرورد چون پیکر پذیرفتن من شمار نہمین سال پذیرفت بخت بیدار من ہمانا ہم او در وہم خداوندگار من پدر از خواب نیستی خفتہ ستودہ جا ہند بسروری چہار صد سوار **جنرل لارڈ لیک بہادر** پیوند پیمان جانفشانی داشت بخشش آن جہانستان جہان بخش در تردیکی آگرہ بر دو پرگنہ دسترس فرمانروائی و مرزبانی داشت پس از وے ہر دو پرگنہ بسرکار انگریزی باز گشت و بہر من و برادر من کہ با من از یک پدر و یک مادر است اندک مایہ زری بجاے آن جاگیر سرمایۂ آرامش و ناز گشت چنانکہ درین سال کہ یک ہزار و ہشتصد و پنجاہ و ہفت نویسند تا پایان اپریل از گنجینہ کلکٹری دہلی یافتہ ام از مئی خود آن گنجدان را در فراز و مرا کار با بخت ناساز و دل در اندیشہ ہاے دور و راز است پیش ازین تنہا نہ داشتم و پسرے و دخترے نبود کما بیش پنجاہ سال است کہ دو کودک بے مادر و بے پدر ہم از دودۂ آن زن کہ خون منش بگردن

بفرزندی برداشته ام و با آن شیرین گفتاران نوبسخن آمده از مهر آمیزشی چون شیر و شکر داشته ام اینک درین درماندگی با مانند و گل و گوهر گریبان و دامنند برادر که دو سال از من کوچک است در سی سالگی خرد بباد داد و دیوانگی و کالیوگی گزید سی سالست تا که آن دیوانه کم آزار بیخروش مست و بیهوش میزید خانه من جدا ست و کما بیش دوری دو هزار گام درمیان زن و دخترش با فرزندان و کنیزان زندگی در گریختن پند اشتن و خانه خداوند دیوانه را با خانه و کاچال و دربانے کهن سال و کنیزے پیر زال بجا گذاشتند کس فرستادن و آن سه تن و کالا را بدینجا آوردن اگر جادو دانستے نتوانستے این خود گران اندوهے دیگر و بر دل از بار این اندوه کوهے دیگر است دو کودک نازنین پرورد شیر و شیره خواهند و میوه تره جویند دوست بروائی خواهش نرسد هے هے چه جاے این گفتن است تا زنده ایم سگالش در آب و نان و چون بمیریم در خاک و خشت سخن ست من همه در بند آنم که برادر شب چون خفت و بروز چه خورد و تا آگهی بدان پایه که نمیتوانم گفت زنده است یا بسختی مرد

ب ۱

نه همین ناله و فغان بلبسم من و جان آفرین که جان بلبسم

انچه گفته ام جانگزا است و انچه نگفته ام روان فرسا ست از کار آگهان چشم دارم که گوش به فریاد نهند و چون بشنوند داد دهند در پایان زندگی که نه به بهانه روشنی و نه به نشانه پرتو افگنی همانا از ردے فرو مردن سوز و از راه سر آمدن روز

چراغ بامداد و آفتاب لب بام را مائم دو سال است که در ستالیش دارائے داد
اے گیتی آرائے شہنشاہ سپہر بارگاہ ستارہ سپاہ **ملکہ وکٹوریہ** چگامہ نگاشتم و
بسر رشتہ بامے کہ راست از دہلی بہ بمبئی واز انجا بہ لندن میرود بہ پیشگاہ خداوند
ہنر پسند و داور نام آور **لارڈ الن برا بہادر** کہ بروزگار گورنری بامن از مہرگستری
آئین روان پروری داشت روان داشتم **ب**

راہ سخن کشودم اگر خود نشد کہ بخت راہم بزم بانوے گیتی ستان دہد

این نگار ازان چگامہ نشانی دلنشین است و چگامہ را سپاوند و پیوند ہمین است
کرا در اندیشہ میگذشت کہ این چنین کار دشوار بدین آسانی سرہ خواہد گشت سپس سہ
ماہ ناگاہ پیک پے خجستہ از کارگاہ یام خرامان و گل بدامان آمد و نوازشنامہ آن سہی سرو
بوستان سروری آورد نامہ انگریزی و نگارش بدین مہر انگیزی کہ چگامہ بمارسید و مابہر آنکہ
پیش شہنشاہ برند نزد دیکان بارگاہ فرستادیم برین نوید شادمانی جاوید و پاسخ فرخی
روز نگذشتہ بود کہ نامی نامہ سرور دل بدست آور **سر رنگٹن بہادر** ہمچنان در سرشتہ
یام درگیرندہ بدین پیام آمد کہ در بارۂ آن چگامہ از لارڈ الن برا بہادر بمارسیدہ فرمان انست
کہ سخن پیوند آرزومند آئین نگاہدار دودر گذارش آرزو بمیانجیگری فرماندہ ہندروے
نیاز بدین درگاہ آرد فرمان پذیرانہ نیایشنامہ بنام نامی گرامی شہنشاہ انگلنڈ بہ پیشگاہ
سکندر رود فریدون فرلارڈ **کیننگ نواب گورنر جنرل بہادر** فرستادہ آمد
ودران پوزشنامہ از آزو آرزو بدین انداز نشان دادہ آمد کہ خسروان روم و ایران و

دیگر کشور گیران را با سخن گستران و ستایشگران در بخشایش و بخشش رنگار رنگ شمار رفته
و دهن به گهر انباشتن و پیکر زر بختن و ده دادن و گنج فشاندن بکار رفته این سخن گستر
ستایش گر مهر خواتی از زبان شهنشاه سرا پائی بفرمان شهنشاه
و نان ریزه از خوان شهنشاه میخواهد همانا پایخوان مهر خوان و سرایا در تازی گفتار خطاب
و خلعت و چم نان ریزه در انگریزی زبان پیشن تواند بود والا کار فرما **نواب گورنر**
جنرل بهادر بپاسخ فرده درمان و فره فرمان فرستاده آگهی داد که نیایش نامه رسید
و با گلستان روانی گزید دل را از افختن سرخوشی چندان بخویشتن بالید که خود در تن و
تن در پیرهن نتوانست گنجید پس از چهار ماه بخشایش نامه نگاشته کلک مشکبار فرزانه
جهاندار همایون خوے فرخ تبار **مسٹر رسل کلرک بهادر** که بپاسخ نگارش منست
ساز امیدواری و آرزوشماری افزود دانم که اگر ارآمش داد از هندرم بخوردے و از دست
سپاهیان خدا ناشناس ناسپاس داد کده ها بر هم بخوردے از گلستان انگلستان فرمان
بابرگ و ساز رسیده بودے و دل و دیده من چشم روشنی کوے همدگر گردیده بودے اینک
آن همایون نامه ها که سیاهه از روے سرجوش من و کماهه بازوے خرد و هوش
منست با منست و پرکاله چند از جگر که در جوش گریه از مژه بردن ریخته ام بهر نشان
خون پالائی مراد رد امن است **ب**

منے کشته زخم ناوک شمشیرم — منے خسته ناخن پلنگ و شیرم
لب میگزم و خون بزبان میلیسم — خون میخورم و زندگانی سیرم

چہارشنبہ سی ام ستمبر روز ہفتدہم از کشایش شہر و بستگی دروازہ کوچہ آگہی آوردند کہ غماریان
بر خانہ برادر ریختند و گرد از کوچہ و کاشانہ انگیختند مرزا یوسف خان دیوانہ و آن
فرتوت مرد و پیر و زن را زندہ گذاشتہ اند و آن زن و مرد سالخوردہ بہمپائی دو ستیاری
دو ہندو کہ درین گریز اگر نیاز جاے دگر آمدہ در انجام دم گرفتہ اند در سرانجام آب
و نان کوشش دریغ نداشتہ اند نہفتہ مباد کہ درین شہر آشوب گیر و دار چنانکہ در
ہر کوچہ و بازار اشتلم را یک ہنجار نیست سپاہیان را تیر خونریز و انداز و انگیز یک قماش
نیست اگر آزرم در سرشتش است فراخور خوے و منش است دانم کہ درین تاخت
فرمان ہمہ آنست کہ ہر کہ گردن نہد از سر خونش درگزند و اندوختہ ببرند و ہر کہ حسرہ
شود در نورد سرمایہ ستانی جانش نیز شکرند ہر آئینہ کہ بزرگان گمان میرود کہ گردن کشیدہ اند
تا سر بردوش ندیدہ اند آوازہ نیز ہمین است کہ پشیز کالا ہمیرایند و جان نمیگزینند
کمتر و آنہم در دو سہ کوچہ نخست سر ازین و سپس بار ازین برداشتہ اند و کشتہ چیران
و کودکان و زنان رو انداشتہ اند خرام خامہ در نگارش نامہ چون بدینجا رسید رہ انجام
از رفتار باز ماند مگر بانگ بر توسن زنم تا گام پیش نہد خدارا اے خدا پرستان و اوستاے
ستم نکوہ اگر دستایش داد و نکوہش ستم زبان شما با دل یکیست کردار ہندوستانیان یاد
آورید کہ بے آنکہ دشمنی را از پیش پایہ وکین را از نخست پیرایہ بودہ باشد و ہمہ کس دانند
کہ خداوندکشی گناہ است بر خداوندان خود تیغ آختند و زنان بیچارہ و کودکان در خورہ
گہوارہ را تن از روان بپرداختند اینک انگلستانیان را نگرید کہ چون از روے

کین خواہی بجنگ برخاستند و بہر گوشمال گنہگاران لشکر آراستند از انجا کہ از شہریان نیرو برداشتند جاے آن بود کہ از چیرہ دستی در شہر دہلی سگ و گربہ را زندہ نمیگذاشتند انچہ آن خشمے کہ پنداری آتش در جگر زبانہ میزد و فرو خوردند و برادم زنان و کودکان تاموے نیازردند ہم از بہر جدا جدا شناس بیگناہ از گناہگار است کہ بجان و جامہ جاوز نمار نداده اند و ہیچکس را جز کسے کہ از بہر باز پرس سوے خود خواندہ اند یا رنداده اند از فرو ماندگان شہر بسیاری را برون رانده اند و اند کے ہمچنان در بندیم و امید فرو ماندہ اند یا رہ بیابان گردان پیغولہ نشین ہیچ فرمان نیست مگر درون و بیرون دروازگان و درون تفنگچیان را درمان نیست کاش درونیان و بیرونیان را از مرگ گزیدست یکدگر گمی بودے تا بیتابی و پراگندگی بری نمودے اینمایہ خود از بہر دانستن بسنده است کہ ہر کس ہر جا ہست مستمند است پاشکستگان و تردد اندوز جستگان ہر زہ گرد ہمہ را دل پراز درد ست و ہمہ را از بیم مرگ سرخ رخ زرد پنجم اکتوبر روز اندوده اند و زده شنبہ جا شنگاہان ناگاہان گورہ چند از راہ دیوارے کہ بدروازہ سنگ بست پیوستہ است فراز بامے برآمده از انجا بجستن در کوچہ فرود آمدند و چون دور باش سپاہیان راجہ نرندر سنگہ بہادر سود مند نیفتاد از دیگر خانہاے کوچک چشم پوشیده جائیکہ نامہ نگار بود آمدند از روے خوبی خوے خویش از ہمہ کار است برداشتند و مرا با آن دو کودک فرخ دیدار رود و امید نمک خوار و تنے چند از ہمسایگان نکو کردار

مصرعہ گرفتند و بردند و بگذاشتند

از کوچہ دور تر از دو تیر پرتاب و آنہم بہ بخ و آہنج رتبہ بتاب نرفتہ ام پیش
اندازہ دان و دانشور کرنیل بہادر کہ اینسوے چارسوے بکاشانہ
قطب الدین سودا گر فرود آمدہ است بروند باس نیرنی و مردمی سخن گفت و از
من نام و از دیگران پیشہ پرسید و بجوشندگی بہاران روز سہ سوے آرامش جا
پدرود کرد یزدان را سپاس گزاردم و بران خجستہ خوے آفرین خواندم و باز آمدم
چہارشنبہ ہفتم اکتوبر در چہارمین پاس از روز بست و یک بانگ توپ شنیدن
را نواخت و دانستن را بشگفت زار انداخت خدایا آمدن افسنٹ گور بہادر
ہفدہ آواز و رسیدن نواب گورنر جنرل بہادر نوزدہ آوازہ شگون دارد بست و یک
نواے ہوش افزای را میشود چیست روز دگر چون ایں سویش نگاشتہ بودم آگہی
نہ فرود دگر گمان کنیم کہ ہموار سازندگان نشیب و فراز کشور را در جاے دگر
سرکشان پیروزی روزی گردیدہ باشد نہان مماناد کہ ہنوز سرکشان گردہا گردہ فرسنگ
در فرسنگ و گروہ در گروہ در بریلی و فرخ آباد و لکھنؤ و شہر انگیزی دہر زہ ستیزی
آمادہ اند و لیکہ خوان بادیہ پیکار بستہ و دستہا بہ پیکار ایں کارزار کشادہ اند دیگر در سر
زمین سوہنہ و نوہ میواتیان بدان بیراہہ روے شور برداشتہ اند کہ پنداری
دیوانگان را بند زنجیر گسستہ است و تلاش نام ہر خاشخری کہ چند روز پیش ازیں ہنگامہ
ماندہ سپس بہ ہنجوری دیدیا میوستہ است [illegible]

با جهانداران سر جنگ و ستیز است گوئی آب و خاک ہند ہر سو کارگاہ باد تند و آتش تیز است درین ماتم آدرجا در کہ آغاز آن فراموش است و انجام آن ناپدید اگر جز گرستن بنگرستن سرے داشتہ باشد روزن دیدہ بخاک اپنا شتہ باد جز روز سیاہ ہیچ نمیرت کہ گویم دیدہ آن دید و برش دید ازین پندار روز سیاہ خود چیزیست کہ در تاریکی آن ہیچ نتوان دید برآمدن از خانہ و پا نہادن بر آستانہ پیمودن زمین بازار و کوے و از دور نگرستن چار سوے بیرون ازان روز کہ سرہنگان فرنگ بیرونم برده اندروے ننموده است گوئی دانش گنجور گنج از زبان من ہمیگوید ب ۱

ندانم کہ گیتی چسان میرود چہ نیک و چہ بد در جہان میرود

ازین درد ہاے دار و بگزین و زخمہاے میر نزآن میبایدم اندیشید کہ من مردہ ام و سزا از سہر باز پرس انگیختہ اند و کیفر کردار ہاے نکوہیدہ سزا از بروز چاہ دوزخ آویختہ اند ناچار جاودان درین بند خستہ و نژند میباید زیست

مم آہ گر باشد ہمین امروز من فردائے من

سرتاسر این نگارش یا آنست کہ بر من ہمیرود یا آن خواہد بود کہ شنیدہ میشود اگر آن گفتہ ام کہ شنفتہ ام کس گمان نبرد کہ من نا راست شنودہ باشم ناکاست سرودہ باشم از گیرودار بہ خدائی پناہم و بہ راستی رستگاری میخواہم دیدہ بیکاست دل در سینہ و لب خاموش و در یوزہ آگہی از روزبانہا بہ کشکول گوش بدا گدائی و انگاہ بدرین [illegible] و انگلہ فرجام کار با شاہ و با دشاہزادگان کہ رہ گاہ داستان گشایش شہر بانستے

نخست نه نگاشته ام نیز لاو برانیست که مرا اندرین نامه شنیدن سرمایهٔ گفتار و هنوز سخنهاے ناشنیده بسیار ست هر آئینه آن میجویم که چون ازین تنگنا برون پویم رازهاے ناشنیده از هر سو فراز آرم و رازدانانه روے پنبشتن راز آرم امید که نگرندگان نگارش درپسی و پیشی رویداد از روے داد خرده برمن نگیرند نوزدهم اکتوبر همان دوشنبه که نامش از سیاهه روزهاے هفته همی باید ستردبادے اژدر آذرفشان را در خویش فرو برد همانا در یاس نخستین آن روز دربان دژم روے شولیده موے مژده مردن برادر آورد میگفت که آن گرد راه نیستی پنجروز بهمی تب سوزنده زنده ماند و شبا هنگام در دل شب تو سن ازین تنگنا برون جهاند از آب و آب چین بگذرد و مرده شوے و گورکن مجوے از سنگ و خشت میرس و از آژنده و آژنده مگوے بگوے که چگونه روم و کجا برم و در کدام گورگاه بخاک سپرم از پرنیان و دیبا یا کرپاس نازیبا هیچ چیز در بازار نمیفروشند مزدوران زمین کنده به بیل و کلند کار کننده گوئی هیچگاه در شهر نبوده اند که مرده را بدریا برد و برلب آن در آتش سوزاند مسلمانان را چه زهره که دو سه کس همپاے یکدگر دو شادوش براهے گزرند چه جاے آنکه مرده را از شهر برون برند همسایگان بر تنهائی من ببخشودند و بسر انجام کار کمر بستند یکے را از سپاهیان پٹیالہ پیشا پیش و دو تن را از چاکران من با خویش گرفتند و رفتند و تن مرده را شستند و در دو سه چادر سپید که از ینجا برده بودند پیچیدند و به نمازگاهے که پهلوے آن کاشانه بود زمین کندند و مرده را در اینجا نهادند و مشت بخاک انباشتند و برگشتند

ب

دریغ آن که اندر درنگ سه بیست — سه ده شاد و سی سال ناشاد زیست
ته خاک بالین ز خشتش نبود — غم مرگ بر نے بسی ها فزود
خدایا برین مرده بخشایشے — که نادیده در زیست آسایشے
سروشی به لبهوی او فرست — روانش بجاوید مینو فرست

این فرو بیده سرشت نگو بیده سرنوشت که شصت سال خوش و ناخوش زیست دراز انمیان سی سال هوشمند و سی سال بیش زیست در هوشمندی خشم فرو خوردن و در بیهشی نیاز روح آئین داشت و در بست و نهمین شب از ماه صفر سال یکهزار و دو صد و هفتاد و چهار جامه گذاشت ب

ز سال مرگ تمدید میر زاید وصف — که زیستی بجهان در ز خویش بیگانه
یکے در انجمن از من از و پژوهش کرد — کشیدم آهے و گفتم دریغ دیوانه

اندیشه سخن رسان را به آرش این نگارش رسانی باد که دریغ دیوانه باندازه که فرا خور هنجار است یکهزار و دو صد و نود در شمار است و انچه پس از کشیدن آهے که هر آئینه شانزده میتوان کاست باز میماند همان یکهزار و دو صد و هفتاد و چهار است که درین هنگام در کار است ب

بنام آنکه پوزش در خور او ست — بهر جا سر فرود آری در او ست

نادآوران از داد و دانش بهره ور امین الدین احمد خان بهادر

و محمد ضیاء الدین خان بهادر راهمران هفت که بشهر
بردست سپاه انگریز کشایش یافت اندیشه نامناد بباد گذاشتن شهر
گرایش یافت بافرزندان و پروگیان و سه پیل و کابیش چهل نگاور تناور پویه ور
گشتند و سوے پرگنه لوهارو که نشانمندی جاوید تمغا جاگیر ایشانست ره سپر
گشتند نخست بمهرولی گزار افتاده و دران فروغ بارگورستان سنه بارگشودن و
دو سه روز آسودن و دیدار دران و رنگ لشکریان بغما پیشه بگناه را فروگرفتند و
جز رخت تن هرچه بود ستدند و رفتند گرآن هر سه پیل که همران مسرکیش و همدان
بهاندیش بسر آغاز آن آشوب بدربرده بود از بهر نشان زیان زندگی چون سه
خرمن سوخته بجا ماند اشتلم نهادیگان و آزار دستهروکشیدگان به بسیر و سامانی
چنانکه دانی سوے دو جانه رو نورد شدند نامدار پسندیده کردار حسن علیخان
بهادر از راه جوانمردی پذیره شد و خانه خانه شناست گویان به دو جانه برد و ازین
گفتار پیشکش ستوده سرور در سروری با همسران آن کرد که خسرو ایران و خسروی
با همایون همان کرد صاحب کمشنر بهادر دهلی پرآگهی سوی خود خواند بشهر
رسیدند و فرمانروا دیدند و داد سخنے به پیغاره سخن راند چون آزرم آمیز یافت شفقت
دیگر هیچ نه گفت در ارک ایوانے به پهلوے ایوان خاصه نشان دادند دران
جایگاه بفرود آمدن فرمان داد پاس همواری راه گذاشتن گذاشت که کردار گزار
سرنوشت ویرانی این خانمان می نگاشت چنان بدان که در مهرولی خداوندان

خانہ دست یغما دراز گشت و در دہلی خانہ ہاے بے خداوند پامال ترکتاز گشت
ہر چہ آنجا با خویش بردہ بودند جز نیم جانے کہ بہ دو جا نہ بردند ہمہ روزی یغمائیان شد
و اینجا در خانہ و کاشانہ و کاخ و کوخ بیرون از سنگ خشت و کلوخ ہر چہ بود بتاراج
رفت نہ از سیمینہ و زرینہ نام و نشان ماند و نہ از گستردنی و پوشیدنی باندازہ تار موے
درمیان ماند ایزد بربیگناہان ببخشاید و این آغاز ناسازرا بخجستہ انجامے و این آزردگی
را آرامشی پدید آید بہانا شنبہ ہفتہ ہم اکتوبر بود کہ این دو فرزانۂ یگانہ در شہر گام زدند
و چنانکہ گفتم کہ در ارک دم از آرام زدند پس از دو سہ روز ازین رویداد بر سپاہ فرمان
رفت تا رفتند و عبدالرحمن خان مرزبان جھجر را بدانسان کہ بزہ مندان را آورند
آوردند و در ارک بگوشۂ ایوانے کہ آزاد دیوان عام نامند جا دادند مرزبومے کہ مرا این مرد
را بود بہ چنبر جہانداری و باج ستانی سرکار انگریزی در آمد روز آدینہ سی ام اکتوبر احمد
علی خان شہر کیاے فرخ نگر را چنانکہ آن سیکے را آوردہ بودند آوردند و در ارک دہلی
بگوشہ جداگانہ نشستنگہش ساختند گویند شہر فرخ نگر نیز دست او از چا بکدستان خانہ
براندازش شد و اندوختہ ہاے شہریار رفت دوشنبہ دوم نومبر بہادر جنگ خان کنار بہادر گڈہ و داوری گرفتار آمد و در ارک بجاے کہ نشاندندش نشست شنبہ ہفتم دران
سرا کہ در ارک جا بجا دراز ہمدگر جا دارند از آمدن راجہ ناہر سنگہ مرزبان بلب گڈہ
یک کس در شمار افزود و از پژوہ فرار سد کہ مرزبانی پیرامن دہلی کہ در فرمانبری و
اجنٹی دہلی ہمی پیوندد از روزہاے ہفتہ در شمار کم و بیش نیست جھجر و بہادر گڈہ و بلب گڈہ

ولوہارو و فرخ نگر دو جانہ و پالوڈی ہمین ہفت جاست فرماندہان پنج سرزمین
درارک دہلی چنانکہ گفتم جاگزین و آن دو تاے دیگر در پالوڈی و دو جانہ ناوک یم
رانشانہ تا دگر چشم جہان بین اینان از روزگار چہ بیند و کار آنان بکدام سنجار پایان گزیند
بے آنکہ گویم نہان مماناد نہان نمیتواند ماند کہ مظفر الدولہ سیف الدین حیدر
خان و ذو الفقار الدین حیدر خان کہ حسین مرزا مہرخوان اوست درین
ہنگامہ چون دیگر آب مندان بازنان و فرزندان از شہر بیرون رفتہ اند و خانہ ہا پر از
دربایستہاے گرانمند بجا گذاشتہ راہ بیابان گرفتہ اند ماندن جاے این دو
روشن گہر کاخے چند و ایوانے چند و ایوانے چند است ہمہ با یکدیگر بہم پیوستہ چنانکہ
اگر آنہمہ زمین را بہ پیمایش در آری اگر نہ باشہرے یا دہی برابر شماری شارستانے بدین بزرگی
دران کنونہ کہ سرتاسر از آدم زادتہی بود بجاروب تاراج رفت و روب یافت و ترت
و مرت و تار و مار شد مگر از کالاے سبک بہاے گران سنگ پردہ ہاے ایوان و کلہ
وسائبان و زیلو و دیگر گستردنی مانند آن دران ماندن جاے بجاے ماند ناگاہ بہ شبے
کہ آبستن روزگر فتاری راجہ ناہر سنگہ بود دران رخت آتش در گرفت و زبانہ زد و
چوب و سنگ و در و دیوار را سوخت آن سہیت باختر سوے سراے من بدان نزدیکیست
کہ دران نیم شب فروغ آتش فروزان از فراز بام ہمین نگرستم و گرمی دود بچشم
و رخ من میرسید و ازان رو کہ دران دم باد بریں می وزید خاکستر بسرا پاے من
ہمی افتاد آرے سرود خانہ ہمسایہ گلبانگ رہ آورد و از آتش خانہ ہمسایہ خاکستر چرا

نبارد و جنبش خامه گر ارگزارکه برفتار مور نیم مرده ماند از نامه چه مایه گرد تواند انگیخت
که نگر ستن آنرا در یابد از شاهزادگان بیرون ازین نتوان سرود که اندے
را از دهاے مرگ بدهان زخم گلوله تفنگ فرو برد و چندے را در جسم بند چاتو
بکشاکش رسن روان در تن افسرد افسردهٔ چند ازان میان زندان نشین اند و
شمردهٔ چند ازان دود مان آوارهٔ روے زمین بر یادشاه ارک آرامگاه که
ماتمزدهٔ تاب و توان است فرمان گیرد و دار باندازباز پرس روان است ده
کیاے جھجر و بلب گڈه و چار بالش ارابے فرخ نگر را جدا جدا بروزهاے جداگانه
بگلو آویختند گوئی بدان سان کشتند که کس نیارد گفت که خون ریختند در ماه جنوری
آغاز سال یکهزار و هشتصد و پنجاه و هشت هندوان فرمان آزادی و ستم ازمان
آبادی یافتند و از هر جایگاهے که دران بودند سوے شهر شتافتند مسلمانان
از خانمان آواره را از بسکه از ستن سبزهٔ در و دیوار خانه هاے آنان سبز است هردم
از زبان سبزه سر دیوان این نواب گوش میخورد که جاے مسلمانان سبز
است مگر فرو مانده شهر را از گفتار ر از گویان ناساز خوے در دل گذشته باشد
که کاشانهٔ پزشکان راجه نرندر سنگه بهادر فراهم آمد نگاه و پناه جاے مسلمانان است
و نه شگفت که از هنگامه گرم سازان هرزه تاز یکدو تن دران انجمن باشند بدین
اندیشه روز سه شنبه دوم فروری با گروهے از سرهنگان بدان جایگاه روی آورد
و خداوندان خانه را باشعصت کس دیگر از زنهار جویان آرمیده باخویش برد اگرچه

شبا روزے چند ہمہ را بداور یگاہ داشت پن آبروے آئمندان نیز نگاہ داشت پنجم
فروری روز آدینہ حکیم محمود خان و حکیم مرتضی خان با او در زادۂ خویش عبد الحکیم خان
کہ حکیم کالی مہر خان اوست فرمان بازگشت یافتند و آدینہ دگر دوازدہم فروری
تنے چند دیگر و شنبہ سیزدہم فروری سہ کس دیگر باز آمدند و از نیمہ فرو نتر در نوا خانہ ماندند
ازین آشوب کہ در ہمسایہ خاست و درین ہنرا ہنر کہ در کوے افتاد این درویش از لرزش
را نیز دل بجاے نماند تا آنکہ دران دار و گیر با من پژوہشی نرفت ہنوز آن بروز دو لیہ
بودن و بشب بے شاد نغنودن کہ نہ بیجاست ہمچنان بجاست ہمدرین ماہ فریور فروری
کہ ازین فرہنگاخ تا فرودین کہ روزگار روز افزونی فرہ فروزندہ مہر است ہمہ یک ماہ
راہ مہر سپہر است آوان آمد آمد مہربان داور مہر پیکر پروین لشکر **سر جان لارنس**
صاحب چیف کمشنر بہادر بلندی گرفت از انجا کہ آئین من بعد ادرانی کہ بہر
فرماندہی بدین کشور ویژہ بدین شہر گرایند روان ہشتم چگامہ ہاے ستایش آمود است
در ستایش آن والا شکوہ جامہ در گیرند بہ چشم روشنی فرجان پیروزی در وان افزائی
باد نوروزی سرانجام دادم و روز آدینہ نوزدہم فروری بسر شتہ یام فرستادم شنبہ
بستم فروری ہنگام شام بست و یک بانگ توپ دیو غریو نہنگ آہنگ و پگاہ
یکشنبہ مژدۂ کشایش شہر لکھنؤ بدین رنگ شنیدہ آمد کہ شانزدہم فروری فرو زندہ
اختر آسمان سروری سپہ سالار نام آور **کمنڈر نچیف بہادر** در دریورش بدان
روش بر سیہ رویان ستیزہ جوے سپہ راند کہ سپہری سپہبد آنایہ دستت مرنجاد

گفت چندان آفرین باد خواند که لبش تنجاله زد و زبان از جنبش بازماند جهانرا
بآبادی مژده و جهانیان را بآزادی نوید که آرزوے آزدان و نیک نهادان برآمد
و بدان و بدگهران را در آنجا نیز روز و روزگار سر آمد و گرزه شنوده شد که بنوا آوردن
توپ و میدان سورناے شادیانه چیره دستی بود گردان سپاه پیروزی دستگاه در نورد
این نادره بر شهر دست نیافته اند دلیرانه به تیغ زنی و دشمن افگنی شتافته اند و پس
از کشتن و خستن زے بنگاه جلو تافته اند روز گیتی فروز چهارشنبه بست و چهارم
فروری بهنگام همان چاشت ب۱

بوستان داد را آزاد سرو آسمان جاه را تابنده ماه

فرخ روی فرخنده خوے چیف کمشنر بهادر ستاره سپاه به نشان سم
رخش سرزمین دهلی را آسمان آسا ستاره زار ساخت و سیزده آواز توپ دلهاے
خسته را به نوید مرهم مهروز آزرم نوخت ب۲

در کالبد شهر روان باز آمد فرمان فرماے شه نشان باز آمد
زین شاهی و خوشدلی که رو داد به شهر گوئی که مگر شاهجهان باز آمد

شنبه بست و هفتم فروری چون روز شب گشت و ازان شب سیه روز
گذشت دو و دل دادخواهان بر ماه شب افروز بدانسان راه گرفت که نگرندگان
بیخواست فغان برداشتند که ماه گرفت هم بروز شنبه که نشان داده آمد فرجام دور
باش برخاست داد پژوهان رنجور را یار و آزرومندان آزور را نه نهار دادند تا دانی

که درین شهر زندان از شهر بیرون است و نوا خانه اندرون درین هر دو جا آسمایه مردم
را بهم در آورده اند که پنداری پیکر در پیکر همی خزد شمارهٔ آنان که ازین هر دو بند یخانه
در روز های جداگانه به پیچش ریسمان جان باخته اند فرشته جان ستان داند
مسلمان در شهر از هزار کس افزون نیابی **نامه نگار** نیز دران هزار یکیست
دیگر ازان انبوه که راه گریز پیموده اند اندکے را در دور گردی چنان پندار که خود ازین
سرزمین نبوده اند و بسیارے از گرانپایان گرد اگرد شهر بدو گروهی و چهار گروهی
در سفیوله و مغاک و گومه و کازه چون بخت خود غنوده اند درین گریوه گزین گروه بابود
و باش شهر را خواستار اند یا خویشاوندان گرفتاران یار زانش خوار اند همانا
پنسن داران هر آیینه داد نامه های مردم از خواهش رستگاری و آزروی
آرامش در یوزه ادائی روستا بیرون نیابی دو سه هزار درخواه از کاغذی
پیر هنان بداد گاه فرا هم آمد داد خواهان چشم برا هند و گوش برآواز تا چه ببینند و چه
شنوند مرا نیز دل از آرزوے پاسخ آن نیایش نامه و ستایش نامه که بهنجار
یام روان داشته ام نرسته است و درینجا بفرود آمدن جاے داور رفتن و داور
را دیدن از رهگذر اندیشه ها پے پیچ در پیچ پیکر نبسته است کوتاهی سخن آزار هاست
که پنداری خارهاست اگر روے براه آوری در راه نگری و اگر بنشینی به پیرهن بینی
هنوز شکیبائی بر بیتابی چیرگی داشت که روز دوشنبه هشتم مارچ آن نامه ها بهر گونه
نگارشے که در نور دآن بود به من باز رسید پیشانی نامه بجنبش خامه از پیشگاه داور فرهنگ

آموز بدین فرمان فراغ اندوز که نامه را سوے فرستنده باز گردانند تا بمیانجیگری
داور شهر بما باز فرستد همه گفتند که من نبرد اشتم که این سود آمود پاسخ نشانی داشت
امید افزاے واز پذیرفتن آگهی بخش هر آیینه آن نامه بفرمان نشانمند را بافزودن
نگارشے که می شایست به نگاهیجاے سرور داد گستر شهر آراے شهریان پرور فرزانه
چارلس سانڈرس صاحب کمشنر بهادر فرستادم و نامه ویژه بنام نامی ستوده
نامور درگیرنده بخواهش یافتن دیرینه **پنسن** بآن نامه همراه ساختم چهارشنبه هفدهم
مارچ از پیشگاه فرمانروا در بارهٔ نخستین شاد خواست فرمان رسید که فرستادن این
نامه که جز ستایش و چشم روشنی هیچ ندارد و هیچگونه ناگزیر نیست من نیز
اندیشیدم که درین چنین هنگام و هنگامه مهر و آرزم و لابه و لاغ چون گنجد منکه
شکم بنده ام مرانان همی باید بینم که نان دوبین آرزو بکدام فرمان درخور آید شامگاه
پنجشنبه هیژدهم مارچ آواز روان توانا ساز توپ ثمرده رسانی فیروزی در گبند
فیروزه رنگ پیچید و بدست آمدن لکهنؤ بین گشتن سپاه کینه خواه انگریزی
دران شارستان چنانکه دلخواه بود دلنشین گردید آبادی آن شهر در و در بند
و باره و بارو ندارد همانا دیوارے ازانبوه آهنشویه سپاه بوده باشد که زور آوران
این سوے را بسنگ راه بوده باشد و میکه آن دیوار نا استوار به تند باد کوشش
مردان کار از هم ریخته باشد هر آئینه خرام پیاده سوار گرد از رهگزار انگیخته باشد
آرے فره ایزدی هر کرا شهریاری بخشد هم تاب جهانستانی افزاید و هم فرتاب

جمانداری بخشند ناگزیر بهر که گردن از فرمانذ هان پیچد سرش در خور کفش
است و ستیزه زیرو دست باز بر دست همان مشت است و در فش جهانیان
را سزد که با خداوندان بخت خداداد بخشنودی سر فرود آرند و برون فرمان
جمانداران را پذیرفتن فرمان جهان آفرین انگارند چون دانستم که تیغ و
نگین بخت و تخت بخشیدهٔ یکیست دیگر سرکشی و ناخوشی از بهر چیست
ز مزمهٔ سنج **شیراز** را میرم که درین پردهٔ هوش فزا نوائے دارد

ب ۱

چه کند بنده که گردن ننهد فرمانرا چه کند گوے که تن در ندهد چوگان را

از بست و دوم مارچ در دل **دیوانه** همی خلد که گیتی فروزینے و اندوزے
داشت و آن روز جهان فروز را همدرین روز یادے و فردائے این روز نشان
میتافتیم امسال مگر این شهر شهر خاموشان است که از آمد آمد نوبهار هیچ گلبانگ
نمیشنودم کس نمیگوید که این سال از سالهاے دوازده گانهٔ ترکان کدام است
و برابر گشتن روز و شب را در شب و روز چه هنگام است اگر هو دل بندان را خاک
از خاک رفت و روز نامچهٔ جهان گردی خسرو روز از نگار ساده ماند و غلوئی چند
کم گیرد و دروغے چند ناشنیده پندار مهر پیمودن بره فراموش نکرده است
که سبزه نروید و گل نشگفد آرے آفرینش را هنجار بر نگردد و چرخ جز به هر نیز
گردشے که مراد اوست از لا در و نه نورد بر خویشتن همیگریم نه بر گلزار بخت گله

می سنجم نه از نو بہار ب ۲

جہان از گل و لالہ پر بوے و رنگ — من و گوشۂ و دامنے زیر سنگ
بہاران من ماندہ بے برگ و ساز — در خانہ از بے نوائی فراز

مینالم و می سگالم کہ روزگار بے پرواست اگر من کہ در کنج اندوہ رودی بدیوار دارم سبزۂ گل تنگرم و مغز خود را بہ بوے گل نہ پرورم از بہار چہ کاہد و از باد کہ نادان خواہد در ماہ اپریل کہ دو بہرہ از فروردین و یک بہرہ از اردی بہشت است کسانیکہ از جرگۂ حکیم محمود خان در نوا خانہ بار ماندہ بودند از بندرستند و از دام بدر جستند ہر یکے راہ خویش گرفت و آن سہ مرد نازپرورد با ہمہ خویشان و خویشاوندان و پردہ نشینان و فرزندان سوے پٹیالہ رفت گویند ہنوز در کرنال روز را بشب ہمی آرد تا سپس چہ در سر دارد سر آغاز مئی شنیدن را بہ نوازش این آوازہ نازش رویداد کہ دلیران سپاہ کینہ خواہ مراد آباد را کہ گذرگاہ بدانديشان بود بہ ناورد نورد از ہم کشادند و آن شہر بہر گستردن داد بسر چشمۂ دانش خداداد **نواب یوسف علیخان بہادر** فرخ نژاد دادند ہمیدون آن بجہانگیری سزاوار و جہانداری درخور دران سرزمین از فرمان ہمیر اندامید کہ جاودان فرمانروا ماند دیگر سرایند کہ کوہہ انگیزی لشکر از دور لشکر کوہ شگاف پس از انکہ شور دران رود بار افگند خس و خاشاک تر دامنان ہرزہ ستیز از بریلی بر کنار افگند چون چنین است زود اکہ گرانجاے چند کہ از ہر سنگ لاخ بجا ماندہ در شہر و روستا مردم را

آسودہ نمیگذارند و در رہ گذر ہا رہروان راہمی آزارند روزگار سر آید و کشور ہند سر تا سر
بسایۂ پرچم دارایان داد گستر در آید سیزدہم چون روز یکشنبہ نزدیک بانجا میدان روز
فرمانفرمائے شہر بہادر جنگ خان را کہ در ارک گرفتار انہ ہمی ماند نزد خود خواند
امیدوارانہ شتافت تا فرمان یافت کہ بمژدۂ جان بخشی و نوید بخشش یکہزار روپیہ
ماہانہ شادمان گردد و سوے لاہور رہ نورد و پس روزگار آزادانہ زندگانیست
و دران شہر فرجام ماند و بود جاودانیست ہر آئینہ در آئینہ پیکر این روداد سزاوار انست
کہ از بند دریغ در وغ جاہ و دستگاہ آزاد و بدین آزادزیستن خشنود و دلشاد باشد بہرام
روز بست و دوم چون ہنوز ہنگام فرمانروائی ستارہ روز نگذشتہ بود و خرور روز کہ
ہر روزش برنیزہ ہمیگردانند از کنارہ خاور نیزہ بالا بلند نگشتہ بود کہ خروش توپ آسمان
غریو آشوب ہمشمارہ روزہاے گذشتہ ماہ چون دلہاے دوستان را باندازہ سرخوشی
و شادمانی از جا برانگیخت و خاکسترے سوزندہ تر از آتش بر سر و روے دشمنان ریخت
نوید کشایش شہر گوالیار و بدست آمدن آن سنگین دژ کہ جگر گوشۂ زمین است و لخت
دل کوہسار ازان رو کہ از فرگاہ جہان آفرین پروانۂ نیستی سرکشان آورد ہم بہر
فرماندہان و ہم برائے فرمانبران از روشنی چراغ آرزو نشان آورد و پیکر پیدائی
این روداد آنست کہ سرکشان گوالیار را گرفتند دستانندۂ باج و ساؤ مہاراجہ
جیاجی راؤ شہر و شہریاری فروہشت و باگرہ رفت و از جہانبانان انگلشیہ یاوری جست
و سپاہے گران بیاری گری یافت و بزاد بوم شتافت تا پیروزی روزی شد ہمانا

از روے ہر گونہ واگویہ سرانجام گمراہان ہر سویہ جز آن نیست کہ چون در گریز اگریز از ہر سویہ گوالیار رو آوردہ اند و در اینجا اینچنین شکست نمایان خوردہ اند ہمیدون روزے چند خستہ و نژند بہ رہزنی و رہروآزاری سو بسو زمین نوردند و پایان کار جا بجا بخواری کشتہ گردند بارگیان دشت پیماے را در بیابانہاے بیگیاہ سینہ بر زمین ساے بینی و بار آن گروہ را در گذرگاہ ہاے آب و گل انداے یابی باز کشور ہند بدالسان بحیس و خار گردد کہ ہر گوشہ راغ بسرسبزی انگارہ باغ و ہر رہگزار در آبادی نمایہ بازار گردد نامہ نگار را خود شصت و سہ سال زندگانی گذشت و ازین گوناگون گذارشہاے پنہان پیداست کہ اکنون روزگار چشم داشت بیشی و رنگ بیجاست ناچار آواز دلنواز جادہ نواے شیراز کہ از من بر روان روشنش درود باد یادی کنم و بدالسان کہ ماتمزدہ از ماتمزدہ دیگر اندرزپذیرد بدین زمزمہ خود را اگر شاد نتوان گفت بارے از بند رنج آزاد میکنم

زمزمہ

دریغا کہ بیمایہ بسے روزگار — بروید گل و بشگفد نو بہار
بسے تیرود ہمیاوارد بہشت — بیاید کہ ما خاک باشیم و خشت

بدرستی کہ راستی نہفتن شیوۂ آزادگان نیست من تیمم مسلمان کہ ہم از بند پیوند آئین و کیش آزادم و ہم از رنج شکنج بدنامی خویش وارستہ پیوستہ خوے آن داشتم کہ بشب جز قرص نخ ہیچ نخوردمے و اگر آن نیافتے خوابم نبردے درین ہنگام کہ بادہ در شہر بسیار گران است و من پرتہیدست اگر جوانمرد خدادوست خداشناس

در یاد دل مہیس داس بہ فرستادن بادۂ شکری ہندی کہ در رنگ با فرنچ برابرو
در بوے ازان خوشتر ستے تا بر آتش آب نزدے جان نبردے واز جگر تشنگی مردے

ب

از دیر دلم دایہ زہر در میجست — از بادۂ ناب یکدو ساغر میجست
فرزانہ مہیس داس بخشید بمن — آبے کہ برائے خود سکندر میجست

از داد نتوان گذشت این نکوئی دوست دربارہ آبادی مسلمانان شہر کوشش دریغ نداشت چون سر نوشت آسمانی بدان یار نبود دستی کار دشوار نمود آبادی و آزادی ہندو گروہ ہمہ دانند کہ از روے آرزم مہربان داوران رخ نمودہ است بارے باندیشی و کارسازی این ہمی پسند نیکی گزین رادرین آرامش واد بار بودہ است کوتاہی سخن تکیجنت کسے است نیکی بمردم رساننده روزگار بنای و نوش خوش گزراننده باآنکہ پاے پیوند کہن آشنائی درمیان نیست ناگاہ ہمنشینی و ہمزبانی گاہ گاہ بفرستادن ارمغانے برمن سپاس می نہد و داد مہربانی میدہد دیگر از آشنازادگان و شاگردان من ہیرا سنگہ کہ برنائے نیک نہاد نیکنام است در راہ پاس مہر تیز گام است ہمی آید واندوہ میرباید دیگر از مردم این شہر نیمہ ویران نیمہ آباد شیوجی رام برہمن برہمہ نژاد کہ جوان خردمند و مرا بجاے فرزند است این درویش دلریش اکثر تنہا میگزارد و باندازہ تاب و توان خویش فرمانبری و کارسازی بجا ہمی آرد پسرش بال مکند کہ نوجوان نیکخوے پارسا ست نیز ہمچون پدر خویش

در فرمان پذیری چیست و در اندوه گساری یکتا است از دوستان دور دست آن سپهر مهر اماه دو هفته شیوا زبان **هرگوپال تفته** که درین فن همدم و همزبان دیرم آواز من است و ازان رو که در سخن آموز گار خودم همیگوید سخنش بآن همه خوبی سرمایهٔ ناز من است سخن کوتاه آزاده مردیست همه تن مهر و سراپا آزرم اورا بسخن فروغ و سخن را بوے هنگامه گرم بسکه از مهر جا درون جانش داده ام **میرزا تفته** مهر خوانش داده ام از میرٹھ سفته زر بمن فرستاد و جامه و نامه پیوسته می فرستد این سخن که گزاردن آن ناگزیر بود و شیره از بهر آن آوردم که سپاس مهر ورزی و مردمی ناگزارده نماند و نیز چون دوستان را این داستان بدست افتد دریابند که شهر از مسلمان تهی است شبانه خانهاے این مردم بچراغ است و روزانه روزن دیوارها بے دود **غالب** شهر آشناے هزار دوست که در هر کاشانهٔ یگانه و در هر سراے آشنائے داشت درین تنهائی جز خامه همنواے وے و جز سایه کس همپاے وے نیست

ب

اکنون منم که رنگ برویم نمیرسد　　تا رخ بخون دیده نشویم هزار بار
در پیکرم ز درد و دریغ است جان و دل　　در بسترم ز خاره و خار است پود و تار

اگر در شهر این هر چهار تن نیز نیستے همچو پس گواه بیکسی من نیز نیستے شگرف کاری روزگار را میرم که درین تاراج که بشهر در هیچ خانه از کاو کاو خاک نیز بجا نه ماند با آنکه خانه من از دراز دستی یغمائیان بهر کرانه ماند سوگند میتوانم خورد که جز انچه پوشند و گسترند هیچ در سرانه ماند کشایش این گره دشوار کشاے و پیکر هویدائی این راستی فروغ نما نیست

که دران هنگام سیه چردگان شهر را فروگرفتند گد بانو آنکه بمن گوید چیزهاے گران ازر
ازز یور و رخت هرچه داشت نهانی در خانه کالی صاحب پیرزاده فرستاد تا در انجا در
نهانخانه نگاهداشتن و در بغل اپنا شتند چون لشکر آرایان شهر را کشودند و لشکریان
فرمان یغما یافتند رازدان آن راز با من درمیان نهاد کار از دست رفته بود و فتن
و آوردن را گنجائی نمانده تن زدم و خود را بدان فریفتم که چون رفتنی بود نیک است
که از خانه من نرفت ایدون که این جولائی ماه پانزدهم است و درین پیشین سرکار
انگریزی را سر رشته باز یافت گم است بفروختن آن گستردنی و پوشیدنی جان و
تن همی پرورم گوئی دیگران نان میخورند و من جامه میخورم ترسم که چون پوشیدنی نهم
خورده باشم در برهنگی از گرسنگی مرده باشم ازان جا گی خواران که از پیش بامستند
درین رستاخیز دو سه تن از من نه گسستند هر آینه اینان را نیز همی باید پرورد و داد
آنست که آدم را از آدمی گزیر نیست و کار بیکار گزار از پیش نتوان برد بیرون ازین
خواهندگان دگر که از پیش بچیدن خوشه و بودن بهره خوے دارند درین ناخوش
هنگام نیز به نواے جانگزاے ناخوشتر از خروش خروش بے هنگام همین زارند اکنون
که فشار آزار هاے ثنائی و گزارش رنجهاے روانی روان و تن را بهم برزد ناگاه
در دل فرود آمد که به آراستن این بازیچه نگارش نام چند توان پرداخت همانا درین
کشاکش پایان کار یا مرگ است یا دریوزه و نخستین پیکر ازان نگریزد که این داستان
جاودان از گران برگران و از انجام بے نشان ماند و نگرندگان را افسرده

دل کند در و یمین پیکر پیداست که سرگذشت جزان نخواهد بود که ازان کوے دور باش سر بازار آزار دادند و ازان در به بانگے وانگے فرستادند و خود انیها تا کجا توان سرود و در بند رسوائی خویش باید بود لکن پیشین اگر بدست آید نیز زنگ از آئینه نمیزداید اگر فرا چنگ نباید بر آبگینه جز سنگ نیاید و شگفت تر آنکه در بهر دو نیرویش از انجا که آب و هواے اینجا خسته را نیک نمی پرورد بهر آینه از شهر باید رسید و در آبادانی دگر ماند و بود گزید از سئی سال گذشته تا جولائی سال یکهزار و هشتصد و پنجاه و هشت رودادنبشته ام و از یکم اگست خامه فروهشته ام کاش در بارهٔ آن خواهشهاے سه گانه همانا مهر خوان و سراپاے و ماهانه چنانکه بهمدرین نگارش ازان گزارش آگهی داده ام و اینک چشم نگران بدان دوخته و دل برامید بدان نهاده ام از فرگاه شهنشاه فیروز بخت مهر دیهیم سپهر تخت جمشید شید فریدون فرکاؤس کوس سنجر سنج سکندر درآنکه فرمانروائے روم از وے سپاس گزار بجا ماندن آبروے تخت و دیهیم است ولشکر آراے روس را در اندیشهٔ ترکتاز دل از بیم دو نیم است اگر ستارهٔ روز بدین سگالش که در جهانسوزی ناخشنودی اوست هراس نمی ورزد چرا همه روز دمبدم برخویش همی لرزد در ماه دو هفته بدین اندیشه که در گیتی فروزی گمان همچشمی اوست از

گستاخی خویش زنهار نمی خواهد چرا هر شب از نیم همیکاهدم ۱۷

خداوند تیغ و نگین و نشان — شهنشاه شاهی ده شه نشان
خردمند فرخ رخ نیک خوے — ز نوشیروان برده در داد گوے

ورخشان درفشی که جمشید داشت ندانی که از بهر جا دید داشت
بدان داشت تا اندرین روزگار سپارد بدین نامور شهریار
زخسرو ترنج زرو هفت گنج ره آورد شاه است بیدست و رنج
خودان تخت کش باد برد بدوش بشه پیشکش کرد و فرخ سروش
نه بینی که در کوه از معدن سنگ برآید همی گوهر رنگ رنگ
بود مهر را چشم بر افسرش وگر نه چه کار است با گوهرش
گر آهنگ گوهر فشانی کند چنان در فشاندن روانی کند
که آن گوهر آرد اگر در شمار شود سوده انگشت گوهر شمار
زبیم سپاهش که گاه نبرد برآرد ز دریا و کهسار گرد
بکوه اژدها و بدریا نهنگ دهد جان در آب و زند سر بسنگ
زفر و شکوه نمایان او خدیوان گیتی گدایان او
بافروزش و بخشش و بیدریغ درخشنده خورشید و بارنده میغ
به مرگفت بخشش خرد در نواز بفرتاب و دانش خرد مند ساز
به بخشش شگرف و بدانش رسا جهاندار فرزانه و کتوریا
که یزدان پاکش نگهدار باد درنگش درین بزم بسیار باد

از روی فرمانروائی فرمانروائی درر سد تا چون از بخشش جهان
دارو بهره برگرفته باشم هنگام رفتن از جهان ناکام نرفته باشم

ب۱

چون نگارش بدین نشان پیوست تن زدم داستان نمیخواهم

این نامہ را پس از انجامیدن دستنبوے نام نہادہ آمد و دست بدست و سوے بسوے فرستادہ آمد تا دانشوران را روان پرور و سخن گستران را دل از دست برود امید کہ این دانشی دستنبوے بدست یزدانیان گلدستۂ رنگ و بوے و در دیدۂ اہرمن منشان آتشین گوے باد تراج

ب۲

زینسان کہ ہمیشہ در روانی ماییم سرچشمۂ را از آسمانی مائیم

لختے زد ساتیر بود نامۂ ما ساسان ششم بہ کاردانی مائیم

انشاے ابوالفضل

خطاب حضرت شاہنشاہی بہ شاہ عباس تخت نشین کشور ایران

ستایش و نیایش عتبۂ کبریاے احدیت جل جلالہ و تقدس اسماءہ بمثابہ ایست کہ اگر جمیع نقاط عقول وجدا اول فہوم باجنود مدرکات وعساکر علوم فراہم آیند از عہدۂ حرفے ازان کتاب یا پرتوے ازان آفتاب نتوانند برآمد اگرچہ در دیدۂ تحقیق جمیع ذرات کائنات چشمۂ حمایزدی اند کہ از زبان بیزبانی برآمدہ تشنہ لبان وتفسیدہ زبانان بیداے ناپیداے حمد حقیقی را ترزبان وسیراب دارند بس ہمان بہتر کہ کمند اندیشہ از کنگرۂ جلال صمدیت کہ جانہاے پاکان آویختہ اوست کوتاہ داشتہ در جلائل نعوت گروہ قدسی شکوہ حضرت انبیا ورسل علی نبینا وعلیہم التحیۃ والسلام درآمدہ اولاً شرائف حالات وثانیاً نبائل عطیات کہ جمہور انام را از گریوۂ ضلالت وغوایت بشاہراہ عنایت و ہدایت، آوردہ اند برمنابر بتبیان ادا نمودہ شرح معالی احوال و مکارم اخلاق طائفۂ مقدسۂ اہلبیت کہ رازداران

اسرار کبریا و پرده کشایان سرائر انبیا اند بران افزوده از فروه عزت
استدعاے رحمتے تازه باید کرد لیکن چون بدیدهٔ انصاف ملاحظه میکند
مدارج این مظاهر کونی و الهی و معابین مجامع النفسی و افاقی راکه
مستهلک در حقیقت حق و فانی در بقاے مطلق اند ظل محامد کبریاے خداوندی
و پرتو صفات علیاے ایزدی میباید شایسته آنست که ازان داعیه
نیز دست باز داشته نکتهٔ چند از مقاصد متعارفهٔ ارباب دانش و بینش
که بموجب حکمت علی انتظام سلسلهٔ امکانی بآن منوط است در دیباچهٔ اظهار
نهد که هر آئینه درین صورت روان گرم روان مسالک دین و سیراب
دلان مناهل یقین که ارداے جداول ظهور و بطون پیش نهاد همت قدسی
اساس داشته اند باین دست آویز نیاز مستفیض سعادت خاص میگردد
المنة لله تعالے و تقدس که مشاهدهٔ صفوت نامه گرامی که مصحوب یادگار
سلطان حسین شاملو مرسل شده بود در اواسط ایام بهار و مناظر اعتدال
لیل و نهار اهتزاز بخش باطن مهر آگین شد و باد طرب آمیز شقایق
وریاحین در دماغ روزگار پیچیده بود که این گلدستهٔ محبت و ولا نکهت سامان
مشام یگانگی گشت و انچه در توقف تسطیر تماثیل خلت و وداد رقم پذیر کلک
ظهور شده بود بغایت در موقع خود جلوهٔ استحسان داد فی الواقع روابط
معنوی چنان اقتضا میکرد که این همه دیر نکشد لیکن از صادر و وارد مسموع

شده باشد که چگونه مشاغل عظیم و محاربات قویم با سلاطین ممالک هندوستان
واسلاطین این مرز بوم که مسامحان جداول آسمانی چهار دانگ هفت اقلیم
گفته اند اتفاق افتاده بوده درین مدت مدید این سواد اعظم باهمه
وسعت وفسحت که درمیان چندین رایان خودراے وفرمانروایان سپهرراے
انقسام یافته بود وهموارہ برسر تمرد و تجبر بوده باعث تفرقهٔ خواطر
خلق الله میشدند به نیروے توفیقات آسمانی به تسخیر اولیاے دولت
قاهره درآمد وازگریوه هند وکوه تا اقصاے دریاے شور از سه طرف
جمیع سرکشان وگردن فرازان وفرمان روایان زبردست وراجه ها
ورایان بدمست وافغانان کوه نشین وکوتاه بین وبلوچان بادپیماے
بادیه گزین وسائر قلعه نشینان وزمینداران شمولاً واستقلالاً در ظل اطاعت
وانقیاد درآمدند ودرالتیام صدور وائتلاف قلوب طبقات انام شر الیف
مساعی مبذول شد وبیامن توفیقات غیبی انچه در پیشگاه ضمیر حق گزین
می تافت بروجه اتم ظهور داد واکنون که صوبه پنجاب مستقر رایات
منصوره شده اکنون خاطر حقیقت مناظر بود که یکے از طرز دانان بساط
عزت روانه شود درین اثنا مهمے چند ساخ شد اعظم آنها استخلاص عموم
رعایا وکافهٔ سکنهٔ ولایت دلپذیر کشمیر از ایادے فتنهٔ متسلطهٔ اوزبک
بود باوجود غایت استحکام وانسداد طرق وارتفاع جبال وتراکم اشجار

ووفور کریوہ ومغاک کہ عبور مواکب اوہام بے ارتکاب مصاعب ازانجا
صعب تواند بود با ستیثاق عروۂ توفیقات الہی واستمداد ارواح طیبۂ
حضرات ائمہ معصومین سلام اللہ علیہم اجمعین بآئین شگرف حکم بمرور عساکر
عالیہ فرمودہ شد چند ہزار خار اتراش چابک دست منزل بمنزل
پیش میرفتند ودر قلع احجار وقطع اشجار ید طولیٰ نمودہ در تفتیح وتوسیع
طرق ومسالک میکوشیدند چنانچہ در اندک فرصتے آن ولایت دلکشا
مفتوح شد وعموم رعایا از الویۂ معدلت استظلال نمودند وچون آن عشرت
آباد کہ ممدوح جمہور نظارگیان حسن پسند است از عنایات مجدۂ الہی
بودہ خود نیز دران گل زمین رسیدہ سجدات شکر پروردگار بجا آوردیم
وتا بہ کوہستان تبت سیر کردہ از راہ ولایت پگلے ودمتور کہ راہیست
در نہایت صعوبت عبور نمودہ عرصۂ کابل وغزنین مخیم عساکر اقبال شد
وتنبیہ افغانان سباع سیرت وقطاع سریرت کہ در ولایت سوادبجور
وتیراہ وبنگش سنگ راہ متردداں توران می بودند وتادیب بلوچان
بدنہاد ودیگر صحرانشینان بہائم طبیعت ثعالب خدیعت کہ خار راہ
مسافران ایران میشدند نیز بطریق استطراد روے داد واصل در توقف
بعد از سنوح واقعۂ ناگزیر حضرت شاہ علیین مکان انار اللہ برہانہ
عدم انضباط احوال ایران وہرج مرج آن دیار بود کہ بقضاے سبحانی

وقوع یافت درینولا که ایلچی خجسته پیغام رسید معلوم شد که آن اختلال
روے درکمی نهاد هرآئینه از استماع این خبر خاطر نگران رو باطمینان
آورد و در باطن حقیقت تاسیس میرخیت که درین وقت محض پرسیدن
شایان آئین مروت و فتوت نباشد درین هنگام چنان پرسش بظهور رسد
که هرگونه کمک و امداد که مطلوب باشد بوقوع آید لیکن چون مهم قندهار
درمیان بود و مرزایان آنجا در لوازم معاونت و معاضدت آن دودمان
عالی تکاسل و تقاعد مینمودند در مواقع حوادث و مکاره که محل استطلاع
عیار جوهر وفاق است قطعاً آثار یکجهتی و یکانگی بظهور نیاورده اند و نیز
بامن ارفع ماکه موطن صاحبان ناز و نعم است توسل شایسته بتقدیم
نمیرسانیدند مخطور خواطر باطن بود که اولاً قندهار را بکسان خود بسپاریم
و مرزایان اگر نشئهٔ دولت روزافزون انداشته باشند و از ما جزاے
سوالف ایام نادم گشته اعانت و خدمت آن جانشین نقاوهٔ طیبین و طاهرین
را ملتزم شوند درین صورت افواج قاهره با ایشان بوده هرگونه امدادے
که مرکوز خاطر آن قرة العین باشد بجا آورند لیکن چون مرزایان از منتسبان
این خاندان قدسی بودند بے آنکه استفسار شود فرستادن جیوش منصوره
در نظر عوام کوتاه بین مشتبه بعدم ارتباط میشد ازین اراده منصرف گشت
درین اثناء رستم مرزا ورود سعادت نمود و صوبه ملتان که بچندین مرتبه

زیادہ از قندھار بود باو اختصاص یافت و مظفر حسین مرزا شمول عواطف
و روابط را شنیدہ والدہ و پسر کلان خود را اینجا فرستادہ عزیمت آمدن
دارد و بعد از آمدن او عساکر فیروزمند در قندھار بودہ ہر گونہ امداد و
معاضدت بآسانی خواہد نمود و چون در آئین سلطنت و کیش مروت اتفاق
مقدم بر اختلاف و صلح اصلح از حربست علی الخصوص نیت حق طویت ما کہ
از مبادی انکشاف صبح شعور تا این زمان ہموارہ اختلاف مذاہب و افتراق
مشارب منظور نداشتہ و طبقات انام را عباد اللہ دانستہ در انتظام
احوال عموم خلائق کوشش نمودہ ایم و برکات این نیت علیا کہ مقتضای
قلیت عظمے مرۃ بعد اُخری مشاہد و ملحوظ گشتہ در ینولا کہ ممالک پنجاب
مخیم عساکر عز و جلال گشت مکرر عازم جازم شدہ بود کہ انتہاس الویۂ عالیہ
بجانب ماوراء النہر کہ ملک موروثی است اتفاق افتد تا ہم آن بلاد در تصرف
اولیاے دولت در آید و ہم معاونت خاندان نبوت بطرز دلخواہ بسمت
ظہور یابد درین اثنا بتواتر و توالی اہبت پناہ و شوکت و ایالت دستگاہ
عبد اللہ خان والی طوران مکاتبات محبت طراز کہ مذکر قرابت سابقہ
و ممہد محبت لاحقہ باشد بوساطت ایلچیان کاردان فرستادہ محرک
سلسلۂ صلح و صلاح موسس مبانی وداد و وفاق گشت چون در جنگ
زدن با کسے کہ در صلح زند در ناموس اکبر شریعت غرا و قسطاس اعظم

عقل بیضا نا پسندیده و ناسنجیده است خاطر ازین اندیشه باز آورده
شد و غریب تر آنکه هنوز از واردان آنصوب اخبار تدارک اختلال
ایران و ایرانیان که موجب اطمینان تمام گردد شنوده نمی شود و قرار
خاطر دولت اساس آن صفوت نژاد انکشاف صریح نمی یابد مامول
آنکه خاطر مهر گزین ما را متوجه هر گونه مطلب و قصد خود دانسته و طریق
و آئین مراسلات را مسلوک داشته حقائق یومیه را ابلاغ نمایند و امروز
که ایران زمین از دانایان کار دیده و عاقبت بین بسیار کم شده است
آن نقادهٔ اصلاب کرام را در انتظام ملک و التیام احوال جمهور انام جهد
بلیغ باید نمود و در هر کارے مراتب حزم و مآل اندیشی بکار باید برد
و بتسویلات ارباب لبض و اکاذیب سخن آرایان مفسد خاطر خود را مشوش
نه ساخت و بردباری و اغماض نظر از زلات اقدام ملازمان موروثی
و بندگان جدیدی شیمه کریمه خود نموده ارباب اخلاص را پیش باید آورد
و اصحاب نفاق را بنور مهر بانی زنگ زداے ظلمت شد و دفتل
آدمی دهدم بنیان ربانی احتیاط تمام بتقدیم رسانید که بسیار دوستان
جانی بحیله سازی دشمنان خود کام از بساط قرب دور شده خونابهٔ اجل
نوشیده اند و بساد شمنان دوست نما لباس عقیدت پوشیده در تخریب
اساس دولت کوشیده اند در مراقبه ضمائر این مردم توجه موفور مبذول

باید داشت و دولت مستعار این نشاء فانیه را بمرضیات الهی معاضده
معاون گردانید و طبقات خلائق را که بدایع و ودایع و خزائن ایزدی
اند بنظر اشفاق منظور داشته در تالیف قلوب کوشش فرمود و رحمت
عامّهٔ الهی را شامل حال جمیع ملل و نحل دانسته بسعی هر چه تمامتر خود را بگلشن
همیشه بهار صلح کل درآورده همواره نصب العین مطالعه دولت افزائی خود باید
داشت که ایزد توانا بر خلائق مختلف المشارب متلون الاحوال در فیض
کشوده پرورش مینماید پس بر ذمّت همت والاے سلاطین که ظلال رأفت
اند لازم است که این طرز را از دست ندهند که دادار جهان آفرین
این گروه عالی را برای انتظام نشاء ظاهری و پاسبانی جمهور عالم
آورده است که نگاهبانی عرض و ناموس طبقات انام نمایند
آدمی زاده در کار دنیا که گذران و ناپائدار است دیده و دانسته خطا نگزیند
در کار دین و مذهب که باقی و مستدام است چگونه تساهل نماید پس حال
هر طائفه از دو شق بیرون نیست یا حق بجانب اوست در انصورت
خود مسترشدان انصاف مند را جز تبعیت گزیر نتواند بود و اگر در اختیار
روش خاص سهوے و خطاے رفته است و هنجار پیماے نادانی است محل
ترحّم و شفقت است نه جاے شورش و سرزنش و در فراخی حوصله
در اهتمام باید زد که بمیامن آن وسعت صورت و معنی و فسحت عمر و دولت

پردہ کشاست واز نتائج این شیمہ دولت افزا آنست کہ در ہنگام کم فرصتی
واستیلاے قوت غضبی دوستان باشتباہ دشمنان پائمال نشوند ودشمنان
دوست نما روائی مکر وفریب نماند ودرپاس قول خود برسند سعی
باید نشست کہ ستون بنیان فرمان روائیست وتحمل وبردباری رامصاحب
دائمی خود گردانید کہ اساس دولت پائدار درضمن این منطویست برضمیر لبیب
مخفی نماند کہ ارادہ چنان بود کہ یکے از مختصان حریم عزت رامصحوب
یادگار سلطان فرستادہ شود تا اوضاع ایران از قرار واقع دیدہ بعرض
مقدس رساند درین اثنا در ولایت کشمیر جمعے از شورہ بختان بغی وطغیان
ورزیدند وماجریدہ معدودے ازملتزمان رکاب سعادت اعتصام
درشکارگاہ بودیم کہ این خبر رسید باشارہ ملہم اقبال خود بطریق یلغار بآن
ناحیت روان شدیم ہنوز رایات منصورہ بکشمیر درنیامدہ بود کہ بہادران
نصرت منش کہ بحسب ضرورت ہمراہ این فرقۂ طاغیہ گردیدہ بودند
قابو یافتہ سرآن سرمایۂ فساد را بدرگاہ والا آوردند چون این ممالک
بمیامن برکات قدوم عالی مہبط امن وامان گشت معاودت فرمودہ
بدارالملک لاہور نزول اجلال شد درین ہنگام حاکم سیوستان وٹھٹھہ
ونواحی سندھ کہ سرراہ ایران است بالشکر نصرت قرین ازنخت برگشتگی
درپیکار بود وراہ عراق مسدود فرستادن ایلچی درتوقف افتاد اکنون

که خاطر اقدس از همه امور فراغ یافت و سیوستان و تهته در سلک ممالک محروسه درآمد و مرزا جانی بیگ حاکم آنجا بآستان بوسی استسعاد یافت چون نقوش ندامت گذشته و حروف عقیدت آینده از لوح پیشانی او ظاهر بود آن ملک بجنگ گرفته را باز با و مرحمت فرمودیم و راه عراق و خراسان نزدیک تر و ایمن تر از سابق پدید آمد مشار الیه را رخصت فرمودیم و سلالة الکرام مخلص معتمد ضیاء الملک را فرستادیم و چندے از مقدمات محبت اساس و کلمات خیریت اقتباس بزبان او تفویض یافت که در وحدت سراے خلوت ابلاغ نماید و نیز حقیقت احوال ایران را از قرار واقع فهمیده معروض دارد و برخے از سوغات این دیار بتحویل خواجه ابو ناصر فرستاده شد که بتفصیل علیحده بگذراند مرجو آنکه این دولتخانه را خانهٔ خود دانسته بر خلاف ایام گذشته سلوک نمایند و ارسال رسل و رسائل را که ملاقات روحانی و مجالست معنوی است همواره از شمائل یکجهتی و یگانگی شمارند حق سبحانه و تعالے آن نقاوهٔ خاندان اصطفا و ارتضا و خلاصهٔ دودمان اجتبا و اعتلا را از مکاره و مکائد آخر الزمان محفوظ و مصون داشته تائیدات غیب الغیب مؤید و مسدد دارد

نامہ حضرت شاہنشاہی بہ شرفاے کرام مکۂ معظمہ منورہ صانہا اللہ تعالیٰ عن ذمائم الانفس والآفاق

الحمد للہ وکفی وسلام علی المجتبیٰ المصطفیٰ وعلی عبادہ الذین اصطفی سیما علی معشر الشرفاء الحنفا چون ہمگی توجہ اشرف اقدس مصروف برآنست کہ طوائف انام از خواص وعوام وکافۂ برایا وسائر رعایا کہ ودائع بدائع حضرت منعم اند جلت نعماہ مرفہ الحال ومنشرح البال بودہ در اداے مراسم عبادت ولوازم طاعت مواظبت نمایند وبوجہ من الوجوہ دست تسلط وتعدی ابناے روزگار بحال خلق اللہ خصوصا عجزہ وفقرا دراز نگردد وخلائق بقدر میسور بوسیلہ جہلہا از موائد نعم وافرہ کہ بعنایت الٰہی تقسیم آن مفوض ہا شدہ محظوظ ومتلذذ باشند سیما ساکنان آن خیر البلاد ومتوطنان آن احسن البقاع علی الخصوص زمرۂ منتسبان نماینہ آن موقف مقدس کہ محل ورود جنود ملائک وغایت مقصد ومقصود صدر نشینان متمکنین فیہا علی الاراٰئک است مشمول فیض وعواطف ما باشند بناء علی ہذا قرار یافتہ کہ ہر سال یکے از ملازمان درگاہ خلائق پناہ را کہ بمزید حسن ظن متصف بودہ باشد بمسیر حاج سامختہ ادرارات والغامات از نقود واجناس بقدر تفاوت درجات وتناسب

طبقات میفرستادہ باشیم۔ چون در سنہ تسع وثمانین وتسعمائۃ بعضے نمکحرامان
قدم از جادۂ اطاعت بیرون نہادہ۔ طریق بغی پیمودہ بودند وباعث تفرقہ
خاطر عباد اللہ گشتہ بنابران بجہت دفع ورفع باغیہ وتخلیص عجزہ از مکائد
اشرار متوجہ صوبۂ ممالک پنجاب وکابل شدہ بودیم۔ بتائیدات الٰہی وتوفیقات
نامتناہی با عساکر بسیار واقبال بیشمار تا کابل سیر واقع شد وروزے چند
کابل مخیم سرادقات عز وجلال گشت۔ الحمد للہ کہ تادیب وتنبیہ مخالفان
باحسن طریق کردہ شد وہرکس ہرجا کہ بخبث باطن وقبح سریرت خود خیال
فتنہ کردہ بود۔ بکتم عدم رفت مجددًا بمقتضاے مراحم ذاتیہ ومراسم جبلیہ
عفو جرائم محمد حکیم میرزا نمودہ۔ کابل را باو عنایت فرمودیم بشرطیکہ
در احیاے مراسم شریعت غرّا مساعی جمیلہ نماید ودر ترفیہ احوال عباد اللہ
نہایت جد وجہد بجا آورد وازانجا مراجعت فرمودہ۔ دار الخلافۃ العالیہ
مستقر رایات ظفر آیات شد بواسطہ کعوبت وشماتت این طائفہ باغیہ
در سال مذکور از ارسال خیرات مبرات حرمان دست داد۔ امید کہ
من بعد قضاے این معنی نشود ودیگر مصحوب شیخ عبد النبی ومخدوم الملک
وحکیم الملک جدا جدا سواے مبلغے کہ در طومار مرقوم شدہ بود کہ بشرفاے
عظام وقضات کرام وبعضے مصارف شریفۂ دیگر بے مشارکت احدی
بالسر والکتمان رسانند باید کہ تفصیل آن مبلغ بکیفیتے کہ مشار الیہم رسانیدہ باشند

بہر شرفا و قضات نویسانیدہ فرستند کہ ملاحظہ نمودہ شود و چون حکم
شدہ بود کہ بعضے از اشیاے غریبہ و نفیسہ کہ در نظر آید و مبلغ وفا نکند
بعضے مبلغ معہود را صرف آن کردہ ابتیاع خواہند نمود بنابران تعین آن
مبلغ نشدہ دیگر چنان بسامع علیہ رسید کہ بعضے اشرار قتجار بنسبت
فضائل مآب کمالات اکتساب شیخ معین الدین محمد ہاشمی شیرازی بمقتضاے
بغض و عداوت و حسد تہمتے کردہ در مقام ایذا و اہانت مشار الیہ شدہ بودند
و دران اثنا مذکور نمودہ بودند کہ در رسالہ کہ بنام نامی ماموشح ساختہ فرستادہ بود
بعضے سخنان کہ موافق شریعت اطہر و موافق ملت اظہر نبودہ مندرج بود
مخفی و محتجب نباشد کہ آن محض افترا و بہتان و عین کذب و طغیان بود
نعوذ باللہ من شرور انفسہم اصلاً و قطعاً از مشار الیہ امرے و حرفے کہ مخالف
معقول و منقول بودہ باشد۔ بسمع اشرف اقدس نرسیدہ و ازان بازکہ
بعقبہ بوسی مشرف شدہ بغیر از صلاح و تقوی و اتباع شریعت محمد مصطفے
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔ امرے دیگر معلوم خاطر اقدس نشدہ باید
کہ آن سرہ فجرہ و حسدہ مردہ را تنبیہ و تادیب نمایند و مشار الیہ را از
دست ظلم و ستم اہل فتنہ و فساد نجات بخشند و عجب از بعضے ناقصان کہ این
افترا ہاے صریح کہ بلہ و صبیان تصدیق نمایند اصغا نمودہ در صدد آزار
این نوع مردم می شوند باید کہ امثال این مردم را ازان امکنہ شریفہ بیرون

بیرون آوردہ راہ ندہند و خاطر اشرف ما را متوجہ انتظام احوال ستودہ مآل خود دانستہ دران بقعہ قدسیہ با دعیۂ ماثورہ اشتغال نمودہ تا ہنگام ملاقات حقائق احوال و سوانح ایام را می نوشتہ باشند کہ ہر آئینہ باعث مزید توجہ عالی خواہد بود۔ والسلام۔

مفاوضۂ حضرت شاہنشاہی بدانایان فرنگ

سپاس بیقیاس نثار بارگاہ بادشاہ حقیقی کہ مملکتش مصون از صدمۂ زوال است و سلطنتش مامون از لطمۂ انتقال فضائے بدیع تمامی زمین و آسمان گوشہ ایست۔ از اقطاع ابداع او و بیدائے ناپیدائے لامکان قطعہ ایست۔ از جہان اختراع او مدبرے کہ انتظام عالم و نظام بنی آدم بدستیاری عقل بادشاہان عدالت پیشہ و پایمردی عدل شہریاران نصفت اندیشہ منوط و مربوط ساختہ مقدرے کہ بہ الفۂ محبت و ضابطۂ مودت طنطنۂ ائتلاف والتیام و دبدبۂ امتزاج و ایتناس در افراد کائنات و انواع مکونات انداختہ و درود نامحدود و زمزمۂ ارواح طیبہ معاشر انبیا و رسل علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ سالکان اصوب طرق و ہادیان اصلح سبل اند عموماً و خصوصاً بعد بر ضمائر ارباب بصائر کہ مقتبس از انوار ولایت و متجلی از اشعۂ حکمت و درایت اند مخفی و محجب نیست

کہ درین عالم ناسوت کہ مرآت عالم لاہوت است۔ ہیچ چیزے بر
محبت فائق نیست و ہیچ امرے چون مودت لائق نے چہ مدار
صلاح عالم و نظام کون را بر تودد و تالف نہادہ اند و در ہر دلے
کہ آفتاب محبت پرتو انداز دجہان جان و عالم روح و روان را از ظلمت
بشری می پردازد۔ فکیف وقتیکہ در سلاطین کہ صلاح این طائفہ عالم
و عالمیان است متحقق شود۔ بناءً علی ہذا ہمگی ہمت عالی نہمت بآن مصروف
است کہ روابط محبت و داد و ضوابط ارتباط و اتحاد میان عباد اللہ موکد
و مشید باشد سیما در طائفہ علیہ ملوک کہ بزید عنایت الہی شرف اختصاص
دارند۔ خصوصاً بآن سلطنت مآب خلافت قباب مورد تجلیات معنوی
محی مراسم عیسوی الغنی عن التعریف والتوصیف کہ تفوق نسبت بوساطت
ہمسائگی متحقق است و رعایت حقوق جوار و محبت بآن عمدۂ سلاطین نامدار
محقق و موکد و از اشرف مقتضیات محبت جانی و اکمل موجبات مودت
روحانی تالف صوری و تانس ظاہری است چون بواسطۂ موانع عظمے
و بواعث کبریٰ احراز مشاہدۂ جسمانی در پردہ توقف می ماند۔ امرے
کہ خلف آن شرف تواند شد ارسال رسل و رسائل است کہ ارباب فطنت
و ذکا آنرا قائم مقام مکالمہ و نائب مناب مجاوبہ میدانند۔ امید کہ
علی التواتر والتوالی ابواب رسل و رسائل از جانبین مفتوح باشد و

سوانح احوال و لطائف آمال از طرفین مبین و منشرح گردد بر ضمیر منیر
واضح خواہد بود کہ باتفاق جمیع ارباب ملل و نحل و اصحاب دین و دول
نشائین دینی و دنیوی و عالم صوری و معنوی مشخص و معین و مدلل و مبرہن است
کہ نشاء صوری دنیوی در برابر نشاء معنوی اخروی چہ قدر دارد
و عقلاے روزگار و کبراے ہر دیار در تکمیل این حالت فانیہ ظاہریہ چہ قدر
مساعی جمیلہ و دواعی جزیلہ باقدام میرسانند و خلاصۂ اعمار و زبدۂ اوقات
را در استحصال مقاصد صوریہ بچہ طریق صرف می سازند و در مستلذات
سریع الزوال و مشتہیات قریب الانتقال چگونہ مضمحل و منہمک اند اللہ تعالے
ما را بمحض عنایت ازلی و ہدایت لم یزلی خود با چندین مشاغل و عوائق و
روابط و علائق ظاہری در دو طلب خود کرامت فرموده با آنکہ ممالک
چندین سلاطین عالی مقدار را در حوزۂ تصرف ما در آورده و بمقتضاے عقل در
انتظام و التیام این ممالک بر نہجے کہ جمیع رعایا و کافۂ برایا مرفہ الحال و
منشرح البال باشند سعی باید نمود و توجہ برین باید داشت اما الحمد للہ کہ
استرضاے الٰہی و شوق ما ہو الحق سرمہ مطالب و فاتحہ ہمہ مآرب است
و چون اکثر ابناے روزگار اسیر ربقۂ تقلید اند ہر کہ طریقۂ آبا و اجداد
و اقارب و معارف مشاہدہ می نماید بے آنکہ تامل در دلائل و براہین نماید
آن کیش کہ در اہل آن نشو و نما یافتہ اختیار میکند و از شرف تحقیق کہ علت غائی

ایجاد عقل است محروم میماند بنابران در اوقات طیبہ با دانایان جمیع ادیان صحبت داشتہ از کلمات نفیسہ و مقاصد عالیہ ہر کدام مستفید و مستفیض می شویم چون تباین السنہ و تغایر لغات درمیان است لائق آنکہ بار سال این طور کسیکہ آن مطالب عالیہ باحسن عبارت خاطر نشان کند مسرور سازند و بسمع ہمایون رسیدہ کہ کتب سماوی مثل توریت و انجیل و زبور بزبان عربی و فارسی در آوردہ اند اگر آن کتب مترجم باغیر آن کہ نفع آن عام و فائدہ آن تام باشد۔ دران ولایت بودہ باشد فرستند درینولا بجہت تاکید مراسم وداد و تشیید مبانی اتحاد سیادت مآب فضائل اکتساب صادق العقیدۃ والاخلاص سید مظفر را کہ بمزید التفات و عنایت سرفراز و مخصوص بودہ فرستادیم۔ سخنے چند بالمشافہہ خواہد گفت اعتماد نمایند و ہموارہ ابواب مکاتبات مراسلات را مفتوح دارند والسلام علی من اتبع الہدیٰ

۲۰۔ شہر ربیع الاول سنہ نہصد و نود و نگاشتہ شد۔

منشور حضرت شاہنشاہی بحکیم ہمام در واقعہ جالینوس الزمان

حکیم ابوالفتح گیلانی برادر او

حکمت مآب فطانت ایاب حق شناس حقیقت اساس واقف

مواقف معارف و معانی سالک مسالک دوربینی و کاردانی پردہ کشاے
غوامض حکمت الٰہی نکتہ دان رموز سفیدی و سیاہی انیس مجلس خاص
جلیس نہانخانۂ اخلاص نقاوۂ افاضل انام سلالہ اکابر کرام جالینوس زمان
حکیم ہمام بجلائل توجہات ظل الٰہی و شرائف تفقدات شاہنشاہی مستظہر
و مستبشر بودہ بداند کہ دریغولا کہ نہضت رایات آسمان ساے جولان مواکب
زمین پیماے بسیر و شکار و گلگشت ولایت دلپذیر کشمیر کہ از عطیات
مجددۂ حضرت صمدیت است باین نیازمند درگاہ کبریا شدہ بود بعزمت
آنکہ دران گلستان ہمیشہ بہار کہ کارنامۂ قدرت پروردگار است۔ نفسے
چند بحضور باطن برآوردہ صبحے چند جبین نیاز بسجود معبود حقیقی درآن سرزمین
بگذارد المنۃ للہ کہ در زمان خوبیہاے آن ولایت کہ گلہاے رنگارنگ
و میوہ ہاے گوناگون مملو و مشحون بود۔ بادشاہ زادہ ہاے کامگار برخوردار
و خلاصۂ عساکر نصرت شعار از راہ شوامخ جبال کہ طیور را وجود بال و پر
بمشکل ازانجا عبور تواند کرد توجہ اشرف تصمیم یافت حکم فرمودیم کہ چندین
ہزار سنگ تراشان کوہ کن و خارا شگافان فرہاد فن بیکدو منزل
پیش پیش میرفتند و در تنگناے کوہ و کمر راہہا پہنا و میساختند و قریب یکہزار خیل
کوہ تمثیل بفراغ بال و وسعت حال میگذشت و دیگر خیل و حشم و سراوقات
و خیم از دارالخلافت لاہور تا قریب نیلاب، جا بجا و شہر بشہر گذاشتہ بودیم

چون خاطر اشرف ازالتذاذ روحانی وجسمانی و سیر و سلوک عشرت و
کامرانی حظّ وافر برداشت عنان یکران عزیمت براہ پگلی دمتور
منعطف شد کہ بپایۂ فلک پایۂ خود را بر مفارق ساکنان دیار کابل اندازیم
و روزے چند بسیر و شکار آن حدود بپردازیم ازانجاکہ بادۂ عیش این خمخانۂ
را بخونابۂ غم آمیختہ اند و بناے بقاے نگارخانۂ بنیۂ انسانی را بآب
گل فنا انگیختہ درچنین وقتے بناگاہ غریب واقعۂ جانکاہ روے نمود کہ
ہمہ عیش را منغص ساخت و عشرتہا را تلخ گردانید شرحش آنکہ مواکب
عالی در حوالی دمتور تا باحسن ابدال رسیدہ بود کہ بتاریخ روز مرواد ہفتم
شہریور ماہ الہی سنہ سی و چہار موافق شب چہارشنبہ نوزدہم شہر شوال
سنہ نہصد و نود و ہفت بحسب سرنوشت ازلی حکیم نامی و مخلص گرامی
قدوۂ محرمان اسرار زبدۂ ہمنفسان حقیقت گذار دقیقہ شناس حقائق معانی
حدیقہ پیراے بہارستان نکتہ دانی نمک ریز مجلس انس ساقی بزمگاہ
قدس طالب دوام آگاہی محور رضاے بادشاہی بیدار دل شبستان ضمائر
ہشیار مغز انجمن سرائر مستشار دولت ابد مقرون مؤتمن سلطنت روزافزون
مقرب الحضرۃ السلطانی حکیم ابوالفتح گیلانی ازین سراے فانی و تنگناے
ظلمانی بمرض اسہال ارتحال نمود حسرت فراوان از فراق صوری خود در دل اقدس
گذاشت ہرچند ہیکل عنصری و قالب او از نظر غائب شدہ امّا

شمائل روحانی و لطائف ذاتی بخجستہ ترین صورتے پیش دید خاطر
حاضر است باریک بینان عالم تقدس مردن نشاء فانی را زادن عالم باقی
گفتہ اند والحق حقیقت نماے جوہر نفس الامر شدہ اند و پیداست کہ روح
پاک را از گذاشتن ظلمت خانۂ خاک چہ تفاوت و در واقع بغیر از تغیر منزلی
و تبدیل مکانی نیست و نظر بعالم اسباب ہم غایت امید حقیقت شناسان
و نہایت آرزوے وفاکیشان ہمین است کہ در قدم قبلۂ دین و دنیاے
خود جان سپاری کنند آن بر وجہ اتم وقوع یافت کہ بحضور اقدس ما وجہت
نمود و سپارش آن حکمت مآب کرد و تا نفس واپسین ہشیار بودہ حیات
مستعار را باگاہ دلی و خبرداری در قدم ما سپرد باید کہ آن ہوشمند سعادتمند
از استماع این واقعہ جزع و فزع کہ از عادات عوام الناس و اصحاب دلبستگان
عالم صورت و لباس است ننماید و نظر مستقیم را بلند داشتہ وقوع آنرا
از تقدیرات خداوندی پنداشتہ رضا بقضا دہد کہ ہمہ را ہمین شاہراہ
در پیش است و تحقیق ہر کارے وابستہ بہنگام خویش و ما غم آن
غفران پناہ را بیش از خود خورده ایم۔ اکنون استدعاے طول حیات ما
از حضرت واہب العطایا بر ہمہ چیز تقدیم نماید و از اعاظم متاعب شدائد
مصائب آن کہ پیش ازین قصۂ پر غصہ بہ پانزدہ روز فیروز دین بست و چہارم
مرداد ماہ الہی مطابق سہ شنبہ سوم شوال افتاد و اخاصت پناہ

معارف وحقائق دستگاہ علامۃ الزمانی فہامۃ الدورانی تذکرۂ اعاظم حکمائے مشائین وبتصرۂ اکابر قدمائے تبحرین مجموعہ جامعہ شرائف انسانی فہرست جرائد جلائل ملکات نفسانی مورد بدائع ذوفنونی مظہر کمالات افلاطونی کشاف معاقد علوم نقاد جواہر محسوس ومفہوم عضد الدولہ امیر فتح اللہ شیرازی بہمان مرض ازین خلت کدۂ فنا رحلت نمود واین تحسر وتاسف ہمچنان تازہ بود کہ واقعۂ حکیم مغفور پیش آمد چنانچہ آن حادثہ فراموش شد اما چون ہمیشہ پیش دید خاطر قدسی مناظر مشیت ازلی ومظاہر ارادت لم یزلی است درمقام ارتضا واصطبار آمد آن حکمت مآب کہ درجمیع امور تابع رضائے ماست۔ دربن واقعہ ہم کمال تبعیت اقدس نماید وخاطر اشرف رامتوجہ انتظام احوال خود دانند کہ دربن نزدیکی عرصۂ کابل مخیم سرادقات جاہ وجلال خواہد شد چون بشرف استلام عتبۂ عرش مقام مشرف گردد بانواع تلطفات شاہنشاہی وتفقدات پادشاہی امتیاز خواہد یافت بیست وہشتم شوال سنہ نہصد ونود وہفت کنارسند ساگر نزدیک اٹک بنارس بگمارش یافت۔

فرمان حضرت شاہنشاہی بشہباز خان کنبو

چون پیش نہاد ہمت اعتدال گزین ونیت معدلت آئین این نیازمند

درگاہ بے نیاز از ابتداے جلوس بر اورنگ شاہنشاہی و استظلال
بچتر والاے ظل الٰہی آنست کہ جمیع سکنہ و رعایا و سائر خلائق و برایاکہ
بدائع و دائع ازلی و شرایف امانات ایزدی اند جل جنابہ کبریائہ
در ظلال عدل و افضال آزادہ خاطر و آسودہ حال بودہ۔ در وظائف
شکر گزاری خداکہ موجب ازدیاد نعمت و استدامت سعادت است
رطب اللسان و عذب البیان باشد المنۃ للہ کہ روز بروز صورت
اینمعنی از مکامن قوت بمواطن فعل برحسب دلخواہ ظہور نمودہ و ہموارہ امراے
اخلاص منش و حکام عدالت نژاد کہ نقد معاملات ایشان بر محک قبول
اشرف رسیدہ در جمیع اطراف و اقطار ممالک محروسہ بر شاہراہ اعتدال
سلوک نمودہ و داد دادگستری میدہند و بمیامن خدمات پسندیدہ منظور نظرات
تربیت و ترقی گشتہ بمدارج عالیہ و مراتب سامیہ ارتقا و اعتلا می نمایند
و چون سبقت عبودیت و خدمتگاری و نسبت دولتخواہی و جانسپاری
عمدۃ الملک رکن السلطنۃ العلیہ موتمن الدولۃ البہیہ مستشار المملکۃ الخاقانیہ
مقرب الحضرۃ السلطانیہ وافر الاعتماد کامل الاعتقاد مورد العنایۃ
و الاحسان نظام الدین شہباز خان کہ مزاجدان بساط اقدس و پروردۂ
نظرہاے خاص الخاص است و از مبادی ملازمت تا غایت ہر خدمتے
کہ بدو تفویض فرمودیم بنوعیکہ مرضی خاطر اشرف ارفع بودہ بتقدیم

رسانیده از محض راستی و درستی بسعادت تهاے روز به ممتاز است دریغ لامحبوب
فرط عنایت و کمال التفات حکم فرمودیم که حکومت و حراست و اختیار
رتق و فتق و قبض و بسط تمامی کار و بار ملکی و مالی صوبۂ مالوه که خلاصۂ ممالک
دلکشاست از مهام خالصات و مهمات جاگیرداران و زمینداران تمام و کمال
بطریق استقلال بعمدة الملک مشار الیه مقرر و مفوض باشد که در معموری آن
بلاد و امصار و تکثیر زراعت و محصول و تعمیر مواضع و مزارع و محافظت سپاهیان
و مرمت قلوب شکسته و رعایت خواطر رعایا و قمع مفسدان و استیصال
متمردان و تقویت ضعیفان و تنبیه ظالمان و تائید مظلومان و جبر منکسران
مساعی جمیله بروجه اکمل واتم نماید و چنان کند که علوفه سپاهیان و امراو
تابینان ارباب مناصب بنوعیکه نام بنام بدرگاه والا اقرار یافته موافق حال
حاصل بلا قصور و اصل پیشده باشد باید که امراے عظام و سائر جاگیرداران
و کروریان و زمینداران آن صوبه عمدة الملک مشار الیه را صاحب صوبه
بالاستقلال دانسته از صلاح و صوابدید او که هرآئینه موافق حساب و مطابق
قانون ابد مقرون خواهد بود بیرون نروند و هرگاه طلب نماید جار
و بلجار بے شائبۂ تاخیر و اهمال حاضر شوند و نیز حکم جهان مطاع شرف
نفاذ یافت که هرکس که بصلاح و استصواب آن عمدة الملک عمل ننماید محال
جاگیر او را تغییر داده بدرگاه معلی عرضداشت نماید تا دیگرے از مخلصان

عتبہ علیہ بجاے او نصب فرمائیم کہ انتظام سلسلۂ جہانبانی و استحکام رابطۂ عالم آرائی باین امور مذکور منسلک و منسجم است و ہمچنین در جمیع ضوابط و قوانین پادشاہی و اوامر و احکام جہانداری کہ ہریکے اساس بنیان سلطنت و رکن قصر خلافت است ثابت قدم بودہ در اشاعت و اعلاے آن آداب الہی کمال اہتمام لازم داند و خاطر الہام موارد را متوجہ احوال سعادت قرین خود دانستہ ہمیشہ امیدوار الطاف گوناگون و عنایات روزافزون باشد چون مواکب انجم ثواقب شاہنشاہی درین نزدیکے بہ تسخیر دکن متوجہ است پہ والیان آنجا سالک مسالک غفلت بودہ دست تعدی ارباب ستم کشادہ اند و نیز عنایت پادشاہی ندانستہ در لوازم اطاعت اہتمام ندارند باید کہ آن رکن السلطنۃ بزودی بآن صوبہ رفتہ سرانجام آن لشکر بنوعی نماید کہ موجب تحسین و آفرین گردد چون رایات اقبال بشکارگوالیار نہضت فرماید آن رکن السلطنۃ را با جمیع جاگیرداران صوبۂ مالوہ حکم قضا امضا خواہد شد کہ بیشتر در ملک دکن رفتہ غمخواری آن ملک نماید و در آسودگی و رفاہیت جمہور سکنہ دیار دکن از سپاہی و رعیت مساعی جمیلہ بظہور آرد و ہر کس از روے عقیدت پیش از اضطرار روے نیاز بدرگاہ آورد او را بعواطف خلل الہی امیدوار سازد کہ ذات مقدس ما مظہر عفو و لطف است۔

فرمان حضرت شاہنشاہی در منع زکوۃ

مقصد یان حال واستقبال وکار فرمایان کل وجزو ممالک محروسہ بدانند
کہ درین ہنگام سعادت انتظام کہ از ابتداے جلوس براورنگ جہانبانی
کہ سنہ سابع است از قرن ثانی وآغاز ابتسام بہار دولت واقبال وزمان
انکشاف صبح جلال وجمال است فرمان عدالت عنوان ومنشور افاضت
بنیان بارقہ بروز وشعشعۂ ظہور یافت کہ چون ناموس اکبر وقانون اعظم سلطنت ابد
پیوند الہی جل جلالہ قدسہ بمقتضاے حکمت بالغۂ ازلی کہ سلسلہ جنبان دار وگیر
عالم ایجاد وتعبیہ پرداز کن فکن دائرۂ کون وفساد است چنان اقتضا کردہ کہ
ریاست ممالک وسیاست مدن کہ عبارت است از ارتباط احوال مقیم و
مہاجر وانتساق مصالح کاسب وتاجر بدستیاری پادشاہان عادل
ودیدہ بانی شہریاران دریادل جلوہ نما وصورت پذیر باشد ویکے از وجوہ
خراج کہ مدار علیہ نظام عساکر نصرت وجنود اقبال کہ حارسان اعمار واموال
وحافظان عقائد واحوال خلائق اند باج اشیاست کہ در بازار بیع وشرا
وچار سوے چون وچرا درآمدہ کہ اگر سنجیدہ میزان اعتدال ارباب صیانت
ودیانت کہ نقادان نقود واجناس کونی وآلہی ومقومان اعراض انفسی
وآفاقی اندگردد ہر آئینہ جمیع مصالح بمفاسد انجامد وتمامی محامد بذمائم کشد

للہ الحمد کہ از مبادی احوال نصفت اشتمال توجہ خاطر عدالت مناظر
و تدبیر باطن جلادت مواطن مادر رفاہیت عموم بریت و مراسم تربیت
خصوص رعیت کہ فی الحقیقۃ فرزندان معنوی و ودائع خداوندی اند
مصروف بودہ المنۃ للہ کہ باضاءت لوامع عدالت سواد اعظم ہندوستان و
دیگر ممالک محروسہ منہل اصناف ناز و نعیم و مامن مسافران ہفت اقلیم است
درینولا بموجب توسعہ مراحم ذاتی و تکملۂ مکارم فطری حکم نافذ و امر جازم
شرف اصدار و عز ایراد یافت کہ از اصناف حبوبات و غلات
و نباتات از اغذیہ و ادویہ و روغن و نمک و شکر و اقسام عطریات و
انواع کرپاس و پنبہ و اسباب پشمینہ و ادوات چرمینہ و آلات سینہ
و ظروف چوب و ہیمہ و نے و کاہ و دیگر اشیا و اسباب و امتعۂ اجناس
کہ مدار معاش جمہور انام و ملاک معیشت خواص و عوام است سوائے اسپ
و فیل و شتر و گوسفند و بز و اسلحہ و قماش کہ در تمامی ممالک محروسہ تمغا
و باج و زکوٰۃ و صد یک و انچہ از قلیل و کثیر میگرفتہ اند معاف و مرفوع القلم
بودہ باشد و تا این زمان کہ متصدیان کارخانۂ سلطنت امتثال این امور
معمول میداشتہ اند۔ بملاحظۂ خبرداری بودہ کہ دست تطاول اقویا بر ضعفا
دراز نگردد و پاے تعدی زبردستان کوتہ اندیش سر کوب زیردستان
خاک نشین نگردد اکنون کہ ہیبت و شوکت و ابہت بادشاہی در قلوب

افراد عالم نشسته وانوار عدالت ورافت در اقطار واکناف ممالک تتق
بسته بشکرانه الطاف منعم حقیقی حاصلات آنهمه اشیاکه خزینهٔ موفوره وگنجینهٔ
معموره است بغیر ازان هفت چیز که بمصالح ملکی مستثنے شده بتمام وکمال
بخشیدم باید که فرزندان کامگار وامراے نامدار ومتصدیان مهمات
صوبها وحکام بلاد وجاگیرداران امصار وعمال خالصات ومقاطعان مواضع
وقصبات وجمیع راهداران وگذربانان ومحافظان طرق وضابطان مسالک
وزمینداران حدود وناموران ممالک مضمون فرمان راگوش هوش جاداده
دراجراے حکم جهان مطاع کمال اهتمام لازم دانند ودقیقه از دقائق امر
لازم الابتاع فروگذارند۔

فرمان حضرت شاهنشاهی به برهان نظام الملک مسند نشین احمدنگر

حکومت وایالت پناه اخلاص وعقیدت دستگاه عمدهٔ اماثل حکام
زبدهٔ اماجد انام اسوهٔ مخصوصان درگاه نقاوهٔ مخلصان خیرخواه منظور انظار
خاقانی مشمول الطاف سبحانی مهبط عنایات متوالی مطرح توجهات متعالی
کامل الاعتقاد وافر الاحتشام برهان نظام الملک بعلائل مکارم شاهنشاهی
وجزائل مراحم ظل الهی مفتخر ومباهی بوده بداند که چون آن شوکت
دستگاه از صدق طویت التجا بدرگاه گیتی پناه ما کرده موطن صاحبیان از وتعیم

و ملجاء مستعدان هفت اقلیم است آورده بود همواره مرکوز ضمیر الهام پذیر
میگشت که ولایت دکن باو تفویض یابد و ظهور این امر جلیل موقوف
بسعادت وقت بود. الحمد لله آن طور نخی که خاطر قدسی میخواست و بخیال در
نمی آمد بتوجه اقدس صورت یافت و عمدهٔ امامجد عظام راجی علیخان که مکرراً
بفرمان عنایت و منشور التفات سرافراز گشته بآن خدمت مامور شده بود
بوسیلهٔ ظهور آن مورد مزید اعتبار و اعزاز شاهنشاهی شد. برهمنونی بخت
قدرآن داند و همیشه حضور اشرف مارا بخاطر داشته در اظهار آثار اخلاص
و عقیدت که سرمایهٔ دولت دوجهانی و پیرایهٔ آبروے جاودانی است
جهد موفوره نماید و درین هنگام که اندیشهٔ انتظام بخش جهانیان بمزید ترفیه
و تعمیر ولایت مالوه مصروف شده و شاهزاده کامگار برخوردار عمدهٔ
ناصیهٔ دولت و اقبال قرهٔ باصرهٔ عظمت و اجلال درة التاج فرخی و فیروزمندی
واسطة العقد سعادتمندی و حق پسندی فرزند ارجمند شاه مراد را بآنصوب
میفرستیم آنرا ورود سعادت انگاشته بمشورهٔ عقل دوراندیش در استحکام
مبانی هواخواهی فراوان کوشش بکار برد و پیوسته عرائض اخلاص
فرستاده گلشن یکجهتی تازه دارد که هوشمندی و حقیقت شناسی حرز متین
و حصن حصین ملک ناموس است و برارباب دانش و بینش ظاهر و باهر است
که سلاطین عالی مقدار که تسخیر عالم و عالمیان پیش دید همت والا دارند

از حکام دیار و ولات امصار جز اخلاص و اطاعت مطلوب و مقصود
نداشته اند و چون باطن اقدس متوجه از دیاد سعادت آن عزت پناه
است امین الدین باکه یکے از ملازمان خاص و مریدان با اخلاص است
فرستادیم که تهنیت آن فتح گفته فرط توجه اشرف اقدس را مجدداً خاطرنشان
او سازد باید که بگوش هوش اصغا نماید و انتظام و انتساق آن ولایت را از
کمال خردمندی و حق پسندی چنانچه در ملازمت اقدس ما فهمیده است
بتقدیم رساند و قوانین ما را بدستوریکه در ممالک محروسه جاری و ساری است
رائج گرداند و کریزت شعاران کوتاه بین را که جز پیش پاے نه بینند و غیر
از مناد و اخلال نکوشند در مهمات دخل نه دهد و در رعایت خاندانهاے
قدیم و پیش آوردن اصحاب اخلاص که براست گفتاری و درست کرداری
مشهور و موصوف باشند کوشش نماید و در اعتبار ارباب علم و فضل و اعلاے
اهل دانش و حکمت سعی موفور بجا آورد و شبار روز را در مرضیات الهی
معمور داشته آنچنان آگاه باشد که دست اقویا از ضعفا کوتاه بوده زیردستان
در همه دامن و امان مرفه الحال و فارغ البال باشند و چون منشور عاطفت
بآن عمدهٔ مخلصان شرف صدور می یافت بخاطر ملکوت ناظر بمقتضاے
شمول رافت که احاطهٔ عموم خلائق دارد رسید که فرامین قضا جریان
نصائح بنیان بعادل خان و قطب الملک عز ایراد یابد که اگر توفیق رهنمون

آنہا شود در لوازم اطاعت برخلاف سوالف ایام سلوک نمایند چہ ازان بہتر کہ عنقریب بتائید دولت ابد پیوندما باہم اتفاق نمودہ باعث فتوحات فرنگستان و سائر بنادر شوند و مورد ہزار گونہ عنایات گردند واگر بواسطۂ خردسالی وہجوم کوتہ بینان کہ بعد مسافت را حصن حصین خود خیال کردہ - بغفلت گرانید نیز بتوفیق ربانی و تائیدات آسمانی دراندک فرصتے تمام ملک آنہا بآن تربیت کردہ ما تعلق خواہد گرفت باید کہ عنایات اعلی خاقانی را منتظم احوال سعادت اشتمال خود داند -

———— ×•× ————

کلیات نعتما

۱

بیکے از دوستان نوشتہ است

نامۂ کوتاہ بامہ کہ خامۂ بلند ہنگامہ سرکارش بدان پاے وپر پرداختہ بود و برآن زیب فربر ساختہ چراغ افروز جان و دل گشت و سرسبزی افزاے آب وگل خرمن تیمار را آتشے دوزخ دمار افروخت وگلشن رامش را بارشے بہشت بہار افشاند۔ از دراندام وپیکر اخت وانباز نگار شہاے خوشرخیت وشایان ہمبر بود و بگو ہر وجیم کہ در دل افروزی و جان بخشی با چہر یوسف در وان عیسےٰ روے در روے و دم اندر دم است۔ صدیلۂ بالاتر اگر خواندن و آموختن و فراگرفتن واندوختن نیز ہم برین آب ورنگ است و با این ساز و سنگ بخواست پاک یزدان وکام نام پسندان دیر یازود میشد ان ہنرگستران خواہی گشت وپیشواے روان پروران آرے ہرکرا گوہر دید و دانست داد دہ اند وبازوے تاب وتوانست کشادہ وآنکہ دانش آموزے روشن راے وپرستارے

بینش افزاے چون سرکہ آخوندش نیز چراغ بینائی فراراہ دارد
وازرنج لانہ بے برگی بکنج خانہ بے نیازی بارجستہ اگر خود گاہے ہیچ سنگستے
گوہر شکن کوہ بدخشان خواہد شد و یا کرمکے شب تاب تاب شکار خورشید
درخشان ہمچنان چہ پیر ہوس و شاد خواست کام اندیشیم کہ فرخ روش
و فرخندہ منشہاے سرکار ایشان ہر با مداوت بے سپاس گردون و
اختر فزاپیشے تازہ زاید و آرایشے چرخ اندازہ فزاید کہن دودمان نیاکان
بفروفروغی گیستی افروز روشن ولونسازی و برنگ و آبے نگار آراے
و بہارافزاے تاب گونہ شیرین و آب دیدہ خسرو برے برومند بیخے
شاخ گستر گردی و سرافراز شاخے میوہ پرور زبردست ہر بالا و پست
آئی و نمازگاہ ہر خودستائے و خداپرست۔ شعر

کار نہ این گنبد گردان کند ہر چہ کند ہمت مردان کند

ہر کس بکام و جائے رسیدہ و بہرۂ نام و نوائے دیدہ بداد روان پروران
است و خواست ہنرگستران سنگ از تابش خورشید گوہر بدخشان
گردد و خاک از فروغ ماہ آزرم کان بدخشان بدو دستش چنگ در دامن
زن و بہر چہ فرمان دہد کردن نہ ہر کہ دامن نکیختی از دست ہلد و بسخت روی
و سست رگی پیمان نیک بختان در پاے برد ہمہ ہستی سختی و خواری
بیند و پستی و خاکساری زنہار برین پند خرد پسند سخت میپاے و مردانہ کار بندا

اگر نہ پشیمانی بری و پریشانی بینی امید گاہی آخوندرا از من ستایشے مہر افزاے و درودے نیاز آویز برگوے و جداگان نامہ را لابہ سازو پوزش اندیش شو و اگران پیشینہ نگارش را کہ از تو سفارش رفت۔ پاسخے گذارش میکرد آرائش نام و آسائش کام ما بسامان بود و خاک گران پاے و چرخ سبک پوے را بامدادے دواز شمگاری و دل آزاری دست در آستین و پاے در دامان۔

۲

بیکے از دوستان نگارش رفتہ است

بامدادان کہ دوبارش دربان بے نوشتہ خواست۔ بال فرشتہ واہرمن بستہ داشت و پاے پری و مردم شکستہ تالار سالار خوان اگرم دگیرادر آمدم واو نیز بامن بزم پذیرا برآمد۔ پیغام سرکاریرا بانچہ سروش فراگوش دل گفت و دل بازبان پرداخت برساز و سنگے شیواو آئین وآہنگے شایان راز سرودم و باز نمودم شنید و رسید و پسندید و دیر فرمود از منش درودے دل آسود برگوے و سرودے رامش زدے برساز کہ راست شنیدہ و درست دیدہ گروہے گوناگون ہریک براہ درنگے دیگر درین انجمن جاے وبارے دارند و برآئین و برآہنگے بہتر یا بدتر گفت وگذارے گرم و سردے میلایند و پختہ خامے میسر آیند و لے

انکه گوش دار دکیست یا ویلهٔ سگ از سر وای سروش باز داند کدام آسود
زی وآرام پای که این قبیلهٔ گاو وخر را سر تا دم شناخته ام و نهاد از ویلهٔ
این رد بهمان بله و پیلهٔ کرکان بی تله یک کله گوش تا سم پرداخته میگویند
ومنی شنویم میخواستند ومنی کردیم استوار یهای دیرینهٔ پیمان تو که بارشته جان
ماش پیوند است بیش از انهاست که بازوی سخت دلان سست گوهر
تواند گسست وپیشینه پیوند مرا نیز بند وگره زره در زره تبر ازان که نیروی
ناخن وکاوش انگشت هر بی سر و پای یارد کشود دو سه بامداد دیگر که
بخواست پاک یزدان و فیروزی فرخ اختر مرزرے وتخمگاه کے از خاکبوس
جمشید کامگاران وخورشید شهریاران کیوان پایه وپروین پے گشت
بکام دل ونام نیک وآب بخت وتاب ستاره سپاس ساخت وسارش
وستائش نواخت وبخشایش شاهانه را روی نیازمندی بر آستان خواهی
سود وگردن سربلندی سر آسمان خواهی کشید۔ بیت

آسمان با صد هزاران دیده چندان کو نزیت ۔۔۔ تا ترا بیند بدست دیگرے بد ہد لگام

۳

ببیک از پسر ہاے خود کہ متخلص بہ خطر است نوشتہ وآن مشتمل است بر رضایت

خطر امثال ازین مرکبا ے بے ہنگام وکار ہاے نافرجام رنج فرسود
تمار ہاے جانکاہ آمدی وبار اندیش بار ہاے نادلخواہ خستہ شود ودشکستہ

مزی فرزندی اسمٰعیل که امروز شمار اپدراست و پیدا و پنهان زن و مرد بارکش
و بیدرد را روزبین و کارنگر از کارگذاریها و بردباریهاے تو کما بیش آگاهی
یافت و نزد یاران و پیش من برگوهر دانائی تو دخرسندی خویش گواهی
داد بارها نوشت خطر راستایش سراے و دلجوے باید سزاوار اسپ و
شال است و شائسته پروبال در کارش نظرے خوشتر ازین باید کرد و بدین
رود خجسته که بزم و درشت نیاز موده و تلخ و شیرین بخشید دستے پاے
مزد و دستیار کار پیران دانا کند و بار جوانان توانا کشد. یار خدا را سپاسها
سزد و در اندیشه نواختے شایان و در خور و فزایشے روشن و پیدا باش
در طهران تفنگی بهزار کوشش و جویائی و جوشش و پویائی بدست در
برهنجاری که زی و آئین ماست. سازو برگے بران آراست شنیدم
میخواهد آرایش دوش تو سازد کدام مهربانی و نوازش برتر ازین تواند بود
که مرد دلخواه و ستودهٔ خویشتن از خود جدا خواهد و بردیگرے اگر همه خود
برادر باشد روا بیند. اکنون که او تا این پایه و مایه با تو مهربان است
و پدرسار خواسته بردست و آفرین بر زبان مرا هم در نوازش و دلجوئی
تو از هیچ در دریغ نخواهد خاست و بهرچه باید و شاید اندوے نخواهد رفت
هان تا در کار زندگی و چارهٔ پراگندگی ساختن آسانی نیاری و سپاس این
بخشش که مایهٔ سرفرازی و گشایش کارهاست فرونگذاری. پس از بارها

پاس او دارد و سپاس او گذاردن بیت مبادا آنکه کس را او کند خوار که خوار او شدن کار تست
و شوار کارها همه در هستی و نیستی من بوے باز گذار است - بهر نام که خوانند
و بر هر هنجار که راند بر همگان خداوندگار در کوچکی و بندگی و فرمان پذیری و
پرستندگی احمد نیز هر چه فزون کوشش کم است - مبادا خود را کسے
دانی و بخود رائی و یک هوسی نهی که پختها همه خام خواهد شد و دانها همه وام همه
روزه نامه و پیمانت در راه خویشتن که مرا چشم بر گذرگاه است از تبت و
توحید چگویم از ابگیر کلاغو و باغ هنر چه جویم -

بیکے از دوستان کرمان نگارش رفته است

پس از پدرود رے و آهنگ کرمان "تا کنون که کمابیش ماهے دو
افزون گذشته گذارش کار خسته روزگار است بند گزندے از دل
مهر پیوند نکشوده و نوید به افتاد کار و تندرستی که سر آمد آرزوهاست زنگ
تیره روزی واندوه از آئینه جان مستمند نزدوده ندانم در راه از خورد و خواب
و درنگ و شتاب بر سر کار و همراهان چه گذشت و پس از رسیدخانه خردمند
و دیوانا و آشنا و بیگانه راه و رفتار و گفت و گذار بر چه روش و کدام منش
پیمودند اگر چه رشتگیها و گسستگیهاے تو این چیزها را بسته هست و بود و نخسته
کاست و فزود نیست و در پیش آمد زشت و زیبا جز با خاست خدائے که

همه اوست و با اوست گفت و شنود نه ویرانی و آبادی یک سنگ است
و گرفتاری و آزادی یکرنگ بیچاره یغما را که فرشکیب و بردباری نداده اند و
از بند اندیشه و پندار راه رهائی و رستگاری نکشاده کے و کجا دل از چشمداشت
کام گیرد و چگونه و چون بے نامه و پیام آرام پذیرد تا سر گذشت نو در انگارش
آرند یاره نوردان گذارش کنند جانم همخوابه لب و روزم همسایهٔ شب
خواهد شد ناچار پژوهش و دریافت را نامه در مشت و خانه در انگشت کرده
رنج افزای فرخنده روان میکردم که از گوشه و کنار نگارنده راست گذارد و
گذارنده درست نگار بچنگ آورده درستی و شکست انچه هست نگارندگی
کن و جان خسته روان را که در راه جستجو گوش و هوش برین گفتگو است
رامش زندگی بخش امیدوارم رهی را از نوید فرهی آگهی دهی و روز
اندوه یار انرا بے انکه دل نگرانی دراز افتد هنجار کوتهی بخشی مصرعه بدست باش
که کارے بجاے خویشتن است۔

۵

بیکے از دوستان طهران نگاشته

بیت روز دل خوش که بکوے تو خبر داشت ز کار کو بجا ماند و من از بیخبری
بستم بار + چه بارے و چه کارے چه روزے و چه روزگارے روزے
که مگوے و روزگارے که مپرس روز خوش آن بود که بقرار دیدار مهر فروغت

خورشید در گریبان داشت و روزگار فرخ آن که بدان رخسار دلارا بامداد
رامش زیر دامان اینک با رنج جدائی و شکنج تنهائی چون نخجیر خدنگ خورده
بهرگام چشم دلنگرانی از پی و تن و جان را روی و رای در طوس
و پای و پوی در ری رو از پیش و دل از پس کاری سخت دشوار است
و شماری همه درد و تیمار در ریغ آن انجمنهای رامش خیز که بدیدار یاران بهشتی
آراسته بود و بگفت و گذار رنگین بهاری از آسیب خزان پیراسته بی سپاس
لب و زبان گفت و شنیدی میرفت و بی پاس چشم و نگاه تماشا و دیدی
گوشها از گفت شنیدا گوهر خشان با آستین و دامن کشیدی و کامها از غنچه گویا شکر
بخروار و خرمن بری از مهر و پیوند بی پرده میرفت و ساز سازش و سوگند
بی زخمه میخواست تن از خوان یکرنگی رنگین خورش داشت و جان از نای
و نوش همدمی شنگین پرورش یکتائی رخت آشنا و بیگانه بر در همی افگند و بی پروائی
بار دانشمند و دیوانه بر خر همی بست ع جز من و دوست نبودیم و خدا
با ما بود و چرخ ستم پیشه و اختر رشک اندیشه بیک جنبش عمر گران بر باد داد
و از این تازه کیش که پیش آمد آئین آمیزش را بر ساز جدائی بنیاد نهاده
در بن تیمار تنهائی داند و نا شکیبائی اگر فرّ دیدار سرکار خداوندی سیف الدوله
دست نمیداد و رامش گفت و گذارش دل شکسته و جان خسته را از پریشانی
باز نمی جست هر آئینه هوش را نام بر سوائی رفته بود و خرد را ننگ بیشیدائی

همه برجاے گلم خار در گریبان میرست وبجاے لالہ خس وخنجک از آستین دامان میزاد ہرکہ با تو نشست از همه برخاست وآنکہ بر تو فرود از همه درکاست گرفتار تو آزادی نجوید و ویران تو آبادی نخواہد ع نخجیر ناید در بیشہ این گرگ یوسف دیده را۔ بارے اکنون کہ کام و ناکام کمند آمیزش گسستن گرفت و پیمان و پیوند انبازی شکستن انگیخت در شتاب بستان و در نگ شبستان و دیدار یاران و تماشاے بہاران و مانند آن ما را فراموش نفرمایند وتا شمار کار بر دور بیست دور گردان نزدیک را ہموارہ آورده کلک شیوہ نگارش فروغ افزاے دیده و آرایش کوش سازند بہلہ فرمائشی با پارۂ چیزہاے دیگر کہ در خور دگذارش نیست دارنده را در رسانیدن نیازی بسفارش نیاز افتاد کار گذار انرا از در خوشنودی من نہ سود خویش فرمان پذیرش خواہد رفت۔

۶

سیکے از دوستان نوشتہ است

امید گاہا سر کار صمد آقا از گریز بے ہنگام شمارے دیگر برداشت وہنجارے دیگر گرفت اسپ سواری راکہ دست آویز گریز بود در کمند خویش آورد و میرزا فتح اللہ را از در دیده بانی پاس اندیش فرگاہ و درگاہ فرمود راہ بازگشت من از شش در بستہ ماند و پاے پویہ سپار را در ناخن نے

شکسته و بر زانو پے گسسته ناگزیرم امروز و فردا دست پیوستگی از دامن سرکار بریده خواهد بود و مرغ امید که دمے دود و راز آشیان بر و کنارت نیارمیدے از بام آمیزش بریده از بند دوستان به تمثال رهائی جستن و مکچ پلاسی جستن از چون منے سر د ناهنجار است و خام و نااستوار و ناچار از سرکار دوست پوزش خواهم و شکست این پیمان را که نه بر دست من خاست تا بخواهی روسیاه نزدیک شنام که خورشید روے در زردی و روزدم در سردی نهاد با آقا محمد صادق کاربند بازگشت و پهنه سپار دره و دشت شوید تا کجا دامن دیدار بچنگ افتد و گونه گاهے بکمارش تاب آمیزش بیجاده رنگ آید فزون نگاریرا جز دلتنگی چه روید و جز خار اندوه کدام گل شگفد۔

۷

بیکے از بزرگان نوشته است

خاکساران نوازا امروزم آغاز بام تا اکنون که نزدیک شنام است۔ بکوے اندر بوے خجسته دیدار سرکار و سرکار حاجی میخ دامن بود و کمندگردن پیش از انکه شمالهٔ خاور بزم افروز شبستان باختر آید در روز امید این برگشته اختر از شب تاری تیره تر گردد سرکار خان بدستور دیگر روز هم بفرگاه بلند درگاه خویش خواند۔ نافرمانی را پوزش اندیش و بهانه جوے شدم نگرفت پیوستگی خیزد و از بند نامے فرسایے دلنگرانی و چشمداشت رستگی زاید

روز بیگاه افتاد و باز از سر کار خان پیک و پیام رسید زبان پوزش بسته ماند و پیوند امید از نوید دیدار یاران گسسته ایشان را پذیرش فرمان کردم و رنج دوری شما را بدیدار روے درمان پاکیزدان را سوگند که بندگان حاجی را از جان و دل بنده ام و گوهر نیک اخترش کرا آوردهٔ مهر و پروردهٔ مردمی است از دریکتائی پرستنده بهر زبان که دانند و توانند فزایش بندگی و دلتنگی های مرا بروے و خوے ایشان کرا زبخت کشایش و از بار خدا بخشائش است برسانید و باز نمایید و هر گونه کارے که سرانگشت نیروی من بنده اش گره کشائی آرد درخواه فرمایش کنید چه بسیار ازین آغاز بدروز شرمنده ام و سرافگنده

به پسر خود میرزا احمد صفائی نوشته است

احمد ندانم سفارشهاے مرا در باره دوستان دانسته فراموش میکنی یا راستی راستی گرفتاری پراگنده کارهات پاے پذیرائی شکسته دارد و دست انجام فروبسته بارها نوشتم باسرکار رسید همواره راه نامه نگاری کشاده دار پیش ازان کمینه نیاز آزرم انباز که همه سالا او را خواسته ام هر چه خواهش و فرمایش آرد بے انکه چشم داشت دارا فتد و فرخنده روانش بدلنگرانی انباز آماده انجام باش انچه پیداست این روزگار دیریاز بارے راز نامه نگار

نسرودے وہمان کہ نیازراکہ ازپستی خواری گفتن وشنودن وسزاے
نکوہش وستودن نیست نفرستادی پیش ازینہا بدین رسوائی شوخ چشم
وگستاخ وتنگ پیشانی وپشت گوش فراخ نبودی بازچہ کردی کہ چنین
ترشدی بارے اگرت برین ہنجار خواہد رفت وبکام بدفرما کارگذار
خواہی زیست ۔پارسے وپابرہنہ آگاہے فرست تاکردن ازوائے کہ خود سرنہادہ ام
وبے درخاست ومیان داری دیگران پیمان دادہ باز پردارم وگوہر خویشتن
ازخوردہ گیری وبیغارہ نزدیکان ودوران وبینایان وکوران آزادکنم واللہ ا۔

بحاجی ابوالقاسم قزوینی نوشتہ است

آغاز نوروز تاکنون کہ ماہے فرومنست ہمایون بزم سرکار یرانا مہاساختہ
وکاہا پرداختہ چومنست کہ نگارش مہرگذارش چراغ افروز دیدۂ امیدنیست
ونوید تندرستیہاے سرکارم زخم پرداز سینہ افگارنہ باچنین رنجہاے تشنج افزا
کہ مراست چہ جاے این مایۂ خاموشی وفراموشی است گویاگروہے
مردم کہ ورا ے نام ونشانند وبستگان سرکار یراورشمار خویشان پدرود
جہان کردہ اند وبازماندگان بزم سوکی آوردہ ناگریز گرفتار این کارہاے
ورنج ازماے این بارہا بار خدا رفتگان رابخشایش آرد ودرپناہ آمرزگارے
آسایش دہد سرکار وبستگان رازندگی بادو بکام نیک خواہان پایندگی فرزندی میرزا جعفر کہ پیش
چہل نامہ نگاشتہ است وروان برنگارش ہرچہ ازین پس نیز بیت افتد گاشتہ نخواست خدا این چند روزہ

بدون از کم و کاست خواهد نوشت و نیاز پیشگاه خجسته فرجام خواهد داشت
بدان پاک گوهر اگر درین فرمایش سر موے از خود یکتا هی خوے بسته
یاروے داشته من و بستگان من پس از نماز پاک یزدان بندگی آنخانمان را
برگردن خود وامے میدانیم که اگر داخت را دانسته و رنگ خیز د گناهے دیر
آمرزش خواهد بود و انکه چنین کار ها که در هیچ سنگی مایه شرمساری است. من بنده
و ایشان اگر در پاداش این خداوندی و نواخت که بندگان امید گاهے ارباب
و سرکار کار بند آمدند جان نیازاریم همچنان شرمنده و سرافگنده خواهیم
زیست مهربانی فرموده سرکار حاجی علی و ارباب را از هر دو در وے
ستایش آمیز بر سروده جداگان نامه را پوزش اندیش و لابه گذار آیند هرگونه
فرمایش که مراد ست کشایش باشد و پاک روان خداوند یرا مایه آسایش
نگار آرند که بخواست خدا پذیرائے انجام خواهد بود۔

۱۰

بشاهزادهٔ ساسان میرزا نوشته است

سرکار ساسانرا بنده ام و گوهر پاکش را بخداوندی پرستنده این
چند روزه که میان سرکار و من بنده جدائی خاست ندانم بنیاد کار چه
گذاشته و از نامهٔ خطر دستان چه نگاشته شنیده تا آدینه یکهفته راه است
این هفته دران راه ها نارفته چه گامے فشرده کدام بیابان نپیموده

پایان بردۀ راستی را در آموختن سردی واندوختن را دور از جان
سایه پرورد سرکاری بسیار تن آسا و بی درد در بالا و پیکر مرد کارزاری و بخواندن
و نگاشتن کودک شیرخوار اگر کار نگارش این است و شمار گذارش چنین هم پیش
کودکان دبستان مشت سرکار را خواهد شد و هم این پیر شکسته نزد یاران شبستان
رسوا خواهد گشت تازو داست و هنوز آموزگاری من و هنراندوزی شما
راز دهنها و افسانۀ انجمنها نیست خوشتر آنکه هم تو همان راه پیشینه پیش آری
و هم من از دست تو دو پای دیگر وام کرده چار اسپه سرخوش گیرم.

۱۱

بمیز این نوشته است

دیده امید در راه است و از چشمداشت سفیدنامۀ زیبا نگار شیوا گفتار
که از هد آزمون بر فرهنگ وری نگار شگرفی رفته بود دو دۀ دیده پرورش
دیده را سرسای کرد و سامان سینه و جان را چون جام جمشید و آئینۀ
خورشید رخشائی بخشود بی سازش و خوشش گوئی و نوازش و دلجوئی
زچندان درست افتاد و خوش نشست نگاشته و بنیاد گذاشته که زبان سا
آفرین و ستایش گیرد یا چون چهر مهر فروزت زیبائی خداداد ش
نیازمند پیرایه و آرایش اگر روزی یکنامه بر همین راه و روش نگاه داری و اندک
درنگ و کوشش در جستن فرهنگ و بهم در سرشتن که چندان ناهموار نیفتد

بکار بری ششماه دیگر یکے از نویسند ہاے صافی زنگ و سخن سنجان صاحب سنگ خواہی شد۔ بدست باش کہ کارے بجاے خویشتن است

۱۲

بیکے از عرفاے طہران نوشتہ است

کعبۂ اغنیا قبلہ فقرا اگرچہ مجالے نیست کہ احتمالے بر تفقد حال مانیز توانی ولے چون ازین بندہ عرض احوالے شرط ارادت بود جسارت کرد روز قربان سالماً وارد ہمنان شدم منسوب و منتسب دیدہ شد و جان از کشاکش کلفت رہیدہ طرفے از کوے گرفتہ نشستہ ام و در بر روے جہان بستہ اگر یارے بملاقات آید با شرط یاری بارش کشم و با قید مغایرت خارش خورم کہ در طریقت ما کافرلیست رنجیدن امید وارم کہ در سایۂ این ہمایون دولت روزے دو آسودہ شویم و گذشتہا را شت یا زیبا بودہ شمارم اگر از دویدن رہ بہ مقصد رفتے آہوے ہامون شیر گردون شدے و گداے کشور شرم قارون یکے چیزے کہ گاہ صدمہ میزند حرمان خدمت سرکار و برخے یاران است و این پژمردہ باغ از ہر در محتاج باران خدا بر وجہ لائق وصال آرد و شمارا بر رحمت مانیروے احتمال۔

از زبان کسے بکسے نوشتہ است

قربانت شوم عجب پیمان و پیوندے کردم و عجب ایمان و سوگندے

خوردم بر عقل من ماشاء الله عجب کو بسازند نقابے دبسوزند سپندی بازار سکر شما به قنبرک بازی و چنبرک سازی جبران گناه و چاره روے سیاه توان کرد پیش مخدومی میرزا حبیب الله چه حیلت بازم و کدام وسلت سازم مشتم واشد واز بار خجالت پشتم دوتا خدا روے دشمنها سے تازه را سیاه کند که ما را از پاس ملاقات یاران نو و کهن باز داشت و بنقض پیمان افسانه هر انجمن ساخت ترا با مام حسین از میرزا عذر خواهی کن و بر گرفتاری و پریشانی من گواهی ده زیاده حاجت جسارت و تمهید مرارت نیست.

۱۳

بیکے از شاهزادگان نوشته است

قربانت شوم دستخط مبارک که دفترها نصیحت و پرده پوشش هزار فضیحت بود افسردولتم بر سر نهاد و نشئهٔ کامرانی بر بازو بست تارک افتخار بر چرخ بلند سودم و گردن بر البرز والوند ترک مواصلت و برگ مفارقت را شکایتے رانده اند و روایتے خوانده نخستین روزم که حکم آبشخور د قطار بستگان آن در کشید و خر مهره وجودم بعقد آن رشتهٔ گوهر افتاد در حقیقت از همه رسته بودم و دل با مهر جنابت پیوسته مادام هستی اندیشهٔ جدائی نداشتم و جز با خیالت تصور آشنائی پس از انکه گروهے دوست روے و دشمن خوے هر روزم بے جنابت غابر و خیانت باهر و در عهدت صدام

ولی النعم بگناہے نبودہ مورد عتاب سازند و بگفتے ناستودہ مطرح عقاب
گاہے راندہ و مغضوب باشم و گاہ آوارہ و مرہوب پیش از نیم تاب
کوک و کلک نیست و طاقت چوب و فلک نہ مکرر بداند یشانم بہ مجعولات
پریشان بمقام سیاست بردند فضل خدائی حراست کرد والا عرضم
ہبا و خونم ہدر بود و آتشم در خرمن و خاکم بر سر اگر یکبار بدین دست
دست فرسود شلاق کردم و کوب آزمائے چوب و چماق از جان خستہ چہ اثر
خواہد ماند و در استخوان شکستہ کدام خطر ستارۂ طالع را در کلف دیدم و جان را
در معرض تلف جز مبانیت چارہ ندیدم ہر جا و با ہر کس باشم دعاگوئے
توام اما بت بجائے صمد نخواہم ساخت و دل از یوسف بگرگ نخواہم پرداخت
استدعا آن است کہ حقوق مجتہائے رنگ رنگ خود را براین ملہوف
مستمند بکل و عقوق تقصیرات عمداً و سہواً ما را نیز از در رحمت آمرزگاری
فرمایند پاداش بزرگی اقتضائے حشر دی عفو از تو پسند آمد و تقصیر ازما
و ہمچنین خواجہ تاشان را از صدر حضرگاہ تا پائین درگاہ چاکر نیکخواہم
و جنایات گذشتہ را مستدعی بخشایش شعر چو در میان مراد آورند دست امید
ز عہد صحبت ما در میانہ یاد آرند ہنر زیادہ جسارت است و معاملۂ اوقات
خوش را سوخت خسارت خداوندی سردار با سرارے حوراحواری
رخت اقامت بباغ کشید از شور بختیہائے کوکب و روے سخنیہائے

طالع حال من از حرمان خدمت هر دو سر در تباهی نهاد و روز نشاطم روے در سیاهی کاش مرا راہے مینمودی و پاے میکشودی کہ تکلیفم در مراودت مشخص و جان مستمندم از بند رنج و شکنج دلنگرانی مستخلص میشد جان باد فداے رایت کہ کارے بحکایت و شکایت نیست۔

۱۴

از زبان دوستے بدوستے نوشتہ است

فدایت شوم قدرے مترصد زیستم اثرے از وصولت نشد خود را بنگارش بیاض از لطمۂ دلنگرانی فریب شکیب دادم خبرے نیز از حصول مراد ضجرت جدائی و حرقت فرقت زیادہ براین مہلت درنگ نیافتم استیفاے دیدار یاران کردہ استعداد ملاقات بہ ہنگام دیگر حوالت نمودم

ع بعد منزل نبود در سفر روحانی

مدعا از خدا خواستم امروز دران محفل دلنوازت مزیل غمہاے حضار انجمن شدہ باشد من بقول شریف خان مرحوم نقلی نیست بازکے توفیق عبور ارک خواہم یافت و چشم و گوشم از دولت دیدار و نعمت گفتارت بیرایہ ساز و برگ خواہد اندوخت زیادہ شرط کفایت نیست باقی داستان کہ بانشاے روان حوالت است نہ املاے روان بدرایت دوست موکول است۔

۱۵

بیکے از احباب نوشتہ است

نمیدانم آنرا کہ خیال استیفاے خدمت عالی در سر نیست کجا میپوید وکرا میجوید کارش چیست و بازارش باکیست۔ ع

بجز یوسف را نہ بیند غیر یوسف را چرا بیند

در باب بخشایش بآثار رضا میخواہم بداند من شفاعت کردہ ام واو راز گرداب شناعت بدر بردہ درخواست از خود بے منت وعفو بے منت سرکار است کہ خود زحمت احضارش فرمایند زبانے نشر عنایت کنند و نوید حمایت دہند تا ممنون و مرہون سرکار باشد و باتنان و خجلت در خدمتگذاری واے کہ سوراخ بر سر راہ آمد و پاے خامۂ گستاخ در چالہ و چاہ لغزید۔ بیت

برگ مشتی دوسہ زر باید کرد　　یار دیرینہ خبر باید کرد

فکر سوراخ دگر باید کرد　　در طلب پاے زسر باید کرد

یاران محفل و مردان یکدل را بندہ ام واز در توحید پرستندہ البتہ استاد کرام خدام امام دارا ے کرامت مجسم بقوت میل بحضرت وعجز بندگان کار معہود را تمام فرمودہ است حاجت اطناب من وتاکید سرکار نیست۔

۱۶

از زبان دوستے بدوستے نوشتہ است

فدایت سوم شعر چنانت دوست میدارم کہ وصلت دل نمیخواہد بہ کمال دوستی باشد مراد از دوست نگرفتن ہموارہ مقامت در دل است و درمیان جانت منزل گردیدہ از شمایل صورت بضرورت دور ماند چہ خواہد شد ولے از انجا کہ ضعف بشری و مہر فرزندی و پدری دلم میخواہد گاہ و بیگاہ از چگونگی حالت باخبر باشم اگر کار مراودت اضطراری شد اختیار مکاتبت باقی است سر اوقات دماغ و فراغ داری حرفے دو بخط شریف نگاشتہ سر آنرا محکم مہر نمودہ بدہ بملا علی اردستانی یا ہر کہ خاطر جمع تر است در منزل سرکار عزیز خان بدست علی نام آدمش بسپارد و نہ گوید کہ نوشتہ است مطالبۂ جواب ہم نکند بمن خواہد رسید در تحریر کوتاہی مکن عنقریب پشیمانی خواہی برد ہر کس با تو تا امروز اظہار محبت کردہ خود را دوست داشتہ است و من ترا میخواہم چہ نیستی عقل داری دیگر از اندیشہ مرا ہم می بینی فرق است درمیان گلچین و باغبان ہر چہ دلت گواہی میدہد و بعقلت میرسد عمل فرماے اصرارے کہ میرود محض محبت و صداقت است و عین آشنائی و رفاقت والسلام

از زبان کسے بکسے نوشتہ است

قبلہ گاہا اگر مخول حال جہانیان نہ قضاست چرا مجاری احوال برخلاف

رضا است. کسے از چون وچرا دم نمیتواند زد که کارگاه حوادث ورائے چون وچرا است. العزیز آخر ندیدی که بوستان بے سرخرد وانجمن خالی از خطر نیست باوجود این همه مردم مختلف الطبیعه همانا محفلت راکه یکتاش باید گفت من اینک پے سپر و خود را ازین مخاطرات بیرون خواهم افگند اگرچه حمل بر بعهدی خواهی کرد واین حرکت را به بیوفائی نسبت خواهی داد الفراق مما لایطاق من سنن المرسلین رفتم تا کے وکجا شرف حضور حضرت روزی شود یا عزیز این چه اوضاع است که در هر مجلس ومحفلت مشهود می افتد این ایوان بزم است یا میدان رزم است ما مرد میدان نیستیم واگر ایوان بزم این همه اصحاب رزم کیستند غرض من زیاده تاب درنگ نداشتم آسیمه سر روے بصحرا گذاشتم.

۱۷
باقا باقر شیرازی نوشته است

خدایت شوم مخدومی فلان از سلامت حالت خبر داد ومراتب التفات را در باره من تفضلات خویش انگیخت گفتم که این نخست خداوندی تو نیست چنان پندارم گفت تجدید نشناسی هم کرده پاک یزدان وصالش راجاودان برتو واحتمالش را براهل خانه خاصه تو چشمی امید که هرگاهش در گوشهٔ باغے نیک سرودن باید ودولان بر روے دوست ودشمن در کشودن نیمون وخجسته

شعر ایام تنگدستی در عیش کوش و مستی کاین کیمیا ے ہستی قارون کند گدا را +
پارہ گویند باشد رطعیال بسیار و مداخل کم تشبیب تاہل دون معاشی
است و خلاف استیعاش غافل کہ روزی خود میخورند منعم و درویش
از خدمت مخدومی میرزا احمد غالب مہجورم و با ہمہ نزدیکے دور گرفتار است
نہ اینکہ باختیارش بطفرہ شمار باشد گویا اخذ و جلبی کم ہم زیر جلی داشتہ
باشد زیرا کہ اقلاً ہفتہ یکبار در سوق زردہ کشی قنارہ سلخ و قصبی نصب میفرمایند
و فقیرانہ کار و کسبے دارد ع فقر است و زکاسبی پرہیز من ہم بقوت بیعاری
کہ سایۂ رضا است راہے میروم و ہفتہ و ماہے بر نیامد اویشم ع بگجرہ نصیب
ماست تا کے برسد بہ جز اندیشۂ دیدارت ہوائے نیست اگر مادر وصول
مطلوب عاجز باشیم خدائے ہست از تو توقع توجہ خاطر و دعاے دارم
مخدومان میرزا فلان و آقا فلان را باہر کہ دانی عرض سلام برسانی۔

۱۸

بیکے از شاہزادگان نوشتہ است

قربان خاکپایت شوم دستخط مبارک کہ پروردۂ عقل و آوردۂ صفا
است زیارت کردم ہم ثنا دعا نیز ہم خجل ہم تازہ رو ہم سنگدل کز عہدہ
بیرون آمدن نتوانم این پیغام را در نوایت سازگاریست و با خصم غالب
حریف درمان بردباری پاے تکیہ در دامن کش و اگر بجاے باران تیغ

از آسمان بار دگر دن شع که آخرے بود آخر شبان یلدارا + خطت بحمد
اللہ تعالیٰ بتوقیع زیبائی وطغرائے اسلوب موشح است درخور و مقدورت
کوتاہی مکن امید وارم انچہ درحق تو از خدا خواستہ ام صورت بندد تعجیل
حامل مجال اطالت مذاد باقی بہ ہنگام دیگر حوالت است فراموش نہ
فراموش مخواہ والسلام۔

۱۹
بیکے از بزرگان نوشتہ است

امید گاہا در گوشۂ نامۂ سید نامی ازین بے نشان برزبان خامۂ
گوہر فشان رفتہ بود ما کہ باشیم کہ اندیشۂ ما نیز کنند بارخانہ سرکار آباد کہ بیاں
آشنائی بیست سالہ و آمیزش نیم روزہ از خاکساران یاد میفرمایند و بنگارش
گذاری از او بیدارند بارے بہمان راہ و روش و منہاج و منش کہ دیدہ و دانی
بندہ ام و آن پاک ہستی راکہ جاویدان نیستی مباد از دریکتائی پرستندہ
پیش از انکہ درخیز گفتار گنجد یاتر از وے گمان و پندار سنجد آرزومند خجستہ
دیدارم واز اندیشہ شیوا گفت و گذار کہ شور بختیہاے اختر وا ژون بختم
ہرگز دران حرم انجمن کہ شرم ہزار چمن است و بزرگتر امید جان و تن
شب و روزے بار نداد واز گرداب کشتی شکن دوری راہ کنار نمود جز آنکہ
دریافت این آرزو را بر در پاک یزدان خاکسارانہ روے نیاز سازیم و چشمداشت

ازهر در بر دستگیر یهاے بخشایش خدائی باز دارم چو خواهم کرد شعر بے سروپا
میروم تا بکجا سر نهم بهار گئی شاه تند گردون مادر کمند پیش ازین گستاخی شوخ
چشمی و سخت روئی و بیشتر می و یاوه گوئیست فراموشم مکن و خامه نامه نگار
از پرسش روزگار و دلجوئی جان امید وارم خاموش مخواه فرمایشے که
سر انگشت توانائی این خاکسارش گره کشائی تواند نگارش نمانه در انجمنش
کیش بندگی و آئین پرستندگی کار خواهم بست

۲۰

بدوستے نوشته است

فرزانه فرزند من خواستم بهره یاب دیدار همایونت گردم از بیم آنکه مبادا
از نخجیر شهر بستگار فرموده باشی پاے پویه در نیروے جنبش نداشت بیچاره
خود درمیانه راه درنگ آورده فرزندی میرزا جعفر را بخدمت فرستادم
اگر هستی و سبک دانی نیست که پوست برتن دوستان زندان کند و بزم
خجسته فرگاه را بر یاران انجمن پاگاه زندان فرماید رهی را آگهی بخش شاید دمے
در نظر دیدارت که مصریان را شام و نهار است و دل باختگان را باغ و بهار
از رنج روزگار دشکنج جدائی برآسائیم

به میرزا محمد علی ادیب نگارش یافته

بزرگ استادا خود را رنج افزاے پاک روان میکردم که چون بخت

خود کام بدفرجام این خاکسار شوریده سامان را همواره از انچه دلخواست گسسته و نومید میخواهد بپاس پیمان همان روز چاشت گاهان راه خانه کآستانه آسایش است و آشیانه بخشایش سپردیم از اندرون آواز آمد که دمے دو ازین پیش بجائے که ماندانیم کجاست فرمودند پراگنده دل و افسرده روان راست چون بخت خویش برگشتم چنان ندانند که آرزومند دیدار نیم یا آن پیمان راشکستی خواست تا بازکے و کجا دست بدان دامان رسد و رخت بآن حرم انجمن کشم سرور مهربان یاد آورندهٔ نامه دربارهٔ سرکار چیزے ازمن پرسید پاسخے درخور دانائی خویش نه سزاوار بزرگ استاد خود گفته ام تا زنده ام بنده ام و ببوے دریافت خجسته دیدارت زنده ۴

۲۲

بیکے از رفقا نوشته است

فرزند من غالب این است که مرا از کویت که قبلهٔ توحید است و کعبه تجرید بضرورت سفرے پیش آید اعتمادے برحیات ندارم خاصه اکنون که قوت حرمان و حسرت یار جوان نیز ضمیمهٔ ضعف پیری شد نه مرا استیفاے خدمت تو مقدور است نه ترا التفات سرافزائی من از تقدیر آگاه نیم دست تدبیر از چاره کوتاه است اگر ملاقات را علاجے دانی و حیلتے توانی برنگار و خبر ده که ازان راه برآیم و دولت دستبوس حاصل شود چنانچه طریق درمان

مسدود است و اسباب مزیت مفقود و محبت و رحمتهای مشفقت مرا از
درخداوندی و پرهیزگاری قربت و امرزگاری فرماید نه چندان
از حسن سلوک و پاس مهر و فور محبت و محامد اخلاق و بسط دلجوئی و دیگر محامن
احوال حضرت خجل و روسیاهم و شرمآگین و عذرخواه که بصد دفتر گفتن
توان و بهزار گوش شنفتن فراموشم مکن و خامه از پرسش حالم خاموش مخواه
شعر کاش که در قیامتش بار دگر بدیدمی کانچه گناه او بود من بکشم عزامتش + از تو رحمت
بر من خوشتر که از من بر تو رحمت ❊

۲۲
بحاجی محمد اسمعیل طهرانی نوشته است

مخدوم مهربان روزی دو پیش از این اخبار نیمازخبر تکمیر آقازاده
بمن رسید بسیار پراگنده شدم چون خویش نیز رنجور و بستری بودم رقعه
مشعر بر پرسش بفرزندی میرزا جعفر سپرده که از جانب من و خود
هر دو کار اندیش عیادت گردد او هم انباز بالش و بستر است و دمساز
تلب و تب امروز اسمعیل احمد ابراهیم برسم پرسش بمنزل میرزا جعفر
که بیمارستان ما است آماده بهیات اجتماعی خواستیم از سلامتی او
آگاه ایم لاجرم هر یک بر این رقعه خط پژوهش کشیده دستان را که از همه
توانا تر بود فرستادیم نیک رجعت او و اصفای نوید صحت وی و

وآسودگی شما را مستعد ایستاده ایم و دیده چشم داشت بر راه نهاده هر چه پیش نویسی کم است وانچه زود آید دیر ۔

۲۳

بحاجی محمد اسمعیل طهرانی نوشته است

قبلهٔ احباب وقدوهٔ اصحاب حاجی را بنده ام بشرط حیات وخواست پاک یزدان پس فردا از خاک درگاه حضرت سلام الله علیه که بوسه جاے ما ہی تا ماه است رخصت خواهیم یافت اگر سیر وصروف دار الخلافه میسر گشت شرح حالات قبلهٔ مکرم النشان راستین حاجی خان زید اعتزازه را شفاها باز خواهم راند والا از سمنان بعرض حضرت دوست خواهم رسانید بسلامت اسلام وصفاے تصوف سوگند که در این چند سالهٔ خوشتر از سبک وسیاق سرکار حاجی خان با عامهٔ مردم از احدے ندیدم شرعاً وعقلاً سزاوار دعاے نصرت وپیروزی است تا زبان در بدهان جنبد خاموش مباے ۔

کلیات ناصر بیدل

چہار عنصر نکات

خداوندا زبان معذور بصیرقہ سرائی ست عذر ہرزہ درایان بپذیر و بیان مجبور آشفتہ نوائی ست بر غفلت کلامان خوردہ مگیر گستگیہاے عنان نفس ناگزیر خیال تازی ست بسطے پرے افشاندہ باشد پیشانیہاے مغز اندیشہ بے اختیار ہوس پردازی ست غبار دماغ ہواے میخراشد بمقیصدی جولان اشک سر منزل تعجب نمائی ست و بید عاے پرواز رنگ آشیان حیرت پیرائی شعر

میگویم و حیرانم مے پویم و گریانم حرفیکہ منے فہمم راہیکہ نمیدانم

نہ دریاے تا بنواصی از نو گوہرے برآرند و نہ آسمانے کہ بقوت نظر ستارہایت شمارند رنگے نہ بستہ تا بہارت دانند پرتوے بیرون ندادہ تا آفتابت خوانند سینہ چاکیہاے بہار ادراک از شکستہ بالان تصور این رنگست وداع فرہ شیہاے آفتاب فطرت از خاکسترنشینان شعلہ این نیرنگ نظم

بحر بیتاب کہ آن گوہر نایاب کجاست چرخ سرگشتہ کہ خورشید جہانتاب کجاست

دیر ازین غصہ در آتش کہ چہ رنگست صنم کعبہ زین درد سیہ پوش کہ محراب کجاست

اے سمندر بہوس داغ فروش آتش کو ماہیان تشنہ بمیرند دم آب کجاست

خیالے در نظر خون کردہ ام بسیر گلشن صفات می تازیم غبارے آنسوے

تعقل انگیختہ ایم بعرصۂ تحقیق ذات می تازیم موج سرای از گرد توہم مغرور

طوفان طرازی است و زنگار سایہ در پردۂ تخیل آئینۂ خورشید پردازی ہر چہ از صفات

فہمیدیم جز عبارت امکانی ما نبود و انچہ از ذات دریافتیم غیر از معنی موہومی ما ننمود

مثنوی

ما را کہ ز خود برآمدن نیست مشکل بحقیقت رسیدن

اشک گہریم و خون یاقوت داریم بروے خود چکیدن

از نا مساعدی زمان فرصت تنفس کردن جرأتے باند نماید غارت زدۂ

آشوب ہوا ست و از نارسائی مدت امتیاز تا تأمل سرے بجیب فرو برد زندانی گرداب

فنا بیانے کہ در ہجوم عاجز نالی سر رشتہ گم دارد از معماے کمالت چہ دریابد زبانے

کہ از غبار شکستہ بالی خاک بر سر کند بہ پرواز ثنایت چہ شتابد

نظم

در رہبت نارفتہ از خود ہر طرف سر میزنم ہمچو مژگان بخیسر در آشیان پر میزنم

چون سحر خمیازہ آغوش فنا وا میکند ما ز فرصت غافلان سر خوش کہ ساغر میزنم

چون شرر روشن سواد فطرتیم اما چہ سود نقطۂ تا گل کند آتش بدفتر میزنم

تا ملے عرض پریشانے می بیند لنگر جمعیت انداختہ ایم و وحشی بال پرواز می آراید

آشیان اقامت شناختہ ایم حقیقت سر منزلے نہ فہمیدہ ایم سعی طلبہا بسمل آہنگ

جنون تازی است تصور آشیانے نہ بستہ ایم آرزو ہا قفس فرسودہ شعلہ پردازی میگوئیم حقیقت گفتگو است و بخاموشی حوالہ مینمائیم و میدانیم حاصل خموشی است و بے اختیار زبان میکشائیم

شعر

درجست وجویت از حرف تا خاموشی دویدیم جز گفتگو ندیدیم چیزے کہ می شنیدیم

اگر ز شگفتگی گلہاے حمد انیست کہ می ستائیم غنچۂ خموشی صد پیرہن بالیدہ تر داگر وضوح دفتر معرفت ہمین است کہ می کشائیم معنی جہل ہزار مرتبہ فہمیدہ تر غبارے سطر آشفتگی بر ہوا نگاشت پنداشت مصنف کتاب آسمانم پر کاہے بنیاد فطرت بر باد گذاشت دانست منشی طومار کہکشانم

نظم

کے ثناے ترا سزاوارم رنج بر میز کنیم و بیکارم
مدعاے سپند موہوم است انقدر بسکہ نالہ دارم

از جہل تا دانش معترف کہ نتوان ستود و میگویند از سایہ تا آفتاب متفق کہ نمیتوان یافت و مے پویند مجبور بیداد اعتبار یم گفتگو ہا نظم اضطراری است و محبوس قفس نیرنگیم پر افشانیہاے ندامت بے اختیاری

نظم

خامشی در پردۂ سامان تکلم کردہ است از غبار سرمہ آواز تو ہم کردہ است
از عدم تا جستہ شوخیہاے ہستی میکنم صبح ما ہم در نقاب شب تبسم کردہ است

اگر خاموشیم وامانۂ نارسائیم و اگر گویائیم فریادی ناتوانائی اینجا خموشی نیست جز بر چیدن دکان عبارت فروشی و سخن نیست مگر خود تپیدنہاے بسمل خاموشی

منظم

وصف تو چو پرسم از خموشی — گوید با شارتم کہ بخروش
ہرگز ز سخن سراغ گیرم — فریاد بر آورد کہ خاموش

نہ خاموشی را برین آستان جبہۂ اعتباری ست و نہ سخن را درین درگاہ آبروے نسبت باری خاموشی ہمان حلقہ ایست بیرون در نشستہ و سخن ہمچنان غبارے از آستان پرشکستہ

مثنوی

کیست از مکتب ادراک قدم — دفتر جہل نیاوردہ بہم
گر سخن عاجزی اندوختہ است — خامشی ہم نفسے سوختہ است
گفتگو مزعبارت نشگافت — خامشی معنے تحقیق نیافت
پشت و روے ورق دانائی — نیست جز صفحۂ خاموشی و گویائی
آن یکے رو بگریبان خون شد — وین دگر سر بہوا مجنون شد
آن یکے تنگ ز دو جائے نرسید — وین دگر داغ شد و ہیچ ندید
ہمہ حیران کہ چہ باید گفتن — دُرِ نایاب ندارد سفتن
ہر کہ زین نسخہ تامل سبق است — ہمچو آئینہ تحیر ورق ست
معنی عجز بلند است اینجا — آگہی نالۂ کم است اینجا

عقل از جیب تفکر این اسرار ہر جہل بر می آید و ہوش از پردۂ تحقیق این حقیقت نقاب جنون میکشاید پرتو لا اُحصی سید المرسلین چراغیست در عرض تاریکی این خبستان

ودراے العجز امیر المومنین دلیلے بر بے پایانی این بیابان نظم

بیدل آن گوہر نایاب سراغ	بحیطے است کہ پرسیدن نیست
عکس افتادہ در آئینۂ ہوش	گل تو ان گفت ولے چیدن نیست
عجز ادراک اگر فہمیدی	معنی اینست کہ فہمیدن نیست
سخنہا در بغل و فہم محال	جلوہ ہا در نظر و دیدن نیست
سخن طرفہ شنیدن دارد	کہ کم از معنی نشنیدن نیست

ہمچنین نعت خاتمیکہ بر نگین ظہورش نقشے جز ہو اللہ صورت نہ بست مشکل تر است از ستایش ذات مطلق وصف محبوبے کہ از کسوت رنگش غیر از جمال بے رنگی بہار نکرد و شوار تر از بیان کیفیت حق بے سائگی شخص مجسم متنبہ است بر اینکہ این جوہر فرد کلفت یمین تعین اعراض نمی شمارد و این روح مجرد غبار تعداد صفت بر نمیدارد

نظم

جرات اندیشان کہ درس حمد و نعتے خواندہ اند	چون شود معلوم زاینجا رانده زالنسو ماندہ اند
نسخہا طے کردہ اند اما بعلم آگہی	چون زبان بے تمیزی یک ورق گردانده اند
بیش ازین روشن نمگردد کہ این بیدانشان	از قفس بہر شمع فطرت دامنے افشانده اند

ہر چند صلاے انما انا بشر مثلکم حوصلہ را بدعوت جراتے میخواند شکوہ انا احمد با میم ہمان بدو رباش ادب میراند تا سایہ ز تنگ ہستی نزدایدا زائینہ داری خویش چہ نمایدو تا نظر و دست از خود نشاید از امواج محیط چہ گوید در ہر صفت سرشتہ

نارسائی مارساست وجادۂ عجز پیمائی ما بے انتہا شعر

زلاف حمد و نعت او لے ست بر خاک ادب خفتن
سجودے میتوان بردن درودے میتوان گفتن

اما بعد آئینۂ توجہ شفقت نگاہان غبار اندوہ تغافل مبادو کمند رافت التفات دستگاہان چنین بے توجہی مبیناد کہ تہمت آلود نسبت آب و گل ابو المعانی **عبد القادر بیدل** در طوفان گاہ عالم ایجاد محیط این ست ساحل فروش غبار نادانی و در دیرستان اقلیم تعین شعلۂ خاشاک بدوش کسوت ناتوانی اگر بموج آید شکست گوہر ستوری جیب عافیتش مے درد و اگر مشتعل گردد خاکستر پیکر معذوری از چاک گریبانش میگذرد و ناچار محیطے را بطبع حبابی شکستہ و بیدلی را بگردن قدرت بستہ آفتاب دامن بسائگی فروختہ داغ خجلت پرتو اظہاریست و آسمان کلفت زمینے اندوختہ متفعل پایۂ رفعت شماری پیرنگی را در عالم تہمت رنگ ہزار رنگ خون خوردن است و بینوائی را در محفل بہتان نوا شکوہ ہزار نالہ پیش بردن

نظم

لبے کز گفتگو خون شد نوائے ساز من دارد — ابہر جا خامشی بینی زبان راز من دارد
شکست رنگ جرات میکشاید بال اظہارم — تپید نہائے بسمل شوخئے آواز من دارد
بہ نومیدی چو موج گوہرم داغے بر افشانی — درون بیضہ مرغان نسخہ پرواز من دارد

شرم سجود ناتوانی عرق نشان جبہہ طاقت است و الفت جیبن نارسائی

شکنج فرسای آستین جرأت ہر قدر و ہم تنزل عروج مراتب تشبیہ است پستی درجات تنزیہ و چند انکہ خیال تعین پرواز کثافت است زنگار معنی لطافت درین صورت جز عرض نقاب رنگ چہ جلوہ باید نمود و غیر از بیان حجاب لب یکدام حرف باید کشود پاس ناموس عجز رہ گریبان است و احتیاط وضع بندگی خار دامان

نظم

شام گل کردیم اکنون آفتابیہا کجاست — آبروے بحر در گرد سرابیہا کجاست
رفت ایامے کہ نقد بے نیازی داشتیم — این زمان آن گنج مطلق جز خرابیہا کجاست
بوے گل ہم میکشد دیوار بر روے بہار — باد و عالم رنگ ساز بے نقابیہا کجاست

تخفیف عبارت آرائی ہاشمہ مطابق رنگ و بوے گلشن ظہور از گل و خار مراتب طے کردہ ادامی نماید و پردہ داری از چہرۂ نقص و کمال مدارج بے پردۂ خود میکشاید ما محتجب نماند کہ این نشاء بے خمار خمستان عدم از ساغر ہستی اعتبار چہ کشید و این نغمہ بے نواے طرب گاہ وحدت از ساز امتیاز کثرت چہا شنید

نظم

چشم وا کن حسن نیرنگ قدم بے پردہ است — گوش کن آہنگ قانون عدم بے پردہ است
معنئ کز فہم آن اندیشہ در خون می طپد — این زمان در کسوت حرف و رقم بے پردہ است
انچہ میدانی منزہ از اعتبار بیش و کم — فرصتت باد اکہ اکنون بیش و کم بے پردہ است
حیف از ان چشمیکہ مژگانش نقاب آرا شود — جلوہ ہا آئینہ و آئینہ ہم بے پردہ است

بمطالعہ این اوراق کہ معانی از شکستہ بالان الفت تحریر اوست پرواز آشیانی مشاہدہ نمودن است و بفہم این مکاتیب کہ حقایق در طلسم نسبت خطوطش آسودہ است بر جولان زمینگیری چشم کشودن ہر چند بساط این صفحات از نقوش امتیاز صافست بارے سواد حیرتے روشن بیتوان کرد اگر ہمہ بینائے این محفل از صہبائے اعتبار خالی ست پیمانہ نگاہے بگردش بیتوان آورد **نظم**

جہان اجتماع حروفست وبس — تماشائے ایجاد وقوفست وبس
ازین حرفہائے تحیر مثال — ببین تا چہ معنی کشودست بال
معانی عیانست تاویل نیست — سبقہا روانست تعطیل نیست
دبستان شوقست فرصت سبق — ز مژگان زدن در شمار ورق
در بیخانہ شبنم نہ آئینہ است — بقدر نگہ فرصت آئینہ است

چون منشا تحریر این مراتب خامۂ عنصری ترتیب نشار امکانی ست و گردہ تصویر این حقایق صفحۂ ما و من ترکیب نسخۂ جسمانی خرد معنی سند سر رشتہ سطور بر قبیلہ مکتب بیدلی رسانید و قلم تحقیق رقم بموسومی **چار عنصرش** ممتاز گردانید

عنصر اول ایجاد اشتعال شعلۂ مقال و گرمی ہائے صحبت ارباب فضل و کمال

عنصر دوم رواج شگفتگی بہار عالم منظوم و نائم فیض غمایم فوائد معلوم

عنصر سوم طراوت شبستان مراتب منثور و آبیاری نخلستان کیفیات شعور

عنصر چہارم غبار فشانی بساط صور عجائب و رنگ زدائی آئینۂ نقوش غرائب

۵

دانش درین محیط ز خود رفتہ بستن ست بر روے چار موج مربع نشستن ست
فہمے بچار عنصر بیدل گماشتن از دام گاہ شش جہت وہم رستن ست

چشم امید با انتظار این سرمہ روشن کہ تماشاے این گلزار عرفان نہال زحمت خار جہل مبیناد و دست تمنا بہوار این دعا بلند کہ سیاح این وادی معانی غزال کلفت بہ غبار نادانی بنشیناد **نظم**

بتماشا رسیدنی دارد جلوہ معفت ست دیدنی دارد
عالم افسانہ است باقی ہیچ حرف ما ہم شنیدنی دارد

عنصر اول ابجد اشتعال شعلہ مقال و گرمیہاے صحبت ارباب فضل و کمال مقصد تحریر این کلمات توضیح عبارات صفحہ اتفاق ست و مدعاے ترتیب این سطور تصریح تعینات حقیقت وفاق کہ بہزار دور پرکار فلکی نقطہ داری نقش مے بندد و بچندین لغزش خامۂ تقدیر خطے برقم می پیوندد و آرمیدگی دانۂ از ترک تصور جمعیت ریشہ گل مے کند بہار کیفیت اعتبار تماشا کردنی است و آسودگی نقطہ از وداع اندیشہ تکمین خط برمے آرد نسخۂ حقایق او ہام بمطالعہ آوردنی ابجد بستان عشق قل ہو اللہ احد است نہ تعداد بزرگیہاے اب و جد آئینۂ اسرار حال زنگ زداے توہم ازل و ابد است نہ معرض تمثالہاے ماضی و مستقبل بستر اعتبارے از مراتب عالم ظہور چشم ہمت نیاید دوختن و با فسردہ ترین شرارے از کانون

محفل شعور چراغ فطرت نشاید افروختن بحکم تغیر احوال تا شاخ و برگ بعرض آید موسم گل رنگ تازہ میگرداند و تباثیر تبدل اوضاع تا شرار دود بشمار رسد فرصت شعلۂ دامن گرمی نے افشاند نظم

احوال دیگران زچہ بر خود فسردۂ ۔۔۔ تبدیل زخود بگو کہ تو ہم کم نبودۂ
گر ریشۂ ز تخم تو آید بروے کار ۔۔۔ بند نقاب خرمن امکان کشودۂ
برگ گلت ہزار چمن عرض رنگ و بوست ۔۔۔ آئینہ از خودی دہ ہائے نمودۂ
مژگان تست بست و کشاد طلسم دہر ۔۔۔ اے چشم آگہی بچہ غفلت غنودۂ
عالم تمام عرض پیام خودست و بس ۔۔۔ اے شوق نالہ کہ چہ از خود ستودۂ

پوشیدہ مباد کہ چون پیکر بے نشان قادریت کسوت آب و رنگ عبدیت پوشید و صفائی آئینۂ حقیقت باز نگ کدورت مجاز جوشید عنقاے آشیان اطلاق در قفس اندیشہ بقید افتاد و آہنگ پردۂ غیبت نقاب قانون غربت کشاد جواہر عقول و نفوس بکثافہ انگیزی اعراض امکانی پرداخت و کیفیات اجرام و عناصر طرح اجتماع کلفت جسمانی انداخت خاک از مرتبہ جمعیت ذاتی بہ پریشانی اسباب کوشید و آتش از امتیاز طبعی بدماغ عارضی مبتلا گردید آب تا طراوتے بتصور آرد طوفان گریہ انگیختہ بود و باد تا نفسے راست نماید بسلسلہ آہ آویختہ نظم

داغ نیرنگم مپرس از صورت بنیاد من ۔۔۔ آسمانہا باز مینے ساخت از ایجاد من
شعلۂ یاس سپندم بہ کہ در دل خون شود ۔۔۔ میکشد دود از دماغ عالمے فریاد من

غیر موہوم ست از رفتن غافل مباش　　این قدر ہا جان شیرین میکند فرہاد من
بسکہ آشوب غبار حیرتم پوشیدہ چشم　　صورت آئینہ بر من نیز رفت از یاد من
زین تہمائے کہ از دست خودم باید کشید　　غیر خجلت کیست تا از من ستاند داد من

ہر قدر سلسلۂ نفس طپش فرسائے پیچ و تاب میگشت غبار انگیزی شور طلب بہ ازا فلاک در گذشت و چندانکہ حرکت اعضا علم بالیدن مے افراخت گسیختگی عنان خود ہمشہ دو اسپہ می تاخت تلاطم محیط کبریائے شکست موج پیش مے برد و لمعات آفتاب جلال مراتب نیاز ذرہ می شمرد کجا ہوشے کہ از لفظ احتیاج معنی غنا استنباط نماید و کو گوشے تا از ساز عجز بر مزمہ قدرت آغوش تامل کشاید

قطعہ

انچہ در صحرائے امکان صورت واماندگی است　　در تماشا گاہ وحدت شوخئے انداز بود
دوری و پیمائش طلسم اعتبار ما شکست　　ورنہ این عجز یکہ مے بینی غرور ناز بود

مصلحتہا درین صورت جلوہ طراز ست و حکمتہا درین آئینہ تمثال پرداز نخستین از روزیکہ از نقاب بیخودا ہشی سر کشید و اولین جست و جوئیکہ از خلوت بے نیازی بیرون خرامید حسرت غذائے رقیقی کہ آبیار نشو و نمائے ریشۂ حیوانی تو اند بود و تا بالیدن نہال زندگی منع پژمردگیہائے مزرع جسمانی تو اند نمود و آن مشت خونی تو اند بود در گسوت شیر نمودار و شفقے داشت آئینۂ صبح در کنار سادہ رنگی این خون شیر نما رمزے بود فہمیدنی و صفا جوشی آن شفق صبح تمثال معنی داشت شنیدنی یعنی اے

طوفان بردہ غبار تو ہم چند ان قدم بعید کشودی کہ تا خود را بجور ساند خون در پیکر خون نماند و اے غارت زدۂ رنگ و بوے تخیل آن قدر از اصل دور افتادی کہ تا بسراغ گلت رسد رنگہا عنوان بشگوفہ گرداند نظم

اے شمع داغ شوکۂ نظر باز کردۂ — از خود روا اے سحر کہ نفس ساز کردۂ
اے شعلہ سر کشیدۂ از سوختن منال — آخر نگاہ کن کہ چہ آغاز کردۂ

درین نشا معنی الکمال مقدسۃ الزوال در لفظ بے تمیزی مضمر بود و مضمون وجود ک ذنبٌ در عبارت بیخبری مستتر مدتے سواد نسخۂ شعور صعوبت بیاضی داشت و رقم خامۂ ادراک ہمان دفتر سادگی می نگاشت نگاہے بود چون حیرت آئینۂ بے نیاز جوہر شناسی و ہوشے برنگ مطلع صبح منزہ زکدورت اقتباسی نظم

بر زبان درس روانیہاے موج شیر بود — جنبش مژگان بے نم خامۂ تحریر بود
عرض سامان بیانہا اعتبار آہ داشت — نارسائیہاے ما و من نفس تقریر بود
از کتاب بے نیازیہاے آیات شعور — ہر چہ مے تابید بر دل نالہ اش تفسیر بود

چون ذائقہ توجہ از الفت شیر برید و قوت تصور بکنار امتیاز والدین آرمید معماے ربوبیتی باسم اب دام و اشگافت و لغز ابنیتی بغور مراتب این و آن دریافت سعی باصرہ آغوش شناسائی حسن و قبح مہیا کرد و جہد سامعہ نسخۂ ادراک ستایش و نفرین بہ ترتیب آورد چندانکہ نسبت کثافت جسمانی قوی گردید کیفیت لطافت روحانی بہ صنعت انجامید بہ حکم مجبوری طبیعت بے اختیار ہر چہ از نگار کدورت جمع کردہ

صافی آئینه فهمید و انچه از اسباب غفلت فراهم آورده ذخیرهٔ آگاهی اندیشید

نظم

غفلتم آخر بچندین آگهی ارشاد کرد | هر نقابے را که دیدم جلوهٔ ایجاد کرد
در حقیقت دست رنج کس تلف سرمایه نیست | کوشش ناانیم در علم و هم استاد کرد
بودم از درد وطن اوارگیها داغ یاس | امتیاز این و آن بارے بهیچم شاد کرد

ازانجاکه ورق گردانی نسخهٔ احوال کمین اندیش تامل نیست باندک تحریکے از نسیم فرصت والد مجازی بسیر گلشن حقیقت شتافت و از شکست خمار کثرت حضور نشاه وحدت دریافت آشوب گرد یتیمی جوهر آئینه اشتهار یافت و پریشانی غبار بیکسی دامن جمعیت اعتبار پیچید

نظم

خورشید خرامید و فروغے بنظر ماند | دریا بکنار رد گر افتاد و گهر ماند
آتشکده رفت و زگره ریخت شرارے | دل آب شد و قطرهٔ خونے زجگر ماند
آن سایه گذشت از اثر دست نوازش | این نقش قدم داغ شد و خاک بسر ماند

زمانے چند بوضع بے سروپائی گذشت و مدتے بطریق بے پروائی منقضی گشت در مبادی شهر سادسه از سال سادس والدهٔ مشفقه که حقیقت تجلی دوم از ذات قدسیه صفاتش متعین بود و اسرار تعین ثانی بادراک ما هیت مستوده ذاتش متضمن باستفادهٔ مذمت اساتذه سروش معنی گردید و باستفهام ایجاد تجسس سامان توجه نظر نگردانید که طفل نفاست نسخ اعتبار در ساحت اداین حروف

دائرست ومعلومات امتیاز بر جادهای این خطوط سائر اکتسابش آگاهی مراتب وهم وقیاس ست والتزام آن مانع بیکاریهای شغل انفاس مدعا آنکه تا مژگان فراهم نیامده است تماشا باید دید وتا خواب از خود نبرده است افسانه باید شنید

نظم

فهم اگر نبود شنیدن هم غنیمت گیر وبس — نغمه ها بسیار دارد تار موهوم نفس
در طلسم ما ومن بیگانه نتوان زیستن — شوق مفت زندگیها عشق اگر نبود هوس

با مداد تربیتش هفت ماه تردد انفاس توام ورق گردانی بود وتامل نظر تقدیر استعداد نسخه سواد شناسی میکشود در نهایت حول مطلوبیت فضل واهب العطیات زبان عجز بیان را باختتام قرآن مجید فائز گردانید دیدهٔ حیرت عنوان را بآشنائی نقوش وخطوط سرمه داری بخشید بعد ازان تا سال عاشر نقد توجه مصروف صرف ونحو قواعد عربیت داشت وآئینهٔ هوش بامتیاز نظم ونثر مراتب فارسی میگماشت

نظم

اے که از فهم حقایق دمزنی خاموش باش — عمرها باید که دریابی زبان خویش را
روزگارے در قفاے وهم باید تاختن — تا درین صحرا بدست آری عنان خویش را
در هواے بے نشانی تانگردی بے نشان — سخت دشوارست پے بردن نشان خویش را
مدتے بر هم زدن دارد قماش خوب وزشت — تا شناسی جنس موهوم دکان خویش را

چون اساس جد وجهد خلایق بر دوش جمعیت اسباب ست وبنیاد توجه اشتغال بر ثبوت طبیعت بے انقلاب هنوز بادراک معنی بلوغ نرسیده ناتوانائی بازوے

استعداد کمان کوشش از زہ انداخت و نارسائی دستگاہ قدرت رشتۂ الہا
محکوم گرہ ساخت بے اختیاری نگذاشت تا دیگر کمر جہد توان بست و بید ست
و پا ئی روا نداشت تا دامن تردد ے توان شکست نا چار بمقتضاے رب المسکین
فضل اللہ تسلیم جزو حیثیت گردید و درس تتبع احوال موجودات و بانشاے ادبنی
ربی معلم فیض حقیقی و سبق بدائع تماشاے کائنات **قطعہ**

ہوش اگر باشد کتاب و نسخہ درکار نیست — چشم وا کردن زمین تا آسمان فہمیدن است
دور گردیہاے وہم آنسوے خویشت می برد — ورنہ ہر چیزے کہ می بینی ہمان فہمیدن است

پس بہر مجمعیکہ نظر باز کرد دبستان تکمیل خود دید و بر حرفیکہ گوش انداخت معنی
ہدایت خود فہمید انتقال طبیعت خداداد از ہر نکتۂ اسرار کتابی دریافت و وقت ادراک
موہبی از ہر نقطۂ رموز دفترے داشگافت ازان ہنگام تا حال کہ نفس شماری عمر مقارن
سال چہل و یکم است ہمان نقش تسلیم سر لوحۂ نسخۂ جبین ست و ہمان نقد رضا
سرمایۂ جیب و آستین **قطعہ**

از کتاب بیدلی یک نقطہ گر آید بدست — نسخہ ہا آتش توان زد نسخہ ہا باید شکست
صد چمن باید بطوفان تغافل داد نست — تا بخون دل توانی اینقدر رنگ بست

نکتہ - اگر منکر نبوت نگاہ باخطرات جز بہ تعظیم پیش میا
و اگر بر تجلی ایمان داری بہیچ جانب بے ادب چشم مکشا - **رباعی**

ہر گوش تو قلقلۂ مینا نخورد — کاندیشہ پیغام بری وا نخورد

چشمیکہ کشائی بتامل بکشا تا از مژہ رنگ جلوۂ یا نخورد

شخص ظاہر را بمظہریت مستاتا فضول انجمن تحقیق نباشی آسمان را برفعت مفخر مپندیش تا برائے خود پستی فطرت نہ تراشی۔ نظم

گر یافتی اسرار قدم پیش مجو ور فہمیدی ز لفظ و معنیش مگو

تا طبع تو تہمت فضولی نکشد گلہاست درین بہار می بین و مگو

نکتہ۔ مجاز یعنی عالم اعتبار را نہائی تصور کردن است کہ تخم آن جز حقیقت نیست در مرتبہ نہال از تخم اصلا نتوان یافت۔ در مرتبہ بیخ ہمچنان از شاخ و برگ ہیچ نتوان شگافت۔ رباعی

اے آنکہ گہے خلوت و گاہ انجمنی پیوستہ بوہم غیر آتش فگنی

نیرنگ دوئی بار ندارد اینجا من با تو توام چنانکہ با من تو منی

نکتہ۔ از قلندرے پرسیدند معرفت چیست گفت نتیجہ بیکاری کہ اگر شغلے دیگر دست بہم میداد ہیچکس درین ورطۂ خیال نمی افتاد۔ رباعی

گر قابل کسب عملے مے زادیم در ورطۂ فکر خود نمی افتادیم

دیدیم کہ دست ما بجائے نرسید از سعی جنون داد گریبان دادیم

نکتہ کسب موقوف بر تکالیف حالی و گلکاری نیست بے تلاشی نیز تلاشے است و بیدست و پائی نیز معاشے اما تقلید موجب تصدیع است و بے موضعی دیگر باعث تشنیع رباعی

گر آنکہ بہ تقلید کمر می بندد چون نخل بپندار ثمر می بندد
از قطرۂ تجمیت دل قانع باش آبے دگر است انچہ گہر می بندد

نکتہ از فرط گرسنگی کہ حرارت عزیزی بہ وداع قوائے دامن می چیند صاحب ریاضت اشکال غریبہ می بیند یعنی بخارات کہ مادہ تخیل است ہرگاہ بدماغ صعود می نماید تمثالہائے عالم خواب در عین بیداری نقاب میکشاید ہمچنان ہنگام نزع نیز صور مثالی بر طبائع منکشف میگردد و آن از باقیات عالم خیال است واگرنہ در نفس الامر تحقیق آن دشوار است و محال مثل شعلۂ چراغیکہ چون روغنش کم شود سراپا در میگیرد روشن تر میگردد تا باندک فرصتے بمیرد چون غلبۂ مجموع موجد صفراست و غلبۂ صفرا مادۂ ایجاد سودا و جمیع رالہ بامبداء توجہ است از صعود این بخارہا سطوح حقائق و معانی می خوانند و فرقہ راکہ از حقیقت بیخبریست اشکال دیو و جن میدانند چہ دودہا از بین آتش نامشتعل متصاعد نگردید و چہ سوداہا کہ از ین صفرائے سوختہ بطوفان نرسید اگر ہوشیست باید فہمید کہ غیر اشیائے محسوسہ معین ہر چہ در خیال پرتو اندازد واہمۂ سوادائی است و خلاف قاعدۂ اتفاق انچہ در نظرہا مشکل یابند غبار بینائی۔

نظم

خلقیست درین جنون سرائی نیرنگ زندانی اختراع چندین فرہنگ
من بندۂ آنکہ در ادب گاہ ثبات جوعش مجنون نسازد و سیرے دنگ

نکتہ گواہ قوت جسم آدمیست سعی در ادائے شرائط عبادت و شاہد

قوت عقل توجه براکتساب علوم وحکمت و دلیل قوت روح پرواز همت بعروج نسبت وحدت ماده این هر سه قوت مقدار اعتدال غذاست که به تقویت آن جسم توانا شود بر قدرت اعمال و عقل اعانت یابد در سعی تحصیل کمال و روح بال کشاید بفضای معجت ذوالجلال اگر اسباب غذا مفقود باشد تردد جسم در طلب وجه معیشت مانع ذوق عبادات است و تصرف عقل در تدبیر حصول آن محروم کسب علم و حکمت و توجه روح از تشویش اینها برجوع سه منزل جمعیت۔ **نظم**

باخشک و تر مائدهٔ لیل و نهار　　قانع شو جمعیت دل مفت انکار
آن دولت جاوید که خلدش نامند　　رزقیست که بی تردد آید بکنار

نکته لی مع الله وقت اشارهٔ کیفیتیست از حضور احدیت حق که آن نشاء ثبوت دوام ندارد مگر بر معدوم مطلق در تمیز آباد واحدیت همان کیفیت مصروف تجدد امثال است و همان نشهٔ مقسوم ساغر احوال و افعال گروهی که از رمز تحقیق جرعه بخشیده اند واز دور یقین و ما عنی نرسانیده حصول نشاء در طبیعت تاک توهم کرده اند و بوی گل را در مزاج هوا برنگ آورده هرچند طراوت ظهور در نسق تکالیف شرعیه معاینه می کنند از بی خردی بر رفع آن میکوشند و با آنکه رونق هستی در حفظ مراتب آداب مشاهده می نمایند از ننگ حیا آزادگی می فروشند غافل که این یکمشت خاک چقدر خونها خورده تا نفس آدمیتی بسته است و این یک نفس نسیم چه

مقدار در ضبط کوشیده است تا بشکل حبابے پیوسته **نظم**

جمعے از پیش خویش آگاہند — بر فلک رفته اند و در چاہ اند
بہ سہا نارسانده ظرف فروغ — طشت خورشید و ساغر ماہ اند
ہمچو فرزین بکج خرامی جہل — ہمعنان عزیمت شاہ اند
بحر پیمایے رشحۂ شبنم — کوہ پرواز و ترۂ کاہ اند
تا نگردند خاک جادۂ شرع — گر ہمہ منزل اند گمراہ اند

نکتہ معنی بیاپان نسخۂ اسرار از معماے تامل لطیفۂ واشگافته اند و از نغز تفکر معانی خاصۂ دریافته که حصول یابین دو عدم بلفظ مع است و مراد **نکتہ** طبایع را تقلید اوضاع یکدگر رہزن تحقیق است۔ و تبعیت عادات و رسوم مانع سر منزل توفیق اکثر استعدادہا در حجاب قوت از فعل محروم ماند و یکے از انہا عنان خیال بہ عرصۂ وقوع نگرداند فرصت سرانجام آنقدر دور ساخته که بسعی دستہاے برہم سوده آوازش توان داد و کافت تضییع اوقات بر روے حقیقت دیوارے برنیاورده که بچاکہاے گریبان ندامت را بہے توان کشاد جمعیت دل بہ شرط عزلت ہمہ را میسر است اگر ہم صحبتان معذور دارند بمطالعۂ نسخۂ تسلی ہر کس صد بغل دارد اگر ہمدرسان بحال خود واگذارند آب در ہر طبعے که راہ یافت مائل تکلیف تری نمودن است آتش بر ہر خزے که غالب افتاد سرگرم و کان حرارت کشودن دیرپا نزا بہ حکم تسلط رسوم سر از جیب برنیاورده در خرد نش ناقوس غوطہ خوار بست و مسجد پانزا سر حساب ادراک نفس ناگردیده ہمان تعلقہ بحہ شماری نہ برہمن را از کشاکش دام اختلاط زنار تعلق گسیختن

تا به تامل کوشد که ناقوس دیرستان فطرت چه آهنگ دارد و نه شیخ را از آفاق رجوع خلق به حصار تنهائی گرنخیزد تا فهم نماید که لبیک طپیدن نگاه کعبهٔ دل چه سبحه می شمارد و ناچار نقدے که در گره خویش نه بسته انداز کیسهٔ غیر می شمارد و سرے که بخیال خود ندزدیده انداز گریبان دیگران بر می آرند از غلغل آباد آفتکدهٔ این وآن مگر در پناه خاموشی گریزی تا بے تقلید زبانها حرفے توانی فهمید واز صدمه زار غولستان وهم وطن گوش التجا بگیری تا از پردهٔ غیب نوائے توانی شنید نظم

انکاری غیر باش تصدیق این است ۔۔۔ تا گرد بدل دلیل توفیق این است
تبعیت خلق از حقت باطل کرد ۔۔۔ ترک تقلید گیر تحقیق این است

نکته - از بزرگے پرسیدند خواب افضل است یا بیداری فرمود افضلیت بمعنی فوقیت است و فوقیت دلیل غالبیت هرگاه کیفیت نسخهٔ وجود که منقوش رموز این دو حقیقت است بمطالعهٔ امتحان درآید و تامل جنبے بخیال درس تحقیق آراید عبارت ناتوانهائے مغلوب بے تامل روشن است و معنی قوت غالب بے گفتگوے لب مهر هن

غزل

بیداریٔ میان دو خواب است هستیم ۔۔۔ گرد تکل دو سراب است هستیم
از نطفهٔ دو موج حبابے دمیده است ۔۔۔ یعنی طلسم نقش بر آب است هستیم
مغلوب آفتاب چو شد سایه مایهٔ ۔۔۔ اندیشهٔ که در چه حساب است هستیم
روشن نشد ز نسخهٔ دل جز سواد وهم ۔۔۔ مضمون حیرتم چه کتاب است هستیم
سرمایه وقف غارت و امید محو یاس ۔۔۔ یارب چه جنس خانه خراب است هستیم

نیشنل پریس الہ آباد میں باہتمام پنڈت کالکا پرشاد دیکھت چھپا

دیوان حافظ

۱ الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها — که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

۲ بموی نافهٔ کاخر صبا زان طره بگشاید — ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

۳ بیا سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید — که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها

۴ مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون هردم — جرس فریاد میدارد که بربندید محملها

۵ شب تاریک و بیم موج و گرداب چنین هائل — کجا دانند حال ما سبکساران ساحلها

۶ همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر — نهان کی ماند آن رازی که سازند محفلها

حضوری گر همی خواهی از و غائب مشو حافظ
متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و اهملها

۱ ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما — آبروی خوبی از چاه زنخدان شما

۲ عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده — باز گردد یا برآید چیست فرمان شما

۳ کی دهد دست این غزلها را بگیتی شانوند — خاطر مجموع ما زلف پریشان شما

۴ کس بدوران تو نرگست طرفی نه بست از عافیت — به که بفرو شند مستوری بمستان شما

۵ بختِ خواب آلود ما بیدار خواهد شد مگر — زانکه زد بر دیده آبِ روی رخشانِ شما
۶ با صبا همراه بفرست از رخت گلدستهٔ — بو که بوی بشنویم از خاک بستانِ شما
۷ دل خرابی میکند دلدار را آگه کنید — زینهار ای دوستان جانِ من و جانِ شما
۸ عمر تا ان باد دراز ای ساقیانِ بزمِ جم — گر چه جام ما نشد پر مِی بدوران شما
۹ ای صبا با ساکنانِ شهرِ یزد از ما بگو — کای سرِ ناحق شناسان گوی میدانِ شما
۱۰ گر چه دوریم از بساطِ قرب همت دور نیست — بندهٔ شاه شمائیم و ثناخوانِ شما
۱۱ دور دار از خاک و خون دامن چو بر ما بگذری — کاندرین ره کشته بسیارند قربانِ شما
۱۲ ای شهنشاهِ بلند اختر خدا را همتی — تا بیوسم همچو گردون خاکِ ایوانِ شما

میکند حافظ دعائی بشنو آمینی بگو
روزی ما باد لعلِ شکر افشانِ شما

۱ ساقی نبوریاده بر افروز جامِ ما — مطرب بگو که کارِ جهان شد بکامِ ما
۲ ما در پیاله عکسِ رخِ یار دیده ایم — ای بیخبر ز لذتِ شربِ مدامِ ما
۳ چندان بود که شمهٔ نازی همی کند — کاید بجلوه سروِ و صنوبر خرامِ ما
۴ هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق — ثبت است بر جریدهٔ عالم دوامِ ما
۵ مستی بچشمِ شاهدِ دلبندِ ما خوش است — زان رو سپرده اند بمستی زمامِ ما
۶ ترسم که صرفهٔ نبرد روزِ بازخواست — نانِ حلالِ شیخ ز آبِ حرامِ ما
۷ ای باد اگر بگلشنِ احباب بگذری — زنهار عرضه ده بر جانان پیامِ ما

گو نام ما زیاد بعمداً چه میبری ۸ خود آید آنکه یاد نیاری ز نام ما
بگرفت همچو لاله دلم در هوای سرد ۹ ای مرغ بخت کی شوی آخر تو رام ما
دریای اخضر فلک و کشتی هلال ۱۰ هستند غرق نعمت حاجی قوام ما

حافظ ز دیده دانهٔ اشکی همی فشان
باشد که مرغ وصل کند قصد دام ما

صلاح کار کجا و منِ خراب کجا ۱ ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا
چه نسبت است برندی صلاح و تقوی را ۲ سماع وعظ کجا نغمهٔ رباب کجا
دلم ز صومعه بگرفت و خرقهٔ سالوس ۳ کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا
ببشد زیاد خوشش یاد روزگار وصال ۴ خود آن کرشمه کجا رفت و آن عتاب کجا
ز روی دوست دل دشمنان چه دریابد ۵ چراغ مرده کجا شمع آفتاب کجا
ببین بسیب زنخدان که چاه در راه است ۶ کجا همیروی ای دل بدین شتاب کجا
چو کحل بینش ما خاک آستان شماست ۷ کجا رویم بفرما ازین جناب کجا

قرار و خواب ز حافظ طمع مدار ای دوست
قرار چیست صبوری کدام و خواب کجا

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما ۱ چیست یاران طریقت بعد ازین تدبیر ما
در خرابات مغان ما نیز هم منزل کنیم ۲ کاین چنین رفتست در عهد ازل تقدیر ما
ما مریدان روی سوی کعبه چون آریم چون ۳ روی سوی خانهٔ خمار دارد پیر ما

عقل اگر داند که دل در بند زلفت چون خوشست ۴ عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما
روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد ۵ زان سبب جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما
با دل سنگینت آیا هیچ درگیرد شبی ۶ آه آتشبار و سوز ناله شبگیر ما
مرغ دل را صید جمعیت بدام افتاده بود ۷ زلف بگشادی و باز از دست شد نخجیر ما
باد بر زلف تو آمد شد جهان بر من سیاه ۸ نیست از سودای زلفت بیش ازین تدبیر ما
تیر آه ما زگردون بگذرد جان عزیز ۹ رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیر ما

بر در میخانه خواهم گشت چون حافظ مقیم
چون خرابی شد اساس یار طریقت پیر ما

صوفی بیا که آینه صاف است جام را ۱ تا بنگری صفای مِی لعل فام را
راز درون پرده ز رندان مست پرس ۲ کین حال نیست صوفی عالی مقام را
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ۳ کاینجا همیشه باد بدست است دام را
من آن زمان طمع ببریدم ز عافیت ۴ کاین دل نهاد در کف عشقت زمام را
ما را بر آستان تو بس حق خدمت است ۵ ای خواجه باز بین بترحم غلام را
در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند ۶ آدم بهشت روضهٔ دار السلام را
در بزم عیش یک دو قدح درکش و برو ۷ یعنی طمع مدار وصال دوام را
ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عمر ۸ پیرانه سر مکن هوس ننگ و نام را
حافظ مرید جام جم است آصفا برو ۹ وز بندگی برسان شیخ جام را

رونقِ عهدِ شباب است دگر بستان را ۱ میرسد مژدهٔ گل بلبل خوشالحان را
ای صبا گر بجوانانِ چمن باز رسی ۲ خدمتِ ما برسان سرو و گل و ریحان را
ایکه بر مه کشی از عنبر سارا چوگان ۳ مضطرب حال مگردان من سرگردان را
ترسم آن قوم که بر درد کشان میخندند ۴ در سرِ کارِ خرابات کنند ایمان را
یار مردانِ خدا باش که در کشتیِ نوح ۵ هست خاکی که بآبی نخرد طوفان را
برو از خانهٔ گردون بدرونان مطلب ۶ کین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را
گر چنین جلوه کند مغبچهٔ باده فروش ۷ خاکروب درِ میخانه کنم مژگان را
نقشوی واقفِ یک نکته ز اسرار وجود ۸ گر تو سرگشته شوی دایرهٔ امکان را
هر کرا خوابگه آخر بدو مشتی خاک است ۹ گو چه حاجت که بر افلاک کشی ایوان را
ماه کنعانیِ من مسند مصرِ آنِ تو شد ۱۰ وقت آنست که پر دود کنی زندان را
در سرِ زلف ندانم که چه سودا داری ۱۱ که بهم برزدهٔ گیسوی مشکافشان را
ملک آزادگی و گنج قناعت گنجیست ۱۲ که بشمشیر میسر نشود سلطان را

حافظا مے خور و رندی کن و خوش باش ولے
دامِ تزویر مکن چون دگران قرآن را

صبح دولت میدمد کو جامِ هم چون آفتاب ۱ فرصتے زین به کجا باشد بده جامِ شراب
خانه یے تشویش و ساقی یار و مطرب بذله گو ۲ موسم عیش است و دورِ ساغر و عهدِ شباب
شاهد و ساقی بدست افشان و مطرب پای کوب ۳ غمزهٔ ساقی ز چشم مے پرستان برده خواب

خلوتِ خاص است و جایِ امن و نزهتگاهِ انس ۴ اینکه می بینم به بیداریست یارب یا بخواب
از خیالِ لطفِ مشاطهٔ چالاک طبع ۵ در ضمیرِ برگِ گل خوش میکند پنهان گلاب
از پیِ تفریحِ طبع و زیورِ حسن و طرب ۶ خوش بود ترکیبِ زرین جام با لعلِ مذاب

تا شد آن مه مشتری درهای حافظ را بگوش
میسرد هر دم بگوش از زهره گلبانگ رباب

زاهد ظاهر پرست از حالِ ما آگاه نیست ۱ در حقِ ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست
در طریقت هر چه پیشِ سالک آید خیر اوست ۲ در صراطِ المستقیم ای دل کسی گمراه نیست
تا چه بازی رخ نماید بیدقی خواهیم راند ۳ عرصهٔ شطرنجِ رندان را مجالِ شاه نیست
این چه استغناست یارب وین چه ناز و احتشام ۴ کاین همه زخمِ نهان است و مجالِ آه نیست
چیست این سقفِ بلندِ سادهٔ بسیار نقش ۵ زین معما هیچ دانا در جهان آگاه نیست
صاحبِ دیوانِ ما گویا نمیداند حساب ۶ کاندرین طغرا نشانِ حسبةً لله نیست
هر که خواهد گو بیا و هر که خواهد گو برو ۷ گیر و دار و حاجب و دربان درین درگاه نیست
هر چه هست از قامتِ ناسازِ بی اندامِ ماست ۸ ورنه تشریفِ تو بر بالای کس کوتاه نیست
بر درِ میخانه رفتن کارِ زیرکان بود ۹ خود فروشان را بکوی میفروشان راه نیست
بندهٔ پیرِ خرابات م که لطفش دائم است ۱۰ ورنه لطفِ شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

حافظ ار بر صدر بنشیند ز عالی همتی است
عاشقِ درویش باید مالِ دنیا جاه نیست

۱ روشن از پرتو رویت نظرے نیست کہ نیست — منتِ خاک درت بر بصرے نیست کہ نیست
۲ ناظر روے تو صاحب نظر اند ولے — سرِ گیسوے تو در ہیچ سرے نیست کہ نیست
۳ اشکِ غمازِ من از سرخ برآید چہ عجب — خجل از کردۂ خود پردہ درے نیست کہ نیست
۴ مگر این بندِ خستہ چہ بندی کہ زہر — برمیانِ دل و جانم مگرے نیست کہ نیست
۵ تا بدامن ننشیند زنسیمت گردے — سیلِ اشکم از نظر برگذرے نیست کہ نیست
۶ تا دم از شامِ سرِ زلفِ تو ہر جا نزنند — با صبا گفت و شنیدم سحرے نیست کہ نیست
۷ من ازین طالعِ شوریدہ بر نجم ورنہ — بہرہ مند از سرِ کویت دگرے نیست کہ نیست
۸ از خیالِ لبِ نوشین تو اے چشمۂ نوش — غرقِ آب و عرق اکنون شکرے نیست کہ نیست
۹ آبِ چشمم کہ بر و منتِ خاک درِ تست — زیرِ صد منتِ او خاک درے نیست کہ نیست
۱۰ از وجود آن قدرم نام و نشانیست کہ ہست — ورنہ از ضعف درانجا اثرے نیست کہ نیست
۱۱ شیر در بادیۂ عشقِ تو روباہ شود — آہ ازین راہ کہ در وے خطرے نیست کہ نیست
۱۲ نہ منِ دل شدہ از دستِ تو خونین جگرم — از غمِ عشق تو پر خون جگرے نیست کہ نیست
۱۳ از سرِ کویِ تو رفتن نتوانم گاہے — ورنہ اندر دلِ بیدل سفرے نیست کہ نیست
۱۴ تو خود اے شعلۂ رخشندہ چہ داری در سر — کہ کباب از حرکاتت جگرے نیست کہ نیست
۱۵ مصلحت نیست کہ از پردہ برون افتد راز — ورنہ در مجلسِ رندان خبرے نیست کہ نیست

بجز این نکتہ کہ حافظ ز تو ناخوشنود ہست
در سراپاے وجودت ہنرے نیست کہ نیست

آن کیست کز رویِ کرم با من وفاداری کند ۱ بر جا بدِ کارے چو من یکدم نکو کاری کند
اول بیانگ نائے و نے گوید من پیغام وے ۲ وانگه بیک پیمانه مے با من هواداری کند
دلبر که جان فرسود ازو کام دلم نگشود ازو ۳ نومید نتوان بود ازو باشد که دلداری کند
گفتم گره نگشوده ام زان طره تا من بوده ام ۴ گفتا منش فرموده ام تا با تو طرّاری کند
پشمینه پوشِ تند خو کز عشق نشنیده ست بو ۵ از مستیش رمزے بگو تا ترک هشیاری کند
چون من گدائے بی نشان مشکل بود دیدارِ فلان ۶ سلطان کجا عیشِ نهان با رندِ بازاری کند
زان طرّهٔ پر پیچ و خم کس را مبین خالی ز غم ۷ ور بنده زنجیرش چه غم آنکس که عیّاری کند
شد لشکرِ غم بی عدد از بخت میخواهم مدد ۸ تا فخرِ دین عبد الصمد باشد که غمخواری کند

با چشم پر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او
کان طرّهٔ شبرنگ او بسیار مکّاری کند

بتے دارم که گردِ گل ز سنبل سائبان دارد ۱ بهارِ عارضش خطے بخونِ ارغوان دارد
غبارِ خط بپوشاند خورشیدِ رخش یا رب ۲ حیات جاودانش ده که حسنِ جاودان دارد
چو عاشق میشدم گفتم که بردم گوهرِ مقصود ۳ ندانستم که این دریا چه موجِ بیکران دارد
چو در رویت بخندد گل مشو در دامنش اے بلبل ۴ که بر گل اعتمادے نیست گو حسنِ جوان دارد
خدا را ادهمِ بستان ازو اے شحنهٔ مجلس ۵ که مے با دیگران خورده است و با من سرگران دارد
چو دام طره افشاند ز گردِ خاطرِ عاشق ۶ بتعزیت گوید که رازِ من نهان دارد
ز خوفِ هجرم ایمن کن اگر امید آن داری ۷ که از چشمِ بدان دیشان خدایت در امان دارد

چه افتاده است دراین ره که سلطان معنی را ۸ وزین درگاه می بینم که سر بر آستان دارد
بفتراک ار همی بندی خدارا زود صیدم کن ۹ که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد
ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشم را ۱۰ بدین سرچشمه اش بنشان که خوش آب روان دارد
ز چشمت جان نشاید برد کز هر سو همی بینم ۱۱ کمین از گوشه کرده است و تیر اندر کمان دارد
بیفشان جرعه بر خاک و حال اهل شوکت بین ۱۲ که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهر آشوب
به تلخی گشت حافظ را و شکر در دهان دارد

چو رویت مهر و مه تابان نباشد ۱ چو قدت سرو در بستان نباشد
چو لعل و لولوت در و لفروزی ۲ دُر دریا و لعل کان نباشد
میان خط سبزت لعل نوشین ۳ عجب گر چشمهٔ حیوان نباشد
چو فندق پسته اش خندد بحالم ۴ چرا یارم من گریان نباشد
سواد کفر زلف او که دل را ۵ بروی تو از ان ایمان نباشد
بتو نسبت نباشد هیچ تن را ۶ نه تن بالله که مثلث جان نباشد

اگر چه هست شیرین شعر حافظ
چو لعل خسرو خوبان نباشد

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند ۱ دانه ران ظلمت شب آب حیاتم دادند
بخود از شعشعهٔ پرتو ذاتم کردند ۲ باده از جام تجلی بصفاتم دادند

چه مبارک سحرے بود و چه فرخنده شبے ۲ آن شبِ قدر که این تازه براتم دادند
چون من از عشق رخش بیخود و حیران گشتم ۴ خبر از واقعهٔ لات و منا تم دادند
من اگر کام روا گشتم و خوش دل چه عجیب ۵ مستحق بودم و اینها بزکواتم دادند
بعد ازین روے من و آئینهٔ حسن نگار ۶ که در انجا خبر از جلوهٔ ذاتم دادند
هاتف آن روز بمن مژدهٔ این دولت داد ۷ که ببازارِ غمت صبر و ثباتم دادند
این همه قند و شکر کز سخنم می ریزد ۸ اجر صبریست کزان شاخِ نباتم دادند
کیمیائیست عجب بندگی پیرِ مغان ۹ خاکِ او گشتم و چندین درجاتم دادند
بحیاتِ ابد آن روز رسانید مرا ۱۰ خطِ آزادگی از حسن بماتم دادند
عاشق آن دم که بدامِ سرِ زلفِ تو فتاد ۱۱ گفت کز بندِ غم و غصه نجاتم دادند
شکرِ شکر بشکرانه بفشان اے دل ۱۲ که نگار خوشِ شیرین حرکاتم دادند

همت حافظ و انفاسِ سحرخیزان بود
که ز بندِ غمِ ایام نجاتم دادند

دلم ز مهرِ رویان طریقے برنمیگیرد ۱ زهر در میدهم پندش ولیکن پند نمی گیرد
خدارا اے نصیحتگو حدیث از مطرب و مے گو ۲ که نقشے در خیالِ ما ازین خوشتر نمی گیرد
صراحی میکشم پنهان و مردم دفتر انگارند ۳ عجب گر آتشِ این زرق در دفتر نمی گیرد
نصیحت گم کن و ما را بفریاد دف و نے بخش ۴ که غیر از راستی نقشے درین جوهر نمی گیرد
میانِ گریه میخندم که چون شمع اندرین مجلس ۵ زبانِ آتشینم هست لیکن در نمی گیرد

۶ سرو چشمے باین خوبی تو کو گوئی چشم از و بر گیر — برو کاین وعظ بیعنی مرا در سر نمی گیرد
۷ نصیحت گوے رندان را کہ با حکم خدا جنگست — دلش بس تنگ می بینم کہ در ساغر نمی گیرد
۸ چہ خوش صید دلم کردی بناز ای چشم مستت را — کہ کس آہوے وحشی را ازین خوشتر نمی گیرد
۹ سخن در احتیاج ما و استغنائے معشوق است — چہ سود افسونگری ای دل کہ در دلبر نمی گیرد
۱۰ خدا را رحمے اے منعم کہ درویش سر کویت — در دیگر نمیداند رہ دیگر نمی گیرد
۱۱ من از پیر مغان دیدم کرامتہا مردانہ — کہ این دلق ریائی را بجاے بر نمی گیرد

باین شعر تر و شیرین زشاہنشہ عجب دارم
کہ سر تا پاے حافظ را چرا در زر نمی گیرد

۱ دمے با غم بسر بردن جہان یکسر نمی ارزد — بے بفروش دلق ما کزین بہتر نمی ارزد
۲ بکوے میفروشانش بجاے بر نمیگیرند — زہے سجادۂ تقوے کہ یک ساغر نمی ارزد
۳ شکوہ تاج سلطانی کہ بیم جان در و درج است — کلاہ دلکش است اما بدرد سر نمی ارزد
۴ رقیبم سرزنشہا کرد کز این باب سر برتاب — چہ افتاد این سر ما را کہ خاک در نمی ارزد
۵ ترا آن بہ کہ روے خود زمشتاقان بپوشانی — کہ سودائے جہانداری غم لشکر نمی ارزد
۶ بشو این نقش دلتنگی کہ در بازار یکرنگی — بنعمتہاے گوناگون مے احمر نمی ارزد
۷ دیار و یار مردم را مقید میکند لیکن — چہ جاے بارس کاین محنت جہان یکسر نمی ارزد
۸ بس آسان می نمود اول غم دریا بپوے سود — غلط گفتم کہ ہر موجش بصد گوہر نمی ارزد
۹ برو گنج قناعت جو کہ این معنی عافیت بخشین — کہ یکدم تنگدل بودن بہ عالم بر نمی ارزد

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیا دون بگذر
که یک جو منّتِ دونان بصد من زر نمی ارزد

۱ زاهدِ خلوت نشین دوشم بمیخانه شد — از سرِ پیمان گذشت بر سرِ پیمانه شد
۲ شاهدِ عهد شباب آمده بودش بخواب — باز به پیرانه سر عاشق و دیوانه شد
۳ مغبچهٔ میگذشت راهزنِ عقل و دین — در پیِ آن آشنا از همه بیگانه شد
۴ آتشِ رخسارِ گل خرمنِ بلبل بسوخت — چهرهٔ خندانِ شمع آفتِ پروانه شد
۵ گریهٔ شام و سحر شکر که ضائع نگشت — قطرهٔ بارانِ ما گوهرِ یک دانه شد
۶ نرگسِ ساقی بخواند آیتِ افسونگری — حلقهٔ اورادِ ما گردشِ پیمانه شد
۷ صوفیِ مجلس که دوش جام و قدح می شکست — دوش بیک جرعهٔ عاقل و فرزانه شد

منزلِ حافظ کنون بارگهِ کبریاست
دل بردِ دلدار رفت جان برِ جانانه شد

۱ برنیامد از تمنّای لبت کامم هنوز — بر امید جامِ لعلت در وی آشامم هنوز
۲ روز اول رفت دیم در سرِ زلفین تو — تا چه خواهد شد درین سودا سرانجامم هنوز
۳ از خطا گفتم شبی موی ترا مشک ختن — میزند هر لحظه تیری بر نشانامم هنوز
۴ نامِ من رفته است روزی بر لبِ جانان بسهو — اهلِ دل را بوی جان می آید از نامم هنوز
۵ بر تو روی ترا در خلوتم دیدی آفتاب — میدود چون سایه هر دم بر لبِ بامم هنوز
۶ در ازل داده است ما را ساقیِ لعلِ لبت — جرعهٔ جامی که من سرگرمِ آن جامم هنوز

ساقیا یک جرعه وه زان آب آتشگون که من ۷ در میان بختگان عشق او خامم هنوز
ای که گفتی جان بده تا باشدت آرام دل ۸ جان بغمهایش سپردم نیست آرامم هنوز

در تسلم آورد حافظ قصهٔ لعل لیش
آب حیوان میرود هر دم ز اقلامم هنوز

صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش ۱ وین زهد خشک را بمی خوشگوار بخش
طامات و زرق در ره آهنگ چنگ نه ۲ تسبیح و طیلسان بمی و میگسار بخش غمگسار
زاهد گران که ساقی و شاهد نمی خرند ۳ در حلقهٔ چمن به نسیم بهار بخش
راهم شراب لعل زدای میر عاشقان ۴ خون مرا بچاه زنخدان یار بخش
یارب بوقت گل گنه بندهٔ عفو کن ۵ وین ماجرا بر لب جویبار بخش
ای آنکه ره بمشرب مقصود برده ۶ زین بحر قطره بمن خاکسار بخش
شکرانه که روی ترا چشم بدندید ۷ ما را بعفو و لطف خداوندگار بخش

ساقی چو شاه نوش کند بادهٔ صبوح
گو جام زر به حافظ شب زنده دار بخش

بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم ۱ بیا کز چشم بیمارت هزاران درد بر جینم
الا ای همنشین دل که یارانت برفت از یاد ۲ مرا روزی مباد آن دم که یاد تو نشینم
ز تاب آتش دوری شدم غرق عرق چون گل ۳ بیا ای باد شبگیری نسیمی زان عرق چینم
شب رحلت هم از بستر روم تا قصر حور العین ۴ اگر در وقت جان دادن تو با شی شمع بالینم

۵ صباح الخیز ز دبلبل کجائی ساقیا برخیز — که غوغا میکند در سر خمار خمر دوشینم
۶ اگر بر جای من غیرے گزیند دوست حاکم اوست — حرامم باد اگر من جان بجائے دوست بگزینم
۷ جهان پیر است بنیادش ازین فریاد کش فریاد — که کرد افسون و نیرنگش ملول از جان شیرینم
۸ جهان فانی و باقی فدائے شاهد و ساقی — که سلطانی عالم را طفیل عشق می بینم
۹ رموز عشق و سرمستی زمن بشنو نه از واعظ — که با جام و قدح هر شب قرین ماه و پروینم

حدیث آرزومندی که در این نامه ثبت افتاد
همانا بے غلط باشد که حافظ داد تلقینم

۱ اهل خود مخانه ماوردِ سحر بر درِ میخانه نهادیم — اوقاتِ دعا ورد رهِ جانانه نهادیم
۲ سلطانِ ازل گنجِ غم عشق بما داد — تا روے درین منزل ویرانه نهادیم
۳ خرمن درخشه قدح صد عاقل و زاهد ز تف آتش — این داغ که بر دلِ دیوانه نهادیم
۴ در دل نه دهم ره پس ازین مهر بتان را — مهرِ لبِ او بر درِ این خانه نهادیم
۵ آن بوسه که زاهد ز پیش داد بما دست — از روے صفا بر لبِ جانانه نهادیم
۶ بر چون میرود این کشتی شکسته که آخر — جان در سرِ این گوهرِ یکدانه نهادیم
۷ شد المنة لله که چو ما بیدل و دین بود — آنرا که خرد پرور و فرزانه نهادیم
۸ در خرقه ازین پیش منافق نتوان بود — بنیادش ازین شیوهٔ رندانه نهادیم

قانع بخیالے ز تو بودیم چو حافظ
یارب چه گدا همت و شاهانه نهادیم

صبح است ساقیا قدحے پُر شراب کن ۱ دورِ فلک درنگ ندارد شتاب کن
زان پیشتر کہ عالمِ فانی شود خراب ۲ ما را ز جام بادۂ گلگون خراب کن
خورشید مے ز مشرقِ ساغر طلوع کرد ۳ گر برگِ عیش میطلبی ترک خواب کن
روزیکہ چرخ از گلِ ما کوزہا کند ۴ زنہار کاسۂ سرِ ما پر شراب کن
ما مرد زہد و توبہ و طامات نیستیم ۵ با ما بجامِ بادۂ صافی خطاب کن
ہمچون حباب دیدہ بروے قدح گشائے ۶ وین خانہ را قیاس اساس از حباب کن
ایامِ گل چو عمر بر فتن شتاب کرد ۷ ساقی بدورِ بادۂ گلگون شتاب کن

کارِ صواب بادہ پرستی است حافظا
برخیز و روے عزم بکارِ ثواب کن

گلبن عیش میدمد ساقیِ گلعذار کو ۱ بادِ بہار می وزد بادۂ خوشگوار کو
ہر گلِ نوز گلرخے یاد همیکند ولے ۲ گوشِ سخن شنو کجا دیدۂ اعتبار کو
مجلسِ بزم عیش را غالیۂ مراد نیست ۳ اے دمِ صبح خوش نفس نافۂ زلف یار کو
حسن فروشیِ گلم نیست تحمّلی اے صبا ۴ دست زدم بخونِ دل بہرِ خدا نگار کو
شمعِ سحر ببزمگہ لاف ز عارضِ تو زد ۵ خصم زبان دراز شد خنجر آبدار کو
گفت مگر ز لعل من بوسہ نداری آرزو ۶ مردم ازین ہوس ولے قدرت و اختیار کو

حافظ اگرچہ در سخن خازن گنجِ حکمت است
از غمِ روزگار دون طبعِ سخن گذار کو

مطرب خوش نوا بگو تازه بتازه نو بنو ۱ بادهٔ دلکشا بجو تازه بتازه نو بنو

با صنمے چو لعبتے خوش بنشین بخلوتے ۲ بوسه ستان بکام از و تازه بتازه نو بنو

ساقیِ سیم ساقِ من نیست میم بیار و میش ۳ زود که پر کنم سبو تازه بتازه نو بنو

بر ز حیات کے خوری گر نه مدام مے خوری ۴ باده بخور بیاد او تازه بتازه نو بنو

شاهدِ دلربای من میکند از برای من ۵ نقش و نگار و رنگ و بو تازه بتازه نو بنو

باد صبا چو بگذری بر سرِ کوے آن پری
قصهٔ حافظش بگو تازه بتازه نو بنو

که برد بنزد شاهان زمن گدا پیامے ۱ که بکوے مے فروشان دو هزار جم بجامے

اگر این شراب خام است اگر آن حریف پخته ۲ بهزار بار بهتر ز هزار بخته خامے

شده ام خراب و بدنام و هنوز امیدوارم ۳ که ز بد خلاص یابم بدعاے نیکنامے

تو که کیمیا فروشی نظرے بقلبِ ما کن ۴ که بضاعتے نداریم و فگنده ایم دامے

بکجا برم شکایت بکه گویم این حکایت ۵ که لبت حیاتِ ما بود و ندانشتی دوامے

عجب از وفاے جانان که تفقدے نفرمود ۶ نه بنامه و پیامے نه بپرسش و سلامے

برو ید پارسایان که نماند پارسائی ۷ مے ناب و رکشیدم و نماند ننگ و نامے

ز رهم مبگردان اے شیخ تو بدانهاے تسبیح ۸ که چو مرغ زیرک افتد نه فتد بهیچ دامے

سر خدمتِ تو دارم بخرم بهیچ مفروش ۹ که چو بنده کمتر افتد بمبارکی غلامے

بکشاے تیر مژگان و بریز خونِ حافظ ۱۰ که چنان کشنده را نکند کس انتقامے

هوا خواهِ توام جانان و میدانم کہ میدانی ۱ کہ ہم نادیدہ میدانی و ہم نوشتہ میخوانی
ملامت گر چہ در یابد ز راز عاشق و معشوق ۲ نہ بیند چشم نابینا خصوص اسرار پنہانی
ملک در سجدۂ آدم زمین بوسِ تو نیت کرد ۳ کہ در حسنِ تو چیزے یافت غیر از طور انسانی
ہم زلفت بنام ایزد کنون مجموعۂ دلہاست ۴ مباد این جمع را یارب غم از باد پریشانی
بیفشان زلف و صوفی را بیازمای بر قص آور ۵ کہ از ہر رقعۂ دلقش ہزار ان بت بیفشانی
ور ایغا عیش شبگیری کہ در خوابِ سحر گذشت ۶ بدان قدرے وصال آول کہ در ہجران فروماند
ملول از ہمرہان بودن طریق کاروانی نیست ۷ بکش دشواریِ منزل بیاد عہدِ آسانی
کشادِ کار مشتاقان در ان ابروے دلبند است ۸ خدارا ایک نفس با ما گرہ بکشا ز پیشانی
چراغ افروزِ چشم ما نسیم زلف خوبانست ۹ مباد این قوم را یارب غم از بادِ پریشانی

خیالِ چین بر زلفش فریبت میدہد حافظ
نگر تا حلقۂ اقبالِ ما مگمن بنجنبانی

کلیات انوری

قصائد

۱ اے قاعدۂ تازہ ز دست تو کرم را — اے مرتبۂ نوز بنان تو قلم را
۲ از سحرِ بنانِ تو و اعجاز کفِ تست — گر کارگذارست قلم را و کرم را
۳ دینِ عرب و ملکِ عجم از تو تمام اند — یارب چہ کمالی تو عرب را و عجم را
۴ آن صدر جہانی تو کہ در شارع تعظیم — ہمراہ دوم گشت حدوث تو قدم را
۵ از بہر وجودِ تو کہ سرمایۂ اشیاست — نقشگفت کہ در خانہ نشانند عدم را
۶ تقدیم تو جائیست کہ از پس روی او — افلاک عنان باز نتابند قدم را
۷ اجرام فلک یکبیک اندر قلم آیند — گر عرض دہد عارضِ جاہ تو حشم را
۸ بر جای عطارد بنشاند قلم تو — گر در سر منقار کشد جذر اصم را
۹ اے در حرم جاہ تو امنے کہ نیاید — از بوئے او خواب خوش آہوے حرم را
۱۰ با دایۂ عفو و سخطت الف گرفتند — چون نافہ بریدند شفا را و الم را
۱۱ تا خاک کفِ پائے ترا نقش نبستند — اسباب تب لرزہ ندادند سقم را

انصاف بده تا درِ انصاف تو باز است ۱۲ غمخوار ترا زگرگ شبان نیست غنم را
سوهان فلک تا گلِ عدلِ تو نگفته است ۱۳ تیزی نتواند که دهد خار ستم را
بر ترمکش قدر ترا دست وزارت ۱۴ افزون نکند سعی شمر ساحت یم را
گر شاه نشان خواجه بود خواجگی اینست ۱۵ روزاست در و شک نبود هیچ حکم را
از حاصل گیتی چو توئی را چه تمتع ۱۶ وز خاتم خضر اچه شرف خنصر جم را
زین پیش باندازهٔ هر طائفه مردم ۱۷ آوازهٔ اعزاز قوی بود نغم را
امروز در اقبالِ تو آن صیت ندارد ۱۸ بیچاره نغم چون تو شدی سنبهٔ نعم را
دودی که سرانهٔ مطبخ جود تو برآرد ۱۹ آماده ترا زابر بود زادنِ نم را
آنجا که درآید بنوا بلبل بزمت ۲۰ جز چند زیارت نه کند باغ ارم را
روزیکه دوان بر اثر آتش شمشیر ۲۱ چون باد خورد شیر علم شیر اجم را
در نعره خناق آرد و در جلوه تشنج ۲۲ گر پاسِ تو یاری ندهد کوس و علم را
یک ناله که گلگِ تو کند در مدد ملک ۲۳ آنجا که عدو عشوه دهد بخت دژم را
با فائده تر زانکه مه روز همه روز ۲۴ از شستِ کمان ناله دهد پشتِ نجم را
در همتِ تو کس نرسد زانکه محالست ۲۵ پیمودنِ آن پایه مقائیس همم را
خصم از کمالِ تو تشبه نکند به ۲۶ تا می چکند باز وی بی دست علم را
بختت نه چنین است که ره گم کند اقبال ۲۷ گر نیل کند دشمنِ بدبخت درم را
بدخواه تو بر تختهٔ این سکنهٔ خاکی ۲۸ صفریست که بیشی ندهد هیچ رقم را

۲۹ حساد ترا در بدن از خوفِ تو خون نیست ورهست چنان نیست که اصناف اِمم را
۳۰ سایهٔ بقراط قضا یک حرکت یافت شریان حسودِ تو و شریان بقم را
۳۱ جمره است مگر خصم تو زیرا که نپاید در هیچ عمل منصب او بیش سه دم را
۳۲ تا خاک درآمد شد هر کائن و فاسد پرداخته و پر نکند پشت و شکم را
۳۳ بر پشت زمین باد قرارت بسعادت کاندر شکم چرخ تو ئی شادی و غم را
۳۴ دربار گهت شیوهٔ حجاب گرفته بهرام فلک نظم حواشی حشم را
۳۵ در بزنگهت چهره بعیوق ببرده ناهیدِ فلک شعبدهٔ مثلث و بم را
۳۶ خاک درت از سجدهٔ احرار مخدر تا سجده برد هیچ شمن هیچ صنم را

این شعر بران وزن و قوافی و ردیف است

کامروز نشاط است و فره فضل و کرم را

۱ اے مسلمانان فغان از دورِ چرخ چنبری وز نفاقِ تیر و قصدِ ماه و کیدِ مشتری
۲ کار آبِ نافع اندر مشربِ من آتش است شغلِ خاک ساکن اندر سکنهٔ من مرمری
۳ آسمان در کشتی عمرم کند دائم دوکا گاه شادی باد بانی وقت اندوه لنگری
۴ گر بخندم وان بهر عمریست گوید زهر خند در بگریم کان بهر روزیست گوید خونگری
۵ بر سر من مغفرے کردی کلهدان برگذشت بگذرد بر طیلسانم نیز دورِ معجری
۶ روزگار اگر ز عقامی نیاموزی ثبات چون زغن تا چند سالے مادهٔ سالے نری
۷ به نپوشی از جهان دانی که چون آیدرا همچنان کز پاکین کردن امید کوثری

از ستمهای فلک چندانکه خواهی هست رنج ۸ وانقم زیرا که با من هم بدین گنبد دری
گوئیا تا آسمان را رسم دوران آمده است ۹ داده اندر فتنه را قطبی بلا را محوری
گر بگردانند به پهلو هفت کشور مر ترا ۱۰ یکدم از مهرت نگوید کز کدامین کشوری
بعد ما کاندر لگدکوب حوادث چند سال ۱۱ بخت شورم خنجری کرده است و ورش خنجری
خیره خیره کرد صاحب تهمت اندر هجو بلخ ۱۲ تا هیگویند کا فرنعمت آمد انوری
قبلة الاسلام را هجو ای مسلمانان که گفت ۱۳ حاش لله با لله ار گوید جهود و خیبری
آسمان را طفل بودی بلخ کردی دایگیش ۱۴ کم داند کرد معمور جهان را مادری
افتخار خاندان مصطفی در بلخ و من ۱۵ کرده ام در خدمتش حسانی و هم بوذری
آن نظام دولت و دین کانتظام عدل او ۱۶ در دل اغصان کند با د صبا را رهبری
آنکه نابینای مادرزاد اگر حاضر شود ۱۷ در جبین عالم آرایش به بیند مهتری
در پناه سدهٔ جاه رعیت پرورش ۱۸ بر عقاب آسمان فرمان دهد کبک دری
هم نبوت در نسب هم با د شاهی در حسب ۱۹ کو سلیمان تا در انگشتت کند انگشتری
مسند القضی القضاة شرق و غرب افراشته ۲۰ آنکه هست از مسندش عباسیان را بر قری
آنکه پیش گلک و طبعش آن دو بحر آنگه حلال ۲۱ صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلسش حاضر کنند ۲۲ از میان هر دو بردارد تکوهش داوری
گو حمید الدین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ ۲۳ مطلقاً هر چه آن حمیدت از صفتها بشمری
در زمان او هنر نشگفت اگر قیمت گرفت ۲۴ گوهر است آری هنر او با د محتاج گوهری

خواجۂ ملت صفی الدین عمر در صدر شرع ۲۵ آنکه نبود دیو را در سایۂ او قادری
مفتیِ مشرق امام مغرب آن کز تمکنش ۲۶ عرش زیبد منبرش کوتاش کرد سے منبری
حکم دین هر ساعت از فتوای دین فرهٔ تراست ۲۷ دیدهٔ فرهٔ کنی چون کلک او از لاغری
ذوالفقار نطق تاج الدین شریعت را بدست ۲۸ آن بمعنی تو امان باذوالفقار حیدری
ز احتساب تقوے او دان که هنگام کسوف ۲۹ آفتاب اندر حجاب شد از بیچادری
از رخش هر روز فالے مشتری گیرد جهان ۳۰ کیست آنکو نیست فال مشتری را مشتری
بلبل بستان دین کز وجد مجلسهاے او ۳۱ صبح را چون گل طبیعت گشت پیراهن دری
توبه کردندے اگر دریافتندے حضرتش ۳۲ هم مه از نامی و هم زهره از خینا گری
من نمیدانم که این جنس سخن را نام چیست ۳۳ نے نبوت میتوانم گفتنش نه ساحری

.. ..

.. ..

ساقیانِ لجهٔ او چون شراب اندر دهند ۳۶ هوش گوید گوش را بین ساغرے کن ساغری
بازوے برهان تقدیر نظام الدین دولت ۳۷ آنکه از تعظیم کردے جبرئیلش چاکری
آنکه بر اسرار شرع اندر زمان واقف شوی ۳۸ از ورقهاے ضمیرش یک ورق گر بشمری
نامهٔ اوراقِ اطباق فلک هرگز تمام ۳۹ گر ضمیر او نکردے علم دین را دفتری
وارثانِ انبیا اینک چنین باشند که اوست ۴۰ علم و تقوی لانهایت بس تواضع بر سری
در ثنائے او اگر عاجز شوم معذور دار ۴۱ تا کجا باشد توان دانست حد شاعری

۴۲ لاشهٔ من کی رسد آنجا که رخش او کشد — کاروانی کی رسد هرگز بگرد لشکری

۴۳ باچنین سکان اگر از قدر تان عقدی کشند — فارغ آید چرخ اعظم از چه از بی زیوری

۴۴ هجو گویم بلخ را ابیهات یارب زینهار — خود توان گفتن که زنگار است زرجعفری

۴۵ بالله ار با من توان بستن بسیمرقتا — جنس این بد سیرتی یا مثل آن بدگوهری

۴۶ خاتم حجت درانگشت سلیمان سخن — افترا کردن برو در گیرد از دیو و پری

۴۷ اے برشیم خلعت از آغاز دوران داشته — طارم قدر ترا هندوی هفتم اختری

۴۸ باز دان آخر کلام من ز منحول حسود — فرق کن نقش الهی را ز نقش آذری

۴۹ عیش من زان افترا تلخی گرفت و تو هنوز — چربک او همچنان چون جان شیرین میخوری

۵۰ مرد را چون محتلی شد از حسد کار افترا است — بد مزا جان را تفی افتد در محافل از پری

۵۱ .. ..

۵۲ آن نمی گویم که در طی زبان ناورده ام — آن همی کان نزد من یابی بود از کافری

۵۳ گر بخاطر بگذرانید ستم اندر عمر خویش — یا نه ام چون تا نگه گرگ یوسف از تهمت بری

۵۴ جاودان بیزارم از ذاتی که بیزاری او — هست در بازار جان صراف جان را بی زری

۵۵ آنکه تاثیر صباع صنع او را آمده است — گلفشان اختران بر گنبد نیلوفری

۵۶ آن توانائی و دانائی که در اطوار غیب — دام بدبختی نهاده دانهٔ نیک اختری

۵۷ آنکه خار از و هاد ندان عقرب نیش را — شنگی داده است بر اقطاع گلبرگ تری

۵۸ تا بزلف سایهٔ شب خاک را تزئین نداد — روز بر گوش شفق ننهاد زلف عنبری

۵۹ بازشد چون قدرتش گیسوی شب را شانه کرد — درخم ابروی گردون دیدهای عبهری
۶۰ بزم صنعش را چو نیلوفر چو گردون عود ساخت — آفتاب و آب کرد این آتش و آن مجمری
۶۱ آنکه اندر کارگاه کن فکان ابداع او — بی اساس مایه از مایهای عنصری
۶۲ داد یک عالم بهشتی روی آزرق پوش را — خوشترین رنگی منور بهترین شکلی گری
۶۳ آنکه عونش بر تن ماهی و بر فرق خروس — پیرهن را جوشنی داد و کلاه مغفری
۶۴ آنکه گر آلای او را گنج بودی در عدد — نیستی جذر اصم را عیب گنگی و کری
۶۵ آنکه بر لوح زبانها خط اول نام اوست — این همیگوید آله آن ایزد و آن منکری
۶۶ آنکه از ملکش فراشی دیده باشی بیش نه — گر روی بر بام این سقفی بدین پهنا دری
۶۷ آنکه قهرش داد انجم را شیاطین انگنی — وانکه لطفش داد آتش را سمندر پروری
۶۸ آنکه در امعای کرمی از لعاب برگ توت — کار او باشد نهادن کارگاه رشتری
۶۹ آنکه در احشای زنبور از کمال رافتش — نوش را بانیش داد از راه صحبت صابری
۷۰ آنکه از تجویف بانی ساقی احسان او — جام گه خوزی نهد بر دست گاهی عسکری
۷۱ آنکه چون بر آفرینش سرفرازی کرد عقل — گفت مر را گو شمالش ده بدست سیکری
۷۲ آنکه ترک یک ادب از پیشگاه حضرتش — وقف کرد ابلیس را بر آستان مدبری
۷۳ آنکه آدم را عصا آدم ز بانگنده بود — گر نه بیم احتسابش کردی او را یاوری
۷۴ آنکه قوم نوح را از تند باد لاتذر — در وودم کرد از زمین آسیب قهرش اسپری
۷۵ آنکه چون خلوتسرای خلتش خالی کنند — شعله رنجانی کند آنجا نه انگه انگری

۷۶ آنکه دشتی جادوی را در عصائی گم کند — یک شبان از ملک او بی‌تهمت مستکبری
۷۷ آنکه میل مادری بر چهرهٔ مریم کشید — حفظ او بی آنکه بالد شد جمال دختری
۷۸ آنکه از مهری که بودی مصطفیٰ را بر کتف — مهر کردش از پسِ عهدش در پیغمبری
۷۹ آنکه از ایمای انگشتش دو گیسو بند کرد — ارچه از یک آئینه بر سقف چرخ چنبری
۸۰ آنکه بر دعویش چون برهان قاطع خواستند — در زبان سوسمار آورد حجت گستری
۸۱ آنکه گر بر اسپ فکرت جاودان جولان کنی — از نخستین آستانِ حفظ تش در نگذری
۸۲ آنکه هم در عقل ممنوع است هم در شرع شرک — جز بذاتش گر بعزم و قصد سوگندی خوری
۸۳ اندرین سوگند اگر تاویل کردم کافرم — کافری باشد که در چون من کسی طعنی بری
۸۴ خود بیا تا کز نشینم راست گویم این سخن — تا ورق چون راست بینان این کژ اندیشها نشمری
۸۵ چون مرا در بلخ هم از اصطناعِ اهل بلخ — وقتِ مصری چادری کرده است و روی بستری
۸۶ بر سر ملک چنان فارغ نباشد کس چو من — جند اگر ملکی که باشد افسرش بی افسری
۸۷ وی ز خاک خاوران چون ذره مجهول آمده — گشته امروز اندرو چون آفتاب خاوری
۸۸ با چنانهایی چنینها زاید از خاطر مرا — اے عجب کز آب خشکی زاید از آتش تری
۸۹ اینهمه بگذار آخر عاقلم در نفسِ خویش — کادمی را عقل هست از ممکنات اکبری
۹۰ پس چگوئی، هجو گویم خطهٔ راکز درش — گر در آید دیو بنهد از برون مستکبری
۹۱ تا تو فرصت جوے گر دی از کمینگاه حسد — غصهٔ ده ساله را با من بصحرا آوری
۹۲ هیچ عاقل این کند جز آنکه یکسو افگند — اصل نیکو اعتقادی رسم نیکو محضری

دشمنان را مایهٔ دون نزد من دانی که چیست ۹۳ جمع کردن موشِ وشتی با پلنگ بربری
مستقیم احوال شو تا خصم سرگردان شود ۹۴ بس کج پرکاری کند او چون تو کردی مرکزی
این دقایق من چنان ورزم که از بی فرصتی ۹۵ نکته گیرد این و آن بر بوفراس و بحتری
از عقاب و پوستینش گر بگوئی نه بود ۹۶ گرچه در دریا تواند کرد جز بط گازری
چند رنجی کز قبولم تازه شاخی میدهد ۹۷ هر کجا بیداری این مسکین کبیخی می بری
رو که از یاجوج بهتان رخنه هر گز کی فتد ۹۸ خاصه در سدی که تائیدش کند اسکندری
یک حکایت بشنوی هم از زبان شهر خویش ۹۹ تا درین اندیشه بارے راه باطل نسپری
وے کسے در نقص من گفت او غریب شهر است ۱۰۰ بلخ گفت ایهم کمال اوست چند از منکری
او غریب اندر جهان باشد چو از تربت مرا ۱۰۱ آسمان هر ساعتے گوید جهان دیگری
خاک پای اهل بلخم کز مقام شهرشان ۱۰۲ هست بر اقرانِ خویشم همسری هم سروری

جنبذا تاریخ این انشا که فرماند به بلخ
رایتِ طغرائی مکین بوده است در آناصری

اے برادر بشنوی رمزے ز شعر و شاعری ۱ تا زما مشتے گدا کس را بمردم نشمری
وانکه از کناس ناکس در ممالک چارهٔ نیست ۲ حاش لله تا ندانی این سخن را سرسری
زانکه گر حاجت فتد تا فضلهٔ را کم کنی نه ۳ نا قلے باید تو نتوانی که خود بیرون بری
کار خالد جز بجعفر کے شود هرگز تمام ۴ زان یکے جولاهگی داند دگر هر زه گری
باز اگر شاعر نباشد هیچ نقصان او فتد ۵ در نظام عالم از روے خرد گر بنگری

آدمی را چون مؤنث شرط کار فرزند گیست ۶ نان ز کناهی خورد بهتر بود از شاعری
آن شنیدستی که نهصد کس بیامد پیشِ در ۷ تا تو نادانسته و بی آگهی نانے خوری
در ازاے آن اگر از تو نباشد یارئے ۸ آن نه نان خوردن بود دانی چه باشد مبری
تو جهان را کیستی تا بے معونت کارِ تو ۹ راست میدارند از نعلین تا انگشتری

.. .. ۱۰ .. ..

از چه واجب شد بگو آخر براین آزادرد ۱۱ اینکه میخواهی ازو وانگه باین مستکبری
او ترا گے گفت این گلبرگها را جمع کن ۱۲ تا ترا لازم شود چندان شکایت گستری
عمرِ خود خود میکنی ضائع از و تا وان مخواه ۱۳ هم تو حاکم باش تا هم زانکه بفروشی خری
عقل را در هر چه باشد پیشوا ے خود بساز ۱۴ زانکه او پیدا کند بدبختی از نیک اختری
خود جزا از بهر بقا و عدل دیگر بهره چیست ۱۵ این سیاستها که موزونی است انیغمبری
من نیم در حکم خویش از کافرهاے سپهر ۱۶ ورنه در انکار من چه کافری چه شاعری
دشمن جان من آمد شعر چند شش پر درم ۱۷ اے مسلمانان فغان از دست دشمن پروری

.. .. ۱۸ .. ..

.. .. ۱۹ .. ..

گر مرا از شاعری حاصل همین عار است و بس ۲۰ موجب توبه است جائے آنکه دیوان بسترے

.. .. ۲۱ .. ..

رایتی به بو فراس آمد بکار شاعران ۲۲ وان نه از آئینِ سخن یا از کمالِ قادری

آنکه او چون دیگران مدح وهجا هرگز نگفت ۲۳ پس مرنج ار گویدت من دیگرم تو دیگری
آمدم با این سخن کز دست بنهادم نخست ۲۴ زانکه بیدادور نیارم کرد چندین داوری
اے بجای درسخندانی که نظمت واسطه است ۲۵ هر کجا شد منتظم عقدے زچه از ساحری
چون ندارد نسبتے با نظم تو نظم جهان ۲۶ در سخن خواهی مقفّع باش و خواهی سامری
گنج آنسر گنج قارون را اگر بر گے شدے ۲۷ از یکے منحول چندان کم بهار امشتری
مهتران مشهور شعر ندارند کے گشتے چنین ۲۸ منتشر با قصهٔ محمود و ذکر عنصری
کو رئیس مرد منصور آنکه در هفتاد سال ۲۹ شعر نشنید و نگفت اینک دلیل شاعری
تا نه پنداری که بلعث بخل بود او را مدان ۳۰ در کسے چون ظن بری چیزے کزو باشد بری
زانکه امسالِ مرا بے شاعری نسپارد او ۳۱ کاخهاے چار پوشش با غهاے چل دری
مرد را حکمت همی باید که دامن گیردش ۳۲ تا شفائے بوعلی بیند نه راز تحتری
عاقلان راضی بشعر از اهل حکمت کے شوند ۳۳ تا گهر یابند مینا کے خرند از جوهری
یارب از حکمت چه برخوردار بودے جانمن ۳۴ گر نبودے سعی شعر اندر جوالم بر سری
انوری تا شاعری از بندگی ایمن مباش ۳۵ کز خطر در نگذری تا زین خطا در نگذری
گرچه سوسن صد زبان آمد چو خاموشی گرفت ۳۶ خط آزادی نبشتش گنبد نیلوفری دو
خامشی را حصن ملک انزوا کن ورنه طبع ۳۷ خوش نیاید نفس را کو زهر خندو خون گری

کشتی بر خشک میران زانکه سیل دور نیست
گو مباشت پیرهن دامن نگهدار از تری

کلیات قاآنی

قصائد

در وصف نامهٔ پادشاه گیتی ستان محمد شاه غازی

شکسته نامهٔ آزرگسسته نامهٔ قسطا ۱ چه خامه خامهٔ خسرو چه نامه نامهٔ دارا
گسسته دفتر شاپور و خسته خاطر آزر ۲ شکسته رونق ارژنگ و بسته بازوی مانا
بسعی خامهٔ ماهر بفرق نامهٔ ظاهر ۳ فشاند خسرو قاهر چه مایه لؤلؤ لالا
سدید و محکم و ساطع فصیح و واضح و لامع ۴ بلیغ و روشن و رایع رشیق و ظاهر و شیوا
جمیل و در خور و لایق رزین و رایت و رافق ۵ گزین و لائح و بارق جزیل و سخته و غرّا
شگرف و بغیش و کافی سلیس و دلکش و صافی ۶ پسند و ویژه و وافی بلند و شارق و بیضا
همال سبعهٔ دارون ز بسکه دلکش و موزون ۷ مثال فکرت مهرون ز بسکه روشن و عذرا
ز نظم گفت شه الحق نمانده زینت رونق ۸ بگفت همکر و عمق بشعر خسرو بیضا
چه نامه قطعه و جامه بسعی خامه و آمه ۹ ببطء دفتر و نامه نهفته فکرت دانا

سطور او همه تابان چو دست موسی عمران ۱۰ نقوش او همه رخشان چو صدر صفه سینا
نهال گلشن فکرت لآل مخزن حکمت ۱۱ زلال چشمهٔ خبرت سواد دیدهٔ بینا
بآب چشمهٔ حیوان بتاب کوکب تابان ۱۲ برنگ گوهر عمان ببوی عنبر سارا
نباشد اینقدر النور نه مه نه مهر نه اختر ۱۳ ندارد این همه گوهر نکان نه کنج نه دریا
سپاس خامهٔ خسرو مدیح جامهٔ خسرو ۱۴ ثنای نامهٔ خسرو ز حد فکرت دانا
زدور گنبد گردون ز جور اختر وارون ۱۵ همارهٔ فارغ و مامون وجود حضرت دارا

در مدح جناب حاجی میرزا آقاسی

دو قلاع کفر ند باهم مصاحب ۱ یکی تیغ خسرو یکی کلک صاحب
یکی خرمن ظلم را برق خاطف ۲ یکی کشتهٔ عدل را مزن ساکب
یکی ضبط ملک عجم را مسدد ۳ یکی ربط دین عرب را موانظب
یکی ماشطهٔ چهرهٔ ملک از مساعی ۴ یکی واسطهٔ رزق خلق از مواهب
یکی حل و عقد اجل را ممارس ۵ یکی رتق و فتق امل را مراقب
یکی ز آهن و خود آهن دلان را ۶ چو آهن ربا روز پیکار جاذب
یکی ملک اجلال را جم عادل ۷ یکی فلک اقبال را یم واهب
یکی ابر باذل یکی ببر بادل ۸ یکی غیث وابل یکی لیث ساغب
یکی رافع فاقه از کف کافی ۹ یکی واقع فتنه از سهم صائب
هر آنچه این کند با مخالف ز خامه ۱۰ هر آنچه آن کند با معاند ز قاضب

نه باگله ز عبان کنند از براشتن ۱۱ نه باصعوه عقبان کنند از مخالب
یکی رایت مجد را چیست رافع ۱۲ یکی آیت سجد را کیست ناصب
یکی باخطایش ثعالب ضیاغم ۱۳ یکی باعتابش ضیاغم ثعالب
دو گوئیست قاآنیا از دو بیتی ۱۴ یکی گوکه نبود دو گوئی مناسب
زهی زاهتر از صبای قبولت ۱۵ چه صابی صبی صاحب رای صائب
ز تاثیر تریاق لطفت عجب نی ۱۶ که جدوا رروید ز نیش عقارب
ز کاخت ز آمد شد اهل حاجت ۱۷ نه بیند کسی چین بر ابروی حاجب
شکار از قبولت بهر مأس چیره ۱۸ حمام از خطابت بسیمرغ غالب
پلنگان بصحرا نهنگان بدریا ۱۹ ز خشم تو خائف ز قهر تو هارب ۷۷
بتوچ رود هر که چون خط ترسا ۲۰ بسوزاد قلبش چو قندیل راهب
بتن باز ناید ز انفاس عیسی ۲۱ روانی که از رحمتت گشته غائب ۷۷
بدر رفته سقف سرای جلالت ۲۲ فلک چیست دانی نسیج العناکب
کنی آنچه با نامهٔ در معارک ۲۳ کنی آنچه با خامه در محارب ۷۷
نه ترکان تو ران کنند از غوائی ۲۴ نه گردان ایران کنند از قواضب
بتعجیل مضراب در چنگ چنگی ۲۵ بجنبید قلم گر بدست محاسب
محاسب نه یکتن همه اهل گیتی ۲۶ نه یکروز تا روز محشر مواظب
مداد آنچه نقش نوشتن پذیرد ۲۷ اگر ماء جاری اگر طین لازب ۷۷

قلم هرچه در دست بتوان گرفتن ۲۸ ورق هرچه بهر نوشتن مناسب
بدیوان فضلت نیارند کردن ۲۹ نه حصر محامد نه حدّ مناقب
زهی امر و نهی تو اندر ممالک ۳۰ نفاذی که ارواح را در قوالب
درین مه که باشد عمل پارسا را ۳۱ گهی لفّ شاره گهی قصّ شارب
زاندیشهٔ صوم و تشویش سرما ۳۲ گروهی زمی برخی از توبه تائب
چنان سرد گیتی که با سیف قاطع ۳۳ نگردد زمرکب جدا پای راکب
چو موی که در می فتد جرعه کش را ۳۴ بخونین سرشک اندران جسم ذائب
گران گشته بی بادهٔ صاف ساغر ۳۵ برآسان که بیجان فرخنده قالب
چنان لعل دلبر بخندد صواعق ۳۶ چنان چشم عاشق بگرید سحائب
کند ابر با طل ز تقطیر ژاله ۳۷ زمین را چو گردون پر از نجم ثاقب
همی هر دم از برف زال زمانه ۳۸ بعارض پریشان کند شعر شائب
مراهست بی مهر ماهی که بر من ۳۹ بود مهر آن ماه چون روزه واجب
دو چشمش تعالی دو جادوی لاهی ۴۰ دو زلفش تبارک دو هندوی لاعب
بایوان خرامد غزالی غزلخوان ۴۱ بمیدان شاید پلنگی مغاضب
عذار فروزانش در قرع فاحم ۴۲ سهیل یمانیست در لیل ضارب
بخون تن من خضیبش انامل ۴۳ ز دود دل من وسیمش حواجب
غزلخوان غزالیست کز گرگ غمزه ۴۴ کند صید غرّمان هژبر محارب

مرا چون پری دیده دیوانه سازد ۴۵ چو گردد پریوارم از دیده غائب
پرندوش چون مهرهٔ اختر آزا ۴۶ برون ریخت از حقه چرخ ملاعب
چو از قعر واژون چهی سنگ ریزه ۴۷ ز چرخ معلق عیان شد کواکب
فروزنده دُرّی در آن لیل واللّیل ۴۸ چو آویزهٔ در زجعد کواعب
در آمد ز در آن بت مهرچهرم ۴۹ پراگنده بر ماه مشک از دو جانب
خرامان و سرمست و مخمور و بیخود ۵۰ شکسته کلاه تاب داده ذوائب
.. .. ۵۱ .. ..
.. .. ۵۲ .. ..

فَوَاللهِ ما کانَ مِن قَبلِ هذا ۵۳ فوادی خبیراً بتلک الغرائب
لقد اسعف الدّهر کل المقاصد ۵۴ لقد انجح الجدّ جل المطالب
المت بنا نعمة الله بالحق ۵۵ وهبت وتمت علینا الرغائب
من الله ما لت الینا الموائد ۵۶ من الحق عالت علینا المواهب
تو و کوی من بخ بخ ای بخت مقبل ۵۷ من و روی تو خه خه ای دهر خاطب
شب و آفتاب آنگهی کوی مسکین ۵۸ بیابان و آب آنگهی کام لائب
زرویت چه روز است روشن که شب ۵۹ پس از صبح صادق دمد صبح کاذب
مرا من ایدون چه باشد مرادت ۶۰ بگو ای مراد ترا طبع طالب
بگفتا یکی خامه خواهم ملفّق ۶۱ بوصف زمستان و تعریف صاحب

بدستم شد آن شوشتر خامه جنبان ۶۲ چو در دست بربط نوازان مضارب
روان چابک و چست فرفر نوشتم ۶۳ چو هنگام ترغیب کلک محاسب ۲۰
بامداد آمه بنامه ز خامه ۲۰ ۶۴ رقم کردم این چامهٔ نغز راتب
همی بارد از ابر بارنده راضب ۶۵ چو از دست دستور واهب مواهب
هوا سرد شد چون دل خصم جاهش ۶۶ که در گرم دوزخ بمانا دواصب
خنک گشت عالم چو جسم خلیلش ۲۰ ۶۷ چو گلشن بر او باد نار لوائب ۲۰ ۲۲
چو جان بداندیش او در معارک ۲۰ ۶۸ تن بینوایان نوان در مصاطب
چو خون دل از دیدهٔ بدسگالش ۶۹ همی آب باران برون از مشاعب
چو دندان زیبا و شاقان بزمش ۷۰ شب و روز باران تگرگ از سحائب
الا تا که هر ساله آید زمستان ۷۱ زمستان بزمش بلا باد ها رب ۲۰ ۲۲

در ستایش شاهنشاه اسلام پناه ناصرالدین

فرو بگرفته گیتی را بباغ و راغ و کوه و در ۱ نم ابر و دم باد و تف برق و غو تندر
شغ ارنسرین هوا از مه چمن از گل تل از سبزه ۲ حواصل بال و شاهین چشم و دیهیم تاج و طوطی پر
زابر و ارغوان و لاله و شاه اسپرم بینی ۳ هوا اسود زمین ابیض دمن احمر چمن اخضر
عقیق و کهربا و بسد و پیروزه را ماند ۴ شقیق و شنبلید و بوستان افروز و نیلوفر

۵ زصنع ایزدی محو ندوماتم و حیران اگر لوشا اگر ارژنگ اگر مانی اگر آذر
۶ کنون کز سنبل و شمشاد و باغ و بوستان دارد چمن تزئین و من تکمین زمین آئین زمان زیور
۷ بصحن باغ و طرف راغ و زیر سرو پای جو بزن گام و بجو کام و بخور جام و بکش ساغر
۸ بویژه هایتی شنکول و شوخ و شنگ و بی پروا سخن پرداز و خوش آواز و افسونساز و حیلتگر
۹ سمن خوئی سمن بوئی سمن رو و سمن سیما پری طبع و پریزاد و پری چهر و پری پیکر
۱۰ برش دیبا فرش زیبا قدش طوبی خدش جنت تنش روشن خطش جوشن رخش گلگون لبش شکر
۱۱ ببالا کشف بسیما خوش بمو دلکش بخو آتش بچشم آهو بقد ناز و بخد مینو بخط عنبر
۱۲ چو سیمین سرو من کشمر رخ و موی چهر و لب مه روشن شب تاری گل سوری مه احمر
۱۳ کفش زنگین دلش سنگین خطش مشکین لبش شیرین بخو توسن برو سوسن برخ گلشن بتن مرمر
۱۴ دو هاروت و دو ماروت و دو گلبرگ و دو مرجانش پر از خواب و پر از تاب و پر از آب و پر از شکر
۱۵ مرا هست از غم و اندیشه و فکر و خیال او بقامشکل و پا در گل هوا در دل هوس در سر
۱۶ ز عشقش چون انار و نار و مار و اژدها دارم برنگ کفته دلی تفته تنی خفته قدی چنبر
۱۷ ولیکن باز از و شادم که سال و ماه و روز و شب بطوع و طبع و جان و دل ثنا گویم ثنا گستر
۱۸ طراز تاج و تخت و دین و دولت ناصر الدین شه که جوید نام و راند کام و پاشد سیم و بخشد زر
۱۹ ملک اصل و ملک نسل و ملک اسم و ملک آئین ملک طبع و ملک خوی و ملک روی و ملک منظر
۲۰ عدو بند و ظفر مند و هنر جوی و هنر پیشه عطا بخش و صبا رخش و سما قدر و سخا گستر
۲۱ قوی حال و قوی یال و قوی مال و قوی بازو جهانجوی جهانگیر و جهاندار و جهان داور

شهنشاهی که هست او را بطوع و طبع جان و دل ۲۲ قضا تابع قدر طائع ملک خادم فلک چاکر
حقایق خوان و قایق دان معارک جو بلارک زن ۲۳ فلک پایه گرا نمایه هما سایه همایون فر
ز فیض فضل و فرط بذل و خلق خوب خلق خوش ۲۴ دلش صافی کفش کافی دمش شافی رخش انور
برای فکرت و طبع و ضمیرش جاودان بینی ۲۵ خرد مفتون هنر مکنون شغف مضمون شرف مضمر
زهی ای برتن و اندام و جسم و چشم و بدحواهت ۲۶ عصب زنجیر و رگ شمشیر و مژگان تیر و مو نشتر
حسام فرد فال و بخت و اقبال ترا سزید ۲۷ سپهر آهن قضا قبضه شرف صیقل ظفر جوهر
در آن روز یکه گوش و هوش و جان و دل هم باشد ۲۸ غو کوس و تگ رخش و سر گرز و دم خنجر
ز سم تیر و تیغ و گرز و گوپال گوان گردد ۲۹ قضا با عم قدر حیران زمان عاجز زمین مضطر
خراشد سنگ و پاشد گرد و ریزد خاک و بندد گل ۳۰ بسم اشهب بدم ابرش تگ ادهم نعل اشقر
بلا گاز و عدن آهن سنان آتش زبین کوره ۳۱ تبر تیغ و سپر سندان نفس دم مرگ آهنگر
دلیران از پی جنگ و نبرد و فتنه و غوغا ۳۲ روان در صف هیجا پر تف سنان بر کف سپر بر سر
تو چون ببر و پلنگ و پیل و ضرغام از کمین خیزی ۳۳ بکف تیغ و ببر خفتان بتن درع و بسر مغفر
بزیرت اوجی چالاک و جست و چابک و چیره ۳۴ شخ آشوب زمین کوب ره انجام قوی پیکر
سرین و سم و ساق و سینه و کتف و میان او ۳۵ سطبر و سخت و باریک و فراخ و فربه و لاغر
دم و اندام و یال و باز و زین و رکاب او ۳۶ شراع و زورق و بلط و ستون و عرشه و لنگر
پیش باد و سمش سندان تنش ابر و تکش طوفان ۳۷ کفش برف و خویش باران و دمش برق و غوش تندر
بیک آهنگ جنگ و عزم و جنبش در کمند آری ۳۸ دو صد دیو و دو صد گیو و دو صد بیو و دو صد صفدر

بیک نادر و رزم و حمله و جنبش زهم دریی ۳۹ دو صد پیل و دو صد شیر و دو صد ببر و دو صد اژدر
بدشت از سهم تیر و گرز و تیغ و برزت اندازد ۴۰ سنان قارن سپهر بیژن کمان بهمن کمر نوذر
شها قاآنی از درد و غم و رنج و الم گشته ۴۱ قدش چنگ و تنش تار و دمش نای و دلش مزمر
سرد کز فیض و فضل و جود و بذلت زین سپس آرد ۴۲ نهالش بیخ و بخشش شاخ و شاخش برگ و برگش زر
نیارد حمد و مدح و شکر و توصیفت گزش بانشد ۴۳ محیط آمد شجر خامه فلک نامه جهان دفتر
الا تا زاید و خیزد الا تا روید و ریزد ۴۴ نم از آب و تف از نار و گل از خاک و خس از مصر
حسود و دشمن و بدگوی و بدخواه ترا دادا ۴۵ بسر خاک و بچشم آب و لب باد و بدل آذر
بسال و ماه و روز و شب بود بدخواه جاهت تا ۴۶ کجک بر سر نجک در دل خسک بالین جمک بستر

در مدح مرحوم میرزا ابوالقاسم همدانی ذوالریاستین

مرا ماهیست در مشکو که مشکین زلف پرچینش ۱ بهر تاراست صد تبت بهر چین است صد چینش
یتی دارم که بر سوری بود یکباغ ریحانش ۲ مهی دارم که بر طوبی بود یک راغ نسرینش
هوای باده گر داری ببوس آن لعل میگونش ۳ شمیم نافه گر خواهی بسوس آن جعد مشکینش
بهشتی هست بس خرم که یک شهر است رضوانش ۴ عروسی هست بس زیبا که یک ملکست کابینش
ز بس شیرین زبان گوئی طوطی شکر است دشنامش ۵ ز بس دلکش بیان با مار دان بخش است نفرینش
بمان طعنه گو محفل ز لعل گوهر آمودش ۶ به تبت خنده زن مجلس ز جعد عنبر آگینش
رخش ماهی بود رخشان که ریحانست جلبابش ۷ خطش مشکی بود بویا که کافوراست بالینش

قدش سرو بست بار آور کہ آمد بار خورشیدش ۸ خدش گنجے است جان پرور کہ باشد تا تپینیش
مرا با آنچنان قد باغ نفرید بہ تمشادش ۹ مرا با آنچنان خد چرخ نشکیدہ پروینیش
شکر خیزد دمادم تنگ تنگ از لعل جان بخشش ۱۰ گہر ریزد پیاپے بار بار از لعل نوشینیش
تو گوئی نعت دستور جہاند اوند تعلیمش ۱۱ تو گوئی مدح سالار زمان کردند تلقینیش

مطلع ثانی

تاج مجد و تاج نجد ابو القاسم کہ از تابش ۱ پراز آئینۂ گیتی نمارائے جہان بینش
فلک شاگرد است ہنجار سخن جہان نشست است آئینش ۲ ہم آن مہر خسان کیشش ہم این گیتی کسان دینش
بلے گردون بجز دانا گدازی نیست ہنجارش ۳ بلے گیتی بجز نادان نوازی نیست آئینش
خسے کش فکر ابلیسی فلک را قصد مقدارش ۴ کسے کش فکر ادریسی جہان را عزم تسخینش
اگر مہموم نادانے مرا نز افکر تفسیرش ۵ اگر مسرور دانائی خود این را از کجا بینش
اگر در دفتر تقسیم عشری قسم نادان را ۶ بتصحیفی و تضعیفی نماید عشر عشرینش
وگر در مقسم تقدیر الفی بہرہ دانا را ۷ کشد فی الحال از تلبیس بر سر خط ترقینش

... ... ۸ ... ...

... ... ۹ ... ...

ولیکن بازپرسانست از و نادان کنا ساید ۱۰ جعل گر خر منے سوری فرستی جاے گنجینش
نہ بینی لولوے کرمان کہ دلش از بسکۂ الوان ۱۱ کنزا یانست و در جان بوبہ کشکین سیرینش

خوش شد چون دل فرعون موسی دار از موسے ۱۲ بهر مه عشرے افزاید بمبقات ثلاثینش
به نسبت چون زبان قوم موسی کند شد موسے ۱۳ زبس بستر دار از خسار موسے همچو زر پینش
توان افسار استر ساخت تک از موے خسارش ۱۴ توان پابند کودن بافت تک از پشم پاکینش
اگر پاید ندارد هیچ دانا قصد تکریمش ۱۵ وگر میرد نیارد هیچ عاقل راے تکفینش
زبس کندیده و ناپاک و زشت و تیره و مظلم ۱۶ تو پنداری دهان خصم دستوراست تسعینش
بود با خصم دستورش چو زین رو نسبتے حاصل ۱۷ بهر کو ماه صدر جهان فرض است تحسینش
مفخر ملک و فر ملک ابوالقاسم که از رفعت ۱۸ بود اقبال او ویسی که گیهانست رامینش

مطلع ثالث

همانا فصل تابستان سر آمد عهد تسعینش ۱ که مایل شد بکفه شب تے از و باز شاهینش
چو پر باز بود اسپیدروز از روشنی آوخ ۲ که ابر تیره تاری تر نمود از چشم شاهینش
فلک از ابر ایدون آبنوسی گشته خورشیدش ۳ چمن از باد ایدر سندروسی گشته نسرینش
قمر بد گوهرے نساکه گردون بود عمانش ۴ سمن بد عنبرے بویا که هامون بود لنبرینش
بکام اندر کشید این راز مین از بیم بد گوهر ۵ بابر اندر نهفت آنرا فلک از چشم بدبینش
مر آن کانون که مهر افروخت در مرداد شهریور ۶ عیان در آسمان دود از چه در آبان و تشرینش
مران دراعه سندس بیضا دوخت در جوزا ۷ باکسون وشی سحاب اید جهانرا لوعم پروینش
مران بارانی قاقم که خورآراست در سرطان ۸ بقندز کون غمام اینک فلکرا راے تبطینش

مرا آن آتش کشید افروخت اندر بیشهٔ ضیغم ۹ ز آب ابر اینک آسمان را قصد تسکینش
زره سازد ز آب برگ باد دی نپاید بس ۱۰ که در هر خرگهی روشن شود نیران تقنینش
تو گوئی تخم بید انجیر خورده است ابر آبانی ۱۱ که از شیخ پیاپی غاهر است آثار تلوینش
نمک از باد خزان برگ زمان لرزان تو پنداری ۱۲ فلک در حضرت صدر جهان کرده است توچینش
مکان جود و کان جود ابو القاسم که در سینه ۱۳ نهان چون کین اهل کفر مهر آل یاسینش
مخمر زاب و خاک و باد و نار ستش بدن اما ۱۴ حیا آبش وفا نارش ضیا بادش عطا طینش
گر از گردون سخن رانی بود شوکت دو چندانش ۱۵ وز از عمان شمر خوانی بود همت دو چندانش
بیان او که با آیات فرقانست توشیحش ۱۶ کلام او که با اصوات داؤد است تضمینش
مکن بوجهل سان آحاسد بدگوی انکارش ۱۷ مکن جالوت وار ایدشمن بدگوی تلخینش
بکاخ اندر کهین تیری فضای هند و بلغارش ۱۸ بگنج اندر کمین فلسی خراج چین و ماچینش
فتا رنجی بود محتوم و لطف اوست تدبیرش ۱۹ قضا گنجی بود مکتوم و حزم اوست زرفینش
بسر دست آورد هر گه نظر بر روی محتاجش ۲۰ بپا چشم افکند هر گه گذر در کوی مسکینش
بلی نقمان اگر بخشند خراج چین و سقلابش ۲۱ بلی نقمین اگر بدهد منال روم و تقفینش
بدر و گوهر آمود است نثر نثره مانندش ۲۲ بمشک و عنبر آگنده است شعر شعر آئینش
چو سحبان العرب شنود دمان سوزد تفاسفش ۲۳ چو حسان العجم بیند روان شوید دو آوینش
محیطی هست جود او که ممکن نیست تقدیرش ۲۴ جهانی هست جاه او که یارا نیست تخمینش
بوهمش گر بپیمائی خجل گردی ز تشخیصش ۲۵ بفهمش گر بینگاری کسل مانی ز تعیینش

۲۶ مدانی نیل و طوفان را بود خود پایه زان برتر کدپائی بباغ یام وصاع این تامینش
۲۷ ازو چون منحرف شد خصم لازم طعن و تبخیش چنان چون منصرف شد اسم واجب فوق بیخیش
۲۸ زهی فرخنده آن دیوان که نام اوست عنوانش خهی پاینده آن ایوان که نفس اوست آوینش
۲۹ دناق او دلستانی که هفت اجرام اطفالش رواق او گلستانی که نه افلاک پرچینش
۳۰ نه انباز است در هوش و کیاست پور قحطانش نه همراز است در فرد فراست ابن یقطینش
۳۱ بلی آن روضهٔ مینو مشاکل نیست رضوانش بلی این دوحهٔ طوبی مشابه نیست یقتینش
۳۲ بعالم گر درون از عالم افزون نی عجب آنرا که نون یکحرف در صورت ولی معنیست تمکینش
۳۳ بنیروش چرخ صفدر لیک از چرخش فزاید فر زیکصفدر آرد آرد پایه گردد سبع سبعینش
۳۴ خهی قدر تو کیوان سای که گردون است املاکش زهی فر تو پیمانی که گیهانست تثنا بینش
۳۵ جهان مقصورهٔ ویران زعی تست تعمیرش زمان معشوقهٔ عریان ز فرتست تزئینش
۳۶ جلال تست آنخرگه که اجرام است اوتادش شکوه تست آن صفه که افلاکست خرزینش
۳۷ فلک نهاردون پروردهٔ بزم است با تو تشبیهش جهان بسیار کین پرور رزم است با تو تزیینش
۳۸ عنودی کز تو رخ تابد بدوزخ قوت ارزانی حسودی کز تو سر پیچد به تیران سجن سجینش
۳۹ ز نصرت فرآن دارا که فرمانبر ممالکش ز بخت بخت آن خسرو که سلطان بر سلاطینش
۴۰ غیاث الملک والملة فلک فرحشت الدولة که بر نه چرخ و هفت اختر بود نافذ فرامینش
۴۱ جوان آغشتهٔ دل روز نبرد از برق صمصامش سپهر آسیمه سرگاه جدال از بانگ شیونش
۴۲ عطائی اوست آن معلوم که مهر آمد عقاقیرش سخائی اوست آن معنی که چرخ آمد طلوجینش

چو برخشکی گذارد گام باج آرند از روبش ۴۳ چو از هندی زداید زنگ سا وآرند از چینش
بزنگ اندر ز لازل چونکه برعارض بود درگش ۴۴ بچین اندر هزاهز چونکه برابر و فتد چینش
بگاه کینه صدادی که البرز است فطیسش ۴۵ بوقت وقعه قصابی که میرخ است سکینش
بنطع رزم هر بیدق که از مکمن برون راند ۴۶ برو در مملکت بدخواه بخشد فرز زینش
چو در کمین طلعت افروز دنیا نیش گمی خرادش ۴۷ چو برزین قامت افراز دستانیش جوبرزینش
بصولت پیل کوشنده بدولت نیل جوشنده ۴۸ نه بل صولت دوچندانش نه بل دولت دوچندینش
گرفتم خصم روئین تن سرودم حصن روئین در ۴۹ زبون دیوانه آنش نگون دیوانه آهنش
یکی شیراست آتشخوی وآهن دل کدر هیجا ۵۰ نماید خشک چوبی در نظر بهرام چوبینش
چوگاه کینه لشکر برسماشور هیاهویش ۵۱ چو وقت وقعه موکب برسها بانگ هیاهینش
کم از برغینه پیلی صد هزاران ریو در راهش ۵۲ کم از گرگینه شیری صد هزاران گیو در گهنش
پدرش آن کرد عمان بخش گردون خش دولتشه ۵۳ که باین فرو کمنت آسمان میکرد تکینش
برفت و ماند از و نامی که ماند تا جهان ماند ۵۴ زهی احسان که تا روز جزا باقیست تحسینش
برفت و ماند از و پوری که پیر عقل را قائد ۵۵ تبارک آن پدر کز فر و دانش پور چون بینش
نیاش آن خسرو صاحبقران کز فره ایزد ۵۶ روان چونانکه جان در جسم فرمانبر خواهیشش
بکاخ اندر چو روئین صد هزاران گرد پویانش ۵۷ بجیش اندر چو زوبین صد هزاران نیزه وینش
زشوق جانفشانی در صف هیجا و هدبوه ۵۸ بخنجر خنجر سنجر بتر و پوین ناسه زوبینش
زند بار استان از بهر طاعت را جبیبانش ۵۹ نهد بر آستان از بهر خدمت روی روبینش

چو زری ایوان نماید رای و ساز دجای بر صدرش ۶۰ چو بر یکران نماید روی و آرد پای بر زینش
چو بر عرش برین بینی یکے فرخندہ جبرئیلش ۶۱ چو بر باد برین یابی یکے سوزندہ برزینش
ملک با خوے این دارا چرا نازد بہ اخلاقش ۶۲ فلک با جام این خسرو چرا بالد بہ تمکینش
ملک کے با ملک ہمسر کیا کے با فلک ہمبر ۶۳ ز فضل آن فائدہ یابش ز بذل این زیادہ بینش
فلک گر بالد از ہوے ملک نازد بدستورے ۶۴ کہ صد خور باتین دارد نہان راے جہان بینش
سمی مصطفےٰ آنصاحب صاحب لقب کامد ۶۵ امل آسودہ از فرش اجل فرسودہ از کینش
ز حزم اوست دین ایزدی جاری تحالیفش ۶۶ ز راے اوست شرع احمدی نافذ قوانینش
بیانش کز رشاقت پایہ بر جوزا و عیوقش ۶۷ کلامش کز براعت طعنہ بر بیضا و پروینش
تو گوئی کلک مانی بودہ نقاش عبارتش ۶۸ تو گوئی نطق عیسیٰ بودہ قوال مضامینش
اگر دشمن شود فریہ ز کلک اوست تہمتہ لاغر ۶۹ اگر فلکت شود لاغر ز عزم اوست تسمینش
فصاحت چیست مجنونے کہ لفظ اوست لیلایش ۷۰ بلاغت چیست فرہادے کہ کلک اوست شیرینش
در اشعار بلاغت بس بود اشعار شیوایش ۷۱ در اثبات رشاقت بس بود ابیات رنگینش
مقام مصطفےٰ خواہی بخوان اخبار معراجش ۷۲ نبرد مرتضےٰ جوئی ببین آثار صفینش
وزیرا صاحبا صدرا درین ابیات جانپرور ۷۳ دو نقصانست پنہانی کہ ناجازم تمیینش
یکے در چند جا تکرار جائز در قوافیش ۷۴ نہ تکرارے کہ دیوان را رسد نقصان ز تدوینش
یکے در چند جا ایطائے جنان روشن ۷۵ کہ باشد بیے از غماز و باکے از سخن چینش
نپنداری ندانستم بدانستم نتانستم ۷۶ شکر تب خیزد و انا ناگزیر از طعم شیرینش

۷۷ وگر برخی قوافیش خشن نشگفت کز قافه ۔۔۔ بلا سین پوشد آنکو نیست سنجاب و پرندینش

۷۸ قوافی نیست کژ دم تا دو خشت ترنهم برهم ۔۔۔ پس از روبک دو بتوانم بدین تیسیر تکوینش

۷۹ قوافی را لغت باید لغت را من نیم واضع ۔۔۔ که رانم طبع را کاین لفظ غالیته است بگزینش

۸۰ زهی حسان سحر آرای سحر انگیز قاآنی ۔۔۔ که حسان العجم احسنت گو از خاک شروینش

۸۱ تبارک از عبارا تش تعالی از استعارا تش ۔۔۔ زهی شایسته تبیانش خجسته بایسته تفتیشش

۸۲ حکایت گر زجانانش شکایت گر زدورانش ۔۔۔ نگارش گر زنیسانش گذارش گر زنسرینش

۸۳ زجانان مدح و تعریفش زآبان وصف توصیفش ۔۔۔ بگیهان سب و تعریفش بگردون ذم و تلعینش

۸۴ گهی برلب ابوالقاسم ثنا و برخ آزرمش ۔۔۔ گهی بردم زحشمت شه دعا و بردل آمینش

۸۵ گهی ازیاد دولت شه زمحنت لکنه دردانش ۔۔۔ گهی ازذکر حشمت شه زعشرت لثغه ددسنینش

۸۶ گه ازصاحب ثنا گفتن ولی باشرم بسیارش ۔۔۔ گه ازهر یک دعا گفتن ولی با قصد آمینش

۸۷ گهی درشعر گفتن آنهمه اسرار و تعجیلش ۔۔۔ گهی درشعر خواندن اینهمه انکار و تهدینش

۸۸ گهی عذر قوافی خواستن فی الفور تبیانش ۔۔۔ گهی بر دامانی بافتن آن طرز تفرینش

۸۹ کنون ازبار و نخل ضمیرم یک ثمر باقی ۔۔۔ همایون باد نخلی کاین رطب باشد بسا چینش

۹۰ دو مه زین بیش کم یا بیش بودم چاکر میرے ۔۔۔ که کوه بیستون را رخنه برتن از تبرزینش

۹۱ مرا باخواجه تا شے دیو دیدن داد آمیزش ۔۔۔ که صحن حجره قیر آگین بدے از رای تا رینش

۹۲ زمے آموده اندر آستان هر شب صراحیش ۔۔۔ به بیخ آلوده اندر آستین هر دم معاجینش

۹۳ گهی از بی نبیدی کبک محنت در سر اویش ۔۔۔ گهی از بی خیشی سنگ محنت در تسا خینش

چو جوگی موے سر انبوہ و ناخنہا دست و پا ۹۴ دراز و زفت و ناہنجار چون پیرو ہا قینش
اگر لاحول باس من نبودے حافظ و حارس ۹۵ ز شب تا چاشتگہ نہ مار کاوندے شیاطینش
یمن چون دیو در ریمن ولے من از شرش ایمن ۹۶ سبک چون مہر نورانی کرا یارائے تسخینش
نہانی خواجہ یا اوہام چونان نفس با شہوت ۹۷ ولے وحشت زمن چون معدہ از حب السلاطینش
ضرورت را بریدم زود کہ تا در عرصۂ محشر ۹۸ بہ پیوندم با پیغمبر و آل میامینش
خلاف امر یزدان بود و شرع پاک پیغمبر ۹۹ رضائے خواجۂ چونان کہ چونین رسم و آئینش
گرفتم خواجہ کوثر بود کوثر ناگوار آید ۱۰۰ چو آمیزش بنعماقش چو آلایش بتسنینش
از اینہیں ماوح پیغمبر و دارائے دورانم ۱۰۱ کہ ستوار است پیغمبر ز دار الملت و دینش
الا تا آب نبود کار جز تطہیر بتیمم ۱۰۲ الا تا نار نبود فعل جز تخفیف و تسخینش
ملک پیوستہ با چرخ برین انباز اورنگش ۱۰۳ کیا ہموارہ با مہر فلک ہمراز کرسینش

در مدح شجاع السلطنہ مغفور حسن علی میرزا

عید است و ساقی در قدح صہبا ز مینا ریختہ ۱ در گوہر الماس کون لعل مصفا ریختہ
کردہ پے اکسیر جان در طاق زنجی روان ۲ در ساغر سیماب سان گوگرد احمر ریختہ
آب از سراب انگیختہ آتش ز آب انگیختہ ۳ ز آتش حباب انگیختہ در جرعہ دریا ریختہ
مے موج زن در مشربہ بر زان موج فوج غم تبہ ۴ اندر ہلال یکشبہ عقد ثریا ریختہ
پیمانہ کاس من معین غلمان غذاران حور عین ۵ در بزم چون خلد برین طرح نمارا ریختہ

مجلس نجوبی چون ارم زرین ہمالہ جام جسم ۶ زنجیر ہا بر پاے غم از موج صہبا ریختہ

.. .. ۷ .. ..

دف بر شبیہ دائرہ در چنبرش صد چنبرہ ۸ باہم بطرح مشورہ طرح مواسا ریختہ

چنگ است زالے پشت خم در پیچ عقابے بمتہم ۹ ہر دم ز بانگ زیر و بم بنیاد غوغا ریختہ

... ... ۱۰ ... ...

خنیاگران بربستہ صف در چنگ چنگ و نائے و دف ۱۱ طرح نشاط از ہر طرف در بزم دارا ریختہ

دارا اسکندر حشم ہوشنگ طہمورث خدم ۱۲ کز ابر کف گاہ کرم لولوے لالا ریختہ

صبح است و بر طرف افق خونست عمدا ریختہ ۱۳ یا اطلس چینی فلک بر فرش دیبا ریختہ

عنگرف بر قرطاس بین بیجادہ بر الماس بین ۱۴ گر دز مرد و طاس بین یا قوت حمرا ریختہ

تیغ سحر بر تاب شد نجم از فلک بر تاب شد ۱۵ زان زہرۂ شب آب شد وز زہرہ صفرا ریختہ

افراخت فرودین علم شد لشکر دے منہزم ۱۶ صبح از شفق آتش زدم بر دفع سرما ریختہ

یا خون شب را ناگہان کز وے سواد آشد عیان ۱۷ از نشتر خور آسمان بر دفع سودا ریختہ

یا نے شجاع السلطنہ چون شیر دشت ارجنہ ۱۸ خون دلیران یکتنہ در دشت ہیجا ریختہ

آنکو ز تیغ جانستان و آنکو ز قدر بیکران ۱۹ ہم خون سلطان ارسلان ہم آب بحر ارا ریختہ

رخش چو مارے جانگزا آتش فشان چون اژدہا ۲۰ بر پیکر خصم دغا زان زہر افعی ریختہ

تیغش سمندر طینتے طوسی ہندی فطرتے ۲۱ رومی زنگی ہیبتے آتش ز اعضا ریختہ

آتش دل پولادرگ دانگہ بہیئت چون کجک ۲۲ وز فرق پیلان یکسیک خون بیل با لا ریختہ

اقبال دولت شائقش تائید و نصرت عاشقش ۲۳ پیوسته اشک و اقمشش بر روی عذرا ریخته

جرم کواکب نیست ان چون گوهر از هر عکسوان ۲۴ رشحی زدست درفشان بر طلق خضرا ریخته

طبعش نهالی بارور جودش تنکوفه لطف بر ۲۵ پیوسته در شاخش ثمر در باغ دیبا ریخته

هم بایش از دانشوری بر فرق مهر و مشتری ۲۶ هم آب ابر آذری از طبع والا ریخته

رحمش بقتل دشمنان باز هر آلوده سنان ۲۷ لیکن بکام دوستان زان زهر حلوا ریخته

در قعر دریا شد صدف بر خجلت خود معترف ۲۸ باشد لآلی زابر کف شه قاوغ بار ریخته

تیغش هلال آساستی از لمعه چون بیضا ستی ۲۹ بر جبش تن اعداستی زان مشکل جوزا ریخته

در عهدش اصنام ستم افتاد بر خاک عدم ۳۰ چونانکه از طاق حرم شد لات عزی ریخته

ای حرز جانها نام تو ورد طرب ایام تو ۳۱ دست فلک در جام تو تهنید مصفا ریخته

از سده ات نازان زمین بر صدره ات عرش برین ۳۲ بر فرده ات جان آفرین فرموقا ریخته

تیغت بخون آلستنی و زخون کنارش گلشنی ۳۳ صدرو دخون از هر تنی روز محابا ریخته

گلگت کشیده است از رقم بر نقش انگلیون قلم ۳۴ در قالب موتی ز دم روح معلی ریخته

زآن هندی دریانشین پیرفلک عزلت گزین ۳۵ سر برده اندر آستین گوهر ز شهلا ریخته

مادی بود خوشخال و خطا بروی هر رنگی نقط ۳۶ در کام خصم بی غلط زهر آشکارا ریخته

مشک آورند از ملک چین او رفته در مغرب زمین ۳۷ مشک ارمنان آورده بین در چین طغرا ریخته

گر رفته در هندوستان آلوده از عنبر دکان ۳۸ طوطی صفت در کام جان شکر ز آوا ریخته

روزی که از گردیسه چلیپا بندد مهر و مه ۳۹ گردد ز هر سو خاک ره در چشم بینا ریخته

۴۰ هامون شود آمون خون صحرا شود سیحون خون — وز هر جهت جیهون خون بر خاک و خارا ریخته
۴۱ اندر زمین و دست فلک بر آتش افشاند نمک — سیماب در گوش ملک بینی ز هر ا ریخته
۴۲ پولاد سنجان در وغا بر بارهٔ پولاد خا — هر یک ز هندی اژدها چون پیل بالا ریخته
۴۳ هنگام رزم از هر کران گردد ز تیغ خونفشان — خون از تن قربانیان چون عید اضحی ریخته
۴۴ هر صارم هندی نسب پوشد بتن چون پیل سلب — مارے شود ذات لهب بر کشت جانها ریخته
۴۵ چون تو برون آئی ز صف کف بر لب و خنجر بکف — بر چهره چون ماهت کلف از گرد و غبار ریخته
۴۶ از خون خصم بوالهوس جاری کند رود ارس — تیغت که اندر یکنفس صد خون به تنها ریخته
۴۷ هر کس پے اخذ بقا کالا فشاند در وغا — از ابلهی خصم دغا جان جای کالا ریخته
۴۸ اے خنگ گردون مرکبت نصرت روان در موکبت — بر طور جانها کوکبت نور تجلی ریخته
۴۹ ما نابمرگ ناگهان تیغت بود جان درمیان — کز بد کنش بگرفته جان خونش مفا جا ریخته
۵۰ با همت آے دادگر دریاے اعظم در نظر — آبیست اندر ریگذر از مشک سقا ریخته
۵۱ پیرار فرورین برے کردی چو جشن عیدطے — زی ملک خور راندی برے طرح تماشا ریخته
۵۲ هم پاره در آتشکده آراستی جشن سده — از قهرنار موصده بر جان اعدا ریخته
۵۳ در شش طراز امسال هم دادی طراز جشن جم — در کام جانها از کرم نقل مهنا ریخته
۵۴ ساغر زمے اندوخته کندر بکندر سوخته — در مجمره افروخته عود مطرا ریخته
۵۵ مانی بعشرت همچنین تا سال دیگر طرح دین — از نصرت جان آفرین اندر بخارا ریخته
۵۶ اے شاه قاآنی منم خاقانی ثانی منم — نے آب خاقانی منم زین نظم غرا ریخته

اکنون منم در شاعری قائم مقام عنصری ۵۷ از نظم الفاظ دری نیرنگ معنی ریخته
تا هست از زین اشعار تر در صفحهٔ گیتی اثر ۵۸ هر دم از و گنج و گهر در سمع دانا ریخته
فرخنده باد افال تو پاینده ماه و سال تو ۵۹ نور هدی بر حال تو ز اسماء حسنی ریخته
کاخ ریاست منزلت بزم کیاست محفلت ۶۰ فیض کرامت بر دولت ایزد تعالی ریخته

قصائد عرفی

در نعت

۱ دل من باغبان عشق و حیرانگلستانش — ازل دروازهٔ باغ و ابد حد فنا بانش

۲ چنان باغے کز و گلچین نیارد گل برون بردن — نه آن باغیکه یابد خار چین از بیم دورانش

۳ گلے کز خرمی دے را بخنداند چو فرو ردین — نه آن گل کز وداع شاخ گریاند زمستانش

۴ گلے زین باغ گر چینی بیاور دستے از بهرش — که نقش لوح محفوظ است بر اوراق و عصانش

۵ اگر سر در هوا گردد کسے را اندران وادی — که گرد رچه فتد بهدر د باشد ماه کنعانش

۶ نثار محرمان بزم عشق آیا چها باشد — که در دو داغ میریزند بر بهر دل نشانش

۷ فشاندم در ازل گر دے ز دامن این زمان بینم — که نامش عالم است و میکشند در دیده خاقانش

۸ اگر طفل دلم را دایه حور آید دگر مریم — بهنگام مکیدن زهر محو شد ز پستانش

۹ دولت ریش است و روزنخیر الماسش بهره — مکن در گشت عیش آباد و شادو شق و رمانش

۱۰ دے شوریده خوانندش که در بازار معشوقی — خریدار پریشانیست صد زلف پریشانش

مسلمانی کسے داند کہ در یکرنگی وحدت ۱۱ ز ہر موجش چکد خون بریزد ار خوانی مسلمانش
نیابت زان معلم جوے اندر حکمت آموزی ۱۲ کہ لوح جوہر کل سادہ یابی در دبستانش
صفا میجوید از قصرے معمورۂ جنت ۱۳ کہ انواع خرابیہا بود معمار ایوانش
حرامست اہل معنی را چشیدن لقمۂ خوانے ۱۴ کہ نبود سینہ نان گرم و دل ریشے نمکدانش
دماغ آن کے از بوے محبت عطسہ یزآید ۱۵ کہ میسوزند عود عافیت در زیر دامانش
ازان نفست بطور اہل ایمان خندہا دارد ۱۶ کہ پروردی بعہد کودکی در کافرستانش
وفا را یاد گیر از دوست کز ماتم سیہ سازد ۱۷ لباس کعبہ در مرگ شہیدان بیابانش
چراغ دل نیفروزند در بزم سیہ روئے ۱۸ کہ شمع آفتاب از دود میرد در شبستانش
بران شاید کشودن چشمۂ معنی کہ چون بروے ۱۹ فشانی قطرۂ ذوق افگنند در قعر عمانش
ز ایمان گر دلت آسیب بیند بدریش بر ۲۰ کہ بر بندند حرز کفر بر بازوے ایمانش
بدرس عشق خواندن گر گلیم و رخلیل آید ۲۱ بدون گریہ و زاری نیابد ذوق و جدانش
بروح اللہ بخندانند حسن آفتاب ما ۲۲ مگر بینند گریانش مگر یابند بریانش
برنجوری کسے ارزد کہ ہر گہ میرد از لذت ۲۳ دسان مردن بود صاحب غراصد عید قربانش
وصال آفتاب ما کسے یابد کہ از مژگان ۲۴ سہیل وزہرہ دامن افشاند ز ہجرانش
نثار دل کن آن گوہر کہ ملک وے تواند شد ۲۵ نہ آن گوہر کہ دست مرگ برچیند ز دامانش
چو نازش تیغ بردارد چہ جاے سدرہ و طوبے ۲۶ کہ گردد عرش و کرسی صرف تابوت شہیدانش
ز گنج عشق دامان گہر بستان کہ چون دل را ۲۷ بتارک برفشانی در شود در مغز ایمانش

محبت درس معنی گوید افلاطون مطلب کو ۲۸ که صغرے خند دو کبرے فرو گرید بہر بالش
فغان از عشق میخیزد کہ ہر دل کز چراغ ما ۲۹ نکرد آرایش ہر مو بداغے دائے بر جالش
کدامی آرزو بر سفرہ چیند نعمت کامے ۳۰ کہ صد نوبت دمے اندیشۂ مانیست مہمالش
باین رنگی و بے قیمتی آن طرفہ یاقوتم ۳۱ کہ لعل آفتاب این آب و رنگ آوردہ از کانش
اگر بے قیمتم تحصیل ارزش میکنم کاخر ۳۲ رسد این قطرہ را روزیکہ خوانی در غلطانش
لب داؤد دستے می نہد بر سینۂ نغمہ ۳۳ دل تنگم ہمانا گر دلب میگردد افغانش
دلم آہنگ افغان دارد و لب شکر غم گوید ۳۴ بے خواہم کہ بفرستم باستقبال افغانش
سلامت را بدار نیستی بر میکشد شاہے ۳۵ کہ فرمان میرود در کشور دلہاے ویرانش
زہر موعالمے زنار و ناقوسش فرو ریزد ۳۶ اگر کافر دلم در رعشہ آرد بوسے ایمانش
کسے کز لذت طاعت بود محروم من ضامن ۳۷ کہ بگذارند در جنت ولے با داغ حرمانش
بسنبل میزند چوگان زلفی سیلی نخجلت ۳۸ کہ ناف آہوے چین میتراشد گو میدانش
بریشان دیدۂ این گوے میدان مجازی را ۳۹ زبام ہوش سر بر کن کہ رنگین میدہم شانش
امام شہر یعنی ہادی مادر دم مردن ۴۰ شہادت بر زبان راند مبارکباد ایمانش
بصدر صفہ رقصان می بری اے رند صوفی را ۴۱ ازین آہستہ تر میران کہ برہم میزنی خوانش
کسے کز علم منطق دم زند بے عشق میشاید ۴۲ کہ بشماری بدون انتساب فصل حیوانش
بنازم مرشد گریان و بریان را کہ میخندد ۴۳ بطوق گردن شیطان زہے طوق گریبانش
مریدم مرشد ما جبۂ گل دوز میخواہد ۴۴ خر عیسے است این رنگین بیارائید پالانش

بمیدان محبت گوے خورشید ار بلند آری ۴۵ کسوف جاودان یابد ز سیلیهاے چوگانش
ببال عافیت تا کے بپروازد آوری دل را ۴۶ بکل کن تا ز اوج زمهریر آریم بریانش
سماع آموز زان مجنون که در هنگامهٔ مستی ۴۷ بزنگ شعله دارد جنبشے با طبع رقصانش
من آن دریاے آشوبم که از تاثیر خاصیت ۴۸ که تسکین است موج انگیز و آرامست طوفانش
عنان از عرصهٔ صورت بگردان کاندرین وادی ۴۹ زتاز آموز دآئین روش کبک خرامانش
بباغستان معنی رو که تاثیر هوا آرد ۵۰ سراویل تدرو از بهر طاؤسان بستانش
بمژگان رخنه در کشتی کن ار طوفان سبک باشد ۵۱ دران دریاے بیساحل که تسلیم است پایانش
دل از حسن عمل بستان و بشکن در کف عصیان ۵۲ بعصمت هر که ناز و معصیت دان بت بک عصیانش
مجو کوثر مے لعلی طلب کز وے چو کس نوشد ۵۳ بزنگ لاله از تارک برویدجام مرجانش
بنوش آن مے که گر آئینه گردد کفر و ایمان را ۵۴ بچشم هم امام و برهمن گردند حیرانش
بنوش آن مے که گر بر صورت شیرین برافشانی ۵۵ برون آرد ز قید بیستون سرمست رقصانش
بیا آن مے اگر تلخست و گر شیرین بدست آرے ۵۶ بترک دین و دل بخش کن و بشمار ارزانش
سفال از بهر مے جستم دران دیر مغان ناگه ۵۷ خضر بر سنگ لهاز دسبوے آب حیوانش
اگر از حرمت اندیشی بیا تا حکم بنمایم ۵۸ ز سلطان شریعت لیک نمائی بخاقانش
شهنشاهے سریر قاب قوسین احمد مرسل ۵۹ که بر بیشانی تقدیر مرقوم است فرمانش
شهنشاهیکه فراشان بزم او بصد منت ۶۰ بفرق عرش میرینند گرد فرش ایوانش
شهنشاهے که هست از غایت درویشی و همت ۶۱ وجود خود فراموش و غم عالم فراوانش

شهنشاهی که چون آماده شد حجازهٔ جاهش ۶۲ فرو بستند از عرش برین محمل کوهانش
بجنت گر برات نعمت جاوید بنویسد ۶۳ سواد از دیده آلاید بنوک خامه رضوانش
درانحالت که ریزد نوش بر نوش از لب دانش ۶۴ پر و بال همای جوهر اول مگس رانش
بنازم عزت و شانرا که در ایوان سلطانی ۶۵ علی آرایش بزم است و جبریل است مهمانش
گلستانی همای فیض او در زیر پر دارد ۶۶ که می نازد بزاغی هدهد روح سلیمانش
بهشتی نزهت گلگشت او دارد که هر ساعت ۶۷ ز طوبی تاج میگیرد پی بازیچه ریحانش
نخوردند از محبت انبیا لذت رسان رحمی ۶۸ که جان مست او نگذاشت یک زخم نمایانش
کسی کز خوان نا فرمانیش نعمت خورد دوزخ ۶۹ خلال از شعلهٔ آتش فرستد بهر دندانش
گل رحمت بود خودرو گیاه گلشن طبعش ۷۰ صف امکان بود حق ناشناس نعمت خوانش
عتاب او بود زخشیکه هر گاهش بر انگیزد ۷۱ غبار مرگ خیزاند ز آب خضر جولانش
عطای او بود ابریکه در صحرای ناکامی ۷۲ گل مقصود روياند ز خار یاس بارانش
زهی عزت که بی نعت تو لوح معصیت گردد ۷۳ هر آن نامه که بسم الله بود تذهیب عنوانش
زهی رحمت که بنمودی بخلق آئینهٔ روئی ۷۴ که ایزد در نقاب حسن خود میداشت پنهانش
کسی کز راه اولادت بزرگان خار می چیند ۷۵ نویسد باغبان روضهٔ طوبی گل افشانش
شها بر عرفی پژمرده رحمی کن که میشاید ۷۶ چنان پژمرده باغی ریزشی زین ابر نیسانش
دهانش چشمهٔ زهر است از لذت در بکشا ۷۷ که شیرین کام سازد میوه های باغ احسانش
ز بس کز هر سر مویش تراود چشمهٔ خونی ۷۸ بود فوارهٔ خون جگر طوق گریبانش

دل او در هوای عالم قدس است میدانم ۷۹ که چون رخت از جهان بندد توانگفتن مسلمانش
دلم بر هر زه گرد یهای این گمراه میسوزد ۸۰ مهل زین بیشتر برگشتهٔ صحرای خذلانش
متاع تر اتم گر بدل ماند زیان دارد ۸۱ برون می ریزم از دل تا شوم فارغ ز نقصانش
حکیمی در سخن اینک حدیثم فاش میگوید ۸۲ که افلاطون بود عرفی و شیراز است یونانش
دم عیسی تمنا داشت خاقانی که برخیزد ۸۳ بامداد صبا اینک فرستادم بشیروانش
ندارد ساده زین بخشی که نظم لامکان سیرا ۸۴ گذار قافیه هرگز نیفتاده بسلمانش
بمشرق میروم ترسم که روح انوری ناگه ۸۵ برات از تنگدستی آورد ملک خراسانش
میان انوری و عرفی ار جوید کسی نسبت ۸۶ حدیث ماه نخشب عرضه دار و ماه تابانش
وگر نشنیده است این قصه را بلبل از شکرخندے ۸۷ بگو از حالت یوسف شمارے گیرد انوانش
فگندم جوشن آوازهٔ بر دوش نام خود ۸۸ که نشگافد بمیدان قیامت تیغ نسیانش
بباغ نظم خود مینازم آخر چون ننازد کس ۸۹ که دارد عطر گیسوے رسول الله ریحانش
بحل باد از من آنکس کز حسد عیبش کند لیکن ۹۰ زبان لفظ و معنی میکند شمشیر بارانش
بصد جانش خریدم کے روا باشد که بفروشم ۹۱ به تحسین تنک فهمان و احسان لئیمانش
بیک ارزن گرانش میشمارم گر تو بستانی ۹۲ دهد گر خرمن مه آسمان بشمارم ارزانش
تو دانی قیمت آبش که هم خضری و هم چشمه ۹۳ نه اسکندر که از لب میگریزد آب حیوانش
تعالی الله چه نخل است این بآب دیده پرورده ۹۴ که بے تحریک می ریزد گل معنی ز اغصانش
شمار از حد و صفش قاصر آمد این اشارت بس ۹۵ که عمان الجواهر نام کردند اهل عرفانش

در تحریص مخاطب بسوے همت

۱ گر مرد همتی ز مروت نشان مخواه — صد جا شهید شو دیت از دشمنان مخواه
۲ بستان زجاج و در جگر افشان و نم مجوے — بشکن سفال و در دهن انداز و نان مخواه
۳ خاک از فلک مخواه و مراد از زمین مجوے — ماه از زمین مجوے و وفا از آسمان مخواه
۴ ترصیع تخت و تاجت اگر خسروی دهد — بشکن کلاه و مسند و گوهر ز کان مخواه
۵ گر ماه و آفتاب بمیرد عزا مگیر — گر تیر و زهره کشته شود نوحه خوان مخواه
۶ شریان ز پوست برکش و در کام تیغ نه — لب را گلو بگیر و ز قاتل امان مخواه
۷ گر بے شهادت از در عشقت روان کنند — تیغ کرشمه و دل نامهربان مخواه
۸ گر مژده وصال رسد در زمان بمیر — ور بعد مرگ گریه رسد دوست جان مخواه
۹ طاؤس همتی سر منقار تیز کن — یعنی که بال و پر مکن و سائبان مخواه
۱۰ مجلس بنوحه گرم کن از نے نوا مجوے — خنجر بسینه تیز کن از کس فغان مخواه
۱۱ روبیضه را بسنگ زن ای هدهد بهشت — بر شاخ سدره جا مکن و آشیان مخواه
۱۲ گر کعبه ات بزیر لب آرند لب بدوز — بر خاک بوسه زن ز حرم آستان مخواه
۱۳ ای مرغ سدره در طیران ابد بمان — منشین بشاخ طوبی و انس مکان مخواه
۱۴ آهوے عصمت ار بگریزد ز صید گاه — گیرائی از کمند و شتاب از عنان مخواه
۱۵ گر ناگهت بروے هوس دیده وا شود — بهر خدا تش تیزی نوک سنان مخواه

تا میزبانیت نکشد در عنم و غرور ۱۶ تنها بطرف سفره نشین میهمان مخواه
دنیا حلاوتی نرساند بکام کس ۱۷ این لقمه را مناسبتی با دهان مخواه
دستان زنی و بال کشائی که لکشات ۱۸ از کبک طالع من و زاغ کمان مخواه
از من بگیر عبرت و کسب هنر کمن ۱۹ با بخت خود عداوت حضرت آسمان مخواه
نام قبیله را مبر از فضل خود بعرش ۲۰ تا نفخ صور طنطنهٔ دودمان مخواه
عرفی چه احتیاج که گوید بداستان ۲۱ کین از فلان مجوز بهان فلان مخواه
لب بستن از طلب روش تست و بس ۲۲ گفتم مخواه تن ز ن و صد استان مخواه

در مدح شاهزادهٔ سلیم

صباح عید که در تکیه گاه ناز و نعیم ۱ گدا کلاه نمد کج نهاده وشه دیهیم
نشاط طبع بحد یکه نشنود دانا ۲ بجز ترانهٔ اطفال و نرهات ندیم
بساط مجلس دهر آنچنان نشاط آمود ۳ که دست را بسماع آستین دهد تعلیم
.. .. ۴ .. ..
نوای مژدهٔ صوم و نشاد یانهٔ عید ۵ کشاد از انبساط گوش صمیم
بخوان مائده شد دست اشتها مطلق ۶ بکام معده عداوت نشست و دود طبع لئیم
بچشم دهم ز فیض شگفته روئی دهر ۷ نمود چهرهٔ امید داشت صورت بیم
جهان چنین خوش و من خوشتر آنچنان بوثاق ۸ نشسته با خرد اندر تعلم و تعلیم

که ناگهان زدرم در رسید مژده دهے ۹ چنانکه از چمن طالعم بمعنه شمیم
چه گفت گفت که اے مخزن جواهر فکر ۱۰ چه گفت گفت که اے مطلب بهشت نعیم
بیاکه از گهرت یاد میکند دریا ۱۱ بیاکه تشنه لبت را طلب کند تسنیم
زلال چشمهٔ امید نقد اکبر شاه ۱۲ طراز دولت جاوید شاهزاده سلیم
ازین پیام دلم شد شگفته و شاداب ۱۳ چنانکه باغ زشبنم چنانکه گل زنسیم
بره فتادم و گشتم چنان شتاب زده ۱۴ که دست اهل کرم در نثار گوهر و سیم
چو روزگار رسیدم بدرگهے که کند ۱۵ زمانه طوف حریمش بدیدهٔ تعظیم
رسیدن من و اقبال آن همایون فال ۱۶ چنان فتاد مطابق دران خجسته حریم
که گر ادب نکشیدے عنان من دستش ۱۷ ببوسه گاه همیکرد بر لبسم تقدیم
مرا چو دوش بدوش ادب بدید استاد ۱۸ بلطف خاص بدل کرد التفات عمیم
رموز کورنش و تسلیم را ادا کردم ۱۹ بداب مردم دانا و بذله سنج ندیم
چه گویمت که بکامم چه مایه لذت داد ۲۰ گزیده نو برکورنش نکهتش تسلیم
نگفت و من بشنودم هر آنچه گفتن داشت ۲۱ که در بیان نگهش کرد در زبان تقدیم
لبش چو نوبت خویش از نگاه باز گرفت ۲۲ فتاد ساعد در موج کوثر و تسنیم
بخنده گفت که در عذر این گناه بزرگ ۲۳ که رفته نام تو بے حکم ما بهفت اقلیم
همین که رفتی ازین آستان نوشته بیار ۲۴ گزیده نسخهٔ از زادهاے طبع سلیم
ازین سخن سر و دستار من گلستان شد ۲۵ زبسکه چیدم و بر سر زدم گل تسلیم

چو باز گشتم ازان آستان خرد جوے ۲۶ نوشته داد که این تحفه گل است و نسیم
بگیر و زود ببر با قصیده که بود ۲۷ بشاخ و برگ سخن نسخه ریاض نعیم
ز جا شدم که کدامی قصیده باید گفت ۲۸ بلهجه که دمد روح در عظام رمیم
من و نمودن بطلان عهد های قدیم ۲۹ بذکر منقبت عهد شاهزاده سلیم
تولدش بنهاد شریر دهر آن کرد ۳۰ که با طبیعت آتش نزول ابراهیم
نهیب هیبت او در مشیمه تقدیر ۳۱ شکست گوهر گفتار بر زبان کلیم
بعهد معدلت او که عاملان فساد ۳۲ ز بس هدایت تعطیل فارغ انداز بیم
کشیده فتنه معزول سر بزیر لحاف ۳۳ دریده ظلم نه اموش طبل زیر گلیم
اگر عیادت مرضی کند عدالت تو ۳۴ چهل بقاعده اعتدال نبض سقیم
بروے از منه گر آتشین بر افشاند ۳۵ شود بسعی تموج زمان حسال قدیم
زهے وجود تو در سایه عنایت شاه ۳۶ که کرده بذل سعادت همای را تعلیم
همه مراد چو امید در قبول دعا ۳۷ تمام فیض چو اندیشه در دماغ کریم
حسود ناز و نعیم تو بر در طالع ۳۸ چنان غریب که طامع بر آستان لئیم
ز فیض لطف تو شاید که بی سرایت عشق ۳۹ شود باهل محبت دل گرسنه رحیم
زمانه را همه نه زندگر چو تو بالیست ۴۰ ترا بزادے و بودے دگر همیشه عقیم
ز بحر و کان کرمت آن نفائس آورد است ۴۱ که احتیاج بگوهر گرفتن است نه سیم
ز عفو و حلم تو دلها بنا بتحیر است ۴۲ که معصیت نه امید آزموده است و نه بیم

همای قدر تو اوج گرفته در پرواز ۴۳ که دام کسب شرف باز چیده عرش عظیم
بهار خلق تو عطرے فشانده بر آفاق ۴۴ که بوے مهر پدر باز یافت طفل یتیم
خدایگانا گویم به مدح خویش دو بیت ۴۵ کزین نیارد پرهیز کرد طبع سلیم
ز زادهٔ دل و طبعم اگر شود آگاه ۴۶ بأصل خویش نمانند زشرم در یتیم
مثال طبع من و هر طبیعتے که جز اوست ۴۷ زلال ماء معین است و در دماء حمیم
خموش عرفی ازین ترهات وقت دعاست ۴۸ برآر دست بدرگاه کردگار کریم
همیشه تا که نگردد حلال بر فرزند ۴۹ جمیلهٔ که شود با پدر بحجله مقیم
عروس دهر بفتوائے ذره تا خورشید ۵۰ حلال اکبر باد و شاهزاده سلیم

کلیات خاقانی

در حالت حبس فی نعت رسول

۱ هر صبح پاسے صبر بدامن درآورم — پرکار عجز گرد دل و تن درآورم

۲ از عکس خون قرابۂ پرمے شود فلک — چون جرعہ ریزد دیدہ بدامن درآورم

۳ ہر دم ہزار رنجۂ خونین کنم بخاک — چون بعبستان دیدہ بزادن درآورم

۴ از زعفران چہرہ مگر نشرۂ کنم — کاپستے بہ بخت سترون درآورم

۵ دانم کہ دھر خط بلا بر سرم کشد — داند کہ سر بخط بلا من درآورم

۶ چون آہ آتشین زنم از جان آہنین — سیماب وش گداز بآہن درآورم

۷ غم در جگر زد آتش برزین مرا دمن — از آب دیدہ دجلہ ببرزن درآورم

۸ غم بیخ عمر من برد و من ببرگ آن — دستے بشاخ لہو بصد فن درآورم

۹ طوفانم از تنور برآمد چہ سود از انکہ — دامن چو پیرزن بنہبن درآورم

۱۰ شد روز عمر زان سوے پیشین و کین نیست — کین روز رفت باز بروزن درآورم

۱۱ با من فلک بہ کین سیاوش وش من زعجز — اسپے زنے بجرب تہمتن درآورم

چون کوه خسته بسته کنندم بجرم آنکه ۱۲ فرزند آفتاب بمعدن درآورم
از جور هفت پردهٔ ازرق پاشک لعل ۱۳ طوفان بهفت رقعهٔ اوکن درآورم
از کشت راز چرخ و زمین کین دوگاورست ۱۴ یک جو نیافتم که بجز من درآورم
از جنگ غم خلاص تمنا کنم ز دهر ۱۵ کافغان بناے حلق چو ارغن درآورم
چون زال بستهٔ قفسم نوحه زان کنم ۱۶ تا رحمتی بخاطر بهمن درآورم ؟
نے نے که با غمست مرا اُنس لاجرم ۱۷ مریم صفت بهار به بهمن درآورم
نشگفت اگر چو آهوے چین مشک دهم ۱۸ چون سر بخورد سنبل و بهمن درآورم
چون دم برآرم از سر زانو بباغ دل ۱۹ از شاخ سدره مرغ نوازان درآورم
زانو کنم رصدگه و در بیخ جان جان ۲۰ صد کاروان درد همین درآورم
غم بختی است توسن و من بارکاروان ۲۱ در خان به پشت بختی توسن درآورم
دل تنگ تر ز دیدهٔ سوزن شده است و من ۲۲ بختی غم بدیدهٔ سوزن درآورم
غم تخم خریست که در یکدل افگنم ۲۳ درویست جنس من که بیک دل درآورم
عنقاے مغربم بغریبی که بهر الف ۲۴ غم را چو زال زر به نشیمن درآورم
در گلشن زمانه نیابم نسیم انس ۲۵ دود از سموم غصه به گلشن درآورم
فقراست پیرمائده افگن که نفس را ۲۶ بر آستان فقر ممکن درآورم
آب حیات ز آتش گلخن دمد چو باد ۲۷ گر نقش خاک پاش به گلخن درآورم
آرے ز هند عود قماری برون برم ۲۸ گر جملها به هند زروهن درآورم

۲۹ چندین نفس بصفهٔ اهل صفا زدم — یک چند پی بدیر برهمن درآورم
۳۰ چون کار عالم است شتر گربه من بکف — گر سبحه گاه ساغر روشن درآورم
۳۱ از هزل وجد چو طفل بنگریزدم که دست — گاهی به لوح وگه به فلاخن درآورم
۳۲ جنسی نماند بس من و زندان که بهر راه — چون رخش نیست پای بکودن درآورم
۳۳ آهوی مشک نیست چه چاره زگاو و گوز — کز هر دو برگ عنبر و لادن درآورم
۳۴ چون چرخ فرگشنده زیم گرچه سروریم — آگوش ازان بخاک فروتن درآورم
۳۵ دشمن مرا شکسته کند دوست دارمش — حاشا که من شکست بدشمن درآورم
۳۶ تهدید تیغ میدهد آوخ کجاست تیغ — تا چون حلیش دست بگردن درآورم
۳۷ کانرا که تیشه رخنه کند فضل کان نهم — رخنه چرا به تیشهٔ کان کن درآورم
۳۸ در دیو لاخ آزمرا مسکن است و من — خط فسون عقل به مسکن درآورم
۳۹ همت شود حجاب میان من و نظر — گر من نظر بعالم رمین درآورم
۴۰ آسیمه سر چو گاو خرانشم که چشم بند — نگذاردم که چشم بروغن درآورم
۴۱ پروانه ام که سوزم و دم برنیاورم — قمری نیم که طوق بگردن درآورم
۴۲ در بوی و رنگ هر نه بچیکم ره روم — ارقم نیم که ارقم چندن درآورم
۴۳ من نامه بر کبوتر راهم زمهربان — بازا وفتم که طبع بارزن درآورم
۴۴ گر خاص قرب حق نشوم واثقم بدانکه — رخت امان بخلد مزین درآورم
۴۵ جان و دل و خرد بر سانم بباغ خلد — آخر مشتی بمشمن درآورم

چون خرگس زجیفه وخس طعمه چون کنم ۴۶ نخلم که روزی از گل وسوسن درآورم
چون قوتم آرزو کنم از گرم وسرد چرخ ۴۷ برخوان جان دونان ملون درآورم
با آنکه قانعم چو سلیمان زمهر و ماه ۴۸ نان ریزها چو مور به مسکن درآورم
نسرین را بخوشهٔ پروین بپرورند ۴۹ تا من بخوان دو مرغ مسمن درآورم
مرد توکلم نه زنم درگه ملوک ۵۰ حاشا که شک به بخشش ذوالمن درآورم
آنکس که داد جان ندهد نان بلی دهد ۵۱ بس کفر باشد ار بدل این ظن درآورم
چون موسم شجر دهد آتش چه حاجت است ۵۲ کاتش زتیه وادی ایمن درآورم
گر دور ناکسان نخرد فضل من رواست ۵۳ نقصی چرا بفضل مبرهن درآورم
بهرام وار گر بمن آرند دو کمان ۵۴ غارت چرا به تیغ و بجوشن درآورم
زان غم که آفتاب کرم مرد برق وار ۵۵ شب زهره را چو رعد بشیون درآورم
این پیرزن هنوز عروس کرم نزاد ۵۶ بس سر چرا بخطبهٔ این زن درآورم
گفتم متبرک مدح سلاطین مبین دراکه ۵۷ سحر مبین بشعر مبین درآورم
کوشه طغان جود که من بهر اشکمی ۵۸ پیشش زبان بگفتن سن سن درآورم
خاقانی مسیح دمم بس تیغ نطق ۵۹ همچون کلیم رخنه بالکن درآورم
بهر دونان ستایش دونان کنم مبا ۶۰ کاب گهر بسنگ خماهن درآورم
چون موسی خوک درزن ترسا بود چرا ۶۱ تا ردای روح بدرزن درآورم
هم نعت حضرت نبوی کان نمکو تریست ۶۲ کین لعل هم بطوق و بکرزن درآورم

کحال دانشم گر کشند اختران بچشم ۶۳ کحل الجواهرے که بها دن درآورم
گفتم روم بمکه وجویم دران حرم ۶۴ کنجے که سر بحصن محصن درآورم
چون نیست وجه زر نکنم عزم مکه باز ۶۵ جلباب نیستی بسر و تن درآورم
تبریز عشم فرد و مرا آزروم هست ۶۶ کین عشم باز روم و بار من درآورم
خوش مقصدیست ارمن خوش مامن آزروم ۶۷ من رخت دل به مقصد و مامن درآورم
منت بر و عراق وری زین بدین دوجا ۶۸ سحرے ز نظم و نثر مدون درآورم
بس تنگ کز منیزه و گیوم رسد سخن ۶۹ شمعے بجاه تیسرهٔ بیژن درآورم

قصیده در صفت خاک سرخ که گوید که از سر بالین رسول صلی الله علیه وسلم آورده بود

صبح دارم کافتابے در نهان آورده ام ۱ آفتابم کز دم عیسیٰ نشان آورده ام
عیسیم کز بیت معمور آمده وز خوان خلد ۲ خورده قوت وز لؤاخوان زخوان آورده ام
هین صلاے خشک بے پیران تر دامن کهن ۳ هر دو قرص گرم و سرد آسمان آورده ام
طفل زی مکتب بر و نان من از مکتب آمده ۴ بهر پیران زآفتاب و مه دونان آورده ام
گرچه عیسیٰ وار ازینجا بار سوزن برده ام ۵ گنج قارون بین کزانجا سوزبان آورده ام
رفته زین سو لاشهٔ زیرد از انسو بین کنون ۶ کابقے گیتی جنیبت درعنان آورده ام
از نظاره موے راجانے و از هر مو مرا ۷ طوطی گویاست کز هندوستان آورده ام

۸ من نه پیل آورده‌ام بس بس نظاره کز سفر — پیل بالاطوطی شکرفشان آورده‌ام
۹ در کشاده دیده‌ام خرگاه ترکان فلک — ماه را بسته میان خرگاه‌سان آورده‌ام
۱۰ از سفر می‌آیم و در راه صید افگنده‌ام — اینت صید چرب پهلو کارمغان آورده‌ام
۱۱ گر سواران خنگ تو سن در کمند آورده‌اند — من کمند افگنده و شیر ژیان آورده‌ام
۱۲ چشم بد دور از من و راهم که راه آورد عشق — شب روان را مژهٔ چشم روان آورده‌ام
۱۳ بسکه در بحر طلب چل صبح شست انگنده‌ام — تا دران شست سبک صید گران آورده‌ام
۱۴ نقد شش روز از خزائن هفت گردون برده‌ام — گرچه در نقب افگن چل شب گران آورده‌ام
۱۵ خاک پای خاک بیزان بوده‌ام تا گنج زر — کرده‌ام سودا بهین عمر زیان آورده‌ام
۱۶ خاک بیزی کن که منهم خاک بیزی کرده‌ام — تا ز خاک این مایه گنج شایگان آورده‌ام
۱۷ دیده‌ام عشاق ریزان اشک داد از طرب — آن همه چون سبحه در یک ریسمان آورده‌ام
۱۸ اشک من در رقص دل در حال و نالهٔ در سماع — من دریده خرقهٔ صبر و فغان آورده‌ام
۱۹ وردی ز رشادی دلهاست من دلشاد از آنکه — سکهٔ رخ را ز رشادی رسان آورده‌ام
۲۰ شمع زرد است از نهیب سرمنم هم زرد لیک — زردی رو بو شهاب سرفشان آورده‌ام
۲۱ بل نه زان زردم که ترسم سر ببرندم چو شمع — کین سر از بهر بریدن در میان آورده‌ام
۲۲ هان رقیبا نشتره آبی بزن گل آبی بسا — کز دل و چهره زگل و زعفران آورده‌ام
۲۳ شونمک بر آتش افگن کز سر خوان بهشت — خوش نمک در طبع و شکر در زبان آورده‌ام
۲۴ وز پی دندان پسندی همرهان از تف راه — دل چو عود سوخته دندان کنان آورده‌ام

گرچه شبها از سموم راه تبها برده‌ام ۲۵ از نسیم وصل مهرتب نشان آورده‌ام
زان جهان می آیم از رنجی که دیدم زین جهان ۲۶ لیک طغرای نجات آن جهان آورده‌ام
دیده‌ام سر چشمهٔ خضر و کبوتر وار آب ۲۷ خورده و بس جرعه ریزی در دهان آورده‌ام
چون کبوتر رفته بالا و آمده بر پای خویش ۲۸ بستهٔ زر رخته و خط امان آورده‌ام
من کبوتر قیمتم بر پای دارم سر بها ۲۹ آنقدر زر که سوی آشیان آورده‌ام
زیور ی آورده‌ام بهر عروسان ضمیر ۳۰ گوئی از شعر شعاره فرقدان آورده‌ام
بعبتان دیده را کابشان دو طفل هندوانند ۳۱ هم مشاطه هم حلی هم دایگان آورده‌ام
پیر عشق آنجا بعرسی پاره میکرد آسمان ۳۲ من نصیبه شانه وار تا کمان آورده‌ام
این فراویزی و آن بازار فگنخواهد زمن ۳۳ من ز جیب آسمان یک شانه دان آورده‌ام
دیده‌ام خلوت سرای درد و مهمان سرانش ۳۴ تن طفیل شاهد دل مهمان آورده‌ام
میزبان در حجرهٔ خاص و برون افگنده خوان ۳۵ من دل و جان پیش آن خوان میزبان آورده‌ام
دل ملک طبع است قوت او زبوی داده‌ام ۳۶ جان پری وار است خویش از استخوان آورده‌ام
نقل خاص آورده‌ام زانجا و یاران بخیر ۳۷ کین چه میوه است از کدامین بوستان آورده‌ام
ماخط بغداد ساغر دوستکامی خورده‌ام ۳۸ دوستان را دجلهٔ در جرعه دان آورده‌ام
دشمنان را نیز هم بی بهره نگذارم چو خاک ۳۹ گرچه جرعهٔ خاص بهر دوستان آورده‌ام
دوست خفته در شبستان است و دولت پاسبان بهم ۴۰ من بچشم و سر سجودی پاسبان آورده‌ام
پاسبان گفتا چه داری نذر ان گفتم شما ۴۱ کان زر دارید و من جان نثار آورده‌ام

۴۲ شیر مردان از شبستان کز نشان آورده اند — من سگ کهفم نشان از آستان آورده ام
۴۳ بر در او چون درش حلقه بگوش رفته ام — تا بپای تشریف سر تاج کیان آورده ام
۴۴ از نسیم بارگندم گون یکی جو سنگ مشک — بر دل سوزان و چشم سیل ران آورده ام
۴۵ آب و آتش دشمن مشک است و من بر مشک دوست — آب و آتش را رقیب مهربان آورده ام
۴۶ جو به بیماع جهان ندهم کزان جو سنگ مشک — صد شتر بار تبت و ربع خان آورده ام
۴۷ دل بخدمت ساده چون گوغربان برده ام — همچو موسی زنده در تابوت ازان آورده ام
۴۸ رفته لرزان همچو خورشید فروزان آمده — شب زریری پرده روز ارغوان آورده ام
۴۹ هشت باغ خلد را در بسته بینی برخسان — کان کلید هشت در در بادبان آورده ام
۵۰ بس طرنبا کم بدانید این طرنبا کی زیست — کز سعود و چرخ بخت کامران آورده ام
۵۱ گوئی اندر جوی دل آب بی زکوثر انده ام — یا بباغ جان نهالی از جنان آورده ام
۵۲ یا گمر اسفندیارم کان عروسان را همه — از دژ روئین بسی هفت خوان آورده ام
۵۳ با شما گویم نیارم گفت با بیگانگان — کین نهان گنج از کدامین دودمان آورده ام
۵۴ آشکارا بر گرفتن گنج فرخ فال نیست — من بفرخ فال گنجی در نهان آورده ام
۵۵ از چنین جوهر زکواتی داد نتوان بهر آنکه — تاج ترکستان بباج ترکمان آورده ام
۵۶ داده ام صد جان بهای گوهر من در برند — در دو عالم داده ام هم رایگان آورده ام
۵۷ کیست خاقانی که گویم خون بهای جان اوست — خون بهای جان صد خاقان خان آورده ام
۵۸ اینهمه میگویمت کاورده ام بار بپرس — تا چه گنجست و چه گوهر و چه کان آورده ام

تا نپرسی من نگویم از کسے دزدیده ام ۵۹ کز در شاهنشهے گنج روان آورده ام
باز پرسی شرط باشد تا بگویم کین فتوح ۶۰ در فلان مدت ز درگاه فلان آورده ام
یعنی امسال از سر بالین پاک مصطفےٰ ۶۱ خاک مشک آلوده بهر جان آورده ام
خاک بالین رسول الله همه حرز شفاست ۶۲ حرز شافی بهر جان ناتوان آورده ام
وقف بازوے منست این حرز نفر و شیم کس ۶۳ گرچه اول نام دادن بر زبان آورده ام
گوهر دریاے کاف و نون محمد کز ثناش ۶۴ گوهر اندر کلک و در یا در نهان آورده ام
چون زبان ملک دارد من از صدر رسول ۶۵ در سر دستار منشور زبان آورده ام
ملک در مدح رسول الله بتوقیع رضاش ۶۶ بر جهان منشور ملک جاودان آورده ام
مصطفےٰ گوید که سحر است از بیان من بلے حرم ۶۷ کاندر اعجاز سخن سحر بیان آورده ام
ساحر یرا گر فواره بهر سحر آید بکار ۶۸ من ز جیب خود فواره پر نیان آورده ام
یک خدنگ از ترکش آن شحنهٔ دریاے عشق ۶۹ نزد عقل از بیم چرخ جان ستان آورده ام
حاسدانم چون هدف بینند کاندر حامهٔ من ۷۰ نیر شحنه از پے امن آشیان آورده ام
بخت من شیر نگ بوده نقرهٔ خنگش کرده ام ۷۱ بس بنام شاه عرش داغ ران آورده ام
عقل را در بند گیش افسر خدائی داده ام ۷۲ انگبین برده ام الپ ارسلان آورده ام
جان بزنگ آلوده در صدرش بصیقل داده ام ۷۳ زان چنان یم آهنے تیغ یمان آورده ام
گرچه همچون زال زر پیری بطفلی دیده ام ۷۴ چون جهان پیرانه سر طبع جوان آورده ام
گرچه نیسانم خزان آرد من اندر دهن وطبع ۷۵ آتش نیستان و بل کاب خزان آورده ام

من سپهرم کز بهار باغ شب گم کرده‌ام ۷۶ روز را بین کین ترنج مهرگان آورده‌ام
بادشاه نظم و نثرم در خراسان و عراق ۷۷ کاهل دانش را ز هر لفظ امتحان آورده‌ام
منصفان استاد دانندم که از معنی و لفظ ۷۸ شیوهٔ تازه نرسیم باستان آورده‌ام
ز امتحان طبع مریم زاد بر چرخ دوم ۷۹ تیر عیسی نطق را در خرمکان آورده‌ام
تا غر منجل آمد آن نزد دنش پور کرم ۸۰ من بشهرستان عزلت خان و مان آورده‌ام
تا نشسته بر ره دانش رصد داران جهل ۸۱ در بیابان خموشی کاروان آورده‌ام
گرچه در غربت ز بی آبان شکسته خاطرم ۸۲ ز آتش خاطر بآبان ضمیران آورده‌ام
سنگ آتش چون شکستی تیز گرد دلا جرم ۸۳ از شکستن تیز خاطر در عیان آورده‌ام
خانه دار فصل در روی خانه دانی بوده‌ام ۸۴ پشت در غربت کنون بر خاندان آورده‌ام
تا بهر شهری بنگرایدم ار هیچ آب و خاک ۸۵ خاک شروان بلکه آب خیروان آورده‌ام
از همه شروان بوجه آرزو دل را بباد ۸۶ حضرت خاقان اکبر اختستان آورده‌ام
هر چه دارم تر و خشک من همه انعام اوست ۸۷ کین گلاب و گل همه زان گلستان آورده‌ام
او سلیمانست من مورم بیادش زنده‌ام ۸۸ زنده‌ما نادآن کز و این داستان آورده‌ام

در مدح جلال الدین اختستان بصنعت ذی المطالع

عید است پیش از صبحدم مژده بخمار آمده ۱ بر چرخ دوش از جام جم یک نیمه دیدار آمده
عید آمد از خلد برین شد شحنه روی زمین ۲ هان ماه نو طغرا ش بین امروز بر کار آمده

۳ کرده دران خرم فضا صید گوزنان چند جا — شاخ گوزن اندر هوا اینک نگونسار آمده

۴ پرچم زشب پرداخته از طاس پرچم ساخته — بیرق ز صبح افراخته روزش سپهدار آمده

۵ برچرخ بگشاده کمین داغش نهاده بر سرین — هان عین عید اینک ببین بر چرخ دوار آمده

۶ عهد همایون فرنگر سیمرغ زرین پرنگر — ابر دوک زال زرنگر بالای کهسار آمده

۷ از گرد راهش آسمان تر مغز گشته آنچنان — کز عطسهٔ مغزش جهان پر مشک تاتار آمده

۸ گیتی ز گرد لشکرش طاؤس بسته زیورش — در شرق رنگین شهپرش در غرب منقار آمده

۹ پی کم کنان سی شب دوان از چشم قربانهان — دزدیده در کوی مغان نزدیک خمار آمده

۱۰ ساقی صنم پیکر شده بادصلیب آور شده — قندیل ازو ساغر شده تسبیح زنار آمده

۱۱ هر پی ز کوبش عنبرے هر مے ز بویش کوثرے — هر خوے ز رویش عبهرے بر برگ گلنار آمده

۱۲ ریحان روح از بوسے مے جان از فتوح از روسے مے — بزم صبوح از خوسے مے فردوس کردار آمده

۱۳ مے عاشق آسا زرد به هر رنگ اهل درد به — درد صفا پرور به تلخ محکم بار آمده

۱۴ خورشید رخشانست مے زان در دل افشانست مے — جوجو همه جانست مے فعلش بزدار آمده

۱۵ آن جام جم پر درد کو آن شاه پر رخ زرد کو — آن عیسی هر درد کو تریاک بیمار آمده

۱۶ مے آفتاب زرفشان جام بلورش آسمان — مشرق کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده

۱۷ در ساغر آن صهبا نگر در کشتی آن دریا نگر — بر خشک و تر صحرا نگر کشتی به رفتار آمده

۱۸ مطرب چو طوطی بوالهوس انگشت در لب در کاسه — از سینه بربط نفس در حلق مزمار آمده

۱۹ آن آبنوسی شاخ بین مارشکم سوراخ بین — افسونگر گستاخ بین لب بر لب یار آمده

۲۰ ... ...

۲۱ نالان رباب از عشق می سینه بسته دستے — بر ساعدش چون خشک نے رگہا بسیار آمده

۲۲ آن خنگ ارزق ساز بین از رشته در مغناطین — در قید گیسو تار بین پایش گرفتار آمده

۲۳ آن لعب دف گردان نگر وردن شکارستان نگر — وان چند صف حیوان نگر باہم بہ پیکار آمده

۲۴ کبکان ببانگ زیر و بم چندان سماع آورده هم — کان حلق ناوکشان زدم تا سینه افگار آمده

۲۵ راز سلیمانی مشنو آن داغ روحانی مشنو — اشعار خاقانی مشنو چون در شهوار آمده

۲۶ صفهاے مرغان کن نگه در صفهاے بزمیان — چون عندلیبان صبحگه فضال گلزار آمده

۲۷ وان کوس عید یحیی بین توان در گه شاہجهان — مانند طفل لوح خوان در درس تکرار آمده

۲۸ جام دے رنگین بہم صبح و شفق راین بہم — تخت و جلال الدین بہم کیخسرو آثار آمده

۲۹ شروان شه سلطان نشان افسرده گردن کشان — دستش سحاب در فشان چون لعل دلدار آمده

المطلع الثانی

۱ اے بادل سودائیان عشق ترا کار آمده — ترکان غمزت را بجان دلها خریدار آمده

۲ آئینه بردار و ببین آن غمزهٔ سحر آفرین — باز هر بیکان در کمین ترکان خونخوار آمده

۳ تو بادی و من خاک تو تو آب و من خاشاک تو — با خوے آتشناک تو صبر من آوار آمده

۴ گیرم که نه دهی دلم روزے نیاری یاد من — بشنو شبے فریاد من داغ شب تار آمده

۵ اے خون من در گردنت زین پیر آورد نت — وز دست زود آزردنت جانم بآزار آمده

۶ ہم خواب خرگوشم دہی خار جگر سوزم نہی — اے از تو آغوشم تہی خوابم ہمہ خار آمدہ
۷ خاقانی و درد نہان خون دل از ناخن روان — وز ناخن غم ہر زمان مجروح رخسار آمدہ
۸ او بلبل است آن دلستان طبعش چو شاخ گلستان — در مجلس شاہ اختستان لعل و زرش بار آمدہ

المطلع الثالث

۱ مہرست باز زین صدف خرچنگ یار آمدہ — خرچنگ ناپروا زلف پروانۂ نار آمدہ
۲ بیمار بودہ چرم خور سر عاشش دادہ زور و فر — معجون سر طاق نگر داروے بیمار آمدہ
۳ آن کعبۂ محرم نشان آن زمزم آتش نشان — در خاک مہ دامن کشان یک مہ پیرو ار آمدہ
۴ ہر سنگ را کز ساحری کردہ صبا مینا گری — از خشت زر خاوری مینائش دینار آمدہ
۵ شمع روان بین در ہوا آتش فشان بین در ہوا — بر کرگسان بین در ہوا پرواز دشوار آمدہ
۶ خورشید زرین دہرہ بین صحرائے آتش چہرہ بین — در مغز افعی مہرہ بین چون دانۂ نار آمدہ
۷ روے بہ سہ چنبری بگرفتہ رنگ عنبری — بر آئینہ اسکندری خاکستر انبار آمدہ
۸ ہر فرش مقلا طون کہ مہ صباغ او بودہ مہ — از آتش گردون سیہ چون داغ قصار آمدہ
۹ آفاق را از جرم خور ہم قرص و ہم آتش نگر — ہم مطبخ و ہم خوان زر ہم میدہ سالار آمدہ
۱۰ گر بلبل بسیار گو مست از فراق گل کلو — گلگون صراحی بین در و بلبل بگفتار آمدہ
۱۱ گر می دہی ممزوج دہ کمین وقتے ممزوج دہ — بامے گلاب ناب دہ چون اشک احرار آمدہ
۱۲ کافور خواہ و بید تر درخیش خانہ بادہ خور — باساقی فرخندہ فر در خانہ فرخسار آمدہ

۱۳ ماورد وریحان کن جلب توزی دکستان کن سلب ۱۳ درمی گلستان کن دولب آنجاکه این خارآمده

۱۴ گه گه کن از باغ آرزو آن آفتاب زردرو ۱۴ پیرانش ده ماه نوهر سال یکبار آمده

۱۵ چرخ از سموم گرم گه زاده ویاهرچاشنگه ۱۵ دغ وبار اجام شه یاقوت کردار آمده

۱۶ تریاک ماچهره ملک پورمنوچهرملک ۱۶ باطاعن مهرملک طاعون سزاوار آمده

۱۷ خاقان اعظم چون پدر شاه کیان همچون پدر ۱۷ فخرذوعالم چون پدر وزعالمش عار آمده

۱۸ گردون روان درکار او چون سایه در زنهار او ۱۸ خورشید در دیدار او چون ذره دیدار آمده

۱۹ از بوس لبهای سران بر پای اسپ اختران ۱۹ از نعل اسپش هرزمان یاقوت مسمار آمده

۲۰ عدلش بدان سامان شده کافیلمهایکسان شده ۲۰ منقر بهندستان شده طوطی ببلغار آمده

۲۱ رایش چودست موسوی درملک یزدان قوتی ۲۱ دادش چوباد عیسوی تعویذ انصار آمده

۲۲ شمشیر او قصار کین شسته بخون روی زمین ۲۲ پیکان او خیاط دین دل دوز کفار آمده

۲۳ سام نریمان چاکرش رستم نقیب لشکرش ۲۳ هوشنگ هارون درش جم حاجب بار آمده

۲۴ مردان علوی هفت تن درگاه او را بوسه زن ۲۴ خصمان سفلی چار تن پیشش پرستار آمده

۲۵ با تیغ گردون پیکرش گردون شده خاک درش ۲۵ وزرای گیتی داورش گیتی نمودار آمده

۲۶ بادولت شاه اختسان منوچ دان هرستان ۲۶ کز خسروان پاستان درصحف اخبار آمده

۲۷ تیرش که دستان ساخته زور جم غیطان ساخته ۲۷ عقرب زپیکان ساخته تنین زسوفار آمده

۲۸ بر تیرماه پری صرصر صفت درصفدری ۲۸ تیرش چو تیغ حیدری ازخلد اسرار آمده

۲۹ او نورید خواهانش خاک از ظلمت خاکی چه باک ۲۹ آنرا که حصن جان پاک از نور انوار آمده

اشهر مشتے بازپس اندہ بگین او نفس ۲۰ پیکانش چون پرّ گس در چشم اشرار آمدہ
ناکردہ مکر مکیّان جان محمد را زیان ۲۱ چون عنکبوتے در میان پروانۂ غار آمدہ
اے خانہ دار ملک و دین نیت حصار ملک و دین ۲۲ بہر عیار ملک و دین رای تو معیار آمدہ
پیشت صف بہرامیان بستہ غلامی امیان ۲۳ در خانۂ اسلامیان عدل تو معمار آمدہ
اے چنبر کوست فلک کے دہ زمین بوسبت فلک ۲۴ وز خصم منحوست فلک چون بخت بیزار آمدہ
نیکان ملت را بدین یاد تو تسبیح مہین ۲۵ پیکان نصرت را بکین عزم تو ہنجار آمدہ
از مدح تو اشعار من رونق فزاد کار من ۲۶ دولت ازین در بار من با بخت بیدار آمدہ
من جان سپار مدح تو صورت نگار مدح تو ۲۷ با آب کار مدح تو از نظم ابکار آمدہ ۷
بادت ز غایات ہنر بر عرش رایات ظفر ۲۸ در شانت آیات ظفر از فضل دادار آمدہ
تالیع فلک فرمانت را دربان ملک ایوانت را ۲۹ سرہای بدخواہانت را ہم رمح تو دار آمدہ
امروز احرار زمن خوانندم استاد سخن ۳۰ صد عنصری در پیش من ناگرد اشعار آمدہ
لاف از ورت اسلام را فال از برت ایام را ۳۱ تا ابلق بدرام را از چرخ مضمار آمدہ

دیوان صائب

غزلیات

۱ اگر نہ مدبسم اللہ بود دے تاج عنوانہا
نگشتے تا قیامت نوخطِ شیرازہ دیوانہا

۲ نہ تنہا کعبہ صحرائیست وارد کعبۂ دل ہم
بگردِ خویشتن از وسعتِ مشرب بیابانہا

۳ بفکر نیستی ہرگز نمی افتند مغروران
اگرچہ صورتِ مقراض لادارد گریبانہا

۴ سرِ شوریدۂ آوردہ ام از وادی مجنون
تہی سازید از سنگ ملامت جیبِ دامانہا

۵ حیات جاودان خواہی بصحرائے قناعت رو
کہ دارد یاد ہر مورے درین وادی سلیمانہا

۶ بگرداند ورق مجنون ز دیوان رخ لیلےٰ
بوصفِ دلبرِ رعنا بیارایم چو عنوانہا

۷ گلستان سخن را تازہ رو دارد لبِ خشکم
کہ جز من میرساند در سفال خشک ریحانہا

۸ نمی بینی ز استغنا بزیر پا نمیدانی
کہ آخر میشود خارِ سرِ دیوار مژگانہا

۹ کدامین نغمت الوان بود در خاک و خون تنہا
ز خجلت بر نمیدارد فلک سر پوشِ این خوانہا

چنان از فکر صائب شور افتاده است در عالم
که مرغان این سخن دارند با هم در گلستانها

۱ چشم مست یار شد مخمور و مدهوش ما — بادهٔ از جوش نشاط افتاد در جوش ما
۲ ناله ما حلقه در گوش اجابت میکند — از سحر خیزان آن صبح بناگوش ما
۳ فتنهٔ صد انجمن آشوب صد هنگامه ایم — گر بظاهر چون شراب کهنه خاموش ما
۴ پیکر ما میکند شمشیر را دندانه دار — در لباس از جوهر ذاتی زره پوش ما
۵ نامهٔ سر بسته را چون آب خواندن حق ماست — کز سخن فهمان آن لبهای خاموش ما
۶ قطرهٔ اشکیم با آوارگی هم کاروان — در کنار بحر او خاطر فراموش ما
۷ بی تامل چون عرق بر روی خوبان میدویم — چون کمند زلف گستاخ برو دوش ما
۸ خرقهٔ درویشی ما چون زره زیر قباست — پیش چشم خلق ظاهر بین قبا پوش ما
۹ کار روغن میکند بر آتش ما آب تیغ — خون منصوریم و دائم بر سر جوش ما

از شراب ما رگ خامیست صائب موج زن
گرچه عمری شد درین میخانه در جوش ما

۱ افتادگی ز خاک بر آورد دانه را — گردن کشی بخاک نشاند نشانه را
۲ در پیری از شرشک ندامت مدار دست — بشکن بآب صبح خمار شبانه را
۳ وحشت کند ز خود دل روشن چه جای خلق — یک تن هزار تن بود آئینه خانه را
۴ با نیک و بد چو آئینه یکسان سلوک کن — کین ز خمار موی شگافیست شانه را

ور خود گمان منزلتی هر کرا که هست ۵ بر صدر اختیار کند آستانه را
آن بلبلم که دیدن بال شکسته ام ۶ از آب چشم دام کند سبزدانه را
گو جذبه کو که تا نفس از دل برآورم ۷ خاشاک گرد باد کنم آشیانه را
مارا بهم مزن بزبردستی ای سپهر ۸ کز موی درهم است خطر دست شانه را
ترسم بعجز حمل نمایند اگر نه من ۹ شهرمنده میکنم به تحمل زمانه را
از زاهدان خشک حدیث گهر مپرس ۱۰ کز بحر نیست بهره بجز خس کرانه را

صائب صبور باش که در روزگار ما
از دست داده توعنان زمانه را

سهل است همت پیران باتدبیر را ۱ کز کمال بال و پر پرواز باشد تیر را
دشمن خونخوار را کوته باحسان سازدست ۲ هیچ زنجیری بر از شیری نباشد شیر را
حسن را خط غبارش بی نیاز از زلف کرد ۳ احتیاج دام نبود خاک دامنگیر را
عقل کامل میشود از گرم سرد روزگار ۴ آب و آتش میکند صاحب برش شمشیر را
بر نمیگردد بر ات قسمت حق خون مخور ۵ نیست ممکن باز گردیدن بپستان شیر را
باد پیمائیست عاجز نالی از آهن دلان ۶ نیست در دلها سرایت ناله زنجیر را
ریشه نخل کهن سال از جوان افزون تر است ۷ بیشتر دلبستگی باشد بدنیا پیر را
عقل دوراندیش بر ما راه روزی بسته است ۸ ورنه هر انگشت پستانیست طفل شیر را
در گذر از چشم پوشیدن که شد دور از کمان ۹ تیر تا پوشید چشم حلقه و زنجیر را

۱۰ عالمے را کشت و دست و تیغ او رنگین نشد — تیزی شمشیر پاک از خون کند شمشیر را
۱۱ خندہ کز دل نیست چون سوفار نتواند کشود — عقدۂ پیکان ز زہر آلود از دل تیر را
۱۲ سالہا شد با گرفتاری بہم پیچیدہ ایم — چون کند آب روان از خود جدا زنجیر را
۱۳ جوے شیر از قدرت فرہاد می بخشد خبر — میتوان در زخم دیدن جوہر شمشیر را
۱۴ در حرم ہر کس گناہے کرد حدش میزنند — نگذرانند عشق از ہم صحبتان تقصیر را
۱۵ میرسد آزار بد گوہر بہ نزدیکان فزون — نوک بر زخم از نیام خود بود شمشیر را
۱۶ کشور دیوانگی امروز معمور از من است — من بپا دارم بناے خانۂ زنجیر را

نیست صائب ممکن از دل عقدۂ غم وا شود
تا نخنے تا ہست در کف پنجۂ تدبیر را

۱ بدنیا ساختم مشغول چشم روشن دل را — باین یکمشت گل مسدود کردم روزن دل را
۲ ندانستم کہ خواہد رفت چندین خار در پایم — شکستم بے سبب در خرقۂ تن سوزن دل را
۳ فریب جسم خوردم کشتیم در گل نشست آخر — ہمی ماندم بجا گر میگرفتم دامن دل را
۴ مرا گر ہیزم دوزخ کند افسوس جا دارد — کہ بے برگ از ثمر کردم نہال ایمن دل را
۵ دلے از سنگ خارا گوئے از آہن بدست آور — کہ با این گوشۂ دل نتوان شنیدن شیون دل را
۶ نظر پرداز شد چون سرمہ مغز استخوان من — بآہ آتشین تا نرم کردم آہن دل را
۷ ندانستم کہ خواہد شد سیہ عالم بچشم من — عبث بر باد کردم نکہت پیراہن دل را
۸ حیات جاودانی از خدا چون خضر میخواہم — کہ پاک از سبزۂ بیگانہ سازم گلشن دل را

۹ خرد را شهپر پرواز از رطل گران باشد نگیرد کوه غم دامان از خود رفتن دل را
۱۰ نمیشد خشک چون دست بخیلان پرده چشمت اگر میدید یکبار آفتاب روشن دل را

ز آتش طلعتان باغ و بهارے داشتم صائب
ندیدم روز خوش تا سرد کردم گلخن دل را

۱ صبر و طاقت از دل بیتاب میجوئیم ما حیرت آئینه از سیماب میجوئیم ما
۲ هر که خود را جمع میسازد همه عالم دروست بحر را از حلقه گرداب میجوئیم ما
۳ شکوه با نا راستی از چرخ کج دیگر مکن راستی در جوے کج از آب میجوئیم ما
۴ از وصال یار محرومیم با هم خانگی در حرم چون غافلان محراب میجوئیم ما

از حقیقت روے صائب در مجاز آورده ام
ماه را دائم ز طشت آب میجوئیم ما

۱ یاد ایامے که با هم آشنا بودیم ما هم خیال و هم صفیر و هم نوا بودیم ما
۲ معنی یک بیت بودیم از طریق اتحاد چون دو مصرع گرچه در ظاهر جدا بودیم ما
۳ بود و ایم چون زبان خامه حرف ما یکے گرچه پیش چشم صورت بین دو تا بودیم ما
۴ چون دو برگ سبز کز یکدانه سر بیرون کند یکدل و یکروے در نشو و نما بودیم ما
۵ اختر ما سعد بود و روزگار ما سعید از سعادت زیر بال یک همابودیم ما
۶ دوری منزل حجاب اتحاد ما نبود داشتیم از هم خبر در هر کجا بودیم ما
۷ چاره جویان را نمیدانیم صائب در دسر درد ها سے کهنه هم را دوا بودیم ما

۱ هزاران همچو بلبل هر بهارے میشود پیدا — نواسنجے چو من در روزگارے میشود پیدا
۲ گر فتم سهل سوز عشق را اول ندانستم — که صد دریاے آتش از شرارے میشود پیدا
۳ تو از سوز جگر پیمانهٔ چون لاله پیدا کن — که از هر پاره سنگے چشمه سارے میشود پیدا
۴ ز فیض خاکساری دانه نخل پایدارے شد — تو گر از پا در آئی شهسوارے میشود پیدا
۵ من آن وحشی غزالم دامن صحراے امکان را — که میلرزم ز هر جانب غبارے میشود پیدا
۶ اگر خود را نه بیند در میان مستغرق دریا — بهر موجے که آویزد کنارے میشود پیدا
۷ ز حسن عمل از کاروان ما تهیدستان — ز پیش ما دل امیدوارے میشود پیدا
۸ ز دست رشک هر داغے که پنهان بر جگر دارم — بصحرا گر برزم لاله زارے میشود پیدا
۹ وفا خار رهم شد ورنه بهر آشیان ما — بهر گلشن که باشد مشت خارے میشود پیدا
۱۰ ز جوش لاله خاک کوهکن کوه بدخشان شد — براے بیکسان شمع مزارے میشود پیدا
۱۱ سبکرو جاے خود دارد میکند در سنگ اگر باشد — چو آب افتاد در جو جویبارے میشود پیدا
۱۲ اگرچه آتش نمرود دارد چشمهٔ ساغر — وے از خون دلش در دل بهارے میشود پیدا
۱۳ اگرچه آتش پیرا هم امید هم میدان — ز هر جانب که طفلے نے سوارے میشود پیدا

اگر آلودهٔ درمان نسازی درد را صائب
ز بیماری همان بیمار دارے میشود پیدا

۱ بیکسی را کعبهٔ مقصود میدانیم ما — خضر را شمشیر زهر آلود میدانیم ما
۲ هستی مطلق بود از خود نمائی بے نیاز — هر چه آید در نظر نابود میدانیم ما

نیست ما را وحشتی از بی‌گریبان‌های ما ۳ این زیانها را سراسر سود میدانیم ما
بار منت بر نمی‌تابد دل آزادگان ۴ ترک احسان را ز مردم جود میدانیم ما
آفتاب و ماه را با این ضیا و روشنی ۵ دیده‌های شیر خشم آلود میدانیم ما
حق بدست ماست گر چشم از جهان پوشیده‌ایم ۶ آسمان را خانهٔ پرده میدانیم ما
شورش محمود عالم را که برهم میزند ۷ از ایاز عاقبت محمود میدانیم ما
با دل بی‌آرزوی خویش میبازیم ما ۸ رتبهٔ این آتش بیدود میدانیم ما
بر نمیدارد رعونت خاطر آزادگان ۹ سرور اشمشیر زهر آلود میدانیم ما
حلقهٔ در از درون خانه باشد بیخبر ۱۰ دیده‌های باز را مسدود میدانیم ما
دعوی هستی درین میدان دلیل نیستی است ۱۱ هر که فانی میشود موجود میدانیم ما
در شبستان رضا تیغ زبان شکوه نیست ۱۲ شمعهٔ ناکشته را خشنود میدانیم ما

در دل هر کس که صائب آه درد آلود نیست
بی‌تکلف مجمر بی‌عود میدانیم ما

همه کس طالب آن سرو روانست اینجا ۱ آب حیوان ز نفس سوختگانست اینجا
آفتابی که دل صبح ازو پر خونست ۲ یکی از جملهٔ خونابه کشانست اینجا
خامشی را نبود راه درین خلوت خاص ۳ پشت آئینه هم از پرده درانست اینجا
محو شو محو درین بزم که گفتار صواب ۴ ترجمان دل غفلت زدگانست اینجا
عالم از آب بقا یک قدح لبریز است ۵ چه غم از رفتن عمر گذرانست اینجا

سر بسر خشت خرابات مغان آئینه است ۶ راز پوشیدهٔ آفاق عیانست اینجا
در سرا پردهٔ امکان نبود رنگ ثبات ۷ هر چه جز پرتو ماه است کتانست اینجا
سفر مردم آگاه ز خود بیرون نیست ۸ هدف تیر در آغوش کمان است اینجا
خاک این باغ بخون آب جگر آغشته است ۹ برگ گل آئینهٔ روی خزان است اینجا
نیست در دامن صحرای جنون موج سراب ۱۰ دست بر هر چه زنی رشتهٔ جان است اینجا
صحبت پیر خرابات بهار طرب است ۱۱ نفس سوختگان پیر و جوانست اینجا
پردهٔ ناخوشی وضع جهان دانائیست ۱۲ اوست بیدار که در خواب گرانست اینجا
تازه رو چون گل از آغوش کفن خواهد خاست ۱۳ هر که امروز ز خونین جگرانست اینجا
اهل مجلس ز خرابات سیه مست تراند ۱۴ عوض رطل گران خواب گرانست اینجا

هر که صائب دلش از هر دو جهان پاک شود
میتوان گفت که از پاک دلانست اینجا

یک نکو روی ندیدم که گرفتار تو نیست ۱ نیست در مصر عزیزی که خریدار تو نیست
می بری دل ز کف شیر شکاران جهان ۲ شیر را حوصلهٔ چشم جگر خوار تو نیست
لالهٔ را نتوان یافت درین سبز چمن ۳ که دلش سوختهٔ آتش رخسار تو نیست
هر کرا اصاف ضمیر است ترا می جوید ۴ آب و آئینه همین تشنهٔ دیدار تو نیست
چون قضا سلسلهٔ زلف تو عالمگیر است ۵ گروهی نیست که در حلقهٔ زنار تو نیست

.. .. ۶ .. ..

۷ هر کسے را لبِ لعلت بزبانے دارد — شیوهٔ نیست که در لعلِ شکربارِ تو نیست
۸ گرچه در باغ تو یک گل نشگفته است هنوز — مژهٔ نیست که خارِ سرِ دیوارِ تو نیست
۹ دامنِ حسن تو از چهرهٔ گل پاکتر است — گل شبنم زده در عرصهٔ گلزارِ تو نیست
۱۰ گرچه در ناف صدف بحر نگردد مستور — سینهٔ نیست که گنجینهٔ اسرارِ تو نیست
۱۱ هر که دست از تو کشیده است چه دارد در دست — چه طلب میکند آنکس که طلبگارِ تو نیست
۱۲ خوب کردی که رخ از آئینه پنهان کردی — هر پریشان نظرے قابلِ دیدارِ تو نیست
چشم پرسش ز تو دارند چه مخمور چه مست — نرگسے نیست درین باغ که مخمورِ تو نیست

بیتی ارباب خرد مهر بلب زن صائب
گوش این بدگمان لائق گفتارِ تو نیست

۱ در ریاض آفرینش خاطرے آسوده نیست — برگ عیشِ این چمن جز دست برهم سوده نیست
۲ خندهٔ گل میدهد یادے ز آغوش بهار — در بهاران نالهٔ مرغِ چمن بیهوده نیست
۳ خون بجاے شیر میجوشد ز پستان صبا — وقت طفلے خوش که در مهد ضمیر آسوده نیست
۴ میتوان خواند از جبین راز دلِ عشاق را — در کف اهل قیامت نامهٔ نکشوده نیست
دست زن در دامن بیحاصلی صائب مانخل
تا ثمر دارد ز دست کوه کان آسوده نیست

۱ شمع فانوس خیالِ آسمان پیداست کیست — شعلهٔ جوالهٔ این دود مان پیداست کیست
۲ آن بدل نزدیک و دور از چشم کز لطف و گهر — در جهان است و برون است از جهان پیداست کیست

۳ باهمه نیرنگ سازی آنکه در گلزار اوست — نیست رنگی از بهار و از خزان پیداست کیست

۴ آهوی وحشی چه میداند طریق دلبری — مردمی آموز چشم دلبران پیداست کیست

۵ نقش بندی بی قلم نه کار هر صورتگر است — چهره پرداز خط سبز بتان پیداست کیست

۶ دیدهٔ یوسف شناسان در غبار کثرت است — ورنه یوسف در میان کاروان پیداست کیست

۷ گرچه پیدا و نهان با هم نمیگردند جمع — آنکه پنهانست و پیدا در جهان پیداست کیست

۸ خضر اگر تیرے بتاریکی فگنده ره مرو — آنکه می بخشد حیات جاودان پیداست کیست

این جواب آنکه شیخ مغربی فرموده است

مخفی اندر پیر و پیدا در جوان پیداست کیست

۱ ما و اے تو از کعبه و بتخانه کدام است — اے خانه برانداز تر از خانه کدام است

۲ از کثرت روزن نشود مهر مکرر — اے کج نظران کعبه و بتخانه کدام است

۳ گر چاک گریبان نکند راه نمائے — طفلان چه شناسند که دیوانه کدام است

۴ عشق از ره تکلیف بدل پا نگذارد — سیلاب نپرسد که در خانه کدام است

۵ سرچشمهٔ وحدت گل رعنا نپزیرد — قندیل چه و شیشه و پیمانه کدام است

۶ در دیدهٔ یکتائی ما حال دوئی نیست — زنار چه و سبحه مصد دانه کدام است

گر روے دلے از طرف شمع ندیده است

صائب سبب جرات پروانه کدام است

۱ زلف شب عنبر فشان از نکهت گیسوے اوست — عطسهٔ بے اختیار صبحدم از بوے اوست

بیشمار در آسمان را سبزهٔ خوابیدهٔ ۲ دیدهٔ هر کس که محو قامتِ دلجوے اوست
آنکه میسوزد فروغش خواب را در چشم من ۳ آسمان یک شعلهٔ نیلوفری از روے اوست
یکسر ناخن ندارد عقل اینجا اختیار ۴ عقدهٔ دل را کشاد از جنبش ابروے اوست
خانهٔ دل را خیال یار میرد بد نمیر ۵ آهِ درد آلودِ من آثار رفت در روے اوست

شیوه هاے حق او صائب نیاید در شمار
دلبری یک شمهٔ از نرگس جادوے اوست

هر نخل مصیبت علم راه نمائیست ۱ هر نوحه ازین قافله آواز درائیست
دستِ تو اگر نیست نگارین ز علائق ۲ این عقدهٔ هستی گره بند قبائیست
تا در پے دنیاے خسیس است دل تو ۳ دل نیست در آغوش ترا کاه ربائیست
هر چیز ز دنیاے دنی رو بتو آرد ۴ مغرور مشو کز پے تنبیه قفائیست
رزق تو ز خوان فلک ارشد غم روزے ۵ غافل مشو از شکر که آن نیز غذائیست
در هر چه بر غبت نگری راهزن تست ۶ بر هر چه کنی پشت ترا راه نمائیست
خارے که درین مرحله بیکار نماید ۷ از آبله پاے طلب عقده کشائیست
در مشرب جمعے که مهیاے رحیل اند ۸ هر رنجش بیجاے فلک لطف بجائیست
هر نالهٔ و آهے که ز خود پیش فرستند ۹ از خویش برون آمده را خانه خدائیست
تا حوصلهٔ درد ندارید وگرنه ۱۰ هر درد که قسمت شود از غیب دوائیست
از فقر مکن شکوه که آزاد روان را ۱۱ بے برگئ ایام عجب برگ ونوائیست

صائب چکند سینهٔ خود را نکند چاک
با حوصلهٔ تنگ غم عشق بلائیست

۱ قدرت حرف گرفتند و زبانم دادند — پای رفتن بشکستند و عنانم دادند
۲ آب را در جگر سنگ حصاری کردند — جگر تشنه ترا ز ریگ روانم دادند
۳ ظاهر و باطن آئینهٔ ما یکرنگ است — سینهٔ صاف ترا ز ریگ روانم دادند
۴ آفتابی که جهان تنگ بود پرتو نورش — بسویدای دل ذرّه نشانم دادند
۵ چشم پوشیده تماشای رخش میکردم — بچه تقصیر دو چشم نگرانم دادند
۶ دل انگشتر زنهار گرفتند از من — بعقیق لبش آنگاه نشانم دادند
۷ خامه ام گفت و شنود دش بزبان دگر است — من چه دانم چه سخنها بزبانم دادند
۸ در زمینی که چو غربال سراسر چاهست — قوت دست گرفتند و عنانم دادند
۹ سالها در پی بی نام و نشانان رفتم — تا بسر منزل مقصود نشانم دادند

لب پر خنده گرفتند گرا ز من صائب
بتلافی مژهٔ اشک فشانم دادند

۱ چه خوش است نالهٔ من بنوا رسیده باشد — دل پاشکستهٔ من بدوا رسیده باشد
۲ نفس آنزمان برآرم بفراغت از ته دل — که غبار هستی من بهوا رسیده باشد
۳ همه روز بیقرارم همه شب در انتظارم — که دل رمیدهٔ من بکجا رسیده باشد
۴ بکسی بود مسلم سفر دیار وحدت — که درون خانه باشد همه جا رسیده باشد

۵ بدلیل عقل زاهد بکجا رسیده باشد — بر جبرئیل اینجا گره شکست دارد
۶ نبود بجای آنکس که بما رسیده باشد — همه حیرتم ز وحشت ز شکوه حسن جانان
۷ اگر آبگینهٔ دل بصفا رسیده باشد — اثر جمال یوسف ز جبین گرگ تابد
۸ چو بکنه راه کوری ز عصا رسیده باشد — بکجا رسیده باشد تگ و پوی عقل ناقص
۹ ببلای آسمانی چه بلا رسیده باشد — دو سه روز شد که گردون بجفا سر ندارد

کسی آگهست صائب ز تپ نهانی من
که بمغز استخوانها چو بما رسیده باشد

۱ لاله با پیمانه های خود بصحرا ریختند — در دل پرشور ما تا ریگ سودا ریختند
۲ ورنه صد بار این مے از ساغر مینا ریختند — بی تامل میکشیدم بادهٔ منصور را
۳ هر خس و خاریکه در راه تماشا ریختند — شعلهٔ شوق مرا شد بال پرواز دگر
۴ نخل ایمن در گریبانش چو مریم ریختند — هر که از نخل تمنا روزهٔ مریم گرفت
۵ عاقبت این محنت آتش بر سر ما ریختند — ظرف داغ آتشین عشق گردون را نبود
۶ همچو آتش خار اگر در دیدهٔ ما ریختند — کور بی چشم حریفان هیزش ما شد زیاد
۷ مصریان خونی که از جام زلیخا ریختند — ریخت آخر غمزهٔ یوسف ز بهر امتحان
۸ جرعهٔ در دامن گلهای رعنا ریختند — از دو رنگیها که دوران داشت پنهان در لباس
۹ حاصل کونین را در دامن ما ریختند — همت مالی و عالی ورنه در روز ازل
۱۰ در قدح چون لالهٔ ما لاغ سودا ریختند — صائب آن روزی که رنگ نوبهاران خام بود

مثنوی مولانا روم

دفتر اول

بشنو از نے چون حکایت میکند ۱ از جدائیها شکایت میکند

کز نیستان تا مرا ببریده اند ۲ از نفیرم مرد و زن نالیده اند

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق ۳ تا بگویم شرح درد اشتیاق

هر کسے کو دور ماند از اصل خویش ۴ باز جوید روزگار وصل خویش

من بهر جمعیتے نالان شدم ۵ جفت بد حالان و خوشحالان شدم

هر کسے از ظن خود شد یار من ۶ از درون من نجست اسرار من

سر من از ناله من دور نیست ۷ لیک چشم و گوش را آن نور نیست

تن ز جان و جان ز تن مستور نیست ۸ لیک کس را دید جان دستور نیست

آتش است این بانگ نای و نیست باد ۹ هر که این آتش ندارد نیست باد

آتش عشق است کاندر نے فتاد ۱۰ جوشش عشق است کاندر مے فتاد

نے حریف هر که از یاری برید ۱۱ پرده هایش پرده های ما درید

همچو نے زهرے و تریاقے کہ دید ۱۲ همچو نے دمساز و مشتاقے کہ دید
نے حدیث راہ پرخون میکند ۱۳ قصہاے عشق مجنون میکند
محرم این ہوش جز بیہوش نیست ۱۴ مر زبان را مشتری جز گوش نیست
گر نبودے نالۂ نے را شکر ۱۵ نے جہان را پر نکردے از شکر
در غم ما روزہا بیگاہ شد ۱۶ روزہا با سوزہا ہمراہ شد
روزہا گر رفت گو رو باک نیست ۱۷ تو بمان اے آنکہ چون تو پاک نیست
ہر کہ جز ماہی ز آبش سیر شد ۱۸ وانکہ بے روزیست روزش دیر شد
در نیابد حال پختہ ہیچ خام ۱۹ پس سخن کوتاہ باید والسلام
بند بگسل باش آزاد اے پسر ۲۰ چند باشی بند سیم و بند زر
گر بریزی بحر را در کوزۂ ۲۱ چند گنجد قسمت یک روزۂ
کاسۂ چشم حریصان پر نشد ۲۲ تا صدف قانع نشد پر دُر نشد
ہر کرا جامہ ز عشقے چاک شد ۲۳ او ز حرص و عیب کلی پاک شد
شاد باش اے عشق خوش سودائے ما ۲۴ اے طبیب جملہ علتہاے ما
اے دوائے نخوت و ناموس ما ۲۵ اے تو افلاطون و جالینوس ما
جسم خاک از عشق بر افلاک شد ۲۶ کوہ در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا ۲۷ طور مست و خر موسیٰ صاعقا
بالب دمساز خود گر جفتمے ۲۸ همچو نے من گفتنیہا گفتمے

ہرکہ او از ہمزبانی شد جدا ۲۹ بینوا شد گرچہ دارد صد نوا
چونکہ گل رفت و گلستان درگذشت ۳۰ نشنوی زان پس ز بلبل سرگذشت
سر پنہان است اندر نے بیر دمم ۳۱ فاش گر گویم جہان برہم زنم
انچہ نے میگوید اندر این دو باب ۳۲ گر بگویم من جہان گردد خراب
جملہ معشوق است و عاشق پردۂ ۳۳ زندہ معشوق است و عاشق مردۂ
چون نباشد عشق را پروای او ۳۴ او چو مرغے ماند بے پروای او
من چگونہ ہوش دارم پیش و پس ۳۵ چون نباشد نورِ یارم ہمنفس
نور او از بیمن و یسر و تحت و فوق ۳۶ بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق
عشق خواہد کاین سخن بیرون بود ۳۷ آئینہ غماز نبود چون بود
آئینہ جانت چرا غماز نیست ۳۸ زانکہ زنگار از رخش ممتاز نیست
آئینہ کز زنگ و آلایش جداست ۳۹ پر شعاع از نور خورشید خداست
رو تو زنگار از رخِ او پاک کن ۴۰ بعد ازان آن نور را ادراک کن

حکایت بادشاہ و عاشق شدن بر کنیزک و خریدن بادشاہ آن کنیزک را و رنجور شدن آن کنیزک و تدبیر و معالجۂ بادشاہ بہر کنیزک

بشنو ید اے دوستان این داستان ۱ خود حقیقت نقد حال ماست آن

نقد حال خویش را گر بے بریم ۲ هم ز دنیا هم ز عقبے بر خوریم
این حقیقت را شنو از گوش دل ۳ تا برون آئی بکلی از آب و گل
فهم گردارید و جان را ره دهید ۴ بعد ازان از شوق پا در ره نهید
بود شاهے در زمانے پیش ازین ۵ ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقاً شاه شد روزے سوار ۶ با خواصِ خویش از بهر شکار
بهر صیدے میشد اندر کوه و دشت ۷ ناگهان در دامِ عشق او صید گشت
یک کنیزک دید او بر شاه راه ۸ شد غلام آن کنیزک جان شاه
مرغِ جانش در قفس چون میطپید ۹ داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد ۱۰ آن کنیزک از قضا بیمار شد
آن یکے خر داشت پالانش نبود ۱۱ یافت پالان گرگ خر را در ربود
کوزه بودش آب می نامد بدست ۱۲ آب را چون یافت خود کوزه شکست
شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست ۱۳ گفت جانِ هر دو در دستِ شماست
جانِ من هم اوست جانِ جانم اوست ۱۴ دردمند و خسته ام درمانم اوست
هر که درمان کرد مر جانِ مرا ۱۵ بر دو گنج دهرم جان مرا
جمله گفتندش که جان بازی کنیم ۱۶ فهم گرد آریم و انبازی کنیم
هر یکے از ما مسیح عالمے است ۱۷ هر الم را در کفِ ما مرهمے است
گر خدا خواهد نگفتند از بطر ۱۸ پس خدا نبود شان عجز بشر

ترکِ استثنا مرادم قسوتے است ۱۹ نے همین گفتن که عارض حالتیست
اے بسا ناورده استثنا بگفت ۲۰ جان او با جان استثناست جفت
هر چه کردند از علاج و از دوا ۲۱ گشت رنج افزون و حاجت ناروا
شربت و ادویه و اسباب او ۲۲ از طبیبان بر دیگر آبرو
آن کنیزک از مرض چون موی شد ۲۳ چشم شاه از اشکِ خون چون جوی شد
چون قضا آید طبیب ابله شود ۲۴ آن دوا در نفعِ خود گمره شود
از قضا سرکنگبین صفرا فزود ۲۵ روغن بادام خشکی می نمود
از هلیله قبض شد اطلاق رفت ۲۶ آب آتش را مدد شد هیچ نفت
سستی دل شد فزون و خواب کم ۲۷ سوزشِ چشم و دلِ پر درد و غم

ظاهر شدن عجز حکیمان از معالجهٔ کنیزک بر بادشاه و بدرگاه حق تعالی روآوردن بادشاه در خواب دیدن بادشاه آن ولی را حل مشکل او

شه چو عجز آن حکیمان را بدید ۱ پا برهنه جانب مسجد دوید
رفت در مسجد سوی محراب شد ۲ سجده گاه از اشکِ شه پر آب شد
چون بخویش آمد ز غرقاب فنا ۳ خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بخششت ملک جهان ۴ من چه گویم چون تو میدانی نهان

حالِ ما و این طبیبان سر ببر ۵ پیشِ لطفِ عام تو باشد هدر
اے همیشه حاجتِ ما را پناه ۶ بار دیگر ما غلط کردیم راه
لیک گفتی گرچه میدانم ستر ۷ زود هم پیدا کنش بر ظاهرت
چون برآورد از میان جان خروش ۸ اندر آمد بحر بخشایش بجوش
در میانِ گریه خوابش در ربود ۹ دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت اے آشفته مژده حاجتت روا ست ۱۰ گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونکه او آید حکیم حاذق است ۱۱ صادقش دان کو امین و صادق است
در علاجش سحرِ مطلق را ببین ۱۲ در مزاجش قدرتِ حق را ببین
خفته بود این خواب دید آگاه شد ۱۳ گشته مملوک کنیزک شاه شد
چون رسید آن وعده گاه و روز شد ۱۴ آفتاب از خرق اختر سوز شد
بود اندر منظره شه منتظر ۱۵ تا ببیند آنچه بنمودند سر
دید شخصے فاضلے پر مایۂ ۱۶ آفتابے در میانِ سایۂ
میرسید از دور مانند هلال ۱۷ نیست بود و هست بر شکلِ خیال
نیست وش باشد خیال اندر روان ۱۸ تو جهانے بر خیالے بین روان
بر خیالے صلح شان و جنگِ شان ۱۹ وز خیالے فخر شان و ننگِ شان
آن خیالاتے که دام اولیاست ۲۰ عکسِ مهرویانِ بستانِ خداست
آن خیالے را که شه در خواب دید ۲۱ در رخِ مهمان همی آمد پدید

نورِ حق ظاہر بود اندر ولی ۲۲ نیک بین باشی اگر اہل دلی
آن ولی حق چو پیدا شد زدور ۲۳ از سر و پایش ہمی میریخت نور
شہر جملہ جاجبان در پیش رفت ۲۴ پیش آن مہمانِ غیب خویش رفت
ضیف غیبی را چو استقبال کرد ۲۵ چون شکر گوئی کہ پیوست او بورد
آن یکے لب تشنہ دان دیگر چو آب ۲۶ آن یکے مخمور دان دیگر شراب
ہر دو بحرے آشنا آموختہ ۲۷ ہر دو جان بے دوختن بر دوختہ
گفت معشوقم تو بودستی نہ آن ۲۸ لیک کار از کار خیزد در جہان
اے مرا تو مصطفٰے من چون عمرؓ ۲۹ از برائے خدمتت بندم کمر

از خداوند ولی التوفیق درخواست توفیق و رعایتِ ادب

در ہمہ حال و بیان کردن وخامت و ضررہائے بے ادبی

از خدا جوئیم توفیقِ ادب ۱ بے ادب محروم گشت از لطفِ رب
بے ادب تنہا نہ خود را داشت بد ۲ بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد
مائدہ از آسمان در میرسید ۳ بی شرائے و بیع و بے گفت و شنید
در میان قوم موسیٰ چند کس ۴ بے ادب گفتند کو سیر و عدس
منقطع شد خوان و نان از آسمان ۵ ماند نخِ زرع و بیل و داس آن

باز عیسیٰ چون شفاعت کرد حق ۶ خوان فرستاد و غنیمت برطبق
مائده از آسمان شد عائده ۷ چونکه گفت اَنزِلْ عَلَیْنَا مَائِدَه
بازگستاخان ادب بگذاشتند ۸ چون گدایان زلّها برداشتند
کرد عیسیٰ لابه ایشان را که این ۹ دائم است و کم نگردد از زمین
بدگمانی کردن و حرص آوری ۱۰ کفر باشد پیش خوان مهتری
زان گدار و یانِ نادیده زآز ۱۱ آن درحمت بر ایشان شد فراز
منّ و سلوی ز آسمان شد منقطع ۱۲ بعد ازان زان خوان نشد کس منتفع
ابر ناید از پی منع زکات ۱۳ ور زنا افتد و با اندر جهات
هرچه بر تو آید از ظلمات و غم ۱۴ آن ز بیباکی و گستاخی است هم
هرکه بیباکی کند در راهِ دوست ۱۵ رهزن مردان شد و نامرد اوست
هرکه گستاخی کند اندر طریق ۱۶ گرد و اندر وادی حسرت غریق
از ادب پُر نور گشتست این فلک ۱۷ وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
بد ز گستاخی کسوف آفتاب ۱۸ شد عزازیلے ز جرأت ردّ باب
حال شاه و میهمان برگو تمام ۱۹ زانکه پایانے ندارد این کلام

ملاقات بادشاه با آن ولی که در خوابش نمودند

شه چو بیش میهمان خویش رفت ۱ شاه بود و لیک بس درویش رفت

دست بکشاد و کنار آنش گرفت ۲ همچو عشق اندر دل و جانش گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت ۳ وز مقام و راه پرسیدن گرفت
پرس پرسان میکشیدش تا بصدر ۴ گفت گنجے یافتم آخر بصبر
صبر تلخ آمد ولیکن عاقبت ۵ میوهٔ شیرین دهد پر منفعت
گفت اے نور حق و وضع حسج ۶ معنی الصبر مفتاح الفرج
اے لقاے تو جواب هر سوال ۷ مشکل از تو حل شود بے قیل و قال
ترجمانے هر چه ما را در دلست ۸ دستگیرے هر که پایش در گلست
مرحبا یا مجتبے یا مرتضے ۹ اِن تَغِبْ جاءَ القَضا ضاقَ الفَضا
اَنْتَ مَوْلَی القَوْمِ من لّا یشتهی ۱۰ قَدْ رَدَی گلّا لَئِنْ لم ینته

بردن بادشاه آن طبیب را بر سر بیمار تا حال او به بیند

چون گذشت آن مجلس و خوان کرم ۱ دست او بگرفت و برد اندر حرم
قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند ۲ بعد ازان در پیش رنجورش نشاند
رنگ رو و نبض و قاروره بدید ۳ هم علامات و هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده اند ۴ آن عمارت نیست ویران کرده اند
بے خبر بودند از حال درون ۵ استعیذ الله مما یفترون
دید رنج و کشف شد بر وے نهفت ۶ لیک پنهان کرد با سلطان نگفت

رنجش از صفرا و از سودا نبود ۷ بوی هر هیزم پدید آید زدود
دیدار مزاریش کو زار دل است ۸ تن خوش است و او گرفتار دل است
عاشقی پیداست از زاری دل ۹ نیست بیماری چو بیماری دل
علتِ عاشق ز علتها جُداست ۱۰ عشق اصطرلاب اسرارِ خداست
عاشقی گر زین سر و گر زان سراست ۱۱ عاقبت ما را بدان سر رهبراست
هر چه گویم عشق را شرح و بیان ۱۲ چون بعشق آیم خجل باشم ازان
گرچه تفسیر زبان روشنگراست ۱۳ لیک عشقِ بی زبان روشن تراست
چون قلم اندر نوشتن می شتافت ۱۴ چون بعشق آمد قلم بر خود شگافت
چون سخن در وصف این حالت رسید ۱۵ هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
عقل در شرحش چو خر در گل بخفت ۱۶ شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیلِ آفتاب ۱۷ گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی میدهد ۱۸ شمس هر دم نور جانی میدهد
سایه خواب آرد ترا همچون سمر ۱۹ چون برآید شمس انشق القمر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست ۲۰ شمس جان با قلبیت کورا مس نیست
شمس در خارج اگرچه هست فرد ۲۱ میتوان هم مثل او تصویر کرد
لیک آن شمسی که شد بندش اثیر ۲۲ نبودش در ذهن و در خارج نظیر
در تصور ذات او را گنج کو ۲۳ تا در آید در تصور مثل او

شمس تبریزی که نور مطلق است ۲۴ آفتابست و ز انوارِ حق است
چون حدیثِ روی شمس الدین رسید ۲۵ شمس چارم آسمان سر در کشید
واجب آمد چونکه آمد نام او ۲۶ شرح کردن رمزے از انعام او
این نفس جان دامنم بر تافتست ۲۷ بوے پیراهان یوسف یافتست
کز برائے حقِ صحبت سالہا ۲۸ باز گو حالے ازان خوش حالہا
تا زمین و آسمان خندان شود ۲۹ عقل و روح و دیدہ صد چندان شود
گفتم اے دور او فتادہ از حبیب ۳۰ همچو رنجورے که دور است از طبیب
لَا تُکَلِّفْنِی فَاِنِّیْ فِی الْعَنَا ۳۱ کُلَّتِ اَفْهَامِیْ فَلَا اُحْصِیْ ثَنَا
کُلُّ شَیْءٍ قَالَهٗ غَیْرُ الْمَلِیْحِ ۳۲ اِنْ تَکَلُّفْ او تَصَلُّفْ لَا یَلِیْق
هر چه میگوید موافق چون نبود ۳۳ از تکلف نیک نا لائق نمود
من چه گویم یک رگم هشیار نیست ۳۴ شرح آن یارے که او را یار نیست
شرح این هجران و این خونِ جگر ۳۵ این زمان بگذار تا وقت دگر
قَالَ اَطْعِمْنِیْ فَاِنِّیْ جَائِعٌ ۳۶ وَاعْجَلْ فَالْوَقْتُ سَیْفٌ قَاطِعٌ
باشد این الوقت صوفی اے رفیق ۳۷ نیست فردا گفتن از شرط طریق
صوفی ابن الوقت باشد در مثال ۳۸ گرچه هر دو فارغ اند از ماه و سال
تو مگر خود مرد صوفی نیستی ۳۹ قدر را از نسیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده بهتر سرِّ یار ۴۰ خود تو در ضمن حکایت گوش دار

خوشتر آن باشد که سرِ دلبران ۴۱ گفته آید در حدیث دیگران ۶
گفت مکشوف و برهنه بیغلول ۴۲ باز گو دفعم مده اے بوالفضول
باز گو اسرار و رمزِ مرسلین ۴۳ آشکارا به که پنهان سرِ دین
.. .. ۴۴ .. ..
.. .. ۴۵ .. ..
آرزو میخواه لیک اندازه خواه ۴۶ بر نتابد کوه را یک برگِ کاه
تا نگردد خون دلِ جان و جهان ۴۷ لب به بند و دیده بر دوز این زمان
آفتابے کز وے این عالم فروخت ۴۸ اندکے گر پیش تابد جمله سوخت
فتنه و آشوب و خونریزی مجو ۴۹ بیش ازین از شمس تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو ۵۰ رو تمام این حکایت باز گو

خلوت طلبیدن آن ولی از پادشاه بآن کنیزک جهت دریافتن مرض و رنج آن کنیزک

چون حکیم از این حدیث آگاه شد ۱ وز درون همداستانِ شاه شد
گفت اے شه خلوتے کن خانه را ۲ دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دلهیزها ۳ تا بپرسم زین کنیزک چیزها
خانه خالی کرد شاه و شد برون ۴ تا بخواند بر کنیزک او فسون
خانه خالی ماند و یک دیّار نے ۵ جز طبیب و جز همان بیمار نے

۶ نرم نرمک گفت شهر تو کجاست ۶ که علاج و رنج هر شهرے جداست
۷ واندران شهر از قرابت کیستت ۷ خویشی و پیوستگی با چیستت
۸ دست بر نبضش نهاد و یک بیک ۸ باز می پرسید از جور فلک
۹ چون کسے را خار در پایش خلد ۹ پاے خود را بر سر زانو نهد
۱۰ وز سر سوزن همی جوید سرش ۱۰ ور نیابد میکند از لب ترش
۱۱ خار در پا شد چنین دشوار یاب ۱۱ خار در دل چون بود داده جواب
۱۲ خار دل را گر بدیدے هر کسے ۱۲ دست کے بودے غمانرا بر کسے
۱۳ کس بزیر دُم خر خار سے نهد ۱۳ حس نداند دفع آن بر می جهد
۱۴ بر جهد وان خار محکم تر زند ۱۴ عاقلے باید که خارے بر کند
۱۵ خر ز بهر دفع خار از سوز و درد ۱۵ جفته می انداخت صد جا زخم کرد
۱۶ آن لگدکے دفعِ خارِ او کند ۱۶ حاذقے باید که بر مرکز تند
۱۷ آن حکیم خار چین اُستاد بود ۱۷ دست می زد جا بجا می آزمود
۱۸ زان کنیزک بر طریق راستان ۱۸ باز می پرسید حالِ دوستان
۱۹ با حکیم او راز ها میگفت فاش ۱۹ از مقام و خواجگان و شهر تاش
۲۰ سوے قصه گفتنش میداشت گوش ۲۰ سوے نبض و جستنش میداشت هوش
۲۱ تا که نبض از نامِ که گردد جهان ۲۱ او بود مقصود جانش در جهان
۲۲ دوستانِ شهرِ خود را بر شمرد ۲۲ بعد ازان شهر و گر را نام برد

گفت چون بیرون شدی از شهر خویش ۲۳ در کدا این شهر بودستی تو بیش
نام شهرے بر دوزان هم در گذشت ۲۴ رنگ رو و نبض او دیگر گشت
خواجگان و شهر ها را یک بیک ۲۵ باز گفت از جاے و از نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد ۲۶ لے رگش جنبید و لے رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود دید بے گزند ۲۷ تا بپرسید از سمرقند چو قند
نبض جست و روے سرخ و زرد شد ۲۸ کز سمرقندی زرگر فرد شد
آهِ سردے برکشید آن ماهروے ۲۹ آب از چشمش روان شد همچو جوے
گفت بازرگانم آنجا آورید ۳۰ خواجهٔ زرگر دران شهرم خرید
در برخود داشت سه ماه و فروخت ۳۱ چون بگفت این زآتش غم بر فروخت
چون زرنجور آن حکیم این راز یافت ۳۲ اصل آن درد و بلا را باز یافت
گفت کوے او کدام است و گذر ۳۳ او سر پل گفت و کوے غالفر
گفت آنگه آن حکیم باصواب ۳۴ آن کنیزک را که رستی از عذاب
چونکه دانستم که رنجت چیست زود ۳۵ در علاجت سحر ها خواهم نمود
شاد باش و فارغ و ایمن که من ۳۶ آن کنم با تو که هاران با چمن
من غمِ تو میخورم تو غم مخور ۳۷ بر تو من مشفق ترم از صد پدر
هان و هان این راز را با کس مگو ۳۸ گرچه از تو شه کند بس جست و جو
تا توانی پیش کس مگشاے راز ۳۹ بر کسے این در مکن زنهار باز

چونکه اسرارت نهان در دل بود ۴۰ آن مرادت زود تر حاصل بود
گفت پیغمبر که هر که سر نهفت ۴۱ زود گردد با مراد خویش جفت
دانه چون اندر زمین پنهان شود ۴۲ سر او سرسبزی بستان شود
زر و نقره گر نبودندی نهان ۴۳ پرورش کے یافتندی زیر کان
وعدها و لطفهای آن حکیم ۴۴ کرد آن رنجور را ایمن ز بیم
وعدها باشد حقیقی دلپذیر ۴۵ وعدها باشد مجازی تا سه گیر
وعدهٔ اهل کرم گنج روان ۴۶ وعدهٔ نااهل شد رنج روان
وعدها باید وفا کردن تمام ۴۷ ورنه خواهی کرد باشی سرد و خام
وعده کردن را وفا باشد بجان ۴۸ تا به بینی در قیامت فیض آن

دریافتن آن ولی رنج کنیزک را و عرضه داشتن رنج و مرض کنیزک را پیش بادشاه

آن حکیم مهربان چون راز یافت ۱ صورت رنج کنیزک باز یافت
بعد ازان برخاست عزم شاه کرد ۲ شاه را زان شمهٔ آگاه کرد
شاه گفت اکنون بگو تدبیر چیست ۳ در چنین غم موجب تاخیر چیست
گفت تدبیر آن بود کان مرد را ۴ حاضر آریم از پئے این درد را
مرد زر گر را بخوان زان شهر دور ۵ باز رو خلعت بده او را غرور
قاصدے بفرست تا خبارش کند ۶ طالب این فصل و ایثارش کند

تا شود محبوب تو خوشدل بدو ۷ گردد آسان این همه مشکل بدو
چون به بیند سیم و زر آن بینوا ۸ بهر زر گردد ز خان و مان جدا
زر خرد را واله و شیدا کند ۹ خاصه مفلس را که خوش رسوا کند
زر اگر چه عقل می آرد و لیک ۱۰ مرد عاقل باید او را نیک نیک
چونکه سلطان از حکیم آن را شنید ۱۱ پند او را از دل و جان برگزید
گفت فرمان ترا فرمان کنم ۱۲ هر چه گوئی آنچنان کن آن کنم

فرستادن بادشاه رسولان را بسمرقند بآوردن زرگر

پس فرستاد آن طرف یکدو رسول ۱ حاذقان و کافیان و بس عدول
تا سمرقند آمدند آن دو امیر ۲ پیش آن زرگر زشاهنشه بشیر
کای لطیف استاد کامل معرفت ۳ فاش اندر شهرها از تو صفت
نک فلان شه از برای زرگری ۴ اختیارت کرد وزیرا مهتری
اینک این خلعت بگیر و زر و سیم ۵ چون بیائی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعت بسیار دید ۶ غره شد از شهر و فرزندان برید
اندر آمد شادمان در راه مرد ۷ بیخبر کان شاه قصد جانش کرد
اسپ تازی برنشست و شاد تاخت ۸ خونبهای خویش را خلعت شناخت
اسپ شده اندر سفر با صد رضا ۹ خود بپای خویش تا سوی قضا

در خیالش ملک و عز و مهتری ۱۰ گفت عزرائیل روآری بری
چون رسید از راه آن مرد غریب ۱۱ اندر آوردش به پیش شه طبیب
سوی شاهنشاه بردش خوش نباز ۱۲ تا بسوزد بر سر شمع طراز
شاه دیدا و را بسی تعظیم کرد ۱۳ مخزن زر را بدو تسلیم کرد
پس بفرمودش که برساز و زر ۱۴ از سوار و طوق و خلخال و کمر
هم ز انواع اوانی بیعدد ۱۵ کان چنان در بزم شاهنشه سزد
زر گرفت آن مرد و شد مشغول کار ۱۶ بیخبر از حالت آن کارزار
پس حکیمش گفت کای سلطان من ۱۷ آن کنیزک را بدین خواجه بده
تا کنیزک در وصالش خوش شود ۱۸ آب وصلش دفع آن آتش شود
شه بدو بخشید آن مه روی را ۱۹ جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را
مدت شش ماه می راندند کام ۲۰ تا بصحت آمد آن دختر تمام
بعد ازان از بهر او شربت بساخت ۲۱ تا بخورد و پیش دختر می گداخت
چون ز رنجوری جمال او نماند ۲۲ جان دختر در و بال او نماند
چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد ۲۳ اندک اندک در دل او سرد شد
عشقهای کز پی رنگی بود ۲۴ عشق نبود عاقبت ننگی بود
کاش کان هم ننگ بودی یکسری ۲۵ تا نرفتی بر وی آن بد داوری
خون دوید از چشم همچون جوی او ۲۶ دشمن جان وی آمد روی او

۲۷ دشمن طاؤس آمد پرّ او — اے بسا شہ را بکشتہ فرّ او
۲۸ چونکہ زرگر از مرض بدحال شد — وز گدازش شخص او چون نال شد
۲۹ گفت من آن آہرم کز ناف من — ریخت این صیاد خونِ صاف من
۳۰ ای من آن روباہِ صحرا کز کمین — سر بریدندم برائے پوستین
۳۱ ای من آن پیلیکہ زخم پیلبان — ریخت خونم از برائے استخوان
۳۲ آنکہ کشتستم بے مادونِ من — می نداند کہ نخسپد خونِ من
۳۳ بر من است امروز فردا بر وے است — خونِ چون من کس چنین ضائع کے است
۳۴ گرچہ دیوار افگند سایہ دراز — باز گردد سوے او آن سایہ باز
۳۵ این جہان کوہ است و فعل ما ندا — سوے ما آید ندا ہا را صدا
۳۶ این بگفت و رفت در دم زیر خاک — آن کنیزک شد ز عشق و رنج پاک
۳۷ زانکہ عشق مردگان پایندہ نیست — چونکہ مردہ سوے ما آیندہ نیست
۳۸ عشق زندہ در روان و در بصر — ہر دمے باشد چو غنچہ تازہ تر
۳۹ عشق آن زندہ گزین کو باقی است — وز شراب جانفزایت ساقی است
۴۰ عشق آن بگزین کہ جملہ انبیا — یافتند از عشق او کار و کیا
۴۱ تو مگو ما را بدان شہ بار نیست — با کریمان کار ہا دشوار نیست

در بیان آنکہ کشتن و زہر دادن مر زرگر را باشارت الٰہی بود نہ بہوائے نفس

۱ کشتن آن مرد بر دست حکیم — نے پئے امید بود و نے ز بیم

او نکشتش از برائے طبع شاہ ۲ تا نیامد امر و الہام از الٰہ
آن پسر را کش خضر ببرید حلق ۳ سرّ آن را در نیابد عام خلق
آنکہ از حق یابد او وحی و جواب ۴ ہر چہ فرماید بود عین ثواب
آنکہ جان بخشد اگر بکشد رواست ۵ نائب است و دست او دست خداست
ہمچو اسمٰعیل پیشش سر بنہ ۶ شاد و خندان پیش تیغش جان بدہ
تا بماند جانت خندان تا ابد ۷ ہمچو جان پاک احمد با احد
عاشقان جام فرح انگہ کشند ۸ کہ بدستِ خویش خوبان شان کشند
شاہ آن خون از پے شہوت نکرد ۹ تو رہا کن بدگمانی و نبرد
تو گمان کردی کہ کرد آلودگی ۱۰ در صفاغش کے ہلد پالودگی
بہر آنست این ریاضت و ین جفا ۱۱ تا برآرد کورہ از نقرہ حُفا
بگذر از ظنِ خطا اے بدگمان ۱۲ اِنَّ بعضَ الظَّنِّ اِثمٌ آمد بخوان
بہر آنست امتحانِ نیک و بد ۱۳ تا بجوشد بر سر آرد زر زبد
گر نبودش کار الہام الٰہ ۱۴ او سگے بودے درانندہ نہ شاہ
پاک بود از شہوت و حرص و ہوا ۱۵ نیک کرد او لیک نیکِ بیخطا
گر خضر در بحر کشتی را شکست ۱۶ صد درستی در شکستِ خضر ہست
دہ ہم موسیٰ با ہمہ نور و ہنر ۱۷ شد ازان مجذوب تو بے پر بپر
آن گلِ سرخ است تو خونش مخوان ۱۸ مست عقل است او تو مجنونش مخوان

گر بدے خونِ مسلمان کام او ۱۹ کافرم گر پردۂ من نام او
می بلرزد عرش از مدحِ شقی ۲۰ بدگمان گردد ز مدحش متقی
شاہ بود و شاہ بس آگاہ بود ۲۱ خاص بود و خاصۂ اللہ بود
آن کسے را کش چنین شاہے کشد ۲۲ سوئے تخت و بہترین جاہے کشد
قہرِ خاصے از برائے لطفِ عام ۲۳ شرعِ میدار در و ابگذار گام
گر ندیدے سودِ او در قہرِ او ۲۴ کے شدے آن لطفِ مطلق قہر جو
طفل می لرزد ز نیشِ احتجام ۲۵ مادرِ مشفق دران غم شاد کام
نیم جان بستاند و صد جان دہد ۲۶ آنچہ در وہمت نیاید آن دہد
تو قیاس از خویش میگیری ولیک ۲۷ دور دور افتادۂ بنگر تو نیک

قصائد حکیم سنائی

در حکمت و موعظت و نصیحت فرماید

اے خداوندان مال الاعتبار الاعتبار ۱	اے خداخوانان قال الاعتذار الاعتذار
پیش ازان کاین جان عذرآور فرومیرد ز نطق ۲	پیش ازآن کاین چشم عبرت بین فرومانند زکار
پندگیرید اے سیاهیتان گرفته جای پند ۳	عذرآرید اے سپیدیتان دمیده بر عذار
اے ضعیفان از سپیدی مویتان شد همچو شیر ۴	وے ظریفان از سیاهی رویتا نشد همچو قار
پردتان از چشم دل برداشت صبح رستخیز ۵	پنبتان از گوش بیرون کرد کشت روزگار
تا کے از دار الغرور ے ساختن دار السرور ۶	تا کے از دار الفنا ے ساختن دار القرار
در فریب آبادگیتی چند باید داشت حرص ۷	چشمتان چون چشم نرگس دست چون دست چنار
این نه آن صحراست کانجا بچه بیند روح ۸	این نه آن بابست کانجا بخیه یابند بار
از جهان نفس بگریزید تا در کوے عقل ۹	آنچه غم بوده است گردد مر شما را غمگسار
در جهان شاهان بسے دیدند کز گردون ملک ۱۰	تیر شان پروین گسل بود و سنان جوزا فگار
می نه بینید آن سفیهانے که ترکی کرده اند ۱۱	همچو چشم تنگ ترکان کوسر ایشان تنگ و تار

بنگرید آن جعد شان از خاکِ چین پشت کشف ۱۲ بنگرید آن روی شان از چین چو پشت سوسمار
سر بخاک آورد امروز آنکه افسر بودی ۱۳ تن بدوزخ برد امسال آنکه گردن بود پار
ننگ ناید مر شما را زین سگان بافساد ۱۴ دل نگیرد مر شما را زین خسان بافسار
این یکی کز زین دین و کفر را زور و رنگ و بوی ۱۵ وآن دگر کز فخر ملک و ملک را زور و ننگ و عار
آن یکی کافی ولیکن یاش را از اعتقاد ۱۶ آن یکی شافی ولیکن فاش کاف از اضطرار
زین یکی ناصر عباد الله خلق ترت و مرت ۱۷ وز دگر حافظ بلاد الله جهانی تار و مار
اندرین زندان برای دندان زنان سگ صفت ۱۸ روز کی چند ای سگر صبر کن دندان فشار
تا به بینی روی آن مردم کشان چون زعفران ۱۹ تا به بینی رنگ آن محنت کشان چون گل انار
گرچه آدم سیرتان سگ صفت مستولی اند ۲۰ هم کنون بسپند کز میدان دل عیار وار
گر مخالف خواهی ایمهدی در آز آسمان ۲۱ در موافق خواهی ای دجال یکره سر بر آر
جوهر آدم برون تاز د برآرد فاگهان ۲۲ زین سگان آدمی کیخت خر مردم وار
یک طپانچه مرگ زین مردار خواران یکجهان ۲۳ یک صدای صور وزین فرعون طبعان صد هزار
باش تا از صدمت صور سرافیلی شود ۲۴ صورت خوبت نهان و سیرت زشت آشکار
تا به بینی مور ی آنخس را که میدانی امیر ۲۵ تا به بینی گرگ آنسگ را که میخوانی عیار
در تو حیوانی و روحانی و شیطانی درست ۲۶ در شمار هر که با نی آن بوی روز شمار
باش تا بر باد بینی خوان آرای و رای خان ۲۷ باش تا بر خاک بینی شهر شور و شور شار
تا به بینی یک بیک را گشته در شاهین عدل ۲۸ شیر سیر و جاه چاه و شور سوز و مال مار

۲۹ جز بخاکپای مشتی خاکپاشست افتخار — ۲۹ و للہ اردای بجز بادے بدست ارمرترا

۳۰ کرد در پیش سیاستگاه فهرش نگسار — ۳۰ کز برای خاکباشی نازنینے راخدائے

۳۱ باش تا گل بینی آنهارا که امروز ند جزو — ۳۱ باش تا گل یابی آنهارا که امروز ند خار

۳۲ تا نداری و ندانیشان بدیخ خوار خار — ۳۲ آن عزیزانے که آنجا گلبتان دولتند

۳۳ باش تا در جلوه آرد دست انصاف بهار — ۳۳ گلبنے کاکنون ترا هیزم نماید زجوردے

۳۴ تا نداری خوارشان از روے نخوت زینهار — ۳۴ زنده پوستانے که آنجا زندگان حضرتند

۳۵ در عرب بوالليل بود اندر قیامت بونهار — ۳۵ وان سیاهے کز پے ناموس حق ماقوس زد

۳۶ پاسبان درشناس آن آبشور اندر بجار — ۳۶ پرده دار عشق دان اسم ملامت برفقیر

۳۷ بود در رویشان طلب زیرابود — ۳۷ در بقا خواهی ز درویشان طلب زیرابود

۳۸ چون فرود طبع ماندی خویشتن غافل مدار — ۳۸ تا ورائے نفس خویشی خویشتن کودک مباش

۳۹ کے بود اهل نثار آن کس که برچیند نثار — ۳۹ کے شود ملک تو عالم تا تو باشی ملک او

۴۰ در نه و در هشت و هفت و در شش و پنج و چهار — ۴۰ هست دل یکتا مجویش در دو گیتی زانکه نیست

۴۱ ار گلست اینجاے باخارست و رمل با خمار — ۴۱ نیست یکرنگی بزیر هفت و چار از بهر آنک

۴۲ زیر گردون تر پس ماندهٔ هرگز قمار — ۴۲ بهر بیشی راست اینجا کم زدن زیرا نکرد

۴۳ در صفر خوان تبت و در چارشنبه روزه دار — ۴۳ در رجب خود روزه دار و قل هو الله خوان بود

۴۴ چند ازین رمز و اشارت راه باید رفت راه — ۴۴ چند ازین رنگ و عبارت کار باید کرد و کار

۴۵ رسته از میقات و حرم جسته از مسعی و جمار — ۴۵ همرهان باکوه کوهانان بحج رفتند زکرد

تو هنوز از راه رعنائی ز بهر لاشهٔ ۴۶ گاه در نقش هویدی گاه در رنگ مهار
چون بحکم اوست خواهی تاج خواهی پای بند ۴۷ چون نشان اوست خواهی طیلسان خواهی عمار
حرص و شهوت در تو بیدار تو خوش خوش مخنب ۴۸ چون پلنگی بر بمین داری و موشی بر یسار
مال داری لیک رویست و ریا اندر سبه ۴۹ کشت کردی لیک خوکست و ملخ خورد کشت زار
تا بجان اینجا نمانی زنده چون دیو و ستور ۵۰ گرچه پیری همچو دنیا خویشتن کودک شمار
خشم را زیر آر در دنیا که در چشم صفت ۵۱ سنگ بود آنجا کسی کاینجا نباشد سگ سوار
خشم و شهوت مار و طاؤس اند در ترکیب تو ۵۲ نفس را آن پای مردو دیو را آن استوار

در زهد و عزلت و طریق معرفت فرماید

برگ بی برگی نداری لاف درویشی مزن ۱ رخ چو عیاران میار ار جان چو نامردان مکن
یا برو همچون زنان رنگ و بوی پیش گیر ۲ یا چو مردان اندر آی و گوی در میدان مگن
هر چه بینی جز هوا آن دین بود بر جان نشان ۳ هر چه یابی جز خدا آن بت بود در هم شکن
چون دل و جان زیر پایت قطع شد با آب و گل ۴ چون دو کون اندر دو دستت جمع شد دستی بزن
سر برآر از گلشن تحقیق تا در کوی دین ۵ کشتگان زنده بینی انجمن در انجمن
در یکی صف کشتگان بینی به تیغ چون حسین ۶ در دگر صف خستگان بینی ز هر چون حسن
در د دین خود بوالعجب درویست کاندر وی چو شمع ۷ چون شوی بیرون خود گردی ز گردون برون
اندرین میدان که خود رامی در انداز و جهود ۸ وندرین مجلس که بت رامی بسوز و برهمن

اینت بے ہمت ننگرے کہ برون ناید جان ۹ وانت بید ولت سوارے کہ برون ناید تن
ہر حسے از رنگ گفتارے بدین رہ کے رسد ۱۰ در دبا ید مرد سوز و مرد با ید گام زن نہ
سالہا باید کہ تا یک سنگ اصلی ز آفتاب ۱۱ لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن
ماہہا باید کہ تا یک پنبہ دانہ ز آب و خاک ۱۲ شاہدے را حلہ گردد یا شہید یرا کفن
روز ہا باید کہ تا یک مشت پشم از پشت میش ۱۳ زاہدے را خرقہ گردد یا حمارے را رسن
عمر ہا باید کہ تا یک کودکے از روستیج ۱۴ عالمے گردد نکو یا شاعرے شیرین سخن
قرنہا باید کہ تا از پشت آدم نطفۂ ۱۵ بوالوفاے گردگردد یا شود ویس قرن
دست در فتراک صاحبدولتے زن تا مگر ۱۶ برتر آئی زین سرشت گوہر و صرف زمن
روی بنمایند شاہان شریعت مرترا ۱۷ چون عروسان طبیعت بفت بند از بدن
تا تو در بند ہوائی از زر و زن چارہ نیست ۱۸ عاشقے شو تا ہم از زر فارغ آئی ہم ز زن
نفس تو جویاے نان است و خرد جویاے دین ۱۹ گر بقا خواہی بدین آی ار فنا خواہی بتن
جان فشان در راہ کو بے راہ روی و فرد باش ۲۰ تا شوی باقی چو دامن بر فشانی زین وطن
کز پے مردانگی پایندہ ذات آمد عیار ۲۱ وز پے تردامنی اندک حیات آمد سمن
راہ رو تا دیو بینی با فرشتہ در مصاف ۲۲ ز امتحان نفس حسی چند باشی ممتحن
چون برون رفت از تو حرص انگہ در آید در تو دین ۲۳ چون در آمد جبرئیل انگہ برون شد اہرمن
گر ہمی خواہی کہ بر ہا رویدت زین دامگاہ ۲۴ ہمچو کرم پیلہ جز گرد نہاد خود متن
بار معنی بند از اینجا زانکہ در صحراے حشر ۲۵ سخت کاسد بود خواہد روز بازار سخن

باش تا طومار دعویها فرو شوید خرد ۲۶ باش تا دیوان معنیها بخواند ذوالمنن
باش تا از پیش دلها پرده بردارد خرد ۲۷ تا جهانی بوالحسن بینی بمعنی بوالحسن
از جمال حال مردان بی اثر باشد مکان ۲۸ وز شعاع شمع تابان بیخبر باشد لگن
بار نامه ما و من در عالم حس است و بس ۲۹ چون ازین عالم برون رفتی نه مایی نه منی
از برون پرده بینی کجهان پر شاه و بت ۳۰ چون درون پرده رفتی این همی گفتند آن همن
پوشش از دین ساز تا باقی بماند بهر آنک ۳۱ گر برین پوشش نمیری هم تو ریزی هم کفن
این جهان و آن جهانت را بیکدم در کشد ۳۲ چون نهنگ مرد دین ناگاه بکشاید دهن
باد و قبله در ره توحید نتوان رفت راست ۳۳ یا رضای دوست باید یا هوای خویشتن

این قصیده را در ستایش نجم الدین قاضی حسن غزنوی فرماید

وی ز دلتنگی زمانی طوف کردم در چمن ۱ یکجهان جان دیدم آنجا رسته از زندان تن
بیطرب خورشد دل طیور و بیطلب جنبان صبا ۲ بید همچون خندان درخت و بیزبان گویا چمن
سوسن آنجا برده دیده تا میان سروبن ۳ نرگس آنجا خوش بخفته در کنار نسترن
چاک کرده بر نوای عندلیب خوش نوا ۴ قرطهٔ گلها بنفشه شعر سیمابی سمن
بسته همچون گردن و گوش عروس جلوه گر ۵ شاخ مرجان ارغوان و عقد گوهر یاسمن
بوی بیرون سوی و عطار از درون سوی مشک سوز ۶ نقش بیرون سوی و نقاش از درون سوی خامه زن
من در آن صحرای خوش با دل همی گفتم چنین ۷ کاینت عقل افزای صحرا دینت جان پرور وطن

باغ گفت از راه دیده کے سنائی آن توئی ۸ برچنین آواز و رنگ و بوے گشته مفتتن
مجلس نجم القضاة قاری و حالش ببین ۹ تا هم از خود فارغ آئی هم ز بلبل هم ز من
رنگ و بوی و باغ و بستان را چه بینی کاهل دل ۱۰ دل برین تزویرها هرگز ندارد مرتهن
سوے قاضی شو که خلق و خلق او را چاکرند ۱۱ نقش بندان در خطا و مشک سایان در ختن
راستی از نارون بینی ولے از روے صنف ۱۲ پیش هر بادے که بینی جفته گیرد دنارون
نجم را آن استقامت هست کاندر راه دین ۱۳ جز به پیش راستی جفته نشد چون نون ان
شمع مارا گر لگن کرده است چرخ از خاک و خون ۱۴ هست شمع گفت او را شمع هشیاران لگن
چون عروس فکرت او چهره بگشاید ز لب ۱۵ نعرهاے طرقو برخیز داز جان در بدن
ساکنی از علم او خیزد چو جزم از حرف لم ۱۶ برتری از راے او زاید چو نصب از حرف ان
من چگویم گر ز فردوس برین پرسی تو این ۱۷ کز تو خوشتر چیست گوید مجلس قاضی حسن
نجم را باغ این ثنا می گفت و زشاخ خیال ۱۸ فاخته کو کو زنان یعنی که کو آن انجمن
شاد باش اے مهتر ے کز بهر چشم زخم تو ۱۹ خرقه در باز د فقیر و بت بسوزد برهمن
چون بمنبر برشوی والشمس خواند آسمان ۲۰ چون فرود آئی ازو والنجم خواند ذوالمنن
اے نثار دوستان از کان تو یاقوت علم ۲۱ وے مفر دشمنان از رد تو تابوت ظنن
انجم دلها توئی چون پشت برتابد هی ۲۲ پرده خاقان توئی چون روے بنماید محن
این بنان کامروز بینی از سر دون همتی ۲۳ بنده یک بت شود آنگه که بسپارد ثمن
اندرین تیخانه قاضی صد هزاران بت بدید ۲۴ کز سر همت یکے بت را نشد هرگز ثمن

سوسنِ آزاد را بینی کہ بے تائید اصل ۲۵ گنگ ماندہ است ازچہ ستش دہ زبان در یکدہن
شمع دنیا را ببین کو یکزمان در یک مکان ۲۶ در طریق دین بگوید صد ہزار الوان سخن
اے خطابت از دو معنی خود برون آیدہمی ۲۷ گر چنین گویمت بخمی ور چنان خوانم مجن
اندر انساعت کہ مہنامت زدست دشمنے ۲۸ زہر خورد و دوستان گشتند ازان اندوہ حزن
زین عبارت گر لبش خالی نبودے در دہان ۲۹ زہرہ خون گشتے و زان خون مشک زادے بالبن
روضۂ شرع معین الدین زہر عزدین ۳۰ از جمال لفظ خود ہم عدن کردی ہم عدن
ہر دلے کز عشق مال و جاہ چون بتخانہ بود ۳۱ سوختے بتخانہ و در ہم شکستے آن وثن .
نسبت از محمودیان داری ز بہر عزدین ۳۲ ہمچو محمود آمدی بتخانہ سوز و بت شکن
مدعی بسیار داری اندرین صنعت ولیک ۳۳ زیرکان دانند سیر از سوسن و خار از سمن

مخزن الاسرار

مثنوی

۱ بسم اللہ الرحمن الرحیم — ۷ ہست کلید در گنج حکیم

۲ فاتحۂ فکرت و ختم سخن — نام خدائیست بر او ختم کن

۳ پیش وجود ہمہ آیندگان — پیش بقاے ہمہ پایندگان

۴ سابقہ سالار جہان قدم — مرسلہ پیوندگاوے قلم

۵ پردہ کشاے فلک پردہ دار — پردگی پردہ شناسان کار

۶ مبدع ہر چشمہ کہ جوشش ہست — مخترع ہر چہ وجودیش ہست

۷ لعل طراز کمر آفتاب — حلقہ گر خاک و علی بند آب

۸ پرورش آموز درون پروران — روز برآرندۂ روزی خوران

مهره کش رشته یکتای عقل ۹ روشنی دیدهٔ بینای عقل
داغ نه ناصیه داران پاک ۱۰ تاج ده تخت نشینان خاک
خام کن پختهٔ تدبیرها ۱۱ عذر پذیرندهٔ تقصیرها
شحنهٔ غوغای هراسندگان ۱۲ چشمهٔ تدبیر شناسندگان
اوّل و آخر بوجود و حیات ۱۳ هست کن و نیست کن کائنات
با جبروتش که دو عالم کم است ۱۴ اوّل ما آخر ما یکدم است
اول او اول بی ابتداست ۱۵ و آخر او آخر بی انتهاست
کیست درین دیر سنگه دیر پای ۱۶ کو لمن الملک زند جز خدای
بود و نبود آنچه بلند است و پست ۱۷ باشد و این نیز نباشد که هست
پرورش آموختگان ازل ۱۸ مشکل این حال نکردند حل
کز ازلش علم چو دریاست این ۱۹ تا ابدش ملک چو صحراست این
کشمکش هرچه در و زندگیست ۲۰ پیش خداوندی او بندگیست
هر که جز او هست بقایش نیست ۲۱ اوست مقدس که فنایش نیست
روضهٔ ترکیب ترا حور ازوست ۲۲ نرگس بینای ترا نور ازوست
دیده و رخسار ترا رشک شم ۲۳ آتش سرداد و دهد و آب گرم
صنعت او راست هزار آفرین ۲۴ بر کمر کوه و کلاه زمین
تا کرمش در تمق نور بود ۲۵ خار گل و نیشکر دور بود

چونکه بجودش کرم آباد شد ۲۶ بند وجود از عدم آزاد شد
در هوس این دو سه ویرانده ۲۷ کار فلک بود گره بر گره
تا نکشد این گره وهم سوز ۲۸ زلف شب ایمن نشد از دست روز
چون گهر عقد فلک دانه کرد ۲۹ جعد شب از گرد عدم شانه کرد
زین دو سه چنبر گره بر افلاک زد ۳۰ هفت گره بر قدم خاک زد
کرد بنا جبهه خورشید و ماه ۳۱ زین دو کله دار سپید و سیاه
ابر گهر بخش کز و یافت بخش ۳۲ مقرعه رعد و سنام درخش
زهره مینا از دل دریا کشاد ۳۳ چشمه خضر از لب خارا کشاد
جام سحر در دل شبرنگ ریخت ۳۴ جرعه آن در دهن سنگ ریخت
زآتش و آبی که بهم در شکست ۳۵ پیه در و گردهٔ یاقوت بست
خون دل خاک زهجران باد ۳۶ در جگر لعل جگرگون نهاد
باغ سخن را چو فلک تازه کرد ۳۷ مرغ سخن را فلک آوازه کرد
نخل زبان را رطب نوش داد ۳۸ در سخن را صدف گوش داد
پرده نشین کرد سر خواب را ۳۹ کسوت جان داد تن آب را
خنده به غمخوارگی لب نشاند ۴۰ زهره بخنیاگری شب نشاند
زلف زمین در بر عالم فگند ۴۱ خال عصی بر رخ آدم فگند
.. .. ۴۲ .. ..

۴۳ زنگ هوا را بکواکب سترد جان صبا را بر یاحین سپرد

۴۴ خون جهان در جگر گل گرفت نبض خرد در مجس دل گرفت

۴۵ ناف شب از مشک فروشان اوست ماه نو از حلقه بگوشان اوست

۴۶ پای سخن را که دراز است دست سنگ سر پردهٔ او سر شکست

۴۷ وهم تهی پای بسے ره نوشت هم ز درش دست تهی باز گشت

۴۸ راه بسے رفت و ضمیرش نیافت دیده بسے جست نظیرش نیافت

۴۹ عقل در آمد که طلب کرد مش ترک ادب بود ادب کرد مش

۵۰ هر که فتاد از سر پرکار او جملهٔ ماهست طلبگار او

۵۱ سکهٔ نام جبروتش احد پایهٔ تخت ملکوتش ابد

۵۲ حاضر خوانش نفس خستگان پیک روانش قدم بستگان

۵۳ بر درا و چون فلکے پرده دار پرده دری چون نکند روزگار

۵۴ گر فلک این پرده بر انداختے هر چه زمین راست در انداختے

۵۵ خاک زمین بستهٔ فتراک اوست آب نظامی همه از خاک اوست

۵۶ سدره نشینان سوے او پر زنند عرش روان نیز همین در زنند

۵۷ گر سر چرخ است پر از طوق اوست گر دل خاک است پر از شوق اوست

۵۸ دل که زجان نسبت پاکی کند بر درا و دعوے خاکی کند

۵۹ رشتهٔ خاک از پر او دانه ایست از گل باغش ارم افسانه ایست

خاک نظامی که بتائید اوست ۶۰ مزرعهٔ دانهٔ توحید اوست

فی مناجات بجناب باری عزّ اسمه

اے همه هستی ز تو پیدا شده ۱ خاک ضعیف از تو توانا شده
زیر نشین علت کائنات ۲ ما بتو قائم چو تو قائم بذات
هستی تو صورت پیوند نه ۳ تو کسی و کس بتو مانند نه
آنچه تغیر نپذیرد تو ئی ۴ و آنکه نمرده است و نمیرد تو ئی
ما همه فانی و بقا بس ترا ۵ ملک تعالی و تقدس ترا
جز تو فلک راخم دوران که داد ۶ دیگ جسد را نمک جان که داد
چون قدست بانگ برا لبق زند ۷ جز تو که یارد که انا الحق زند
مهر تو بر خاتم جانها نگین ۸ ذات جلال تو منزه ز کین
رفتی اگر نامدی آرام تو ۹ طاقت عشق از کشش نام تو
تا کرمت نام جهان در گرفت ۱۰ پشت زمین بار گران بر گرفت
نام تو بر حاشیهٔ دل رقم ۱۱ حکم تو فرمانده نون والقلم
ذات ترا هست بقا از ابد ۱۲ لطف تو روزی ده هر نیک و بد
خاک بفرمان تو دارد سکون ۱۳ قبهٔ اخضر تو کنی بی ستون
کرنه ز پشت کرمت زاده بود ۱۴ ناف زمین از محکم افتاده بود

عقد پرستش تو گیرد نظام ۱۵ جز بتو خود هست پرستش حرام
هر که نه گویای تو خاموش نیست ۱۶ هر چه نه یاد تو فراموش به
ساقی شب دستکش جام تست ۱۷ مرغ سحر مست خوش نام تست
پرده براندازد و بیرون کند ۱۸ گر منم آن پرده هم اندر نورد
عجز فلک با بفلک وانماید ۱۹ عقد جهانرا ز جهان وا کشد
نسخ کن این آیت ایام را ۲۰ مسخ کن این صورت اجرام را
صرف زمانرا بقلم بازده ۲۱ دام زمین را بدم بازده
ظلمتیانرا بنه پر نور کن ۲۲ جوهریانرا ز عرض دور کن
کرسی ششش گوشه زهم در شکن ۲۳ منبر نه پایه مهم در فگن
حقه مه بر گل این مهره زن ۲۴ سنگ زحل بر قدح زهره زن
دانه کن این عقد شب افروز را ۲۵ پر شکن این مرغ شب و روز را
از زمی این پشته گل برتراش ۲۶ قالب یکمشت زمین گو مباش
گرد شب از جبهت گردون بریز ۲۷ سعد بهفت اجبهٔ کوه مخیز
تا کی ازین راه نوروزگار ۲۸ پردهٔ آن راه قدمی بیار
طرح بر انداز و برون کن برون ۲۹ گردن چرخ از حرکات و سکون
آب بریز آتش بیداد را ۳۰ زیر تر از خاک نشان باد را
دفتر افلاک شناسان بسوز ۳۱ دیدهٔ خورشید پرستان بدوز

صفر کن این چرخ ز جرم هلال ۳۲ باز کن این پرده ز مشتی خیال
تا بتوانند ز الهی دهند ۳۳ بر عدم خویش گواهی دهند
گرچه کنی قصه بسی راز ما ۳۴ روی شکایت نه کسی راز ما
بید یت است آنکه تو خونریزیش ۳۵ بی بدل است آنکه تو آویزیش
روشنی عقل بجان داده ۳۶ چاشنی دل بزبان داده
منزل شب را تو دراز آوری ۳۷ روز فروزفته تو باز آوری
چرخ روش قطب ثبات از تو یافت ۳۸ باغ وجود آب حیات از تو یافت
غمزهٔ نسرین نه زباد صباست ۳۹ از اثر خاک تواش تو تیاست
دولت یانرا تو دهی پایگاه ۴۰ بر سر دولت تو نهادی کلاه
غنچه کمر بسته که ما بنده ایم ۴۱ گل همه تن جان که بتو زنده ایم
بنده نظامی که دعاگوی تست ۴۲ در دو جهان خاک سر کوی تست
خاطرش از معرفت آباد کن ۴۳ گردنش از بار غم آزاد کن

در بخشایش ایزد تعالی جل جلاله

ای بازل بوده و نابوده ما ۱ وی ز ابد زنده و فرسوده ما
دور جنیبت کش فرمان تست ۲ هفت فلک نامزد گردان تست
حلقه زن و خانه فروش تو ایم ۳ چون در تو حلقه بگوش تو ایم
بی تو علیم از همه سازندهٔ ۴ جز تو ندانیم نوازندهٔ

از پے تست این ہمہ امید و بیم ۵ ہم تو بخشائے و بخشش آے کریم
چارۂ ما ساز کہ بے یاوریم ۶ گر تو برانی بکہ رو آوریم
داغ تو داریم و سگ داغدار ۷ می بپذیرند شہان ورنگار
ہم تو پذیری کہ زباغ توایم ۸ قمری طوق و سگ داغ توایم
این چہ زبان و چہ زبان دانیست ۹ گفتہ و ناگفتہ پشیمانی است
دل زکجا وین پر و بال از کجا ۱۰ من کہ و تعظیم جلال از کجا
جان بچہ دل راہ درین بحر کرد ۱۱ دل بچہ گستاخی ازین چشمہ خورد
در صفت گنگ فرو ماندہ ایم ۱۲ من عرف اللہ فرو خواندہ ایم
چون خجلیم از سخن خام خویش ۱۳ ہم تو بیامرز بانعام خویش
پیش تو گر بے سر و پا آمدیم ۱۴ ہم بامید تو خدا آمدیم
یار شو اے مونس غمخوارگان ۱۵ چارہ کن اے چارۂ بیچارگان
قافلہ شد واپسی ما مبین ۱۶ اے کس ما بے کسی ما مبین
برکہ پناہیم توئی بے نظیر ۱۷ در کہ گریزیم توئی دستگیر
جز در تو قبلہ نخواہیم ساخت ۱۸ گر ننوازی تو کہ خواہد نواخت
دست چنین پیش کہ دارد کہ ما ۱۹ زاری ازین پیش کہ دارد کہ ما
در گذر از جرم کہ خواہندہ ایم ۲۰ چارۂ ما کن کہ پناہندہ ایم
اے شرف نام تو نظامی تو ۲۱ خواجگی اوست غلامی تو
نزل تحیت بزبانش رسان ۲۲ معرفت خویش بجانش رسان

کلیات غالب

سی ام قصیدہ نیز در مدح شہنشاہ انگلستان

۱ در روزگار ہا نتواند شمار یافت — خود روزگار انچہ درین روزگار یافت

۲ پرکار تیز گرد فلک درمیان مبین — حق داد و او حق کہ بمرکز قرار یافت

۳ درہاے آسمان بزمین باز کردہ اند — ہر کس ہر انچہ جست بہر رہگزار یافت

۴ آمد اگر بفرض ز بالا بلا فرود — بر روے خاک پیچ و خم زلف یار یافت

۵ چون حسن ماہ یکشبہ بینی بدانکہ ماہ — پاداش جانگدازی شبہاے تار یافت

۶ چون رنگ روے گل نگری شاد شو کہ گل — اجر جگر خراشی پیکان خار یافت

۷ در خاک و باد و آتش و آب آشتی فزود — این پرورش کہ خلق ز پروردگار یافت

۸ ناچار جز بداد گرایش نمی کند — در دہر ہر چہ صورت ازین ہر چہار یافت

۹ ہر کس بقدر فطرت خویش ارجمند گشت — ہر شے بہ حسن جوہر خویش اشتہار یافت

۱۰ گر خواجہ بندہ را خط آزادگی نبشت — ہم بر در سراے خودش بندہ وار یافت

۱۱ در بندہ خود ز چشم خطا بندگی درید — توقیع خوشدلی ز خداوندگار یافت

۱۲ مہ روشنی و مہر فروزش ز سر گرفت — لیل و نہار صورت لیل و نہار یافت

۱۳ بہرام دل بہ بستن تیغ و کمر نہاد ناہید ذوق ورزش مضراب و تار یافت
۱۴ نظارہ فتنہ ہاے عیان از نظر سترد اندیشہ گنجہاے نہان آشکار یافت
۱۵ جام از شراب روشنیٔ آفتاب داد بزم از بساط تازگیٔ نوبہار یافت
۱۶ روے سخن صفاے بناگوش گل گزید بانگ قلم نشاط نواے ہزار یافت
۱۷ برہم زدند قاعدہ ہاے کہن بدہر ہر کس نشاط تازہ ز ہر گونہ کار یافت
۱۸ فیض سحر بہ غالب پیمانہ کش رسید ذوق صبوح عابد شب زندہ دار یافت
۱۹ رہزن متاع خویش برا بن السبیل بخت کودک رضاے لہو ز آموزگار یافت
۲۰ عاشق ز بسکہ شاہد بیداد پیشہ را از بہر خویش غم گسل و غمگسار یافت
۲۱ خون گشت در دل وے اگر حسرت نگاہ چشم سیاہ را بعزا سوگوار یافت
۲۲ گر زاہد ست نیز ز من مے بجام برد ور محرم ست نیز ز شہ زینہار یافت
۲۳ قفل دل عدو کہ کشایش نداشت نیز دندانۂ کلید ز دندان مار یافت
۲۴ بافتہ ہم مضائقہ در خرمی نرفت خود رخت خوابش از رگ گل پود و تار یافت
۲۵ عنوان زنگ و بور قم دلفروز جست بستان آرزو شجر میوہ دار یافت
۲۶ دولت پسند سوخت کہ شد ملک تازہ روے ملک آفرین سرود کہ دولت مدار یافت
۲۷ از انتظام شاہی و آئین خسروی سور و سرور دانش و داد انتشار یافت
۲۸ بر خستگان ہند بہ بخشود از کرم وکٹوریا کہ رونق از روزگار یافت
۲۹ جشنے بکار سازی اقبال ساز داد کاقبال ناز را بہ منش سازگار یافت

بالد چنان ز ناز کہ پہلو زند بتاج ۳۰ از بسکہ تخت پایگہے استوار یافت
ناز د چنان بخویش کہ بالد بروے تخت ۳۱ از بسکہ تاج کام دل اندر کنار یافت
بالیستے انجم از پئے ترصیع تاج و تخت ۳۲ نازم فروتنی کہ جواہر قرار یافت
یاقوت ساز چرخ کہ معدن دکان اوست ۳۳ آورد ہر چہ در کمرکوہسار یافت
سنگے کہ نقش لعل و زمرد نبستہ بود ۳۴ در سینہ خار خار ز جوش شرار یافت
خورشید را بچشم کواکب فزود داج ۳۵ تنہا نہ آبروگہر شاہوار یافت
جمشید کش بشاہ سر ہمسری نبود ۳۶ ساقی گری گزید و دران حلقہ بار یافت
زین پس بسے میانہ مردم سخن رود ۳۷ از دور باشناکہ جم از پردہ دار یافت
ہمت نخواست بادہ ز انگور ساختن ۳۸ در دور شہ بمیکدہ پروین فشار یافت
زحمت کشید گرچہ بہار اندر اہتمام ۳۹ واند ہمی کہ سود برون از شمار یافت
آورد گونہ گونہ نشانہاے رنگ و بو ۴۰ باخویش برد ہر چہ نہ در خورد کار یافت
گل راز جوش رنگ بہنگامہ جا کجاست ۴۱ آورد گر بہار تنش را فگار یافت
در راہ پاے مزد غریبان شمردہ شد ۴۲ در بزم قوت روح عزیزان قرار یافت
موجے کہ آب در گہر شاہوار زد ۴۳ جوشے کہ خون بناف غزال نثار یافت
روزے کہ زیر ران شہنشاہ کامران ۴۴ توسن شرف بحیلۂ سیر و شکار یافت
از گرد راہ لیلی گیتی نقاب بست ۴۵ وز خط جادہ ناقۂ گردون مہار یافت
ور در شکارگاہ خدنگے زشست جست ۴۶ چشم غزالہ سرمہ دنبالہ دار یافت

باشد بجاے و شیہہ بمنزل زند فرس ۴۷ بالید نش سزد کہ چنین شہسوار یافت
تاج و نگین علامت شاہیست در جہان ۴۸ این ہر دو ہر کہ شد بجہان شہریار یافت
فرمان روا ے ماست کہ از فرشوکتش ۴۹ شد تاج سر فراز و نگین اعتبار یافت
زینسان بہ فیض نامیہ نامی نگشتہ بود ۵۰ صد بارم از گداز نفس آبیار یافت
دانم کز اقتضا ے زمانست کاین زمان ۵۱ شاخ بریدۂ قلم این برگ و بار یافت
آرے چرا چنین نبود کز عطا ے دہر ۵۲ آبان و مہر دسترس نو بہار یافت
کوہ از ہجوم لالۂ خود رو بخاک خفت ۵۳ خاک از نمود سنبل و ریحان غبار یافت
بے آنکہ خواہش زرگل و رمیان بود ۵۴ دامان گل نسیم بدست چنار یافت
امروز لالہ را بسر کوہسار دید ۵۵ دہقان کہ دی بدامنۂ کوہسار یافت
در وصف رنگ و بوے قوافی تمام شد ۵۶ ناچار مدح شہ بدعا اختصار یافت
این خوشدلی ز روز ازل بود آن شاہ ۵۷ وقت آمد از سروش امانت سپار یافت
عاشاکہ مستعار بود ہمچو عمر خلق ۵۸ عمرے کہ شاہ زندہ دل از کردگار یافت
نتوان شمارد دولت جاوید یافتن ۵۹ در خود ز روے ہندسہ گاہے شمار یافت
از بس پرست جیب مستمع ز نقد اسم ۶۰ ہر جا الف بنشست محاسب ہزار یافت

کلیات کمال الدین اسمعیل اصفهانی

در شکایت بخدمت وزیر گوید

۱ اے صاحب معظم و دستور بے نظیر — اے اہل فضل را بہمہ حال دستگیر
۲ ہم دست سروری بمکان تو معتضد — ہم چشم آفتاب زرائے تو مستنیر
۳ پیروزہ سپہر بود زیر مہر انک — نام ترا کند چو نگین نقش بر ضمیر
۴ چون دانش است خدمت درگاہ فرّخت — پیرایۂ تو نگر و سرمایۂ فقیر
۵ نے با علو قدر تو گردون بود بلند — نے با کمال فضل تو دریا بود غدیر
۶ اے روح پرورے کہ ثنائے تو خلق را — ہمچون نفس زبہر حیاتست ناگزیر
۷ فریاد رس مرا کہ ببزدد تو میکنم — از جور روزگار ہمہ سالہ النفیر
۸ آنہا کہ بر من از ستم دہر میرود — نے با کبیر میرود و الحق نہ با صغیر
۹ در کار فضل رنج کشیدم بدین ہوس — تا باشدم بدولت تو رتبتے خطیر
۱۰ آنم نشد میسر و امروز را ضمیم — گر روزگار گیرد دم از زمرۂ حمیر
۱۱ شد از تزاحم من متعین از بن و یار — از فرط بے عنایتی صاحب کبیر
۱۲ حقا کہ با غلام خود اندر سرائے خویش — نے از قلیل یارم گفتن نہ از کبیر

ترسم بدرگہ آید و در حال میرود ۱۳ مجموعگے کہ خواجہ مرا گفت زو بگیر
خود لطف صاحبے زکرم رخصہ چون دہد ۱۴ سر ہنگ را چہ نسبت با شاعر و دبیر
در چشم نرگسین چکند میل آتشین ۱۵ با برگ یاسمین چہ کند باد مہریر
با چون منے خطاب بسر ہنگ چون کند ۱۶ ہرگز کسے بارہ برد جامۂ حریر
آزار من کری کند از بہر ہر خرے ۱۷ گو کرد کس گزیند بر تودۂ عبیر
از صیت من دہان زمانہ لبالب است ۱۸ در چشم تو اگرچہ بسے خوارم و حقیر
حرمان من چراست برانعام شاملت ۱۹ چون نیست در ممالک سلطان مرا نظیر
زینسان تنور دولت تو گرم و ہر گزم ۲۰ پختہ نشد ز آتش انعام تو فطیر
دست ایادی تو اگر بر کشد مرا ۲۱ آیم برون زحادثہ چون موے از خمیر
چون بخشش وصلت نبود کم ز رحمتی ۲۲ چون آبروے نیست کم از مان بے زحیر
آنم کہ گرم گردد ہنگامۂ ہنر ۲۳ ہر جا کہ زد صریر سر کلک من صفیر
مرغان باستماع بایستند در ہوا ۲۴ چون در نواے نظم زنم زخمۂ صریر
خود جز فضاء گرم چہ خورد دم ز خوان ملک ۲۵ کالا جفاے سرد نگوید مرا امیر
متواریم چو موش بسوراخ خانہ در ۲۶ بے آنکہ یافتم بہ مثل بوے از پنیر
گر من ز آفتاب کنم روشنی طلب ۲۷ آب سیہ چکان شود از چشمۂ منیر
آنانکہ با معایش و اقطاع و راتب اند ۲۸ از فضل من نباشد شان عشری از عشیر
چفتے عوان بخانہ من سر فرو کنند ۲۹ ہر صبحدم کہ باز کنم چشم خیر خیر

میخ هیکلے دوکه گر بر فلک شوند ۳۰ حالے زسهمشان نگریزد زخانه تیر
هفتے زمین تنگاف بدندان چکا دلوغ ۳۱ سرهنگ نامشان ولقب منکر و نکیر
فطان وارزقان فلیطان کیوصفشان ۳۲ بخشد بروے اهل هنر گونه زریر
پرخاش وگفتشان بدروزهرهٔ حیات ۳۳ دیدارزشتشان ببر دراحت ازضمیر
سرهنگ هفت رنگ کهاجزاے ذاتشان ۳۴ زرنیخ ونیل باشد وشنگرف ونفط وقیر
چون آتشند مضطرب وتیز وسرسبک ۳۵ زان یک نفس نباشد یک خورد شان گزیر
زوبین آبدار درخشان زدستشان ۳۶ زان سان که ازسیاهی شب صبح مستنیر
گر برخیال دایه کند شکلشان گذر ۳۷ کودک زبیمشان نبرد لب بسوے شیر
چشمے چوآبگینه و پیشانئے وسنگ ۳۸ قدے چوتیر گشتی وریشے چوبادگیر
روے بسان آتش وموے بشکل دود ۳۹ رنگے چورنگ طرخون بوے چوبوے سیر
درچشم این گرفته وطن جاے ارقمی ۴۰ دربند موے آن دل قطران شده اسیر
نقش نگین هردوگرانجان وزن بمرد ۴۱ وصف جمال هردوعبوس است وقمطریر
رفتارشان چوآتش وگفتارشان چومنگ ۴۲ دیدارشان عقوبت وآوازشان زفیر
باایچنین حریف همانا که بعدازین ۴۳ شناعر درین دیار نشاید زدن بتیر
گیرم که فضل ودانش رانیست اعتبار ۴۴ دیوار قصر شرع چراشد چنین قصیر
اکنون که شد وظیفه دوسرهنگ سهمناک ۴۵ هردو مزار حضرت فرخندهٔ وزیر
اندر وظیفها همه افتد بسے خلل ۴۶ چونست کین وظیفه نگردد خلل پذیر

ہر کس ز تو وظیفہ تقاضا ہمی کند ۴۷ لطفے کن و وظیفہ من بندہ باز گیر

این قصیدہ در جواب قصیدہ کہ ملک الشعراء والافاضل رکن الملۃ والدین بدو نوشتہ بود

خیر مقدم ز کجا میرسی اے بادشمال ۱ کش خرامیدی چونست و چگونہ است احوال

ناتوان شکل ہمی بینم و گرد آلودت ۲ دم برافتادہ و سست از اثر استعجال

از قدوم تو نیاسود دل ما بارے ۳ تا برآسودۂ از کلفت خطہ تر حال

مسرعے چون تو سبک پائے ندیدم ہرگز ۴ کہ نہ آسایش تن دانی و رنج ملال

تو مزاجی ز تخلیط نباشی خالی ۵ سبب آنست کہ بیمار شوی ہر سہ سال

گرچہ بر سفت کشی ہودج خاتون سخن ۶ از تو بے زور ترا انصاف ندیدم حمال

زلف معشوقم نیروے تو دادست آرے ۷ بوے خوش قوت بیمار دہد در ہمہ حال

شعر رکن الدین دانم چو ترا ہمرہ بود ۸ منزلت بود ہمہ رہ بسر آب زلال

چہ روی گرد گلستان چہ زنی بر گل و مشک ۹ خود بر از خاک سر کوے وے اندر خود مال

در سرت عزم تماشاے عروسی ست مگر ۱۰ کاستین کردۂ از عطر جبین مالا مال

نہ عروسی بتامل کہ جہانے ہمہ روے ۱۱ دوختہ نوک قلمشان ز حریر سر پال

جلوہ دادند مرا از تتق مشک سیاہ ۱۲ دخترانے بصفت غیرت ارباب حجال

سی و شش حورے سر برزدہ از پیرہنے ۱۳ ہمہ سیمین تن و شکر سخن و مشکین خال

۱۴

دل بنظاره برین منظره دیده دوید ۱۵ جان خود از پیش همیرفت رداستقبال
بسر انگشت ادب معجر شان بگشادم ۱۶ لعبتان دیدم سر تا قدم از لطف و جمال
خواهرانے همه یک قامت و یک اندازه ۱۷ که سعادت همه از دیدن شان گیرد فال
نوعروسانے دوشیزه و پاکیزه که بود ۱۸ زهره شان گوے گریبان و مه نو خلخال
نور تحقیق درخشان ز معانی دقیق ۱۹ همچو خورشید که ایمن کند از جرم هلال
دست ادراک چو بازید بدلشان فکرت ۲۰ خود چه گویم که چها کرد و نداز غنج و دلال
جامه شان ترشده از بسکه نهادم بر چشم ۲۱ خود بود آفت خوبان همه از عین کمال
شاد باش اے بسخن قدوهٔ ارباب هنر ۲۲ که حرامست بجز بر قلمت سحر حلال
گر تو دعوی داری شعر تو معانی داراست ۲۳ دعوی فضل ترا معنی یار است همال
ور نگارستان دیدی شکر شان مضمر ۲۴ خط و معنی ترا دیدم همه زان منوال
تا ز انوار ضمیر تو قلاوز نبرد ۲۵ به شبیخون معانی نبرد خیل خیال
مردم چشم منی زانکه ترا نادیده ۲۶ همه عالم بتو می بینم اے خوب خصال
گر کسے شعر تو بر صورت بیجان خواند ۲۷ جانور گردد از خاصیت او تمثال
تا فرو رفت بگنج سخنت پاے نظر ۲۸ مردم چشم غنی گشت ز بس عقد لال
منزل روح ازانست سواد خط تو ۲۹ که سواد خط تو از شب قدر است تمثال
ظلمت میکند احیاے شب قدر از انک ۳۰ همه کامش بداد ست خداے متعال
گاه بر یک قلم استاده بود چون اوتاد ۳۱ گاه در سجده همی گرید همچون ابدال

لاجرم گشت روان آب نیا بیع حکم ۳۲ از زبان گهرافشان وے از کام فضال
مدح اگر درخور معنی تو میبا یدگفت ۳۳ بس روادار که از عجز شود نا طقه لال
چون معانی تو از حد کمال افزونست ۳۴ من تجاوز ز حد خویش کنم اینت محال
شعر من گر بسوے حضرت تو دیر رسید ۳۵ اندرین عهد مرا نیک فراخ ست مجال
کز بلندی مقام تو چه پرواز گرفت ۳۶ در هوا سوخته شد مرغ سخن را پر و بال
هر که او جست مرا مقصد او مدح بود ۳۷ کز پے کسب سعادات کند استکمال
عذر تقصیر بتطویل سخن چون خواهم ۳۸ کان ترا رنگ ملالت دهد و بوے ملال
آمدم با سخنے چند کزان برشده ام ۳۹ تا کنم سینه تهی با تو ازین حسب الحال
میدهد دست فلک نعمت اصحاب یمین ۴۰ بگروهے که ندانند یمین را ز شمال
وانکه او راز خسے تو برد باید برسر ۴۱ فلکش لعل بدامن دهد و زر بجوال
بکنالم بکسانے که ز افراط طمع ۴۲ بگدایان بگذارند گدائی و سؤال
نان خود میخورم مدحت شان میگویم ۴۳ بس هم ایشان را ز بس طمع افتد بمنال
باچنین رونق بازار سخن دانے برانکه ۴۴ برسر پیتے یک روز نوشته است که قال
اے برادر که فتادیم بدوری که درو ۴۵ نیست ممدوحے که ما بخرد مدح بمال
خود بیا تا پس ازین مدحت خود میگویم ۴۶ چون ز ممدوح توقع نبود جود و نوال
هجو را نیز اگر وقتے تاثیرے بود ۴۷ این ز مانش اثرے نیست بجز درد و وبال
کانکه بے عرض بود گرد همش صد دشنام ۴۸ آنش خوشتر که ستانم من ازو یکمثقال

وله فی الموعظة والنصیحة

الحذار اے عاقلان زین وحشت آباد الحذار ۱	الفرار اے عاقلان زین دیو مردم الفرار
این عجب دل تان نہ بگرفت و نشد جان تان ملول ۲	زین ہوا ہائے عفن زین آبہائے ناگوار
عرصۂ نادل کشا و بقعۂ نادل پسند ۳	قرصۂ ناسود مند و تربتے ناسازگار
مرگ در روے حاکم و آفات در روے بادشاہ ۴	ظلم در روے قہرمان و فتنہ در روے پیشکار
امن در روے مستحیل و عدل در روے نامید ۵	کام در روے نادر و راحت در و ناپایدار
ماہ را ننگ محاق و مہر را نقص کسوف ۶	خاک را عیب زلازل چرخ را رنج دوار
مہر را خفاش دشمن شمع را پروانہ خصم ۷	جہل را بر دست تیغ و عقل را در پاے خار
نرگسش بیمار بینی لالہ اش دل سوختہ ۸	غنچہ اش دل تنگ یابی و بنفشہ سوگوار
شیر را از مور صد زخم اینت انصاف جہان ۹	پیل را از پشہ صد رنج اینت عدل روزگار
از پے قصد من و تو موش ہمدست پلنگ ۱۰	از پے قتل من و تو آب و آہن گشتہ یار
اے تو محسود فلک ہم آز را گشتی اسیر ۱۱	اے تو مسجود ملک ہم دیو را گشتی شکار
تو چنین بے برگ در غربت بخواری تن زدہ ۱۲	وز برا سے مقدمت روحانیان در انتظار
در کشادہ بار دادہ خوان نہادہ بہر تو ۱۳	تو چنین اعراض کردہ از ہمہ بیگانہ وار
خوش دلی خواہی نہ بینی در سر چنگال شیر ۱۴	عافیت خواہی نیابی در دہن دندان مار
پند سختی با برادر اے برادر نرم شو ۱۵	تا کے آزاری مسلمان اے مسلمان شرم دار

بودهٔ یک قطرهٔ آب و پس شدی یک مشت خاک ۱۶ در میانه چیست تا این آن شوب و چندین کارزار
قوت پشه نداری جنگ با پیلان مجوی ۱۷ همدم مورے نهٔ پیشانی شیران مخار
لقمهٔ از شیر مرگ و زین پلنگان یک جهان ۱۸ قطرهٔ از بحر قهر و زین نهنگان صد هزار
از تو میگویند هر روزے دریغا جور و ے ۱۹ وز تو میگویند هر سالے عفی الله ظلم یار
رو بها گشت است ابوالعباس و دلها بولهب ۲۰ زانکه سر باذ و النحار است و زبانها ذوالفقار
ظلم صورت می نه بندد در قیامت ور دمن ۲۱ گفتهٔ اینک قیامت نقد و دوزخ آشکار

قصیده

چو در نوردد فرّاشِ امر کن فیکون ۱ سرائے پردهٔ سیماب رنگ آئینه گون
مخدرات سماوی تتق برانداز ند ۲ بجائے ماند در این هفت غرفهٔ مدهون
نه کله بندد شام از حریر غالیه رنگ ۳ نه حله پوشد صبح از نسیم سقلاطون
عدم بگیرد ناگه عنان دهر شموس ۴ فنا در آرد در زیر ران جهان حرون
فلک بسر بر داور از شغل کون و فساد ۵ قمر ببر بر داور از عاد کالعرجون
کونات همه داغ نیستی گیرند ۶ که کس نماند از ضربت زوال مصون
نه صبح بندد بر سر عمامه های قصب ۷ نه شام گیرد هر هفت حلهٔ اکسون
چهار ارکون از قضا عقیم شوند ۸ بصلب هفت پدر در سلالهٔ گردون
ز روے چرخ بریزد فراخهای نجوم ۹ ز زیر خاک برافتد ز خیرهٔ قارون

چهار قابله شش ماشطه سه طفل حدوث ۱۰ سبک گریزند از خنهٔ عدم بیرون
طلاق جویند ارواح از مثیمهٔ خاک ۱۱ از انکه کفو نباشند این شریف آن دون
نه خاک تیره بماند نه آسمان لطیف ۱۲ نه روح قدس بماند نه بجدی ملعون
به نفخ سور شود مطرب فناموسوم ۱۳ به نقص و ضرب بایقاع کوه ها ماذون
همه زوال پذیرند جز که ذات خدا ۱۴ قدیم قادر و حیّ و مدبر و بیچون
چو خطبه لمن الملک بر جهان خواند ۱۵ نظام ملک ازل تا ابد شود مقرون
ندارسد سوا جزاے مرگ فرسوده ۱۶ که چند خواب فنا گر نخورده ایدافیون
برون جهند ز کتم عدم عظام رمیم ۱۷ که مانده بود بمطمورهٔ عدم مسجون
همی گراید هر جز و سوے مرکز خویش ۱۸ که هیچ جز و نگردد ز دیگران مغبون
عظام سوے عظام و عروق سوے عروق ۱۹ جفون بسوے جفون و عیون بسوے عیون
همه مفاصل از اجزاے خود شود مجموع ۲۰ همه قوالب از اعضاے خود شود مشحون
چو در دمند نباقوس و لشکر ارواح ۲۱ چو خیل نحل شود منتشر سوے هامون
بقصر جسم درآرند باز هو ج روح ۲۲ مواد قالب بارد گر شود مسکون
پس آنگهے بثواب و عقاب حکم کنند ۲۳ بحسب کرده خود هر کسے شود مرهون
یکے بحکم ازل مالک نعیم ابد ۲۴ یکے بسبق قضا هالک عذاب الهون
هر آنکه معتقدش نیست این بود جاهل ۲۵ وگر حکیم ارسطالیس است و افلاطون

کلیات میرزا بیدل

غزلیات

۱ اے باوج قدس فرش آستان انداختہ — سجدہ در یادت زمین بر آسمان انداختہ

۲ ہر کجا پائے براہت بردہ عجز لغزشے — بر سپہر ناز طرح کہکشان انداختہ

۳ شمع خلوتگاہ یکتائی بفانوس خیال — کردہ مژگان باز و آتش در جہان انداختہ

۴ دستگاہ حیرتت در چار سوے آگہی — جنس ہر آئینہ بیرون و دکان انداختہ

۵ اے صبا فطرت کہ در پرواز اوج عزتت — جستہ زین نہ بیضہ پرور آشیان انداختہ

۶ ہر کسے اینجا برنگے خاک بر سر میکند — آبروے فکر در جوے بیان انداختہ

۷ حیرت بیدست و پایان طلب امروز نیست — موج گوہر بحر ہا را بر کران انداختہ

۸ در بساطے کز ہجوم بید ماغیہاے ناز — یکصد اصد کوہ در پاے فغان انداختہ

۹ چون سحر خلقے جنون کردست و از خود میرود — بر نفس بارد و عالم کاروان انداختہ

۱۰ تا نجیند از گل و خار تعین انفعال — انس بوے در دماغ بیدلان انداختہ

۱۱ صنعت عشق است کز آئینہ سازیہاے شوق — کردہ دل را آب و تمثالے دران انداختہ

۱۲ خواب و بیداری کہ جز بست و کشاد چشم نیست — راہ ہستی تا عدم شب درمیان انداختہ

چرخ را سرگشته ذوق طلب فهمیده ایم ۱۲ غافلیم از مقصد خاک عنان انداخته
عالم یکتاست اینجا معرفت درکار نیست ۱۳ خود سر یها فهم ما را در گمان انداخته
سعی فطرت نارسا و عرصهٔ تحقیق تنگ ۱۴ در گمان جوئید تیرے بر نشان انداخته
ناپری جز غیرت ناموس مینا هیچ نیست ۱۵ آگهی بر مغز بار استخوان انداخته
تا نمی سوزیم بیدل پر فشانیها بجاست ۱۶ مشرب پروانه یم آتش بجان انداخته

مبصران حقیقت که سر بسر هوشند ۱ بر نگ چشمهٔ آئینه فارغ از جوشند
نیند چون صدف از شور این محیط آگاه ۲ ز مغز هوش کسانیکه پنبه در گوشند
بصبح عیش مباش ایمن از سیه روزی ۳ مدام سایه ز مهتاب دوش بر دوشند
ز شوخ چشمی خویشند غافلان محروم ۴ برهنه است دو عالم اگر نظر پوشند
ملایمت نشود جمع با درشتی طبع ۵ که عکس و آئینه بایکدگر نمی جوشند
درین محیط چو گرداب بیخودان غرور ۶ ز گردش سر بمغز خود قدح نوشند
مرا معائنه شد ز اختلاط ثمری و سرو ۷ که خاکساری و آزادگی هم آغوشند
مقیدان تو از لذت گرفتاری ۸ ز چشم خویش چو نظاره دام بر دوشند
بصد زبان ادا سنج خیل مژگان ها ۹ بدور چشم تو چون میل سرمه خاموشند
درون کسوت پیری بعیش کوش که خلق ۱۰ چو ساغر از گل مهتاب پنبه در گوشند
ز شوخی خط حسن پری رخان دریاب ۱۱ که شعله ها همه باد و دل هم آغوشند
کجا رسیم بیاد خرام او بیدل ۱۲ که همچو نقش قدم عاجزان فراموشند

وله

۱ آفت ایجاد است طبع از دستگاه خودسری — دختر رز فتنه ها می زاید از بی شوهری

۲ تا کے اجزاے کمال از گفتگو برهم زدن — یکنفس هم گر دو لب برهم گذارد برتری

۳ هیچکس از تنگنا ے چرخ ره بیرون نبرد — عالمے را کلفت اینخانه کشت از بیدری

۴ دل شکست اما صد آوازے بنا کردیم حیف — موے چینی کرد ما را دستگاه ساختری

۵ تا در ین بازار عبرت جنس ما آمد بعرض — هیچکس جز بر فلک ننشید نام مشتری

۶ ساز راحت گر همه خار است دام غفلت است — برنگه تکلیف خواب آورد و فرگان بستری

۷ رنگها دارد بهار انتظار مدعا — فرق دام اینجا محالست از دکان جوهری

۸ همچو شبنم انفعال نارسائی میکشم — در عرق خوابانده پرواز م زبی بال و پری

۹ چون دف عبرت خراشش از پیکر فرسوده الم — پوست رفت و بر نیامد استخوان انسپیری

۱۰ مستی آهنگ است پیغام ازل هشیار باش — جام و مینا در بغل می آید آواز پری

۱۱ هر کدورت را که می بینی صفای پرورد — سنگ هم در پرده دارد عالم میناگری

۱۲ زحمت تدبیر یکسو نه که در دریاے عشق — باد بانے نیست کشتی را به از بی لنگری

۱۳ در پناه مشرب عجز ایمن از آفات باش — خار این صحرا ندارد شیوه دامن دری

۱۴ تن بمردن داده را آفت دلیل ایمنی است — ناز بالین پر تیر است خواب لشکری

۱۵ الفت هستی و آزادی جنون وهم کیست — پاکش از دامن چو اشک آنم که از سر بگذری

از سراغ چشمهٔ حیوان کسی هیچ بیش نیست ۱۶ میدهد آب بی نشان آئینهٔ اسکندری
خلقی از اوهام استخراج مستی میکنند ۱۷ یاد گیر آن مے که پیماید فرش از ساغری
طوق در گردون بگردون می پری چون گرد باد ۱۸ جاے شرم است آن سلیمانی و این انگشتری
چون چنار از قدر دانان متاع راحتم ۱۹ کرده ام سودا بصد دست دعا یک بے بری
از فضولی قطع کن بیدل که در بزم یقین ۲۰ حلقه تا گشتی بفکر خویش بیرون دری

شب که شد جوش فغانم همنوای عندلیب ۱ در عرق گم گشت چون شبنم صدای عندلیب
مطلب عشاق از اظهار هم معلوم نیست ۲ کیست تا فهمد زبان مدعای عندلیب
در چمن رقتیم و ساز ناله سر آهنگ شد ۳ جلوهٔ گل کرد ما را آشنای عندلیب
مانع قتل ضعیفان جز مروت هیچ نیست ۴ ورنه از گل کس نخواهد خونبهای عندلیب
ریشهٔ دلبستگی در خاک این گلشن نبود ۵ رفت گل هم در قفای نالهای عندلیب
یکسر مویم تهی از ضعف منقار من است ۶ نالهٔ اندود ست از سر تا بپای عندلیب
بر سرم تاج شرف بیدل ز نقش پای اوست ۷ سایهٔ گل بس بود بال همای عندلیب

تا نفس با قیست در دل رنگ کلفت مضمر است ۱ آب این آئینه ها یکسر کدورت پرور است
فکر آسودن بشور آورده است این بحر را ۲ در دل هر قطره جوش آرزوی دیگر است

۳ دستگاه کلفت دل نیست جز عرض کمال — چشمهٔ آئینه گر خاشاک دارد جوهر است
۴ عشرت آهنگی ز بزم میکشان غافل مباش — آشیان رنگ اگر بی پرده گردد ساغر است
۵ در طلسم حیرت ما هیچکس را بار نیست — چشم قربانی کمینگاه خیال دیگر است
۶ کعبه جو افتاد و شوخیهای طاقت ورنه من — هر کجا از پا نشینم آشیان دیگر است
۷ سوز خونین دل ندارد زحمت افسردگی — آتش یاقوت بیدل ایمن از خاکستر است

---

۱ نفس آشفتنه میدارد چو گل جمعیت ما را — پریشان مینویسد کلک موج احوال دریا را
۲ درین وادی که میباید گذشت از هر چه پیش آید — خوش آن ره رو که در دامان و پیچید فرصت را
۳ فلک تکلیف جاهت گر کند نال حمالت زن — که غیر از گاو نتواند کشیدن بار دنیا را
۴ گداز درد الفت فیض اکسیر دگر دارد — ز خون گشتن توان کرد دل گرفتن جمله اعضا را
۵ درین گلشن چو گل یک پرزدن فرصت نمیباشد — مگر از رنگ یابی نسخه بال افشانی ما را
۶ نزاکتهاست در آغوش مینا خانهٔ حیرت — مژه بر هم مزن تا نشکنی رنگ تماشا را
۷ اقامت تهمتی در محفل کم فرصتی هستی — چو عکس از خانهٔ آئینه بیرون گرم کن جا را
۸ چرا مجنون ما را در پریشانی وطن نبود — که از چشم غزالان خانه بر دوش است صحرا را
۹ درین دریا ز بس فرش است اجزای شکست من — بهر جا میروم چون موج بر خود می نهم پا را
۱۰ مآل سفله هم داغست اگر آسودگی خواهی — بصد گردن مده از کف جبین سجده فرسا را
۱۱ بهشت عاقبت رنگ جهان آرزو یابی — در آغوش نفس گر بشکنی عرض تمنا را

کف خاکے ندارم قابل تعمیر خود داری ۱۲ جنون افشاند بر ویرانہ ام دامان صحرا را
درین ویرانہ ہم چشم نگاہم کز سبکروی ۱۳ درون خانہ ام در خویش خالی کردہ ام جا را
بتد بیر دگر نتوان زداغ کلفت آسودن ۱۴ مگر آبے زند خاکستر ما آتش ما را
درین محفل پریشان جلوہ استان حسن ہر جائے ۱۵ شکستن کو کہ پردازے کند آئینہ ما را

سیہ روزی فروغ تیرہ بختان بس بود بیدل
زدود خویش باشد سرمہ چشم داغ دلہا را

قصائد عبدالواسع

این اشارتہا کہ ظاہر شد ز فضل کردگار ۱ و این بشارتہا کہ صادر شد ز فتح شہریار
یافت خواہد ملت از اندازۂ آن دستگاہ ۲ گشت خواہد دولت از آوازۂ آن پایدار
چون بباطل سر برآوردند قومے از عراق ۳ شد فریضہ دفع شان بر بادشاہِ حق گذار
واز برائے قمع ایشان رایت منصور او ۴ در زمستان کرد تحویل از خراسان اختیار
لشکرے بودند چون عفریت و شیر و غول و خرگ ۵ تیرہ رائے و تیرہ روئے و عمرکاہ و غمزہ کار
سر بسر غافل ز تقدیر خدا آمستعان ۶ یک بیک غرہ باقبال جہانِ مستعار
خیل سلطان را سلامت باکرامت متصل ۷ اہل عصیان را ہزیمت بر عزیمت استوار
از ہزاہز چون رخ معلول قرص آفتاب ۸ وز زلازل چون تنِ مفلوج جرم کوہسار
بر زمین از رنج رنگ از روئے بدخواہان نبات ۹ چون ہوا شنگرف گون از خون گمراہان بخار
اسپ تازان باد شکل و گرز گردان ابر وصف ۱۰ تیغ رخشان برق سان و کوس نالان رعدوار
گاہ پیش ہر کمند و گاہ کوشش ہر سمند ۱۱ اژدہائے بیقرار و آسمانِ بے مدار
رخش او صرصر نشان و تیغ او آذر فشان ۱۲ تیغ او خارا شگاف و تیر او سندان گذار

کوه گشته زین ستوه و دیو کرده زان غریو ۱۳ جبر دیده زین شهر پرو مار جسته زان کنار
موضعے یا زینت ذات البروج از تیغ و درع ۱۴ موقفے یا هیبت یوم الخروج از گبر و دار
گاؤ پیچان در زمین از نعل اسپ شیر زور ۱۵ شیر پیچان بر سپهر از بیم گرز گاؤ سار
گر چو گردون از تغیر گشته هامون با شتاب ۱۶ گر چو هامون از تحیر گشته گردون با وقار
واز فراوان خون غداران و مکاران که ریخت ۱۷ در طرف های جبال و در کنف های بحار
تا ابد پیجاده رنگ و لعل گون خواهند زاد ۱۸ زین سیکے در یتیم و زان سیکے زر عیار
ایستاده پیش صف سلطان و زیبران او ۱۹ باره گردون تن و هامون کن و جیحون گذار
ماه سیرے ماهی اندامے که گردد هر زمان ۲۰ پشت ماهی پر نعال و روے گردون پر نگار
کرد قسم دوستان و بهرهٔ خصمان او ۲۱ شانزده چیز مخالف خالق لیل و نهار
گنج و رنج و عز و لیسر و لطف و عنف و کاه و جاه ۲۲ ناز و آز و ملک و حزم و بزم و رزم و نور و نار
وحی کرد ایزد بنجل و کرم و آمو و صدف ۲۳ تا ز بهر مجلس او پرورند این هر چهار

در دهن شهد لطیف و در بدن قز دقیق
در گلو دُر خوشاب و در شکم مشک تتار

تا ز حسن دلبران کشن جدا ماند این دیار ۱ تا ز فر بستان خوش تهی گشت آن خجاب
آب چشم عاشقان نوحه گر در هجر شان ۲ کرد چون طوفان نوح آنرا همه یکسر خراب
گر وطن گیری کنون در روے صبا بینی جلیس ۳ ور سخن گوئی کنون در روے صدا یابی جواب
گر ز تنهائی درود مساز گردم با طیور ۴ گر ز شیدائی دود مهر از باشم باذ باب

۵ گوش من سوے سماع و هوش من سوے صبوح — چشم من سوے نگار و دست من سوے شراب
۶ زار و نالانم چو بلبل دیده پرخون چون تذرو — تا نفورم کرد ازان کبک دری بانگ غراب
۷ نرگسے دارد سیاه و سوسنے دارد سفید — لاله دارد لطیف و سنبلے دارد بتاب
۸ سنبل چنبر نهاد و نرگس خنجر گذار — لاله شکر فشان و سوسن عنبر نقاب
۹ این چو روے من برنگ و آن چو پشت من بخم — این چو اشک من بلون و آن چو بخت من بخواب
۱۰ هشت چیزم هشت چیز اندر غمش بگذاشتند — نام را بگذاشت آن شکر لب و شیرین عتاب
۱۱ تن قرار و دل مراد و جان نشاط و لب سخن — دست جام و طبع کام و روے رنگ و چشم خواب
۱۲ از خیال رمح و عکس تیغ او در بحر و بر — وز نهیب گرز و بیم تیر او در کوه و غاب
۱۳ تیر کد چشم پلنگ و بفسر د خوے نهنگ — بشکند پاے هزبر و بگسلد بال عقاب
۱۴ گر بود با دوستان تو کشف را اتصال — ور بود با دشمنان تو صدف را انتساب
۱۵ نرم گردد چون فنک بر پشت ما و سنگ گران — تیز گردد چون خسک در کام این دُرخوشتاب
۱۶ در سبیل رشوه آرد پیش تو گاه طعان — بر طریق جزیه آرد نزد تو گاه خراب
۱۷ رنگ چشم و زاغ بال و گور سم و مار پوست — گرگ شاخ و پیل دندان شیر چنگ و ببر تاب
۱۸ اندران وقتے کز آسیب دلیران سپاه — ساحت میدان شود چون موقف یوم الحساب
۱۹ کوس چون رعد و فرس چون ابر و خنجر چون درفش — تیر چون باران و خون چون سیل و سرها چون حباب
۲۰ هم بر آن صورت که هنگام تجلی کوه طور — عالم از گام ستوران آید اندر اضطراب
۲۱ دیبه زنگاری تن آلاید بشنگرف عقیق — تیغ مینا ے رخ اندازد بیاقوت مذاب

تا ز نار آید دخان و تا ز آب آید بخار ۲۲ تا ز خاک آید درنگ و تا ز ماء آید شتاب
بد سگالان ترا یکدم زدن خالی مباد ۲۳ سر ز خاک و لب ز باد و دل ز نار و چشم ز آب
صاحبی کز بزمگاه و طبع و خلق و لفظ او ۲۴ سال و مه باشند بیغیر و محل بی قدر و آب
روضهٔ خلد برون و چشمهٔ ماء معین ۲۵ نافهٔ مشک تتار و دانهٔ دُر خوشاب
مور و کبک و پشه و رو به بعونش آورند ۲۶ از برای طعمه نزد بچگان بسته رقاب
کز ره ماران راز وادی چره باز ازدشت ۲۷ ژنده پیلان راز هامون شرزه شیران راز غاب
از برای هشتیش زانید دایم هشت چیز ۲۸ نخل و آهو خار و نی بحر و جبل کان و تراب

شهد خالص مشک از فرورد احمر قند صرف
در بیضا لعل روشن سیم صافی زر ناب

دولت پیروز و رای روشن و بخت جوان ۱ همت والا و عزم فرخ و امر روان
حصهٔ میر بلند اختر شد اندر روزگار ۲ بهرهٔ صد رنگون محضر شد اندر آسمان
گرفتند در بیشه و وادی گه حرب و قتال ۳ عکس پیکان و فروغ خنجر او ناگهان
بترکد زان مهره اندر تارک مار شکنج ۴ بفسرد زین زهره اندر پیکر شیر ژیان
اندران مدت که او بر موجب فرمان شاه ۵ از هری شد سوی تولک با سپاه بیکران
کینه توز و دیده دوز و خصم سوز و رزم ساز ۶ شیر جوش و درع پوش و سخت کوش و کاردان
باد پایانی بگاه حرب هر یک جان نهاد ۷ چیره دستانی بگاه جنگ هر یک جانستان
با فزع شیر سیاه از تیغ شان در مرغزار ۸ با جزع باز سفید از تیر شان در آشیان

نارسیده بانگ کوس او بدان شامخ حصار ۹ نافتاده عکس تیغ او بدان راسخ مکان
چون سوتوالک روان شد لشکر منصور او ۱۰ کوتوال حصن او ببرید امید از روان
قلعه بستد کز هزار کس بران قادر نشد ۱۱ از سلاطین گذشته وز ملوک پاستان
غوریان چون از قدوم لشکر او یافتند ۱۲ آگهی یکباره دل بردشتند از خان و مان
وز جوانب لشکرے کردند جمع آنگه چنان ۱۳ فیلسوفان را شمار آن نگنجد در دهان
مشتبه گردد اسامے بر ملائک گاه عرض ۱۴ گر بود در عرصهٔ محشر خلائق نیم آن
مرکبانے زیر زین پوئنده چون باد سبک ۱۵ سرکشانے وقت کین پائنده چون کوه گران
از شعاع تیغ هندی روے هامون پرشرار ۱۶ وز غبار یورتازی روے گردون پردخان
کوهها با صور اسرافیل گشته هم مثال ۱۷ روح ها با دست عزرائیل گشته همعنان
زآرزوے خوردن خون تیر بکشاده دهن ۱۸ وز براے بردن جان رمح بربسته میان
کوه بر هامون زدهشت مضطرب سیماب وار ۱۹ نسر بر گردون زهیبت محتجب سیمرغسان
کرده از مرجان زمین را خون جاری پیرهن ۲۰ داده از قطره هوا را گرد تاری طیلسان
نفسها سیر از حیات و طبعها پاک از نشاط ۲۱ پائیها دور از رکاب و دستها فرد از عنان
از نعال باره پاره خاره اندر کوهسار ۲۲ وز دماء گشته گشته پشته همچون ارغوان
از دم شمشیر او بر خاک ریزان سرچنان ۲۳ از دم باد وزان بر گ رزان وقت خزان
کرد ویران حصنهاے غور سر تا سر چنانکه ۲۴ در زمین کرد ایزد او را چون درم گوے نهان
تنگ شد چون چشمهٔ سوزن همی بر دشمنت ۲۵ وز نزاری شخص وے در وے بجاے ریسمان

گر ترا بینند شیر و اژدها یکشب بخواب ۲۶ با حسام آبدار و نیزهٔ آتش فشان
آن زنیم این بمیرد چون زبوی گل جعل ۲۷ وین زعکس آن بسوزد چون نور مه کتان
اند قدومت باز حاصل شد هری را چار وصف ۲۸ تا تو سوی او خرامیدی بطبع شادمان
حرمت بیت الحرام و بهجت ذات العماد ۲۹ رتبت سبع الطباق و زینت دار الجنان
تا شود سبز از نم ابر بهاری مرغزار ۳۰ تا شود از سردم باد خزانی بوستان

با دا احباب ترا همواره سر سبز از هوات
با دا اعدای ترا پیوسته رخ زرد از هوان

که دارد چون تو معشوقی نگار و چابک و دلبر ۱ بنفشه موی و لاله روی و نرگس چشم و سیمین بر
نباشد چون جبین و زلف و رخسار و لبت هرگز ۲ مه روشن شب تیره گل سوری می احمر
ندارم در غم و جور و جفا و رنج تو خالی ۳ لب از باد و سر از خاک و رخ از آب و دل از آذر
بحسن و رنگ بوی و طعم در عالم ترا دیدم ۴ قد از سرو و بر از عاج و خط از مشک و لب از شکر
سزد گر من ترا دائم بطوع طبع و جان و دل ۵ کنم خدمت برم فرمان نهم گردن شوم چاکر
که تو داری ببزم و رزم و لفظ و طلعت سلطان ۶ دل خرم خط زیبا لب شیرین رخ انور
جهاندارے که بے یار و قرین و شبه مثل آمد ۷ بعلم و حلم و رزم و بزم و عزم و حزم و فخر و فر
جهان بخشے که دارد وقت جود و حرب معروفین ۸ کف حاتم تن رستم دم عیسی دل حیدر رض
درخت عز و تمکین و جلال و قدر او دارد ۹ سعادت بیخ و عصمت شاخ و رفعت برگ و حشمت بر
ز بخت و دولت و تائید و یمن او همی خیزد ۱۰ ز خار از رزنے شکر ز کان گوهر ز یم عنبر

۱۱ حضور اوست در دولت مکان اوست در حضرت — بقاے اوست در عالم وجود اوست در کشور

۱۲ چو نعل شمس در گردون چو صنع ابر در نیسان — جو لطف نور در دیده چو کون روح در پیکر

۱۳ بیند از تندبیش رمح و گرز و تیغ و تیر او — مراکب نعل و پیلان نسنک و ماران زهر و مرغان پر

۱۴ ز شکر و آفرین و مدح و نعت تو فرو ماند — زبان عاجز خرد حیران سخن قاصر قلم مضطر

۱۵ ایا در ساعد انگشت و گوش و گردن ملکت — ظفر یاره امل خاتم هنر حلقه شرف زیور

۱۶ ترا زیبد که جنگ و مصاف و حمله و هیجا — فرس گردون کمر جوزا سپر کیوان علم محور

۱۷ بچین در روم و ترک و هند پیشت بر زمین مالند — جبین فغفور و رخ جیپال و سر خاقان و لب قیصر

۱۸ بریزد پنجهٔ دندان و شاخ و زهره در برمت — ز ببر روس و پیل مست و گرگ تند و شیر نر

۱۹ همیشه تا بود تنگ و فراخ و خرم و فرخ — دل عاشق غم هجران شب وصل و رخ دلبر

۲۰ مبادا بسته و دور و جدا و خالیت هرگز — لب از خنده کف از ساغر دل از شادی سر از افسر

۲۱ اگر داد ایزدت ملکی که آنرا جمله شاهان — طلب کردند و زان محروم ماندند این عجب منگر

۲۲ محمد یافت مقصودی که موسی جست از ایزد — چنان چون خضر خورد آبی که کز ایزد خواست اسکندر

قصاید نظامی

۱ هم جرس جنبید و هم درجنبش آمد کاروان — کوچ کن زین خیل خانه سوے دارالملک جان

۲ شحنهٔ مادالنش انگه حرص در همسایگی — رستم مازنده وانگه دیو در مازندران

۳ هم زمین را با خلایق ناموافق شد مزاج — هم فلک را با کواکب نامناسب شد قران

۴ زین قران ایمن شوی چون چنگ در قرآن زنی — مهر قرآن کامد مهدی در آخر زمان

۵ هر چه نه از قرآن طرازے بر فشان زان آستین — هر چه نه از ایمان بساطے در نورد از آستان

۶ فرق ها باشد میان آدمی و آدمے — کز یک آهن لعل سازند از یکے دیگر سنان

۷ اصل هندو در سیاهی یک نسب آرد ولیک — هندوے را دزد یابی هندوے را پاسبان

۸ در مرقع های خاک آلوده یابی روشنی — پیره زن زین روے کرد آتش بخاکستر نهان

۹ چند ازین سلطان و سلطان از تو سلطان بنده تر — بندهٔ او شو که او شد صاحب سلطان نشان

۱۰ دست عدلے را که آری بر سر یک زیردست — در لحد خورشید یابی در قیامت سائبان

۱۱ ظالمان را در قیامت خصم باشد مملکت — مرزعان را در مساحت چاه باشد نردبان

۱۲ گر همه جلاب باشد آب جوے کس مخور — ور همه تسبیح باشد نقش نان کس مخوان

چو نکه آب دیده داری در ضعیفی باک نیست ۱۳ زانکه مروارید را باریک بهتر ریسمان
پرده بردار از زمین بنگر چه بازی میرود ۱۴ باعریزان زمانه زیر پرده هر زمان
تا بخرمن خاریابی بر کلاه یزدجرد ۱۵ تا بدامن خاک بینی بر سر نوشیروان
چند گوئی کعبه را کانیک بخدمت میرسم ۱۶ چون نخوانندت هنوز از دور خدمت میرسان

لعل را رونق نخیزد تا برون ناید ز سنگ
سیم را قیمت نباشد تا برون ناید ز کان

ملک الملوک فضل بفضیلت معانی ۱ زمی و زمان گرفته بمثال آسمانی
نفس بلند صوتم جرس بلند صیتی ۲ قلم جهان نوردم علم جهان ستانی
سر همتم رسیده بکلاه کیقبادی ۳ بر حشمتم گذشته زیر ند گورخانی
سخن از من آفریده چو فتوت از مروت ۴ هنر از من آشکارا چو طراوت از جوانی
عزلم به بمهماد چو سماع از غنونی ۵ نکنم بذوق هادر چو شراب از غوانی
حرکات اختران را منم اصل و او طفیلی ۶ طبقات آسمان را منم آب او دادانی
نزنم بخیره طبلی چو زنم بود عروسی ۷ نکنم بخطبه لحنی چو کنم بود اغانی
مهم و چو مه نگیرم کلف سیاه روئی ۸ دُرم و چو دُر ندارم برص سفید رانی
با جازت از لب من دل خلق باز خندد ۹ چو شگوفهٔ ریاحین بهوای مهرگانی
اگر این نشاط گوهر نفحات من نباشد ۱۰ که تر ند در مغنی که خورد مئی معانی
چو صدف حلال خوارم چو گهر حلال زاده ۱۱ ز حرام زاده دورم شب و روز در زیانی

.. ..

سر آن جریده برنه در این قصیده بکشا ۱۳ که بر ند بقعه بقعه فضلا به ارمغانی
شبهی نه در خزینه چه کنم گهر فشانی ۱۴ گهرے نه در خریطه چه کنم صدف دهانی
تو دل و دین شکسته انگه هوسم زنا مجوئی ۱۵ سر و پا برهنه وانگه سخنم ز مرزبانی
ملکا و بادشاها روشے کرامتم کن ۱۶ که بدان روش بگردم ز بدی و بدگمانی
حرم تو آمد این دل ز حسد نگاه دارش ۱۷ که فرشته با شیاطین نکند حرم آشیانی
ادبم مکن که خرد م ظلم مبین که خاکم ۱۸ به بدان نهاد طبعم دو دلی و ده زبانی
ز گناه و عذر بگذر بنواز و رحمتے کن ۱۹ بنجا لتے که بینی به ضرورتے که دانی
همه ممکن الوجودے رقم هلاک دارد ۲۰ تو که واجب الوجودی ابد الابد بمانی
بطفیل طاعت تو تن خویش زنده دارم ۲۱ چو نباشد این سعادت نه من و نه زندگانی
اگر از نظامی آمد گنهیش عفو گردان ۲۲ که کس ایمنی ندارد ز قضاے آسمانی
تو رسانديش باول بسعادت وجودش ۲۳ چو نفس باخر آید به شهادتش رسانی

قصائد رشید الدین وطواط

زہے فروختہ حسن تو در جہان آتش ۱ زدہ مرا غم تو در میانِ جان آتش
نماندہ ز آتش دل آب چشم وی ترسم ۲ بجاے آب ز چشمم شود روان آتش
برنز است زبیداد در میان خارا ۳ دل مراست ز تیمار در میان آتش
اگر بخار در آتش نہان بود چون است ۴ دل تو خارہ و در دل مرا نہان آتش
چو باد میگذری بر من و مرا در راہ ۵ ہمی گذاری چو نانکہ کاروان آتش
منم ہمیشہ در آتش زانکہ تو ولیک ۶ مرا ندارد با مدح شہ زیان آتش
ابو المظفر خورشید خسروان اتسز ۷ کہ از صواعق خشمش کند کران آتش
اگر ہلاک قصب اند آتش است بطبع ۸ چرا ست در قصب رمح تو سنان آتش
رفیع خاک جناب تو در مراسم شرع ۹ مکرم است چو در کیش پاستان آتش
بہر رہے کہ مصمم شود بہ فیروزی ۱۰ عزیمت تو بدامان آن زمان آتش
کلیم وار کنی ہمچو رہگذر دریا ۱۱ خلیل وار کنی ہمچو بوستان آتش
رسید قاعدۂ عدل تو بدان درجہ ۱۲ کہ پنبہ راشود امروز پاسبان آتش

ببزم و رزم و حزم گوئی عاریت داری ۱ کف از حاتم هش از رستم تن از بیژن دل از سهید
بخشم و حلم و عفو و طبع بردار داگر خواهد ۲ رگ از خاک و تگ از باد و دم از آب و دم از آذر
جهاندار اسپاه و خیل و فوج و لشکرے داری ۳ دل از آهن تن از جوشن بر از خفتان سر از مغفر
شده ملکت بتو خوب و بدیع و دلکش و زیبا ۴ چو طبع از باغ و باغ از شاخ و شاخ از برگ و برگ از زر
همی تا رنگ و بوے خلد و نام تو پدید آورد ۵ ز را سیم و ے از آب و خز از شال و گل از عبهر

مبادا خالی دستر دو تهی دو دور خسرو را
دل از شادی لب از خنده کف از جام و سر از افسر

چو از حدیقهٔ مینا ے چرخ سقلاطون ۱ نهفته گشت علامات چرخ آئینه گون
ز نقشهاے عجیب و ز شکلهاے غریب ۲ صحیفه هاے فلک شد چو صحف انکلیون
جناح نسر و سلاح سماک هر دو شدند ۳ ز دست چرخ مرصع بلولو مکنون ۶
بحسن روے قمر همچو طلعت لیلے ۴ بضعف مثل سها همچو قالب محزون
سهام همچو حسام برهنه کرده بحرب ۵ سهیل همچو سناے خضاب کرده بخون
شبے دراز ز حیرت فلک در و ساکن ۶ ولیکن از دل من هجر یار برده سکون
مهے که کرد دلم را به بند فتنه اسیر ۷ بتے که کرد دلم را بدست عشق زبون
زبان من شده از وصف زلف او عاجز ۸ روان من شده بر نقش روے او مفتون
کنون که دست طبائع بسان فراشان ۹ بباغ و راغ فگنده است فرش بوقلمون
فشانده مشک و قرنفل بجاے گرد و ریاح ۱۰ نموده لعل و زبرجد بجاے میوه غصون

کنار باغ همه پر خزائن دارا ۱۱ فضاے راغ همه پر دفائن قارون
فراغ از گل و گلاب بدین چنین فصلے ۱۲ زامهات جنون است الجنون فنون
بران براق نشستم که هست پیکر او ۱۳ چو بے ستونے و در زیر او چهار ستون
گهے بشکل پلنگان دونده بر کهسار ۱۴ گهے بشبه نهنگان رونده در جیحون
قرار گاه افاعی همه جبال و قفار ۱۵ مقامگاه شیاطین همه سهول و حزون
ز بهر حفظ تن و جان من در و خوانده ۱۶ ثناے صدر بزرگ خدایگان چو فنون
ابو المظفر خورشید خسروان التمز ۱۷ که هست تابع حکمش قضاے کن فیکون
خدایگانا آنی که در سپهر نارد ۱۸ قران انجم گردون قرین تو بقرون
به بیت اخران یاد تو سلوت یعقوب ۱۹ بحرف ماهی ذکر تو دعوت ذوالنون

هوا ے بزم ز طیب سخاے تو ممزوج
زمین رزم ز خون عدوے تو معجون

———※———